MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Mokslinės redaktorės:
Egidija Tamošiūnienė,
Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė

ŠEIMOS BYLŲ NAGRINĖJIMO IR TEISMO SPRENDIMŲ VYKDYMO YPATUMAI

Mokslo studija

Vilnius
2013

UDK 347.6(474.5)
Ta83

Recenzavo:

Prof. dr. Stasys Vėlyvis
Prof. dr. Vigintas Višinskis

Autorių indėlis:

prof. dr. Egidija Tamošiūnienė – 4,1 autorinio lanko
doc. dr. Inga Kudinavičiūtė-Miachailovienė – 3,8 autorinio lanko

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedros 2012 m. birželio 6 d. posėdyje (protokolo Nr. 1CPK-6) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2012 m. birželio 28 d. posėdyje (protokolo Nr. 1T-54) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslo programos „Teisingumas, saugumas ir žmogaus teisės“ komiteto 2013 m. birželio 4 d. posėdyje (protokolo Nr. MPK1-6) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2013 m. birželio 17 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-49) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

ISBN 978-9955-19-581-8 (spausdinta versija)
ISBN 978-9955-19-580-1 (elektroninė versija) © Mykolo Romerio universitetas, 2013

TURINYS

Pratarmė 5

Rebuilding Family Law: From Adjudication to Therapeutic and Preventive Services 12

Cross-Border Family Relations in Europe: Towards a Common European Matrimonial Property Law Based Upon Cooperation Between Private International Law and Substantive Law 27

Cross-Border Disputes Over Children in Russia: Some National and Private International Law Aspects 48

Santuokos nutraukimo teisinės pasekmės ir jų išsprendimo problematika ištuokos bylose 59

Neturtinės žalos atlyginimo ypatumai šeimos bylose 104

Vaiko teisė į socialinę apsaugą pagal vaikų išlaikymo fondo įstatymą 134

Nepilnamečių interesų apsauga notaro veikloje 172

(Ne)tinkamas tėvų valdžios įgyvendinimas: teisinio vertinimo ypatumai 186

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo kriterijai ir jų taikymas bylose, kylančiose iš šeimos teisinių santykių 213

Laikinųjų apsaugos priemonių ypatumai nagrinėjant šeimos bylas 249

Teismo vaidmuo įgyvendinant šalių sutaikymo tikslą šeimos bylose 266

Procesiniai šeimos bylų nagrinėjimo ir teismo sprendimų vykdymo ypatumai 277

Antstolių teikiamų paslaugų panaudojimas šeimos bylose 325

Vaikų perdavimo bylos: nuo teorijos iki praktikos 330

Vaikų lankymą ir priežiūrą apibrėžiančių sprendimų vykdymas (praktinės sprendimų vykdymo problemų pastabos) 339

The Enforcement of Judgements in the Field of Family Matters 345

The Enforcement of Child Contact Orders 362

Išvados 370

Literatūros sąrašas 375
Santrauka 414
Summary 417

PRATARMĖ

Nuo 2001 m. liepos 1 d. įsigaliojus Lietuvos Respublikos civiliniam kodeksui (toliau – LR CK), kuris buvo pirmasis kokybiškai naujas kodifikuotas teisės aktas atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1990 m., Lietuvos civilinė teisė ėmė gyvuoti kitu ritmu. Būtent šeimos teisei skirta trečioji CK knyga. Kadangi tuo metu dar nebuvo priimtas Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (toliau – LR CPK), minėto kodekso kūrėjai buvo priversti materialinės teisės įstatyme įtvirtini ir procesines normas, priešingu atveju daugelis CK įtvirtintų institutų nebūtų pradėję veikti, nes iš jų kylančios teisės ir pareigos nebūtų ginamos.

Per daugiau kaip dešimtmetį Lietuvos teisės mokslininkai paskelbė nemažai mokslo straipsnių, išleido vadovėlių ir monografijų, tačiau teisės mokslo raida – nuolatinis procesas, todėl nauji mokslo darbai visada laukiami ir vertinami.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakultetas nuo 2006 m. periodiškai ėmė rengti mokslines-praktines konferencijas civilinio proceso teisės problemoms ir aktualijoms aptarti. Išskirtinis šių konferencijų požymis – tai bandymas suvienyti teisės mokslininkų ir praktikų pajėgas ieškoti civilinio proceso teisės problemų sprendimų. Šis leidinys – ne išimtis. Jo tikslas – ieškoti atsakymų ir į teisės mokslo, ir į praktikos keliamus klausimus. Mokslo studija skirta esminėms šeimos teisinių santykių sukūrimo bei jų įgyvendinimo problemoms aptarti bei galimiems sprendimo būdams pasiūlyti, kartu parodyti glaudų materialinės ir proceso teisės ryšį. Reikia konstatuoti ir tai, kad mokslo studijos autoriai nepretenduoja pateikti vienintelio galimo atsakymo į iškeltus klausimus, mokslo studijos paskirtis – pasiūlyti galimą problemos sprendimo būdą, kartu išliekant atviriems diskusijoms ir kitų pažinimo būdų paieškai.

Šeima, motinystė, tėvystė ir vaikystė – konstitucinės vertybės, visuomenės ir valstybės pagrindas. Būtent šių vertybių įvairūs apsaugos aspektai ir nagrinėjami mokslo studijoje. Atskirose mokslo studijos dalyse gvildenami doktrinoje ir praktikoje svarbiausi šeimos teisės klausimai. Mokslo studijos autorių kolektyvas atspindi aiškią kryptį – ieškant sprendimų sutelkti ir mokslininkus, ir praktikus. Mokslo studijos struktūra

sudaryta taip, kad nuo bendrųjų šeimos teisės klausimų (šeimos narių teisių ir teisėtų interesų apsaugos notaro veikloje, vaiko interesų gynimo ir pan.) nuosekliai pereinama prie civilinių bylų šeimos teisinių santykių srityje nagrinėjimo bei teismo sprendimų vykdymo ypatumų. Studijoje nemaža mokslinių tyrimų dalis skirta šeimos byloms, turinčioms užsienio elementą, aptarti. Prof. O. Khazova straipsnyje *„Ginčai dėl vaikų Rusijos Federacijoje: kai kurie nacionaliniai ir tarptautinės privatinės teisės aspektai“* analizuoja probleminius klausimus, kylančius tėvams nesusitarus dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo ištuokos atveju, taip pat ir dėl kitų santuokos nutraukimo pasekmių, susijusių su tėvų (ar vieno iš jų) teisės matytis ir bendrauti su vaiku, dalyvauti jį auklėjant, tinkamu įgyvendinimu. Autorės nuomone, tokio pobūdžio ginčų nagrinėjimo problema atsiranda dėl Rusijos Federacijoje esančių teisinių pagrindų spragų bei tarptautinio pobūdžio priemonių nebuvimo, t. y. Rusija iki šiol nėra prisijungusi prie tam tikrų svarbių šiai sričiai konvencijų, todėl kyla sunkumų dėl teismų sprendimo pripažinimo bei vykdymo. Prof. M. Garrison straipsnyje *„Šeimos teisės atkūrimas: nuo nagrinėjimo teisme iki šeimos pareigų“* apžvelgė ne tik teisinius, bet ir socialinius veiksnius (pateikdama statistikos duomenis atliktų tyrimų pagrindu), turinčius įtakos įgyvendinant tėvų valdžią, taip pat pasekmes, kylančias vaikams dėl netinkamų tėvų įsipareigojimų vykdymo. Prof. K. Boele-Woelki straipsnyje *„Tarptautinių porų turtiniai santykiai Europoje: unifikavimo ir derinimo priemonių sąveika“* pateikia tarptautinės privatinės teisės ir valstybių materialinės teisės bendro pobūdžio sąveikos veiksnius, remdamasi įvairių turto teisinių režimų specifika, nagrinėja skirtingų valstybių piliečių porų turtinių santykių ypatumus, turtinių santykių unifikavimo skirtingu lygmeniu galimybes.

Toliau studijoje pereinama prie santuokos nutraukimo teisinių padarinių vertinimo (I. Kudinavičiūtė-Michailovienė), nagrinėjama, ar šiuo metu Lietuvoje tinkamai organizuota valstybės garantuojama teisinė pagalba šeimos teisinių santykių bylose (I. Krolienė), ar pakankamos valstybės priemonės užtikrinant vaiko teisės į išlaikymą įgyvendinimą (G. Kavaliauskienė), aptariami tėvų valdžios įgyvendinimo teisinio vertinimo ypatumai (E. Žiobienė), laikinųjų apsaugos priemonių taikymas šeimos teisinių santykių bylose (I. Šulcas), neturtinės žalos atlyginimo

klausimai (A. Rudzinkas, L. Zinkevičius), vertinami šios kategorijos bylų nagrinėjimo procesiniai ir teismo sprendimų vykdymo ypatumai. Praktiniu požiūriu vertinga studijos dalis, kurioje savo nuomonę dėl teismo sprendimų vykdymo instituto taikymo ypatumų socialiai jautriose bylose (vaikų perdavimo, bendravimo su vaiku) išsako tiesiogiai šias funkcijas atliekantys asmenys – antstoliai (V. Čeglikas, A. Selezniovas, A. Naujokaitis). Taigi nustatomos ne tik teisinio reguliavimo problemos, bet ir sritys, kuriose didelę reikšmę turi ne tik tinkamas teisinis reguliavimas, bet ir vertybinės visuomenės nuostatos.

Ši mokslo studija nebūtų išvydusi dienos šviesos be nuolatinių teisės mokslo leidinių ir renginių rėmėjų. Iš jų norėtųsi išskirti Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto partnerius – Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą, Lietuvos apeliacinį teismą, Lietuvos gretutinių teisių asociaciją (AGATA), Lietuvos antstolių rūmus, Všį Stasio Vėlyvio fondą.

Norėtųsi tikėti, kad mokslo studija bus naudinga ne tik pažintiniais tikslais, bet ir paskatins teisinį diskursą, kuris būtų geriausias įrodymas, kad teisės mokslininkai dirba prasmingą ir naudingą darbą.

Mokslo studijos autorių vardu
prof. dr. Egidija Tamošiūnienė

Viena pagrindinių šiuolaikinės teisės, taigi ir jos šakos – šeimos teisės, raidos tendencijų yra visuomenės gyvenimo pokyčių lemiamas jos modernėjimas. Šiuolaikinės šeimos teisės reguliavimas, taikymo praktika, taip pat doktrina patiria sparčią kaitą ir plėtotę, ypač dėl derinimo ir vienodinimo tendencijų. Vieni teisės mokslininkai siekia sukurti bendrus Europai šeimos teisės reglamentavimo principus, kiti – išsiaiškinti principines, kol kas kontraversiškai vertinamas šeimos teisės konvergencijos galimybes ir atskleisti divergencijos kryptis. Ir mokslo bei akademinė bendruomenė, ir politinės institucijos diskutuoja apie tolesnius šeimos teisės tobulinimo projektus. Praktikai, beje, nebūdami vien pasyviais stebėtojais, teikia savo pastabas, laukia šių diskusijų rezultatų, sprendimų, kurie gali tapti naujais iššūkiais juos taikant arba papildomomis racionaliomis priemonėmis. Kokios yra šiuolaikinės šeimos teisės kryptys, kokie jos principai, ar tikrai ir kokiu laipsniu šiuolaikiniam šeimos santykių reguliavimui yra būdinga privatinės ir viešosios teisės pusiausvyros paieška, kas yra šeima, kokia jos vieta vertybių sistemoje, kokie yra šeimos santykių ypatumai, koks šeimos teisės santykis su kitais civilinės teisės pošakiais ir institutais (prievolių, paveldėjimo, daiktine teise, fizinio asmens civilinį teisinį statusą reglamentuojančiomis normomis, kolizinėmis, terminus reglamentuojančiomis normomis, kt.), koks jos santykis su kitomis teisės šakomis (konstitucine, administracine, baudžiamąja, baudžiamojo ir civilinio proceso, darbo, socialinės apsaugos, mokesčių, kt.), santuoka, partnerystė, separacija, sutuoktinių ir partnerių tarpusavio turtinės teisės ir pareigos, vaikų ir tėvų tarpusavio santykių klausimai, įvaikinimas, globa ir rūpyba ir t. t. – tai tik nedidelė dalis problemų, kurios įgyja ypatingą svarbą kiekvienoje modernioje visuomenėje.

Labai svarbu žinoti ir pažinti įstatymišką reguliavimą arba statutinę teisę. Ji, sutiksite, savo prigimtimi yra ganėtinai statiška. Sunkiau pažinti ne ką mažiau svarbią, dinamišką, gebančią lanksčiai reaguoti į visuomenės kaitą statutinės teisės taikymo praktiką. Būtent taikymo praktika atskleidžia įstatymų pranašumus ir trūkumus. Tačiau praktika gali ne tik tobulinti įstatymus, pildyti jų spragas. Ji (pvz., konservatyvi ar nemokšiška), deja, gali ir nubraukti pažangias įstatyme įprasmintas idėjas. Visada gerai žinoti svarų mokslo žodį, kai tenka spręsti įstatymo ir praktikos dermės dalykus. Taigi idealu būtų gerai išmanyti visas šias

tris priemones – ir įstatymą, ir jo taikymo praktiką, ir juos analizuojančią teisės doktriną. Idealu būtų ir gebėti kūrybingai jomis naudotis, juo labiau kad šeimos teisėje visuomenė laukia aktyvaus, viešąjį interesą ginančio požiūrio. Šios konferencijos pranešimų temos leidžia tikėtis, kad bus žengtas dar vienas žingsnis link teisės mokslo ir praktikos vienovės.

Kad šeimos teisės problemos yra visuotinai aktualios, patvirtina ir garbūs konferenciją savo dalyvavimu pagerbę užsienio svečiai, Lietuvos pranešėjai – mokslininkai ir praktikai, gausus konferenciją organizavusių mokslo, teisinių institucijų, verslo atstovų būrys. Tokie įvairiapusiai renginiai ypač skatintini, nes jie padeda mokslą integruoti į praktiką greičiausiu būdu. Be to, mokslinės praktinės konferencijos, taip pat ir ši, yra išsamios ir daugiapusės, įvairiomis profesinėmis patirtimis grindžiamos diskusijos pagrindas. Neabejotina, kad šio leidinio publikacijos, parengtos remiantis konferencijos pranešimais, paskatins naujus debatus, gilesnes įžvalgas, suteiks daugiau tarpusavio supratimo skirtingus požiūrius deklaruojantiems autoriams, padės teisę taikyti ir aiškinti moderniai, vadovaujantis demokratinių valstybių teisės principais ir vertybėmis, taigi bus naudingos mūsų visuomenės pažangai.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas
Gintaras Kryževičius

Kiekvieno žmogaus prigimtyje slypi savybės, kurios yra įgyvendinamos bendraujant su kitu žmogumi ar žmonėmis. Tai abipusė pagarba, rūpinimasis, parama, poreikis bendrai tvarkyti ūkinius reikalus. Darinys, atsirandantis sukūrus tokius faktinius santykius, yra šeima.

Asmenų subjektinėms teisėms visuomenėje įgijus kitą matą (ypač po Antrojo pasaulinio karo, kai dauguma teisių buvo įtvirtintos tarptautiniuose dokumentuose, kurių įgyvendinimą užtikrina ir nacionaliniai, ir tarptautiniai teismai), sparčiai tobulėjant technologiniams, o kartu – ir integraciniams procesams, iš šeimos ir su ja susijusių teisinių santykių kyla vis daugiau teisinių ginčų. Teisės norminiai aktai nebėra pajėgūs atspindėti tikrovę, kurioje žmonės kuria tarpusavio santykius, juos plėtoja ar nutraukia. Todėl šiuolaikinėje šeimos teisėje neišvengiamai didėja teismų, kaip teisingumo vykdymo procesinę veiklą įgyvendinančios institucijos, vaidmuo.

Tarptautiniai teismai, taip pat kitų valstybių teismai nuo XXI a. pradžios nuosekliai plečia šeimos sampratą, nesiedami jos vien tik su santuokiniais teisiniais ryšiais. Šeima teismai laiko ne tik santuokos pagrindu sukurtą teisinį darinį, bet ir ilgalaikius, pastovius teisinius skirtingų lyčių asmenų, siekiančių sukurti šeimą, santykius (partnerystė). Lietuvos teismų praktikoje, dar iki Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui (toliau – Konstitucinis Teismas) 2011 m. rugsėjo 28 d. priimant sprendimą, partnerystę tradicinei šeimai prilygino bendrosios kompetencijos teismai, nagrinėję ginčus, kylančius iš partnerystėje gyvenančių asmenų įvairių teisinių santykių (teisės į būstą, teisės į paveldėjimą, teisės į vaikų auklėjimą ir pan.). Tokius ginčus apeliacine tvarka teko spręsti ir Lietuvos apeliaciniam teismui, kurio jurisdikcija iš esmės neapima tik santuokos nutraukimo bylos. Pagal teismų suformuluotas teisės taikymo taisykles ginčai dėl sutuoktinių turto padalijimo, kai jie kyla nagrinėjant individualios įmonės bankroto bylą, perduodami pirmąja instancija spręsti įmonės bankroto byloje apygardos teisme, taigi taip pat nagrinėjami ir Lietuvos apeliaciniame teisme. Tokiose bylose neretai linkstama nutraukti šeimos teisinius santykius esant didelei ekonominei krizei šeimoje. Daugėja apeliacine tvarka Lietuvos apeliaciniame teisme nagrinėjamų artimųjų giminaičių bei sutuoktinių (sugyventinių) bylų dėl įmonių

padalijimo, priverstinio akcijų pardavimo, sandorių dėl turto perleidimo nuginčijimo, taip pat su įvaikinimo teisiniais santykiais susijusių ginčų.

Be to, Lietuvos apeliacinis teismas turi išimtinę jurisdikciją spręsti užsienio teismų sprendimų pripažinimo klausimus. Tiesa, nuo 2011 m. spalio 1 d. įsigaliojusioje CPK 809 straipsnio 3 dalies redakcijoje nustatyta, kad užsienio valstybių narių teismų sprendimų pripažinimo procedūros nepriskirtinos teismų kompetencijai, o pareiškėjų prašymai dėl civilinės būklės įrašų, atliekamų remiantis tokiais sprendimais, keitimo paduodami tiesiogiai tokius įrašus keičiančiai ir atnaujinančiai institucijai. Tačiau Lietuvos apeliaciniame teisme vis dar nagrinėjamos sudėtingos bylos dėl užsienio teismų sprendimų pripažinimo bei leidimo vykdyti juos, kai užsienio teismai nagrinėjo su šeimos teisiniais santykiais tiesiogiai ar netiesiogiai susijusius klausimus. Užsienio teisės taikymas šeimos bei su tuo susijusiose bylose – dar vienas iššūkis teismams.

Apibendrinant galima pažymėti, jog kartu su šeimos sampratos pokyčiais visuomenėje šeimos teisės taikymo sritis aprėpia vis daugiau ir daug sudėtingesnių ir civilinių, ir baudžiamųjų bylų. Jose neretai iškyla teisės norminiuose aktuose nereglamentuoti klausimai . Tuomet teismai, priimdami individualaus pobūdžio teisės taikymo aktus, tam tikra prasme atlieka teisės kūrėjo vaidmenį. Svarbiausia, kad šis vaidmuo būtų atliekamas taip, jog užtikrintų darnios demokratinės visuomenės, kurioje šeima yra pagrindinė ląstelė, nuoseklią raidą.

Lietuvos apeliacinio teismo pirmininkas
Egidijus Žironas

REBUILDING FAMILY LAW: FROM ADJUDICATION TO THERAPEUTIC AND PREVENTIVE SERVICES

Dr. Marsha Garrison
Suzanne J. & Norman Miles Professor of Law, Brooklyn Law School

This paper describes current social science evidence on the private and public goods associated with stable, harmonious family relationships and the rising number of fragile families. It explains why the traditional model of family law adjudication is inadequate to promote either family stability or harmony. It describes new preventive and therapeutic models and predicts that family law must adopt, test and refine these models if it is to provide the services that families need and want.

1. Family Harmony and Stability Promote Individual Well-Being

A wealth of evidence supports an intuitive proposition: stable and harmonious family relationships promote individual well-being.

1.1 The Advantages of Stability

Stable family ties are associated with health, wealth and happiness benefits. Researcher after researcher has reported that married individuals typically live longer and have less disabled lives than the unmarried: husbands and wives get more sleep, eat more regular meals and visit the doctor more regularly; they abuse addictive substances and engage in risky behaviors less frequently.[1] On average, married individuals rate

[1] Pienta, A. M. et al. Health Consequences of Marriage for the Retirement Years. *J. Fam. Issues*. 2000, 559 (21); Stolzenberg, R. & Waite L. J. How Do Family and Work Affect Health and Well-Being?: Marriage, Divorce, and Paid Employment, in Suzanne Bianchi (ed.). *Work, Family, Health, and Wellbeing*. 2005; Waite, L. J. & Gallagher, M. *The Case for Marriage: Why Married People Are Happier, Healthier, and Better Off Financially*. 2000: 47-64.

their happiness, mental health and sexual experience more highly than unmarried individuals.[2]

Stable family relationships also benefit children. Relational instability is associated with financial, physical and educational risks. Children in single-parent households are more likely to experience poor health, behavioral problems, delinquency and low educational attainment than their peers in intact families.[3] Although lower socioeconomic status explains about half of these differences, the other half appears to result from differences in parental care and investment.[4]

The advantages of stable parental care in an intact household are not confined to one nation or culture. Even in Sweden, where public support ensures a child poverty rate of less than 5%, single parenthood remains a serious risk factor for children. The most compelling study, which analyzed almost a million cases and took account of possibly confounding factors such as socioeconomic status and parental mental health, found that Swedish children in single-parent households showed significantly

---

[2] Brown 2004; Burton, R. P. D. Global Integrative Meaning as a Mediating Factor in the Relationship Between Social Roles and Psychological Distress. *J. Health & Social Behavior*. 1998, 201 (39); Diener, E. et al. Similarity of the Relations Between Marital Status and Subjective Well-Being Across Cultures. *J. Cross-Cultural Psychology*. 2000, 419 (31); Lamb, K.A. et al. Union Formation and Depression: Selection and Relationship Effects. *J. Marriage & Fam*. 2003, 923 (65); Stack, S. & Eshleman, J.R. Marital Status and Happiness. A 17-Nation Study. *J. Marriage & Fam*. 1998, 527 (60) .

[3] Beck, A. N. et al. Relationship Transitions and Maternal Parenting. *J. Marriage & Fam*. 2010, 219 (72); Cherlin, A. J. *The Marriage-Go-Round. Knopf*, 2009; McLanahan, S. & Sandefur, G. *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*. Harvard: Harvard University Press, 1994; Osborne & McLanahan 2007; Sigle-Rushton, W. & McLanahan, S. Father Absence and Child Well-Being: A Critical Review, in Moynihan, D.P. et al., (eds.). *The Future of the Family*. 2004, 116: 120-22.

[4] Bumpass, L. & Lu, H.H. Trends in Cohabitation and Implications for Children's Family Contexts in the United States. *Population Studies*. 2000, 54 (29); McLanahan, S. & Sandefur, G. *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*. Harvard: Harvard University Press, 1994, p. 79-94, 95-136; Osborne, C. et al. Instability in Fragile Families: The Role of Race-Ethnicity, Economics, and Relationship Quality. *CRCW Working Paper 2004-17FF*. 2004: 12-13; Sigle-Rushton & McLanahan 2002:126-30.

increased risks of "all adverse outcomes analyzed, including psychiatric disease, suicide or suicide attempt, injury, and addiction."[5]

One reason for the adverse outcomes associated with family disruption is that parental separation is significantly linked to higher levels of parental stress, which often translates into less advantageous parenting practices. Single mothers and mothers in unstable partnerships engage in harsher parenting practices and fewer literacy activities with their child than stably married mothers.[6] Absent fathers are much less likely to support and spend time with their children.[7]

Parental repartnering can also be emotionally disruptive, distracting and stressful for both parents and children. In such circumstances, parents may be less attentive to their children's needs. Stepparents also tend to be less warm, less involved, and less active in children's lives than are biological parents in intact two-parent households.[8] Moreover, when either parent finds a new partner or spouse, the child's relationship with his non-residential parent often becomes attenuated, which is a serious loss for many children.[9] Perhaps as a result of these various stresses, chil-

---

[5] Weitoft, G.R. et al. Mortality, Severe Morbidity, and Injury in Children Living with Single Parents in Sweden: A Population-Based Study. *Lancet*. 2003, 289 (361). See also Hansagi, H. et al. Parental Divorce: Psychosocial Well-Being, Mental Health and Mortality During Youth and Young Adulthood: A Longitudinal Study of Swedish Conscripts. *Eur. J. Public Health*. 2000, 335 (10); Jonsson, J. O. & Gahler, M. Family Dissolution, Family Reconstitution, and Children's Educational Careers: Recent Evidence for Sweden. *Demography*. 1997, 277 (34).

[6] Beck, A.N. et al. Relationship Transitions and Maternal Parenting. *J. Marriage & Fam*. 2010, 219 (72).

[7] Carlson, M. et al. Unmarried But Not Absent: Fathers' Involvement with Children after a Nonmarital Birth. *CRCW Working Paper*. 2005; Casper, L. M. & Bianchi, S. M. *Continuity and Change in the American Family*. New York: Sage Publications, 2002: Hao, L. Family Structure, Private Transfers, and the Economic Well-Being of Families with Children. *Social Forces*. 1996, 269 (75); Hofferth, S.L. & Anderson, K.G. 2003.

[8] Hofferth, S.L. & Anderson, K.G. 2003; 484. Manning, W.D. & Lamb, K.A. Adolescent Well-Being in Cohabiting, Married, and Single-Parent Families. J. Marriage & Fam. 2003, 876 (65); McLanahan & Sandefur 1994; Stewart 2005.

[9] McLanahan, S. & Garfinkel, I. Fragile Families: Debates, Facts, and Solutions, in Garrison, M. & Scott, E. S. *Marriage at a Crossroads*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

dren living in step-families tend to score lower on tests of emotional and social well-being than children living in intact families.[10] Some children in such "blended" families fare worse – a U.S. study compared children living with married biological parents with those whose single parent had a live-in partner. The latter situation had more than 8 times the rate of maltreatment overall, over 10 times the rate of abuse, and nearly 8 times the rate of neglect.[11]

In sum, family stability is associated with a wide range of benefits to adult partners and even larger benefits to their children.

1.2. The Advantages of Family Harmony

The one circumstance in which family stability is not associated with benefits is when family life is characterized by high levels of conflict. Violent marriages are obviously dangerous marriages, and even verbal marital conflict appears to be unhealthy, particularly for women.[12] Thus, researchers have consistently charted negative health effects associated with marital discord and stress.[13] The researchers have also found that the continuation of a high-conflict marriage is negatively associated with children's health and happiness; indeed, longitudinal surveys show that

---

[10] Cooper, C. et al. Partner Instability, School Readiness, and Gender Disparities. *Working Paper 2008-08-FF*. Center for Research on Child Wellbeing, 2010; Craigie, T.A. et al. Family Structure, Family Stability and Early Child Wellbeing. *Working Paper 2010-14-FF*. Center for Research on Child Wellbeing, 2010; Manning, W.D. & Lamb, K.A. Adolescent Well-Being in Cohabiting, Married, and Single-Parent Families. *J. Marriage & Fam*. 2003, 876 (65): 877-90; 438. Stewart, S.D. How the Birth of a Child Affects Involvement with Stepchildren. *J. Marriage & Fam*. 2005, 461 (67):462.

[11] Stiffman, M.N. et al. Household Composition and Risk of Fatal Child Maltreatment. *Pediatrics*. 2002, 615 (109) .

[12] Orth-Gomer, K. et al. Marital Stress Worsens Prognosis in Women With Coronary Heart Disease. *JAMA*. 2000, 3008 (284).

[13] Kiecolt-Glaser, J.K. & Newton, T.L. Marriage and Health: His and Hers. *Psychological Bulletin*. 2001, 472 (127); Ross, C.E, et al. Reconceptualizing Marital Status as a Continuum of Social Attachment. *J. Marriage & Fam*. 1995, 129 (57); Umberson, D. et al. You Make Me Sick: Marital Quality and Health Over the Life Course. *PRC Working Paper No. 03-04-05*. 2005 [ineractive]. <http://www.prc.utexas.edu/working_papers/wp_pdf/03 04 05.pdf>.

"parents' marital unhappiness and discord have a broad negative impact on virtually every dimension of offspring well-being."[14] Moreover, although "[p]arental divorce also appears to have negative consequences for offspring, … these are not as pervasive as the effects of parents' marital quality."[15] Thus, it appears that parental divorce actually "benefits children in certain ways if it removes them from a discordant parental household. If divorce were limited only to high-conflict marriages, then divorce would generally be in children's best interest."[16]

Even after the divorce, parental harmony promotes child's well-being. Several studies report that high relationship quality and authoritative parenting are linked with child's well-being after parental separation.[17] There is also some evidence that parental cooperation fosters both continuing contact and a positive tie with the absent parent.[18] However, surveys also suggest that very few separated parents actually engage in cooperative parenting. In one U.S. survey, 66% of single mothers who lived with their children said that their children's father had "no influence" over child-rearing decisions and 58% said that they received "no help" with child rearing; only 5% of the mothers said that the father had "a great deal" of influence and only 4% reported receiving "a great deal" of help.[19]

---

[14] Amato, P. & Booth, A. *A Generation at Risk: Growing Up in an Era of Family Upheaval*. Harvard: Harvard University Press,,1997, p. 219.

[15] *Ibid.,* p. 219. See also Grych 2005; Kelly, J.B. Children's Adjustment in Conflicted Marriage and Divorce: A Decade of Research. *J. Am. Academy Child & Adolescent Psychiatry*. 2000, 963 (39).

[16] Amato, P. & Booth, A. *A Generation at Risk: Growing Up in an Era of Family Upheaval*. Harvard: Harvard University Press, 1997, p. 220. Longitudinal research also shows that many of the psychological symptoms that follow divorce predate it, too. Grych 2005; Kelly, J.B. Children's Adjustment in Conflicted Marriage and Divorce: A Decade of Research. *J. Am. Academy Child & Adolescent Psychiatry*. 2000, 963 (39).

[17] Amato & Gilbreth 1997; Marsiglio, W. et al. Scholarship on Fatherhood in the 1990s and Beyond. *J. Marriage & Fam*. 2000, 1173 (62).

[18] Sobolewski, J. M. & King, V. The Importance of the Coparental Relationship for Nonresident Fathers' Ties to Children. *J. Marriage & Fam*. 2005, 1196 (67).

[19] Sobolewski, J. M. & King, V. The Importance of the Coparental Relationship for Nonresident Fathers' Ties to Children. *J. Marriage & Fam*. 2005, 1196 (67).

The disadvantages associated with parental separation, conflict and associated adverse experiences appear to produce risks that extend throughout the life span. Researchers have documented a strong link between growing up in a single-parent household and adult income, health and emotional stability.[20] A number of studies have also found that both men and women who experience a single-parent household as children are more likely, as adults, to experience marital discord and to divorce or separate.[21]

One of the most startling examples of the lifelong impact of family instability and dysfunction comes from the Adverse Childhood Experiences (ACE) project, which over several decades has charted the association between adult health status and various childhood risks, including neglect, physical and sexual abuse, exposure to adult violence, parental separation and parent's mental illness or substance abuse. ACE researchers have found that an enormous range of health problems – depression, suicide attempt, smoking, autoimmune disorders, heart disease, cancer, chronic lung disease, skeletal fractures and liver disease are all significantly linked to adverse experience in childhood, as is early death.[22] While the pathway between childhood experience and adult health outcomes is still unclear, there is evidence suggesting that early

---

[20] Sigle-Rushton, W. & McLanahan, S. Father Absence and Child Well-Being: A Critical Review, in Moynihan, D.P. et al., (eds.). *The Future of the Family*. 2004, 116: 124-26.

[21] Amato, P. & Booth, A. *A Generation at Risk: Growing Up in an Era of Family Upheaval*. Harvard: Harvard University Press, 1997, p. 106-117; Amato, P. R. & Cheadle, J. The Long Reach of Divorce: Divorce and Child Well-Being Across Three Generations. *J. Marriage & Fam*. 2005, 191 (67); Kiernan, K. European Perspectives on Union Formation, in Waite, L.J. et al. (eds.). *The Ties That Bind: Perspectives on Marriage and Cohabitation*. Aldine, 2000: 55 tbl. 3.8; Teachman, J.D. The Childhood Living Arrangements of Children and the Characteristics of Their Marriages. *J. Fam. Issues*. 2004, 86 (25).

[22] Dallam, S.J. The Long-Term Medical Consequences of Childhood Trauma, in Franey, K. et al., eds. *The Cost of Child Maltreatment: Who Pays? We All Do*. 2001 [interactive]. <http://www.leadershipcouncil.org/1/res/dallam/4.html>; Felitti, V. J. et al. Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *Am. J. Preventive Med*. 1998, 245 (14); U.S. Centers for Disease Control. *Adverse Childhood Experiences Project*. <http://www.cdc.gov/ace/index.htm>.

adverse experience may create heightened sensitivity to stress, which in turn promotes various psychological and physical ailments.[23]

1.3 Fragile Families Associated with Adverse Childhood Experience Are More Numerous

Divorce rates rose in 1960s and 1970s in virtually all advanced and industrialized nations but in many countries the divorce rate has now stabilized. However, cohabitation and nonmarital birthrates have skyrocketed over the past thirty years, and cross-national research shows that the cohabitation is two to seven times less stable than marriage.[24] Even in Sweden, where state policies tend to view the cohabitation as equal to marriage and many of the reunions of marriage are applied to cohabiting relationships [25], cohabiting parents are more than four times as likely as married parents to separate before their first child turns five.[26] Thus, the rising tide of nonmarital parenting and cohabitation have dramatically increased the likelihood of parental separation and serial partnerships.[27] In Australia, as compared to children born between 1946-1955, children born between 1981-1985 were three times more likely to experience pa-

---

[23] Dallam, S.J. The Long-Term Medical Consequences of Childhood Trauma, in Franey, K. et al., eds. *The Cost of Child Maltreatment: Who Pays? We All Do*. 2001 [interactive]. <http://www.leadershipcouncil.org/1/res/dallam/4.html>; Heim, C. et al. Pituitary-Adrenal and Autonomic Responses to Stress in Women after Sexual and Physical Abuse in Childhood. *JAMA*. 2000, 2321 (284).

[24] Andersson, G. Children's Experience of Family Disruption and Family Formation: Evidence from 16 FFS Countries. *Demographic Research*. 2002, 343 (7).; Heuveline, P. et al. Shifting Childrearing to Single Mothers: Results from 17 Western Countries. *Population & Development Rev*. 2003, 47 (29); Kiernan 2004; Parkinson, P. *For Kids' Sake: Repairing the Social Environment for Australian Children and Young People*. University of Sydney. 2011 [interactive]. <http://sydney.edu.au/law/news/docs_ pdfs_ images/2011/ Sep/FKS-ResearchReport.pdf>.

[25] Heimdal, K.R. & Houseknecht, S.K. Cohabiting and Married Couples' Income Organization: Approaches in Sweden and the United States. J. Marriage & Fam. 2003, 525 (65): 527.

[26] Kiernan 2004: 983.

[27] Heuveline, P. et al. Shifting Childrearing to Single Mothers: Results from 17 Western Countries. *Population & Development Rev*. 2003, 47 (29); Kiernan 2004.

rental separation before age 15 and five times more likely to experience three or more family types.[28]

The risks associated with higher rates of parental separation are magnified by the fact that marriage is associated with greater father involvement. Married fathers are more involved and spend more time with their children than cohabiting fathers.[29] Divorced fathers support their child more regularly than nonmarital fathers and see their children more frequently.[30] Selection effects explain some of these differences, but not all of them.[31]

2. Using Family Law to Promote Family Harmony and Stability

2.1 Traditional Family Law Adjudication and Enforcement Are Inadequate

While the advantages of family stability and parental harmony are clear, the means of producing these benefits – and the appropriate role for family law in that process – are much less obvious. Certainly, traditional family law adjudication and enforcement procedures are inadequate. Adjudication determines status, rights and obligations; such determina-

---

[28] Parkinson, P. *For Kids' Sake: Repairing the Social Environment for Australian Children and Young People*. University of Sydney. 2011 [interactive]. <http://sydney.edu.au/law/news/docs_ pdfs_images/2011/ Sep/FKS-ResearchReport.pdf>.

[29] Brown 2004; Carlson, M. et al. Unmarried But Not Absent: Fathers' Involvement with Children after a Nonmarital Birth. *CRCW Working Paper*. 2005; Hao, L. Family Structure, Private Transfers, and the Economic Well-Being of Families with Children. *Social Forces*. 1996, 269 (75); Hofferth, S.L. & Anderson, K.G. 2003.

[30] Carlson, M. et al. Unmarried But Not Absent: Fathers' Involvement with Children after a Nonmarital Birth. *CRCW Working Paper*. 2005; Casper, L. M. & Bianchi, S. M. *Continuity and Change in the American Family*. New York: Sage Publications 2002, p. 46; Hao, L. Family Structure, Private Transfers, and the Economic Well-Being of Families with Children. *Social Forces*. 1996, 269 (75); Hofferth, S. L. & Anderson, K. G. 2003.

[31] Osborne, C. et al. Instability in Fragile Families: The Role of Race-Ethnicity, Economics, and Relationship Quality. *CRCW Working Paper 2004-17FF*. 2004; Sigle-Rushton, W. & McLanahan, S. Father Absence and Child Well-Being: A Critical Review, in Moynihan, D.P. et al., (eds.). *The Future of the Family*. 2004, 116: 120-22.

tions do not alter the quality of family relationships. Enforcement works through coercion; sadly, we lack the capacity to coerce the quality of family life.

Some new adjudicative techniques may at times play a useful role in reducing parental conflict, e.g., now family courts in some jurisdictions may mandate parental attendance at family counseling or individual therapy, order therapeutic visitation supervised by a trained counsel, order parents to employ a parent "coordinator" to manage all these appointments and impose fines for interference with these requirements.[32] However, adjudication and enforcement typically come too late and offer too little in order to improve family functioning.

2.2. Custody and Visitation Law

One obvious strategy for reducing conflict after parental separation is to alter the law of child custody and visitation to promote such behavior. Changed nomenclature – for example, now some U.S. jurisdictions use the term "parenting plan" instead of "custody and visitation" – may work to reduce the sense that there are custody "winners" and "losers" and thus to promote parental cooperation.[33] Laws that permit joint parental custody or create a presumption in favor of this custodial arrangement are also aimed at encouraging parents to put their children's interests first, and some studies have reported that joint physical custody, in which both parents are expected to be more than visiting parents, is significantly associated with greater father involvement and higher levels of child satisfaction than traditional mother custody is.[34]

However, it is improbable that these measures have the capacity to induce large-scale shifts in parental behavior. In the United States, many

---

[32] For an interesting example, see *N.K. v. M.K.*, 19 Misc. 3d 1124 (N.Y. Sup. Ct. 2008).

[33] Maldonado, S. Beyond Economic Fatherhood: Encouraging Divorced Fathers to Parent. *U. PA. L. REV.* 2004, 921 (153): 983-1009.

[34] Bauserman, R. Child Adjustment in Joint-Custody versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review. *J. Fam. Psychol.* 2002, 91 (16); Kelly, J.B. Children's Adjustment in Conflicted Marriage and Divorce: A Decade of Research. *J. Am. Academy Child & Adolescent Psychiatry.* 2000, 963 (39).

jurisdictions have had a joint custody option in place for more than two decades. Joint custody is now available in all states and in a few of them there is a presumption in favor of this custody arrangement.[35] "Parenting plan" terminology has also been utilized in some states for a number of years. However, survey data continues to show that many parents see, if at all, their children rarely after divorce[36] and post-separation levels of parental cooperation continue to be low.[37] Joint physical custody arrangements are also strongly associated with high income, education and past cooperative parenting, and some research suggests that the positive outcomes associated with joint custody arrangements may result, in part, from preexisting attributes of the parents who make joint custody arrangements. When joint custody is coupled with high levels of parental conflict, some researchers have reported negative effects on child well-being.[38] Others have found that a substantial percentage of high-conflict joint custody arrangements simply break down, producing de facto sole custody.[39] Still, others have found high levels of post-divorce litigation.[40] In sum, the evidence shows that the joint custody arrangement is inadequate to ensure harmonious parenting. It also suggests that joint custody should not be imposed on parents with a history of violence or even when there are high levels of verbal conflict.

Legal standards can establish new normative models for post-separation behavior but they cannot alter the financial, logistical and emotional constraints that impede parental involvement after separation. Thus, while joint custody and parent-neutral custody nomenclature ap-

---

[35] Krause, H.D. et al. *Family Law: Cases, Comments, and Questions*. 2003, 699.

[36] Casper, L. M. & Bianchi, *S. M. Continuity and Change in the American Family*. New York: Sage Publications, 2002, p. 138.

[37] Sobolewski, J. M. & King, V. The Importance of the Coparental Relationship for Nonresident Fathers' Ties to Children. *J. Marriage & Fam*. 2005, 1196 (67).

[38] Bauserman, R. Child Adjustment in Joint-Custody versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review. *J. Fam. Psychol.* 2002, 91 (16): 99; Johnston, J. R. High Conflict Divorce. *Future of Children*. 1994, 165 (4).

[39] Maccoby, E. & Mnookin, R. *Dividing the Child: Social and Legal Dilemmas of Custody*. Harvard: Harvard University Press, 1992, p. 159.

[40] Koel, A. et al. Patterns of Relitigation in the Postdivorce Family. *J. Marriage & Fam*. 1994, 265 (56): 273, tbl. 4.

pear to be positive and undoubtedly have made a difference for some families, these reforms cannot be expected to produce major improvements in parents' capacity to act cooperatively in their children's interest.

2.3. Parental Education, Conflict Reduction and Relationship Skills Training

In recent years, many localities have initiated voluntary or mandatory parental education programs aimed at improving parental motivation to maintain strong ties with their children and to minimize conflict with their former partner. These programs cannot by themselves alter the logistical and emotional problems that impede high-quality parent-child relationships, but they might conceivably induce parents to work towards minimizing these constraints.

Positive evaluations of these programs have enhanced their popularity. Today about half of the U.S. counties offer or mandate attendance at educational programs for divorcing parents.[41] Although long-term evaluations of these programs are not available, short-term evaluations suggest that some of these programs are worthwhile. Several studies have reported that the attendance at a parent education program is positively associated with significantly lower relitigation rates over at least the first couple of years after divorce, and in short-term follow-up evaluations some researchers have found that parents report that they are more able to shield their children from conflict and promote a strong relationship with the other parent as a result of participating in the program.[42]

Existing educational programs tend to be brief interventions but these programs could be expanded to include individualized conflict assessment and even to encourage parents in low-conflict relationships to

---

[41] Fackrell, T.A. et al. How Effective Are Court-Affiliated Divorcing Parents' Education Programs? A Meta-Analytic Study. *Fam. Court Rev.* 2011, 107(49); Geelhoed, R.J. et al. Status of Court-Connected Programs for Children Whose Parents Are Separating or Divorcing. *Fam. Court Rev.* 2001, 393 (39).

[42] Arbuthnot, J. et al. Patterns of Relitigation Following Divorce Education. *Fam. & Concil. Cts. Rev.* 1997, 269 (35); Fackrell, T.A. et al. How Effective Are Court-Affiliated Divorcing Parents' Education Programs? A Meta-Analytic Study. *Fam. Court Rev.* 2011, 107(49).

stay together. Public surveys show that most adults are not aware of the fact that low-conflict marriage tends to serve children better than a divorce[43] and even divorcing parents are frequently "unaware that children who grow up with only one parent are more likely to have problems."[44]

Moreover, the evidence shows that the low-conflict divorce is quite common. Amato and Booth, whose research was important in establishing the risks posed by parental conflict, found that less than a third of the parental divorces they studied involve highly conflicted relationships; "only 28% of parents who divorced during the study reported any sort of spousal physical abuse prior to divorce, [only] 30% reported more than two serious quarrels in the last month, and [only] 23% reported that they disagreed "often" or "very often" with their spouses."[45] Given these data, initiatives targeted at the low-conflict divorce population certainly appear to be warranted.

Amato and Booth have urged that counselors "have an obligation to make sure that parents have a full understanding of the consequences of divorce for offspring, including the fact that low-conflict marriages that end in divorce are particularly stressful for children."[46] An educational initiative of the type Amato and Booth envisioned would not be costly. Existing parent-education programs could easily be expanded to provide conflict assessment, information on the harms associated with the low-conflict divorce and encouragement to preserve low-conflict relation-

---

[43] *See* Roper Ctr for Pub Opinion Res. QUESTION ID: USYANKP.200012 Q28 (in 2000 survey asking if "children are better off in an unhappy marriage in which parents stay together mainly for the kids or a divorce in which the parents are more happy?", 66% said children were better off with a divorce, 23% voted an unhappy marriage, and 11% said they were not sure).

[44] McLanahan, S. & Sandefur, G. *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps.* Harvard: Harvard University Press, 1994 p. 144.

[45] Amato, P. & Booth, A. *A Generation at Risk: Growing Up in an Era of Family Upheaval.* Harvard: Harvard University Press, 1997, p. 220. *See also* Hetherington, E.M. & Kelly, J. *For Better or for Worse: Divorce Reconsidered.* W.W. Norton & Co., 2002, p. 34 (about one third of sample divorced wives cited lack of shared interests and unfair division of domestic labor as the major sources of marital dissatisfaction, while one quarter cited alcoholism, physical abuse or extramarital sex).

[46] Amato, P. & Booth, A. *A Generation at Risk: Growing Up in an Era of Family Upheaval.* Harvard: Harvard University Press, 1997, p. 238.

ships when possible. It is not known how many parents would act on what they learned, but parents often do make sacrifices in their children's interests, and existing divorce-education programs, despite their typically short durations, have shown considerable promise in reported increasing parents' capacity to minimize their children's exposure to conflict.

Of course, programs that focus on couples who are on the verge of divorce or separation come too late to spare children from what may have been a lengthy period of stress and high parental conflict. Programs aimed at promoting family harmony and stability must be available to couples much earlier if they are to succeed; ideally, they should be available to couples before problems have materialized. The leader in providing such services is Australia, which for several years through its Family Relationship Centers has provided a range of services to both intact and separated families aimed at promoting high-quality and low-conflict relationships.[47]

Although the Family Relationship Centers are relatively new, initial evaluations are fairly positive. Surveys of couples who have used the services of these centers have found high satisfaction levels among both intact and separated families. Families who have utilized the centers have also experienced a lower incidence of litigation than those who have not.[48]

In the United States, both individual states and the federal government have funded a range of "relationship skills training" programs to promote relational stability and quality. Early evaluations of such programs have also shown positive results. One meta-analysis of a number of programs concluded that within middle-class populations those, who experienced RST, were 40–50% better off in terms of overall relationship quality and 50–60% better off in terms of communication skills compared to those, who did not have the RST, and that men and women ex-

---

[47] Government of Australia. *Family Relationships Online*. <http://www.familyrelationships.gov.au/Pages/default.aspx>.; Kaspiew, R, et al. *Evaluation of the 2006 Family Law Reforms*. Australian Institute of Family Studies, 2009.

[48] Kaspiew, R, et al. *Evaluation of the 2006 Family Law Reforms*. Australian Institute of Family Studies, 2009.

perienced roughly similar benefits;[49] few studies which looked at divorce rates found that the RST appeared to increase marital stability at least in the first 2–3 years of marriage, which are high-risk years for divorce.[50]

Based on these early positive results, in recent years both the U.S. federal and state governments have funded experimental programs focused on low-income couples, who typically experience not only more stress than higher-income couples, but who also have much higher rates of cohabitation, nonmarital birth, and relationship dissolution.[51] A 2010 review of these programs found modestly positive effects. Overall, those who participated in such a program were 20–30% better off compared to those who did not, and the effect on communication skills was stronger. "There is some early, encouraging evidence, then, that MRE programs targeted to more disadvantaged couples can have small-to-moderate effects in improving couple relationships."[52]

However, the results have varied dramatically from one program to another. Some programs have achieved strong positive outcomes, e.g., researchers have found that one program – the first to use a randomized controlled trial to assess effects on divorce – produced for those randomly assigned to the program a divorce rate one-third that of a control group.[53] Other programs have reported no or even negative effects, and research-

---

[49] Hawkins, A.J. et al. Does Marriage and Relationship Education Work? A Metaanalytic Study. *J. Consulting & Clinical Psychology*. 2008, 723 (76).

[50] Hahlweg, K. et al. Prevention of Marital Distress: Results of a German Prospective Longitudinal Study. *J. Fam. Psychology*. 1998, 543 (12); Markman, H.J. et al. Preventing Marital Distress through Communication and Conflict Management Training: A Four and Five Year Follow-Up. *J. Consulting & Clinical Psychology*. 1993, 70 (61).

[51] Hawkins, A.J. & Ooms, T. What Works in Marriage and Relationship Eduation? A Review of Lessons Learned with a Focus on Low-Income Couples. *U.S. Administration for Children & Families*. 2010 [interactive]. <http://www.acf.hhs.gov/healthymarriage/pdf/whatworks_edae.pdf>.

[52] Hawkins, A.J. & Ooms, T. What Works in Marriage and Relationship Eduation? A Review of Lessons Learned with a Focus on Low-Income Couples. *U.S. Administration for Children & Families*. 2010, p. 14 [interactive]. <http://www.acf.hhs.gov/healthymarriage/pdf/whatworks_edae.pdf>.

[53] Stanley et al., 2010.

ers have found that program outcomes can vary dramatically across sites even when the same curriculum is used.[54]

In sum, while parent-education and relationship skills training programs appear to hold promise, much more research will be necessary before it can be said what types of programs work best and for whom. At this point, no initiative aimed at improving either the stability or quality of family relationships should be undertaken without a research arm built in. Simply, not enough is known.

The rising tide of fragile families requires policy makers to refocus the goals of family law. The family law must move beyond adjudication and enforcement of family disputes. If we are to meet the needs of the next generation, the family law and policy must provide services to prevent and to reduce the harms associated with family instability and conflict. In order to accomplish these new tasks, lawmakers will need to pursue many different strategies. The evidence suggests that no single strategy has the capacity to effectively promote cooperative and involved parenting after parents have separated; the evidence similarly suggests that promoting high-quality stable family relationships will be extraordinarily difficult. Even a multi-strategy initiative will confront many obstacles – demographic, logistical, emotional – that will impede its effectiveness.

[54] Hawkins & Ooms 2011:16; Wood, R.G. et al. BSF's Effects on Couples Who Attended Group Relationship Skills Sessions: A Special Analysis of 15–Month Data. *Mathematica Policy Research*. 2011 [interactive]. <http://www.acf.hhs.gov/programs/opre/strengthen/build_fam/reports/bsf_relationships/bsf-relationships.pdfe>.

CROSS-BORDER FAMILY RELATIONS IN EUROPE: TOWARDS A COMMON EUROPEAN MATRIMONIAL PROPERTY LAW BASED UPON COOPERATION BETWEEN PRIVATE INTERNATIONAL LAW AND SUBSTANTIVE LAW

Dr. Katharina Boele-Woelki

Professor of Private International Law, Comparative Law and Family Law at the Molengraaff Institute for Private Law, Utrecht University, The Netherlands and Extraordinary Professor at the University of the Western Cape, South Africa[55]

"Private international law alone is a weak tool of integration"

Jänterä-Jareborg, Europeanization of Law:
Harmonization or Fragmentation – A Family Law Approach,
Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland 5/2010, 514

1. Preliminaries

This research is aimed at raising awareness about the interaction of private international law and substantive law in Europe. There are various aspects of this interaction and various private law relationships where the dynamics between the one and the other are apparent. Family relationships encompass one of these areas. A whole range of relationships belong to family law: the personal status, name law, formalised (marriage, registered or civil partnership) and non-formalised (cohabitation) relationships, rights and duties of spouses and partners, dissolution of these relationships (divorce and dissolution), property distribution, spousal, partner and child maintenance, parental responsibilities, par-

[55] This article was published in: Keirse/Loos (eds), Alternative Ways to a New Ius Commune, Ius Commune Europeanum, Intersentia-Antwerp, 2012.

entage, adoption, assisted conception and reproductive assistance, incapacitated (elderly) persons, etc. All these family relations might extend beyond the national boundaries and the answers to the questions such as 'Which court decides?', 'Which law applies?' and 'Is a decision of a foreign court or a status obtained abroad to be recognised and enforceable?' are provided by private international rules, which might be either of an international, European or national origin. In addition to the international family law which provides rules on jurisdiction, applicable law and recognition and enforcement substantive family law has entered into the European arena. New instruments are being developed, and the question arises how they interrelate with the traditional way of solving a cross-border family case. [56] An example of this development is the property relations of couples. They form the focus of this contribution.

This contribution proceeds in four parts. First, an overview of the current state of the art as regards the Europeanisation of international family law is sketched. Second, a brief overview of matrimonial property regimes is provided. Third, objectives and processes for adopting new rules for property relations of international couples in Europe are explained. Fourth, the establishment of an optional Common European Matrimonial Property Law (CEMPL) is proposed. Occasionally, the findings are compared with the optional Common European Sales Law (CESL[57]).

2. Europeanisation of International Family Law

Since 1st December, 2009 Article 81 TFEU has provided the competence for the European legislature to adopt measures in the field of judicial cooperation in civil matters having cross-border implications.[58] Unlike in

---

[56] This interrelation between substantive law instruments and conflict of law rules was the topic of the author's lecture at the Hague Academy of International Law. *See:* Boele-Woelki. Unifying and Harmonizing Substantive Law and the Role of Conflict of Laws. *The Pocketbooks of the Hague Academy of International Law.* 2010, 7.

[57] Proposal for a Regulation on a Common European Sales Law (CESL). 11.10.2011, COM(2011) 635 final.

[58] Previously, Art. 65 EC Treaty as revised by the Treaty of Amsterdam provided this competence.

international contract law, where only two Regulations – Brussels I and Rome I – determine which court decides which law applies and whether a foreign decision can be recognised and enforced, several Regulations exist in the area of the international family law. The European legislator has been extremely active in this field.[59]

The international family law Regulations do not and will not bind all 27 Member States. Three Member States made a reservation when the Amsterdam Treaty of 1997[60] entered into force.[61] Denmark is not bound by Article 81 TFEU[62] and can only determine via an Agreement with the Union that the Regulation also applies to Denmark.[63] Ireland and the United Kingdom have the right to opt into the Regulation, which they have decided to do, for instance, in respect to the Brussels II bis Regulation and the Maintenance Regulation. This is one of the reasons for the different territorial scopes of the European instruments.

---

[59] González Beilfuss. The Unification of Private International Law in Europe: a Success Story?, in: Boele-Woelki/Miles/Scherpe (eds). The Future of Family Property in Europe. *European Family Law No. 29*. 2011, 327 (228); De Boer. Nieuwe regels voor de Internationale Alimentatie. *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht*. 2011, 356-362 (356).

[60] The Amsterdam Treaty of 18th June, 1997 entered into force for the then 15 Member States on 1st May, 1999. The Treaty amended the Treaty on European Union (Treaty of Maastricht of 7th February, 1992) and the three Community Treaties (European Coal and Steel Community (ECSC), European Atomic Energy Community (EAEC) and the European Community (EC)). The amendments primarily concerned the Treaty on European Union (TEU) and the EC Treaty (TEC).

[61] As a consequence, the European Community – on 1st December, 1999 replaced by the Union – acquired its own competence to legislate in matters concerning co-operation in civil matters having cross-border implications.

[62] Formerly Article 65 EC Treaty.

[63] Weitoft, G.R. et al. Mortality, Severe Morbidity, and Injury in Children Living with Single Parents in Sweden: A Population-Based Study. *Lancet*. 2003, 289 (361). *See also:* Hansagi, H. et al. Parental Divorce: Psychosocial Well-Being, Mental Health and Mortality During Youth and Young Adulthood: A Longitudinal Study of Swedish Conscripts. *Eur. J. Public Health*. 2000, 335 (10); Jonsson, J. O. & Gahler, M. Family Dissolution, Family Reconstitution, and Children's Educational Careers: Recent Evidence for Sweden. *Demography*. 1997, 277 (34).

Table: Overview of the family law relations which are covered by European Regulations. Draft Regulations are indicated in italics. The numbers in italisc are based upon the author's estimates.

EU Regulations for cross-border relationships	Divorce	Parental responsibilities	Maintenance	*Property relations spouses*	*Property relations registered partners*	*Succession and wills*
Which court decides?	26 MS	26 MS	26 MS[64]	*24 MS*	*At least 9 MS*	24 MS[65]
Which law applies?	14 MS	(Gleichlauf)	25 MS[66]	*24 MS*	*At least 9 MS*	24 MS[67]
Recognition & enforcement of decisions	26 MS	26 MS	26 MS[68]	*24 MS*	*At least 9 MS*	24 MS[69]
Co-operation of Central Authorities		26 MS	25 MS			

[64] The United Kingdom opted into the Maintenance Regulation (OJ 19 June 2009, L149/73). The European Union and Denmark agreed that the Regulation on jurisdiction and the recognition and enforcement of decisions in civil and commercial matters (Brussels I) also applies to Denmark (OJ 16 November 2005, L299/62). In accordance with Art. 3 (2) of that Agreement, Denmark notified the Commission of its decision to implement the contents of the Maintenance Regulation to the extent that this Regulation amends Brussels I (OJ 12 June 2009, L149/80). This means that the provisions of the Maintenance Regulation will be applied to the relations between the Community and Denmark with the exception of the provisions in Chapters III (Applicable law) and VII (Cooperation between Central Authorities).

[65] Denmark, Ireland and the United Kingdom will not be bound by the Regulation, see 18475/11 JUSTCIV 356 CODEC 2397. A general agreement on the text of the proposed Regulation was published on 12th December, 2011.

[66] The Hague Protocol of 23rd November, 2007 on the law applicable to maintenance obligations which the EU ratified on 30th November, 2009 (OJ 16th December, 2009 L133/17) and to which Art. 15 of the Regulation refers to, binds neither Denmark nor the United Kingdom.

[67] *See* note 60.

[68] *See* note 59.

[69] *See* note 60.

Divorce and legal separation,[70] parental responsibilities[71] and maintenance[72] are regulated by the European Regulations; however, not all Member States are bound by these uniform rules regarding jurisdiction, applicable law and recognition and enforcement of decisions.[73] If the Member States cannot reach an agreement on how to legislate, a group of nine or more Member States can request permission from the European Commission to use the enhanced cooperation procedure. As a result, the Rome III Regulation on the law applicable to divorce only binds 14 Member States.[74] The other 13 Member States apply their national conflict of law rules regarding divorce.

Finally, the term *Gleichlauf* needs to be explained. A European Regulation which determines which law is to be applied in the case of parental responsibility matters will not be adopted, since the general rule is that the applicable law follows jurisdiction. In other words, the competent court of the habitual residence of the child applies its own law, the lex fori.

---

[70] Brussels II bis = Regulation (EC) No. 2201/2003 of 27th November, 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No. 1347/2000 and Rome III = Regulation (EU) No. 1259/2010 of 20th December, 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation.

[71] This issue is also covered by the Brussels II bis Regulation.

[72] Regulation (EC) No. 4/2009 of 18th December, 2008 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations.

[73] A few Regulations also address the cooperation of Central Authorities, which has been added as a fourth area in addition to the three classic private international questions.

[74] Boele-Woelki. For Better or for Worse: The Europeanization of International Divorce Law. *Yearbook of Private International Law*. 2010, 2011, 17-41.

For succession and wills[75] as well as the property relations of spouses,[76] Draft Regulations were published in 2009 and in the beginning of 2011. Ireland and the United Kingdom will not be bound by the Succession and Wills Regulation[77] and it is not expected that they will opt into the Property Relations between Spouses Regulation, since their substantive law rules and their conflict of laws approaches fundamentally differ from the continental European approach in this respect. Neither will Denmark be bound by these Regulations. Eventually, a second enhanced cooperation[78] will take place in respect of a third Draft Regulation, which addresses the property relations of registered partners,[79] since only 15 Member States allow same-sex couples to formalise their relationship.[80]

Most notably, more areas soon will be regulated by European law-making. Next on the Brussels agenda is the recognition of civil status documents. Recently, a Green Paper has been published due to the need for less bureaucracy for citizens, exploring the possibility of regulating the free movement of public documents and the recognition of the ef-

---

[75] Proposal of a Regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions and authentic instruments in matters of succession and the creation of a European Certificate of Succession, COM(2009)154 final. *See also* Beck, A.N. et al. Relationship Transitions and Maternal Parenting. *J. Marriage & Fam*. 2010, 219 (72).

[76] Proposal of a Regulation regarding jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes, COM(2011) 126/2.

[77] Beck, A.N. et al. Relationship Transitions and Maternal Parenting. *J. Marriage & Fam*. 2010, 219 (72).

[78] The first enhanced cooperation Regulation is the so-called Rome III Regulation which contains conflict of law rules for divorce. These rules are unified for only 14 Member States. In the other 13 member States, national conflict of law rules for divorce are applied.

[79] Proposal regarding jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of property consequences of registered partners, COM(2011) 127/2.

[80] Boele-Woelki/Fuchs (eds). The Legal Recognition of Same-Sex Relationships in Europe. *European Family Law series*. 2012, 32.

fects of civil status records.[81] A few family law issues, such as the law on surnames, formal relationships (marriage and registered partnerships), parentage, adoption and the protection of adults, have not yet been determined by the European law. Many international conventions adopted by the Hague Conference on Private International Law and the Council of Europe still dominate these areas, but the pertinent question is for how long? The European legislator is not really impressed by the existence of global instruments. They form no obstacle to a European regime. This results in a competition between the global and regional unification of private international law and, as a result, the situation is far from ideal. However, monitoring the European law-making process for more than a decade reveals that slowly, but gradually, the areas which are today regulated by either international conventions or the national rules of each Member State will be replaced by European rules. It is to be expected that once the three Draft Regulations on property relations of spouses, registered partners and succession and wills are adopted, DG Justice will certainly embark on other areas in order to "better facilitate the lives of European citizens", as the Commission is always proclaiming. This is a legal and, most importantly, a political reality.

3. Property Relations of International Couples

International couples who wish to know which law governs their property relations are confronted with two sets of rules. First, the conflict of law rules and, second, the substantive rules of the law that the conflict of law rules determine to be applicable.

[81] COM (2010) 747 final. *See* Boele-Woelki. Afschaffing van de Conflictenrechtelijke Toets Binnen de Unie: Nederland Strekt Tot Voorbeeld, in: De Boer/Fokkens/Vlas/Vos/De Vries Lentsch-Kostense (red). *Strikwerda's Conclusies*. Kluwer 2011, 51-64; and Van Iterson. De Exportwaarde van Nederlandse Beslissingen en Rechtsfeiten op Het Gebied van Familierecht, in: De Boer/Fokkens/Vlas/Vos/De Vries Lentsch-Kostense (red). *Strikwerda's Conclusies*. Kluwer 2011,,231-245.

A. The Conflict of Laws Approach

One characteristic of (continental) European conflict of law systems is that their rules tend to function according to geographical terms. The cross-border relationship has to be located within the territory of one state, whereas by definition such a relationship is connected to more than one state. Also, when parties have not determined the applicable law, only national substantive law is designated by the conflict of law rules. Their main role is to connect the international relationship with a state law and to determine that this law is applicable. The international legal relationship in question is pushed or drawn to one single jurisdiction; it is nationalised. So far, the conflict of law rules have only national substantive law to offer.

This conflict of laws approach is also applied when the governing law of the property relationship of international couples has to be determined. The rules, derived from the Hague Convention of 1978, or the Regulation to be adopted determine which law will be applied. Generally, the law of a national jurisdiction with which the international couple have a close connection is applicable. However, certain couples who have a connection with France or Germany will soon be allowed to choose the optional community of accrued gains which due to their Agreement France and Germany will incorporate in their respective civil codes. Hence, it is essential to take a closer look at substantive law, since international couples will be confronted with only one national law that governs their property relationship.

B. Differences in Substantive Law

Regarding property relations between spouses in Europe, the most striking differences exist between the civil law and the common law approach.[82] Continental European systems generally regulate the property consequences of marriage through a specific set of rules commonly pre-

[82] Pintens. Matrimonial Property Law in Europe, in: Boele-Woelki/Miles/Scherpe (eds). The Future of Family Property in Europe. *European Family Law.* 2011, 29: 19-46.

scribed as matrimonial property law, whereas the common law does not have such a statutory body of law. In the common law jurisdictions, marriage has no effect on the proprietary rights of the spouses. A default matrimonial property regime does not exist. A lack of any similarity can also be discerned in respect of marital agreements. In the civil law countries, spouses enjoy a large degree of autonomy. They can choose their preferred matrimonial property regime or they can modify the default or any other regime either before or during the marriage. In contrast, in England, Wales and Ireland pre-nuptial and post-nuptial agreements are traditionally not binding. However, only since the *Radmacher v. Granatino* judgement[83] of the English Supreme Court in October, 2010 has it been generally considered that the pre-nuptial agreements will generally be binding, unless they are unfair (particularly as far as children are concerned).

Apart from the specific civil-common law dichotomy, many differences subsist among all the systems in respect of the categories of assets, the administration of the assets and the distribution of the assets upon the dissolution of the marriage.

Despite the great variety of systems, it is possible to distinguish five different systems:

1. The *community of property,* which is applied in many civil law jurisdictions, such as the Netherlands, where the universal community of property is maintained after a recent revision, which takes effect on 1st January, 2012;
2. The *community of accrued gains,* which is very similar to the participation in acquisitions; it is the default regime in Germany;
3. The *deferred community,* commonly applied in Scandinavia;
4. The *separation of property,* another popular regime in civil law jurisdictions;
5. The *separation of property with distribution by the competent authority,* which is the approach of the common law jurisdictions.

[83] [2010] UKSC 42, [2011] 1 AC 534. *See for the discussion*: Sanders. Private Autonomy and Marital Property Agreements. *International and Comparative Law Quarterly.* 2010, 571-603.

4. Bringing Clarity to Property Rights for International Couples

In March 2011, the European Commission published three documents: the two previously discussed Proposals for a Regulation and a Communication. In the latter document, which is aimed at bringing clarity to property rights for international couples, the European Commission acknowledged the fact that both the national substantive law rules and the conflict of law rules in the field of the property rights of international couples differ greatly.[84] Given these differences, the Commission indicated three approaches that could be envisaged at the European level. These approaches include:

1. The Member States find solutions within the framework of bilateral agreements;
2. The substantive law governing the property consequences of marriage and registered partnerships is harmonised;
3. The respective private international law rules are unified.

These three approaches should offer sufficient legal security to the couples who have decided to exercise their right to free movement. Preferably, all three are to be realised.

Analysis of these three approaches reveals that several distinctions can be made. First, there is the area of *private international law,* which offers rules for cross-border relationships. These rules differ within the Union. Second, there is the area of *substantive law*. Each jurisdiction provides rules for property relations between spouses, where in particular huge differences are noticed. The other two distinctions indicate the processes of *unification* on the one hand, and *harmonisation* on the other hand.[85] The other three distinctions indicate at which level measures are taken or can be taken: at the *global*, *regional* or *national* level.

---

[84] COM (2011), 125/3.

[85] Generally, the *unification* of law involves the process of providing identical rules for different countries - in Portugal and Germany, and in the United Kingdom and Spain - so that the same solution applies uniformally if any difficulty concerning a given relationship happens to arise. In contrast, the *harmonisation* of the law is less far-

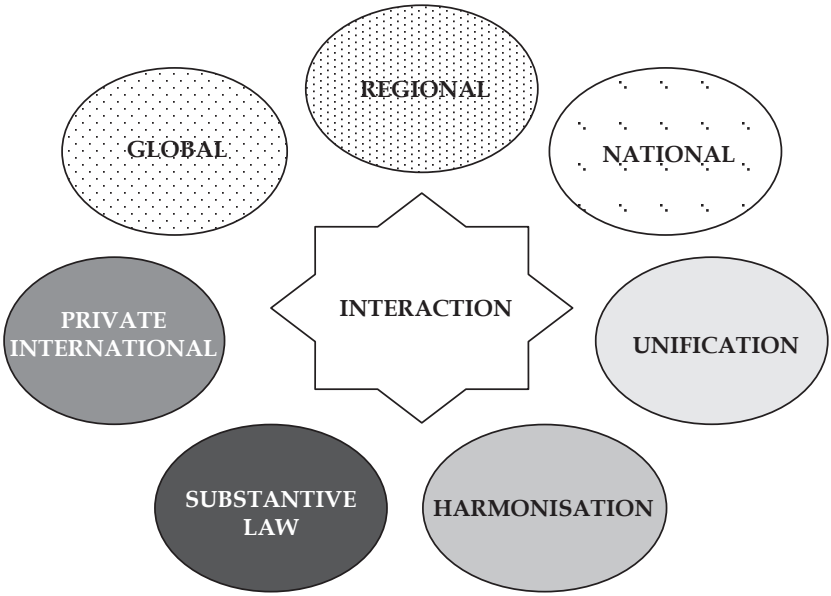

Figure: The interaction scheme

These seven distinctions are set out in the figure above. The pertinent questions which arise are: How do they interact? Which combinations exist as regards the law of property relations of international couples? How does one distinction influence the other? In the following sections, an attempt is made to provide some answers.

A. Global and Regional Unification of Private International Law

At the global level, the middle-aged Hague Convention on the Law Applicable to Matrimonial Property Regimes of 1978, which contains uniform conflict of law rules, has not turned out to be much of a success. France, Luxembourg and the Netherlands are the only three contracting states. However, the conventional rules have inspired the drafters of the

reaching. Similar rules ensure that the laws of the legal systems in a specific area are in harmony with each other. The differences are reduced to a minimum and are less pronounced.

Proposals for the two European Regulations on jurisdiction, the applicable law and the recognition and enforcement of decisions for married and for registered couples. [86] Admittedly, there are differences between the three instruments, but some rules of the Hague Convention have "survived" in the two Proposals. As a result, the global rules have a lasting effect on the future regional unification of the private international law. In all likelihood, the two Regulations will be adopted in 2012 or 2013.[87] The exact date cannot be predicted, but the legislative machine in Brussels works surprisingly quickly.

B. Bilateral Unification of Substantive Law

At the national level, France and Germany recently concluded an Agreement which was characterised as epoch-making in the unification of law and an example of optimal bilateral unification of the family law.[88] First and foremost, this Agreement from February, 2010 is aimed at unifying substantive law.[89] However, it has not yet entered into force.[90]

---

[86] Buschbaum/Simon. Die Vorschläge der EU-Kommission zur Harmonisierung des Güterkollisionsrechts für Ehen und Eingetragene Partnerschaften – Eine Erste Kritische Analys. *Zeitschrift für Gemeinschaftsprivatrecht*. 2011, p. 262-267, 305-309.

[87] The adoption of Regulations does not require any involvement of national parliaments.

[88] Fötschl. The Common Matrimonial Property Regime of Germany and France: Epoch-Making in the Unification of Law. *European Review of Private Law*. 2010, p. 881–889 = *Yearbook of Private International Law*. 2009, 395–404; Martiny. Der Neue Deutsch-Französische Wahlgüterstand – Ein Beispiel Optionaler Bilateraler Familie nrechtsvereinheitlichung. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*. 2011, p. 577-600.

[89] Abkommen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Französischen Republik über den Güterstand der Wahl-Zugewinngemeinschaft/Accord entre la République fédérale d'Allemagne et la République française instituant un régime matrimonial optionnel de la participation aux acquêts.

[90] In Germany, the *Bundesregierung* sent the *Entwurf eines Gesetzes zu dem Abkommen vom 4. Februar 2010 zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Französischen Republik über den Güterstand der Wahl-Zugewinngemeinschaft* to the *Bundesrat* on 4th February, 2011 (*Drucksache* 67-11, www.bmj.de). The optional property regime will be incorporated into the German Civil Code as a new Chapter 4 of Section 1519, following the existing matrimonial property regimes. The German legislator intends to open the new regime to registered partners. In France, the bill for ratification of

Although the Agreement primarily establishes a new matrimonial property regime to be implemented in the national laws of both France and Germany, it also has a private international law dimension.[91] Based upon the spouses' choice, which is only possible if, according to the conflict of law rules, their property relations are governed by French or German law, the optional Franco-German regime is applicable. Interestingly enough, the Agreement does not exclude other Member States of the Union from becoming parties to it, once it has been ratified by France and Germany. In fact, the Agreement contains an explicit invitation to that end. It remains to be seen whether the specific Franco-German regime, which is a mixture of the French and the German default regimes, will be considered attractive by other Member States or not, resulting in further ratifications of the Agreement. Undoubtedly, the success of this bilateral solution should be monitored not only in terms of the number of couples who make use of this elective matrimonial property regime, but also in terms of whether "this first step towards the harmonisation of substantive family law is followed, and not only in the field of matrimonial property regimes. If it is, this Franco-German project will have represented a decisive step towards the harmonisation of family law in Europe."[92]

C. Regional Harmonisation of Substantive Law

According to the European Commission's Communication, neither the unification nor the harmonisation of substantive law can be pursued by the European legislator. This area is considered to fall within the exclusive legislative competence of each individual Member State, which

---

the Agreement was submitted to the French *Conseil des ministres* on 23rd March, 2011. <www.gouvernement.fr/gouvernement/accord-avec-l-allemagne-instituant-un-regime-matrimonial-optionnel-de-la-participation>.

[91] Meyer. Der Neue Deutsch-Französische Wahlgüterstand. *Zeitschrift für das Gesamte Familienrecht*. 2010, p. 612-617; Simler. Le Nouveau Régime Matrimonial Optionnel Franco-Allemand de Participation aux Acquêts. *Droit de la Famille*. 2010, 5: 9-19.

[92] Becker. Das Deutsch-Französische Abkommen über den Güterstand der Wahl-Zugwinngemeinschaft. *Directorate-General for Internal Policies. Policy Department C: Citizen's Rights and Constitutional Affairs*. PE 425.658, October 2010, 17: 1-17.

is the prevailing view.[93] Therefore, the European lawmaker has not attempted to embark on any legislative measures in this respect so far. This lack of competence has not restrained legal scholars in making proposals how substantive family law in Europe can be harmonised.[94]

For more than ten years, 28 family law experts from 26 European countries have been involved in the activities of the Commission on European Family Law (CEFL), which is an independent initiative by legal scholars. Currently, the CEFL is preparing Principles of European Family Law regarding Property Relations between Spouses. Previously, Principles in the field of Divorce, Maintenance Between former Spouses and Parental Responsibilities were published. The publication of the new Principles on Property Relations between Spouses is expected to be published at the end of 2012. The question arises where the CEFL stands in this project.[95]

To begin with, it is self-evident that the elements of all national systems cannot be merged into one single matrimonial property regime. The basic starting points are diametrically opposed. In some systems, a community of property between the spouses automatically takes effect at the moment of concluding the marriage, whereas in other systems no community of property will ever arise by operation of law (ex lege): the property of each spouse is treated as the owner spouse's separate property.

---

[93] Pintens. Europeanisation of Family Law, in: Boele-Woelki, (ed.). Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe. *European Family Law.* 2003, 4 (22): 3-33; Jänterä-Jareborg. Unification of International Family Law in Europe – A Critical Perspective. in: Boele-Woelki, (ed.). Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe. *European Family Law.* 2003, 4 (22): 194-216 (195 note 47).

[94] Steenhoff. Harmonisatie van Huwelijksvermogensrecht Binnen de EU: Wat Is Voorlopig Haalbaar?, in: Boele-Woelki/Brants/Steenhoff. *Het Plezier van de Rechtsvergelijking. Opstellen Over Unificatie en Harmonisatie van Het Recht in Europa Aangeboden Aan Prof. Mr. E.H. Hondius, Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking.* 2003, 63: 87-101.

[95] Boele-Woelki/ Jänterä-Jareborg. Initial Results of the CEFL in the Field of Property Relations between Spouses, in: Boele-Woelki/ Miles/ Scherpe (eds). The Future of Family Property in Europe. *European Family Law.* Intersentia-Antwerp, 2011, 29: 47-62.

According to the concept of the CEFL, the property relations between spouses consist of three parts: general rights and duties, the marital property agreements and the matrimonial property regimes. Two regimes will be proposed: the participation in acquisitions and the community in acquisitions. The reduction of the systems to two instead of five shows that harmonising the law is possible within these two systems. If Principles for two regimes are drafted, it should be justified which of the two should be considered as the default regime. Consequently, the other will then function as an optional regime which the spouses may choose in their marital property agreement. The final decision has not been taken yet.

5. Establishment of a Common European Matrimonial Property Law

Since the European Commission considers the Franco-German Agreement as one of the possible means to reduce legal uncertainty for international couples, the next step is the drafting and adoption of a Common European Matrimonial Property Law (CEMPL). The introduction of an optional European Matrimonial Property Regime is not a new idea. As far back as 1995[96] and later in 2001,[97] it was proposed that a Treaty should be drafted presenting a uniform law regarding an optional international marital contract. The idea was that at the moment of entering into a marriage the spouses should be allowed to choose this regime like any other normal regime. The Green Paper of 2006, preceding the two Proposals for the property relations between spouses and registered partners, did not deal with this specific suggestion. Surprisingly, however, in 2009 the European Commission requested an impact assessment on community instruments concerning the rights of property arising out of matrimonial property regimes and property of unmarried couples,[98]

---

[96] Agell. The Division of Property upon Divorce from a European Perspective, in: Liber amicorum Marie-Thérèse Meulders-Klein. *Droit Comparé des Personnes et de la Famille*. 1998, 1-20 (18-20).

[97] Verbeke. Perspectives for an International Marital Contract. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 2001: 189-200.

[98] Task specifications for the assignment were issued by Direction E: Justice.

which mainly focuses on the possibility of drafting an optional uniform European matrimonial property regime.[99] A draft of such a regime was submitted by a group of European notaries.[100]

It is worth noting that the European Economic Social Committee (EESC) in its Opinion of 21st September, 2011[101] expressly supported the idea of there being a case for adopting an optional European alternative (the „28th regime") in a form of an integrated standard instrument, which married or registered couples could freely opt for entirely without discrimination if they wished. As a result, as in the field of European contract law, the introduction of an optional regime has been recommended. The EESC suggests that some guidance is offered by the Franco-German Agreement, but it is open to discussion whether this Agreement constitutes a truly European Property Law for married and registered couples. In any case, the question of how a Common European Matrimonial Property Law – which eventually is to be adjusted to cover registered couples – could be realised should be addressed.

A. Which Instrument?

The pursuit of either harmonisation or unification as a goal in itself – rather than as a means to an end - is both futile and a waste of valuable resources. The respective projects should not only propose reform of the existing legal framework, but also must demonstrate that the existing system is genuinely deficient. The success of any harmonisation or unification depends on the choice of instrument for the purpose. Undoubtedly, this choice affects the level of compliance and acceptance of the final result. The objectives of the drafters will determine which

[99] The contractor was asked to: (1) assess the feasibility of such a uniform European optional regime; (2) analyse the added value, advantages and problems of such European optional regime and its certificate; (3) assess what could be the impact of such measures for citizens, stakeholders and Member States, including obstacles and advantages; (4) assess the main difficulties of this proposal and (4) assess, if possible, whether there could be a relevant impact on activity of stakeholders and on taxation.

[100] Cardillo, S. (rapporteur). *Propositions pour un Contrat de Mariage "Européen"*.

[101] SOC/146 and SOC/147.

of the instruments will be selected as most eligible for their purpose.[102] According to the positive approach of the European Commission towards new initiatives by Member States to harmonise or unify substantive law, the CEMPL could be adopted either in the form of a Convention between the Member States, or as a Regulation.

Generally, the European legislator argues that it has no competence to unify substantive family law;[103] however, the creation of a 28th European optional regime, or a 2nd regime in addition to national systems, does not violate the principles of subsidiary and proportionality if it is deemed to be applicable in cross-border cases. Article 81 TFEU prescribes that the Union shall develop judicial cooperation in civil matters having cross-border implications, based upon the principle of mutual recognition of judgments and of decisions in extra-judicial cases. A broad interpretation of this rule of competence denotes that such cooperation consists of the adoption of measures for the approximation of the laws and regulations of the Member States. As a result, Article 81 TFEU also offers a basis for unification of substantive law in cross-border cases.[104]

In this respect, it is worthwhile to take a closer look at the CESL proposal, which is based on Article 114 TFEU. The European Commission explains that it provides a single uniform set of fully harmonised contract law rules, which is to be considered as a second contract law regime within the national law of each Member State, available in cross-border transactions upon a valid agreement by the parties. According to the Commission, such an agreement does not amount to and must not be confused with a choice of the applicable law within the meaning of private international law rules. Instead, this choice is made within a national

---

[102] Boele-Woelki. Unifying and Harmonizing Substantive Law and the Role of Conflict of Laws. *The Pocketbooks of the Hague Academy of International Law.* 2010, 7: 84-95.

[103] *See:* the Communication of 16th March, 2011 (note 29), 5, in which the European Commission reiterates that the harmonisation of substantive law governing the property consequences of marriage and registered partnerships is excluded by the TFEU, which does not endow the Union with powers in these areas, nor indeed the forms of union that give rise to the property relationships, namely marriage and registered partnerships.

[104] Pintens. Matrimonial Property Law in Europe, in: Boele-Woelki/Miles/Scherpe (eds). *The Future of Family Property in Europe.* European Family Law. 2011, 29: 19-46.

law which is applicable according to the private international law rules.[105] A similar situation could be created in respect of the property relations of spouses. Alongside national substantive matrimonial property rules, an additional regime consisting of uniform matrimonial property rules is offered. Due to its optional and voluntary nature, this form of CEMPL could be considered to be a proportionate action.

Another possibility could consist of the drafting of a Convention for a CEMPL,[106] which would be subject to ratification by the Member States of the Union. Since the European legislator has no exclusive competence to legislate in the field of substantive family (property) law, the Member States are free to conclude either bilateral or preferably multilateral agreements. The bilateral Franco-German Agreement serves as an example. It has been approved by the European Commission Member States.

The question arises why the CEMPL Convention should be restricted to Member States of the Union. In particular, a multilateral agreement between states would have the extra advantage, which is that non-Member States could also take part in it.[107] In such an instance, the Council of Europe might play a leading role in providing the necessary organisation and expertise.

---

[105] Proposal for a Regulation on a Common European Sales Law (CESL). 11.10.2011, COM(2011) 635 final, p. 9.

[106] *See* on conventions containing private international law rules concluded between Member States and third countries: De Miguel Asensio/Bergé. The Place of International Agreements and European Law in the European Code of Private International Law. CEJEC WP-2011/4 to be published in Poillot-Peruzzetto (ed). *Quelle Architecture pour un Code Européen de Droit International Privé*. 2012.

[107] In this context, reference should be made to the Regulation (EC) No 664/2009 of 7th July, 2009 establishing a procedure for the negotiation and conclusion of agreements between Member States and third countries concerning jurisdiction, recognition and enforcement of judgments and decisions in matrimonial matters, matters of parental responsibility and matters relating to maintenance obligations, and the law applicable to matters relating to maintenance obligations (OJ L 200/46). The scope of application of this Regulation focuses on private international law issues. Therefore, it does not form an obstacle for agreements between Member States and third countries, as regards the unification of substantive law.

B. Which Regime?

More important, however, is the content of the European regime. For a truly European approach to the property relations of international couples, the future CEFL Principles regarding Property Relations between Spouses could provide a better model than the Franco-German Agreement.[108] As has been indicated, these Principles are expected at the end of 2012 and the beginning of 2013. By then, they should be assessed by other legal scholars and practitioners than the drafters in order to adjudge whether they are useful for the construction of the CEMPL.

C. Scope of Application

As regards the scope of application, either the opt-out or opt-in technique can be proposed.[109] The question arises whether the CEMPL should automatically be applied in cross-border cases, which is the technique of the CISG of 1980. The spouses must then opt out of this regime if they do not want their property relationship to be governed by the European regime. If the CEMPL rules were to be applicable automatically in clearly prescribed situations, the 'opt-out' approach would have the potential to set aside domestic substantive law unless the parties were to agree to the

---

[108] Jänterä-Jareborg. Europeanization of Law: Harmonization or Fragmentation – A Family Law Approach. *Tidskrift Utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*. 2010, 5 (512): 504-515: "As the experts of the CEFL vision the future, optimally the European Principles on Family Law will contribute to the drafting of an optional European instrument to be finally adopted by European institutions. Such an instrument, once adopted, could be chosen by the parties as the law governing their marriage or partnership, their general rights and duties, their property relations, their divorce etc."

[109] Stürner. *Kollisionsrecht und Optionales Instrument: Aspekte einer noch ungeklärten Beziehung, Zeitschrift für Gemeinschaftsprivatrecht*. 2011, p. 236-242; Doralt. The Optional European Contract Law and Why Success or Failure May Depend on Scope Rather than Substance (June 25, 2011). *Max Planck Private Law Research Paper No. 11/9*. [interactive]. <http://ssrn.com/abstract=1876451>; *Fornasier, 28. versus 2. Regime* – Kollisionsrechtliche Aspekte eines optionalen europäischen Vertragsrechts (July 6, 2011). *Max Planck Private Law Research Paper No. 11/10*. [interactive]. <http://ssrn.com/abstract=1881510>.

contrary. The adoption of such a Convention could even attain a similar importance and reputation as the CISG.[110]

On the other hand, the question arises whether it should only be applicable if the couple has expressly chosen it. This is the new approach in European contract law, which might also be applied in international family law, at least in those areas where party-autonomy is allowed. Already in 2006, it was submitted that the choice for an optional *Matrimonium Europaeum* could prescribe its own scope of application and that it should only be applicable subject to the choice of the parties (an opt-in).[111]

Surprisingly (it is undoubtedly a creative solution), the European Commission proposes that the CESL will be a second contract law regime within the national law of each Member State, available in cross-border transactions upon a valid agreement by the parties. As a result, the conflict of law rules of the Rome I Regulation[112] are to be consulted first. If they lead to the application of the law of a Member State, the CESL is applicable if the contracting parties have made an explicit choice to that end.[113]

If the application of the CESL will function successfully, why should this approach not be an option as regards the property relations of international couples? The same mechanism can be used. The conflict of law rules of the future Regulation on matrimonial property law determine which law is to be applied. If these rules decide that the law of a Member State governs the property relations between the spouses, and, for instance, if the couple has opted for the CEMPL in their marital property

---

[110] Dethloff. Arguments for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe, in: Boele-Woelki (ed). Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe, *European Family Law Series*. 2002, 4 (54): 37-64.

[111] Dethloff. Die Europäische Ehe. *Zeitschrift für das Standesamtswesen*. 2006, 255: 253-260.

[112] Art. 3 (freedom of choice), Art. 4 (applicable law in the absence of choice) and Art. 6 (consumer contracts).

[113] Staudenmayer. Der Kommissionsvorschlag für eine Verordnung zum Gemeinsamen Europäischen Kaufrecht. *Neue Juristische Wochenschrift*. 2011, 3491-3498 (3494-3495): "Innerhalb des jeweiligen anwendbaren nationalen Rechts können die Parteien dann das zweite nationale Kaufrechtsregime, das GEKR, wählen."

agreement, this law should be consulted to the exclusion of any other national substantive law.

The next question is whether a choice for the European regime should only be possible in cross-border cases, which, in turn, raises the question of what exactly are cross-border relationships.[114] In addition, another question arises: when does an internal case become a cross-border case?

[114] *See:* Art. 4 of the CESL Proposal, which contains an extensive definition of cross-border contracts.

CROSS-BORDER DISPUTES OVER CHILDREN IN RUSSIA: SOME NATIONAL AND PRIVATE INTERNATIONAL LAW ASPECTS

Dr. Olga A. Khazova
Professor of Institute of State and Law, Russian Academy of Sciences

The research focuses on current Russian legal regulation of parental disputes over their children, especially when the parents reside in different countries. It shows that until very recently there has been no legal mechanism that would allow solving cross-border disputes over children. In many such cases, situation in the legal sense has become "a dead end" because court judgments made in a foreign country were unenforceable in Russia or, more than that, mutually exclusive decisions were made in a foreign country and in Russia. Russia's accession to the Hague Convention on International Child Abduction in 2011 should help to create a legal framework for civilised settlement of cross-border disputes over children and, hopefully, will also help to improve the whole national system of family dispute resolution at least to the extent it concerns child-related issues. Some of the amendments to the Russian legislation that are necessary in this regard are discussed in the paper.

One of the inevitable consequences of globalisation and increased migration is an increase in international family disputes. Spouses may divorce or separate and may struggle over division of their property or on alimony awards. However, if they fail to come to an agreement on child-related matters, children become victims of their inability to cooperate. Cross-border disputes over child custody are often compounded by incidents of child abduction and due to the vulnerability of children, these are the disputes that are amongst the most difficult to resolve.

Until very recently, the situation in Russia in this regard has exacerbated by the fact that there was no legal mechanism that would allow solving cross-border disputes over children. The last years in Russia have been marked, among other things, by numerous cases where the parents could not come to an agreement and which were unsolvable from a legal

point of view. Some of them even acquired the character of public scandals. Most high-profile cases were connected with the disputes between the parents residing in France, Germany, Finland and Czech Republic. The number of applications from the parents residing in different countries, where a separately residing parent (either in Russia or abroad) could not get access to his or her child or where the child was abducted, has increased tremendously during the recent time.[115] In many cross-border disputes, the situation in the legal sense has become "a dead end" because court judgments made in a foreign country were not recognized and were unenforceable in Russia or, even more than that, mutually exclusive decisions were made in a foreign country and in Russia.[116]

Why did Russia turn out to be in such a situation? The point is that in accordance with the Russian rules on Civil Procedure decisions of foreign courts, including decisions confirming amicable agreements, "are recognized and enforced in the Russian Federation, if this is provided for by an international treaty of the Russian Federation".[117] *Thus, only if there is an international treaty or agreement, we can speak about the possibility of recognition and enforcement of foreign judgments. However, until recently, Russia has not been a party to any international instrument that specifically dealt with child-related issues. In 2011, Russia acceded to the Hague Convention on Civil Aspects of Child Abduction 1980 and now is considering its accession to the Hague Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children 1996 (also called Convention on the Protection of Children).*[118]

---

[115] Trigubovich, N. *Paper presented at the Finnish-Russian Conference on International Family Law and Child's Rights.* Helsinki, March 22-23, 2011.

[116] *See also*: Khazova, O. International Child Abduction: Legal Issues. *Zakon.* 2010, 1: 65-70.

[117] Civil Procedure Code, s. 409 (1).

[118] Formally, the 1996 Convention on the Protection of Children 1996 and the 1980 Convention on International Child Abduction are completely independent of each other. Article 50 of the 1996 Convention provides that this Convention does not affect the application of the 1980 Convention on Child Abduction between the Parties to both Conventions. However, evidently, the 1996 Convention and the 1980 Convention are interrelated as far as the issues arising in the context of wrongful

Accordingly, until very recently, there has been no legal mechanism aimed at helping the parties to settle their disputes over children at prevention of abduction and, if abduction took place, to return the child. All in all, it also affected the attitude of foreign courts towards family disputes with Russian "component". As it was stated by the counselor of the Children's Rights Commissioner for the President of RF, the fact that foreign courts in cross-border disputes almost had never granted child custody to the parent who lived in Russia was largely due to the Russia's failure to provide any workable system of regulation of cross-border disputes over children.[119]

1. Bilateral Agreements and Case Study

Russia is a participant in numerous bilateral agreements on legal assistance in civil, family and criminal matters. Such agreements are currently in force with many Eastern and Central European countries, some of the Western European countries and a number of Asian and African countries.[120] Amongst other issues, these agreements define the jurisdictional issues on matrimonial and family matters and the law applicable to family cases. However, even if there is an international agreement on legal assistance, it does not necessarily mean that Russian court will uphold and enforce a foreign judgment. A lot may depend upon the facts of a case and on how the agreement is worded, particularly, whether it contains specific provisions on custody or parental relations or not. Many of

---

removal or retention of children are concerned, and this interrelation is rather close, important and complex. *See*: DeHart, G.F. The Relationship between the 1980 Child Abduction Convention and the 1996 Protection Convention. *N.Y.U. Journal International Law and Politics*. 2000-2001, 33: 83-101; Lowe, N. The Applicable Laws Provisions of the 1996 Hague Convention on the Protection of Children and the Impact of the Convention on International Child Abduction. *International Family Law*. 2010, p. 51-58.

[119] Trigubovich, N. *Paper presented at the Finnish-Russian Conference on International Family Law and Child's Rights. Helsinki,* March 22-23, 2011.

[120] Russia is also a Party to the CIS Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters (1993). (CIS - Commonwealth of Independent States).

the agreements were made in the old Soviet times, when cross-border disputes over children hardly happened that often, if ever, and most of the agreements did not specify in detail family disputes; at best, the agreements spoke about family cases in general.

There have been two examples that speak for themselves. The first one concerned a dispute between a Finnish father and a Russian mother, where in accordance with the Helsinki court judgment custody over their child (who was about 4 years old at the time of the proceedings) was granted to the father and the mother got visitation rights and was instructed to pay child maintenance. The mother took the child with her from Finland to Russia and neither returned the child to Finland, nor let the father to contact with the child in Russia. The father filed an application to St. Petersburg City Court claiming recognition and enforcement of Helsinki court judgment in the territory of the Russian Federation. However, St. Petersburg City Court dismissed the petition due to the fact that the bilateral Agreement between the USSR and Finland on legal protection and legal assistance in civil, family and criminal cases 1978 (which is in force between Russia and Finland) did not provide for the enforcement of a foreign judgment specifically on custody issues. The case went for appeal, and the Judicial Division on Civil Cases of the RF Supreme Court upheld the ruling dismissing the petition (January 28th, 1999)[121].

Another example concerned a dispute between a Czech father and a Russian mother, where the story line was very similar, although the facts were different. The issue was connected with the fact that the mother took the child to Russia without father's consent and in violation of the Prague city court decision on interim measures. The case was still pending. The father applied to the Russian court for recognition and enforcement of the Prague court decision. He based his application on the Agreement between Czech Republic and Russian Federation on legal assistance and legal relations in civil, family and criminal matters, which stipulated

[121] *See:* Ruling by the Judicial Division on Civil Cases of the RF Supreme Court of January 28th, 1999. *See also*: Alekhina, S.A.; Bonner, A.T.; Blazheev, V.V. et al. *Kommentaries k Grazdanskomu Processualnomu Kodeksu Rossiiskoi Federatsii.* M.S. Shakaryan, M. (ed.). 2003, p. 659.

cooperation in family matters (1982/1997)[122]. In this case, however, the decision of the Prague court was not a final judgment on the case, but a decision on interim measures. This fact served as the basis for rejection of the application of the Czech father because, as the Judicial Division on Civil Cases of the RF Supreme Court specified, the Russian-Czech Agreement provided for the enforcement on the territory of a contracting party only of those judicial decisions of the other contracting party that resolved the dispute on the merits, and not on the interim measures[123].

Thus, even in cases when, as it could be assumed, bilateral agreements might be a solution, in fact, they failed to provide any legal mechanism that would help resolving a cross-border dispute at all.

2. Russian Law on Abduction and the Right to Respect for Family Law

In this regard, it is worthwhile to recall the fact that Russia is a member of the Council of Europe and is bound by its obligations under the European Convention on Human Rights and Freedoms and, particularly, by Art. 8, which protects the right to respect for family law. As far as concerns the cases connected with the failure to enforce judgments on access and custody rights, the European Court has repeatedly held that a decisive factor is whether the national authorities have taken all necessary steps to facilitate the execution, as can be reasonably demanded taking into account the circumstances of each case.[124] European Court jurispru-

[122] The Agreement between the USSR and Czechoslovakia on legal assistance and legal relations on civil, family and criminal matters of 12th August, 1982, which is in force between Russia and Czech Republic by virtue of the Protocol between the Government of the Russian Federation and the Government of the Czech Republic on the inventory of the legal framework and the action of bilateral treaties and agreements in relations between Russian Federation and Czech Republic of 18th July,1997.

[123] *See*: Ruling by the Judicial Division on Civil Cases of the RF Supreme Court No. 78-Г09-44 of December 15th, 2009.

[124] *See*: Schmahl, S. Existing International and European Standards: Meeting the Needs of Children. *Compilation of Texts Related to Child-Friendly Justice*. Strasbourg, Council of Europe: Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, 2009, p. 31.

dence is also clear enough in regard to regulation of parental abduction cases. The attention will be drawn to one case – *Bajrami v. Albania* (2006) [125], where the Court found a violation of Art. 8 of the Convention because Albanian legislation did not contain any effective measure for securing the reunion of parents with their children and because there was no specific remedy to prevent or punish cases of abduction of children from the territory of Albania[126]. Albania should have either ratified the Hague Convention on Child Abduction or provided the necessary legal framework to ensure the applicant's rights were protected under Art. 8.[127] The European Court also pointed out that:

"…the European Convention on Human Rights does not impose on States the obligation to ratify international conventions. However, it does require them to take all necessary measures of their choosing to secure the individual's rights guaranteed by Article 8 of the Convention…" (para. 66).

According to the Court,

"…irrespective of the non-ratification by Albania of relevant international instruments in this area, the Court finds that the Albanian legal system, as it stands, has not provided any alternative framework affording the applicant the practical and effective protection that is required by the State's positive obligation enshrined in Article 8 of the Convention." (para. 67).

Thus, the situation in Russia was similar to that in Albania and, according to the author of the research, an application to European Court against Russia, where it was impossible to enforce a foreign court decisions and to undertake any other legal action that would allow a left-behind parent either to get the child back or to get access to the child, had good chances for success in Strasbourg.

---

[125] *Bajrami v. Albania*, ECHR 35853/04, 12th December, 2006.

[126] *Ibid.*, para. 65.

[127] Kilkelly, U. Annual Review of International Family Law 2006. *The International Survey of Family Law.* 2008 Edition. Atkin, B. and Banda, F. (eds.). London: Jordan Publishing, 2008, p. 14.

3. Accession of Russia to the Hague Convention on Child Abduction 1980

Urgent necessity to do something to improve the situation and, particularly, to accede to the Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction of 1980 was evident. Russia acceded to the Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction of 1980 in July of 2011, and this Convention entered into force in Russia on the 1st of October, 2011. Thus, technically, Russia is currently in a transitional period,because the process of getting prepared to implement the new regulation has just begun.

Therefore, a question arises what should be changed in Russian national law in order to improve regulation of cross-border disputes and meet the requirements of the Hague Convention on Child Abduction? To put aside the changes that are required under the Convention,[128] the attention will be drawn to only some of those problematic points, which, in the author‘s opinion, are crucial, having in mind the current regulation of parental disputes under Russian law.

3.1. The first point is connected with the term “custody” “or legal custody”. The problem is that technically, the concept of custody, as it is used in Western family law, is unknown in Russian legal doctrine and legislation, and a parent with whom a child resides is not considered at law as a “custodial parent”.[129] The term „right of access“ is not used in the Russian law either. Under Russian law, both parents have

[128] E.g., creation of the Central Authority.

[129] The notion of ‘custody’ exists in Russian law, but it is applicable to different kinds of cases. In particular, custody or guardianship over minor children may be established if they lack parents or adoptive parents, if the court has deprived the parents of parental rights or in other cases where the children have been left without parental care. Custody may be established over minor children who have not yet attained 14 years of age, and guardianship over children between 14 and 18 years of age (The Civil Code, Part One, s. 31-33). Custody may also be established over adults for protection of their rights and interests, if they have been declared by a court order to be lacking dispositive capacity due to a mental disorder (The Civil Code, Part One, s. 33).

equal rights and duties to their children, regardless of their marital status[130]. The extent of their parental rights is affected neither by parental divorce, nor on with which parent the child resides. From the legal point of view, a separately residing parent has the same amount of rights towards his or her child (although, in reality, the situation may be different). At the same time, the more Russian courts face parental disputes over children with the so-called "foreign participation" (i.e. between the parents, one of whom is either a foreigner or resides abroad or both), the more difficult it becomes to avoid using the Western term "custody".[131] Moreover, in practice, the term "place of residence" is sometimes erroneously interpreted as "custody", as these are two different concepts.[132]

The question, which is under discussion in Russia now, is whether the concept of custody or some other concept, which would serve similar purpose into Russian family law, should be introduced. The discussion, however, shows that it is unlikely that this idea will be accepted because it may lead to unjustified restriction or violation of parental rights of a non-resident parent, although there are definitely cases, where to pursue full equality between the parents would be inconsistent and unfair either[133]. In any case, for the purpose of the Hague Convention on Child Abduction, the status of divorced or separated parents most probably could be interpreted as if they have a shared custody.[134] The future will show how it will work in practice and whether it will work at all,.

---

[130] RF Constitution, Art. 38, Family Code, s. 61.

[131] As it was in the above-mentioned "Finnish case": Ruling by the Judicial Division on Civil Cases of the RF Supreme Court of January 28th, 1999.

[132] See *Khanamirova v. Russia,* ECHR (21353/10), 14th June, 2011.

[133] E.g., when an alleged father refused to recognize his paternity voluntarily and it was established in the court proceedings.

[134] In this regard, Art. 3 of the 1980 Hague Convention on International Child Abduction, as noted in the Explanatory Report, leaves no doubt that the Convention protects not only sole custody but also joint custody. When joint custody exists, this should be determined on a case-by-case basis and according to the law of the place of the child's habitual residence. *See*: Pérez-Vera, E. P. Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention. HCCH Publications. 1982, 452: 40 [interactive]. <http://www.hcch.net/upload/expl28.pdf>.

3.2. The second point concerns changes in divorce proceedings. Divorce cases between spouses, who have common minor children, should fall within the exclusive jurisdiction of district courts (and not the justices of the peace if there is no child-related dispute, as it is now often seen in practice). This will require amendments to the Civil Procedure Code (s. 23) and to the Law On the Justices of the Peace in the Russian Federation 1998 (s. 3).

Currently, in accordance with the Family Code, the court, while resolving a divorce claim in the absence of a parental agreement (or if the agreement violates the interests of a child), has to determine with whom the child will reside and what child support should be paid (ss. 23, 24). The idea behind it was to make it impossible to get divorce granted without solving child-related issues. Practice, however, has proved differently, and now the justices of the peace deal with divorce cases, where there is no dispute over children. The problem in this regard is connected with the fact that under the law, the justices of the peace have jurisdiction over divorce cases only, but have no jurisdiction over disputes about children. It means that they just grant divorce as the first instance court without going into child-related issues at all., First, at the same time, whether there is a dispute over children between the divorcing spouses or not can be identified in many cases only at the stage of judicial proceeding and not when the petition is filed. Secondly, the Family Code requires that a court should check the parental agreement (if it exists) to be sure that it does not contradict the child's rights, and this means examining the agreement and discussing its terms. These questions clearly do not fall within the jurisdiction of justices of the peace. The result is that in many divorce cases the child's place of residence is not determined, maintenance is not awarded and the child's rights remain totally unprotected.

Thus, the courts should not be able to rule divorce final without first having resolved issues related to children: the place of residence and maintenance.

Ideally, visitation rights of a non-resident parent should be fixed in a divorce judgment, as well. In practice, the request by a separately residing parent to determine this parent's visitation rights is rarely filed together with the divorce petition; probably, such parent believes that no problems

are going to arise in this regard. Typically, however, a separately residing parent has to file such a claim some time after the divorce, when he or she has faced with violations of his or her parental right to contact the child by the other parent and when the child has been already traumatized by the conflicts between the parents.[135] Therefore, if the court solves all child-related matters, including visitation rights of a separately residing parent when making divorce decree final in the absence of an agreement between the divorcing parents, this would benefit both the child and the parents.[136]

Also, it is important to mention that if there is consent between the parents and they have come to an agreement, this agreement should be done in a written form.

3.3. The third important point is connected with amendments to the regulation on child's cross-border relocation. In practice, the legal rules that have been applied in Russia so far produced a great deal of confusion. One of the main reasons of this confusion is that Russian law does not require notarially certified consent of another parent (or a court order) for the child to be taken abroad. It is assumed that there is a consent between the parents in this regard; the practice, however, shows that this is often not the case. Usually, consular departments of foreign embassies, but not Russian law, require such consent for visa purposes.

The law allows a parent who opposes his or her child's exit from Russia to submit an application to the immigration authorities to put the child on a 'stop list' at the Russian state border without any explanation of the reasons for such a request.[137] Immigration authorities, while dealing with the applications, are not supposed to go into the details of the application, and they just forbid the child's exit if the application has been properly filed. It turns out very difficult (sometimes even impossible) to

---

[135] *See*: Safuanov, F.S.; Kharitonova, N.K. & Rusakovskaia, O.A. *Psychological and Psychiatric Expert Examination in Litigation between the Parents on Child's Upbringing and Place of Residence*. Moscow: Genesis, 2011, p. 60, 67.

[136] *See*: Tarusina, N.N. *Family Law: Text Book*. M. "Prospekt", 2001, p. 113.

[137] Federal Law on the Order of Exit from RF and Entry to RF 1996, ss. 20-21.

lift the ban on the child's exit from the country, even if the only motivation of a parent who submitted the application was to vex his or her former spouse. It is especially difficult if the other parent is a foreigner or resides abroad.

3.4. Finally, it is well known that it is rather the conflict between the parents than their divorce itself that traumatizes children the most. Therefore, it is important to implement the procedure of family mediation in divorce cases and disputes over the children as widely as possible in order to assist the parents in normalizing their relations, to reduce the level of conflict in the family, to facilitate settlement and to ensure lasting relationships between the parents and their children. As mediation is an integral part of international settlement of cross-border family disputes, it will expand opportunities for the development of family mediation in Russia both for domestic and international disputes.

SANTUOKOS NUTRAUKIMO TEISINĖS PASEKMĖS IR JŲ IŠSPRENDIMO PROBLEMATIKA IŠTUOKOS BYLOSE

Dr. Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto docentė

Santuokos nutraukimas pagal Lietuvos nacionalinę teisę yra iš esmės susijęs su teisinėmis pasekmėmis, t. y. ištuokos bylose yra sprendžiamas ne tik santuokos nutraukimo faktas, bet ir nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos, jų išlaikymo ir bendravimo su jais bei dalyvavimo juos auklėjant tvarkos klausimas, sutuoktinių turto padalijimas, sutuoktinių tarpusavio išlaikymas, kreditorinių įsipareigojimų paskirstymas, pavardės klausimas bei galimi kiti konkretūs, būdingi tik tam tikrai sutuoktinių porai, turtinio ar asmeninio neturtinio pobūdžio ištuokos pasekmių aspektai. Analizuojant teisinių pasekmių turinį, teigtina, kad jų pozityvus išsprendimas (vertinant ir laiko sąnaudas – proceso koncentruotumo principą, ir sutuoktinių valios išraišką, ir materialines sąnaudas teisminiame procese) priklauso nuo sutuoktinių pasirinkto ištuokos būdo. Vadovaujantis Europos šeimos teisės komisijos (CEFL) siūlomais principais, išnagrinėjus Lietuvos Respublikos civilinio kodekso normas dėl ištuokos būdų ir teisinių pasekmių, taip pat atlikus teismų praktikos analizę teigtina, kad CK normos iš esmės atitinka (pozityviąja prasme) nustatytus principus, kita vertus, yra akivaizdžiai kvestionuotinų teisės nuostatų, kurios neatitinka nei buvusių sutuoktinių interesų bei teisėtų lūkesčių, nei rekomenduojamų principų.

Ištuokos institutas – kaip vienas iš dažniausių santuokos pabaigos pagrindų, turi seną savo gyvavimo istoriją: senovės romėnų teisėje santuokos nutraukimas buvo laikomas paprasta civiline sutartimi, nereikalaujančia jokios specialios procedūros, o jau viduramžių Europoje, veikiamoje kanonų teisės, ištuoka buvo visai negalima arba griežtai apribota ir įmanoma tik bažnytinio teismo sprendimu. Valstybei perėmus šią prerogatyvą iš Bažnyčios, santuokos nutraukimo tvarkos ir pasekmių reglamentavimas buvo liberalizuojamas palengva: dabartiniu metu iš-

tuokos institutas reglamentuotas visose Europos Sąjungos valstybėse[138] ir suprantamas ne tik kaip sankcija už smerktiną sutuoktinio elgesį, bet ir kaip santuokos savanoriškumo principo, kuris suponuoja ištuokos laisvę, įgyvendinimas. Be to, teigiamai vertinama Europos šeimos teisės komisijos[139] veikla, formuluojant rekomendacinio pobūdžio principus atskiriems šeimos teisės institutams tobulinti, t. y. nagrinėjamuoju atveju – principus dėl ištuokos ir buvusių sutuoktinių tarpusavio išlaikymo, kurie atskleidžia prioritetinius santuokos nutraukimo instituto reguliavimo būdus.

Lietuva yra viena pirmaujančių valstybių Europoje[140] pagal ištuokų skaičių. Deja, remiantis statistikos duomenimis, negalima teigti, kad ištuokų rodiklis smarkiai didėja: 2012 m. – 10 346 ištuokos, 2011 m. – 10 300. Tai 3 proc. daugiau nei 2010 m. (10 tūkst. ištuokų) ir 736 išsituokusiomis poromis daugiau negu 2009 m.; pastaruosius septyniolika metų ištuokų rodiklis išlieka pastovus – 1 000 gyventojų vidutiniškai tenka apie 3 ištuokas. Tikslesnį santuokų ir ištuokų santykį rodo ir suminis ištuokų rodiklis, skaičiuojamas atsižvelgiant į buvusios santuokos trukmę. Tikėtina, jei išliks pastarųjų metų lygis, iš 100 susituokusių porų beveik pusė (43) išsituoks.[141] Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 2 dalį valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę, todėl pripažįstamas ne tik privatus, bet ir viešasis interesas išsau-

---

[138] Žr. išsamiau: Boele-Woelki, K.; Pintens, W.; Ferrand, F. *and oth. Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2004; Orucu, E.; Mair, J. *Juxtaposing Legal Systems and the Principles of European Family Law on Divorce and Maintenance*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2007.

[139] 2001 m. rugsėjį įkurta Europos šeimos teisės komisija (*Commission of European Family Law-CEFL*), kurios prioritetinis tikslas – derinti ir unifikuoti šeimos teisę, nustatant atskirų Europos šeimos teisės institutų reglamentavimo principus. Sukuriant *CEFL* buvo atsižvelgiama į Europos integracinius procesus, Europos privatinės teisės vystymąsi bei kitus veiksnius. Žr. išsamiau: Boele-Woelki, K. *The Principles of European Family Law: its Aims and Prospects* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-12-05]. <http://www.utrechtlawreview.org/publish/articles/000012/article.pdf>.

[140] *Eurostat lyginamieji duomenys*.[žiūrėta 2012-12-05]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00013>.

[141] *Demografijos metraštis 2010, statistikos rinkinys*. Vilnius: LSD, p. 73–74

goti santuoką, kiek tai įmanoma, o jei tai nepavyksta, – apsaugoti silpnesnės šalies, visų pirma, nepilnamečių vaikų interesus. Nekvestionuojamai galima teigti, kad ne tik šeima, bet ir valstybė dėl ištuokos patiria daug nuostolių[142], kuriuos galima įvardyti kaip turtinio ir asmeninio neturtinio pobūdžio padariniais. Analizuojant CK[143] nuostatas, reglamentuojančias santuokos nutraukimo institutą[144], galima išskirti bent ketvertą esminių jo reguliavimo pokyčių lyginant su galiojusio Santuokos ir šeimos kodekso (toliau – SŠK) normomis[145]. Ir vienas jų –visais atvejais nutraukiant santuoką (nepaisant ištuokos būdo) egzistuoja besąlygiškas santuokos nutraukimo fakto ir nutraukimo teisinių pasekmių išsprendimo ryšys[146], todėl manytina, jog ištuokos bylų nagrinėjimas tampa daug ilgesnis ir sudėtingesnis.

1. Santuokos nutraukimo būdai ir jų sąlygos

Prieš aptariant CK nustatytus tris savarankiškus ištuokos būdus: santuokos nutraukimą bendru sutuoktinių sutikimu, ištuoką vieno sutuoktinio prašymu bei ištuoką, sietiną su sutuoktinio (-ių) kalte, paminėtina keletas svarbių naujai sureguliuotų aspektų – tai ištuokos tvarka ir momentas.

Iki įsigaliojant LR CK 2001 m. liepos 1 d., Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekse buvo nustatyta dviguba santuokos nutraukimo

---

142 Sinicaitė, V. *Skyrybų ratas sukasi vis greičiau* [žiūrėta 2013-04-12]. <http://www.lzinios.lt/Santykiai-ir-seima/Skyrybu-ratas-sukasi-vis-greiciau>.

143 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

144 Santuokos nutraukimas abiejų sutuoktinių bendru sutikimu – 3.51-3.54 str., santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio prašymu – 3.55-3.59 str., santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės – 3.60-3.65 str., taip pat santuokos nutraukimo teisinės pasekmės – 3.66-3.72 str.

145 Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksas. *Valstybės žinios*. 1969. Nr. 21-186.

146 Pagal galiojusį SŠK galima buvo nutraukti santuoką tik konstatuojant šį faktą, tačiau kartu neišspręsti kitų su ištuoka susijusių pasekmių. Nuo CK įsigaliojimo teismų praktika jau yra suformavusi santuokos nutraukimo ir teisinių padarinių neatskyrimo principą. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 200 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-92/2008; 2010 m. gegužės 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

procedūra: vienais atvejais santuoka būdavo nutraukiama teisme, kitais – civilinės metrikacijos įstaigoje. Jeigu nutraukti santuoką sutikdavo abu sutuoktiniai, neturintys nepilnamečių vaikų, taip pat jeigu tarp sutuoktinių nebūdavo ginčo dėl turto padalijimo arba dėl išlaikymo mokėjimo sutuoktiniui, santuoka būdavo nutraukiama civilinės metrikacijos įstaigoje (tokiais atvejais ištuoka būdavo įforminama praėjus trims mėnesiams nuo pareiškimo dėl ištuokos padavimo dienos). Be to, civilinės metrikacijos įstaigos nutraukdavo santuoką su asmenimis: 1) pripažintais nežinia kur esančiais; 2) pripažintais neveiksniais dėl psichinės ligos ar silpnaprotystės; 3) nuteistais už padarytą nusikaltimą laisvės atėmimu ne mažiau kaip trejiems metams (dėl paduoto pareiškimo nutraukti santuoką civilinės metrikacijos organai pranešdavo laisvės atėmimo įstaigoje esančiam sutuoktiniui). Visais kitais atvejais santuoka būdavo nutraukiama teisme. Kodeksas nustatė tik vieną išimtį, kuri būdavo taikoma abiems procedūroms: vyras neturėjo teisės be žmonos sutikimo kelti santuokos nutraukimo bylos, žmonai esant nėščiai ir vienus metus po vaiko gimimo. Materialinė teisinė santuokos nutraukimo esmė buvo išaiškinti ištuokos pagrindus, patikrinti motyvus, kuriuos teismas pripažindavo pakankamais, kad būtų galima priimti sprendimą dėl santuokos nutraukimo. Jeigu santuokos nutraukimo motyvus teismas pripažindavo neįtikinamais, ieškinys būdavo atmetamas. Teismas, nustatęs, kad sutuoktiniams toliau bendrai gyventi ir išsaugoti šeimą nebeįmanoma, kad šeima iširo negrįžtamai, turėjo teisę tenkinti santuokos nutraukimo ieškinį.

Palyginę Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso normas dėl ištuokos su 2001 m. liepos 1 d. įsigaliojusio CK normomis, nustatančiomis ištuoką, prieiname prie išvados, kad CK visais atvejais nustatė tik vieną santuokos nutraukimo procedūrą – teisme. Lygindami jo normas su „Europos šeimos teisės principais dėl santuokos nutraukimo ir buvusių sutuoktinių tarpusavio išlaikymo“[147], prieiname prie išvados, kad CK pasirinkta vienintelė ištuokos procedūra nevisiškai atitinka daugelį

[147] Žr. plačiau: Kudinavičiūtė-Michailovienė, I. Legal Regulation of Divorce in the Civil Code of the Republic of Lithuania as Compared to the *CEFL* Principles. *Juxtaposing Legal Systems and the Principles of European Family Law on Divorce and Maintenance*. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2007.

Europos šeimos teisės principų, išreiškiančių pažangesnius šeimos teisės laimėjimus ir nuosekliau ginančius buvusių sutuoktinių interesus. Manytume, kad atsižvelgiant į ištuokos būdą, pavyzdžiui, kai ištuokos atveju nėra sutuoktinių ginčo nei dėl santuokos nutraukimo fakto, nei dėl jos nutraukimo teisinių pasekmių sąlygų, santuoka galėtų būti nutraukiama ir civilinės metrikacijos įstaigoje, įregistravusioje santuoką. Tačiau yra nuomonių, kad tokia įstatymų leidėjo pasirinkta pozicija yra grindžiama tuo, jog santuokos nutraukimas sukelia sunkių teisinių padarinių ir sutuoktiniams, ir tretiesiems asmenims (sutuoktinių vaikams, kreditoriams ir pan.), tad jį turi kontroliuoti teismas, nes pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalį kiekvienas žmogus turi teisę, kad jo civilinių teisių ir pareigų klausimą spręstų nepriklausomas ir nešališkas teismas.[148] Manytume, kad kreiptis į teismą yra asmens konstitucinė teisė, o ne pareiga, todėl CK turėtų suteikti sutuoktiniams galimybę esant tam tikroms priežastims nutraukti santuoką ir administracinėje įstaigoje.

Antra, įstatymų leidėjas, priskirdamas ištuokos procedūros kompetenciją teismui, naujai sureguliavo santuokos nutraukimo momentą. Kitaip nei SŠK[149], santuoka laikoma nutraukta nuo teismo sprendimo ją nutraukti įsiteisėjimo dienos, t. y. teismas per 3 darbo dienas po teismo sprendimo nutraukti santuoką įsiteisėjimo dienos privalo išsiųsti sprendimo kopiją teismo buvimo vietos civilinės metrikacijos įstaigai, kuri įregistruoja santuokos nutraukimo faktą (CK 3.66 str.).

Santuokos nutraukimas bendru sutuoktinių sutarimu. CK 3.51 straipsnio 1 dalis nustato sąlygas, kurioms tik visoms esant santuoka gali būti nutraukta abiejų sutuoktinių bendru sutikimu: 1) nuo santuokos sudarymo yra praėję daugiau nei vieni metai; 2) abu sutuoktiniai yra sudarę sutartį dėl santuokos nutraukimo pasekmių (turto padaliji-

---

[148] *Civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė.* Vilnius: Justitia, 2002, p. 110.

[149] Pagal SŠK 40 straipsnį santuoka buvo laikoma pasibaigusia nuo ištuokos įregistravimo civilinės metrikacijos įstaigoje. Ištuoką privalėjo įregistruoti abu arba vienas iš sutuoktinių. Nė vienam iš jų to nepadarius, santuoka formaliai galiojo, nors santuokiniai ryšiai būdavo pasibaigę.

mo, vaikų gyvenamosios vietos nustatymo, vaikų išlaikymo klausimai); 3) abu sutuoktiniai yra visiškai veiksnūs. Šis ištuokos būdas praktikoje yra dažniausiai taikomas, pavyzdžiui, 2007 m. buvo išnagrinėta 8 680 bylų, 2008 m. – 7 608, 2009 m. – 6 866, 2010 m. – 7 843, 2011 m. – 8 042 bylos.[150] Manytina, kad šis santuokos nutraukimo būdas yra pozityvus, nes sutuoktiniai taikiai išsprendžia santuokos nutraukimo teisinių padarinių pasekmes bei sutaria dėl paties ištuokos fakto. Todėl, atsižvelgiant į santuokos savanoriškumo principą, kuris įtvirtintas Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalyje bei CK 3.3 straipsnyje, suponuojančiame ištuokos laisvę, ištuoka neturėtų būti ribojama nei santuokos trukme, nei faktinės separacijos laikotarpiu. Ir, jei nėra būtina, privalomu susitarimu dėl jos pasekmių santuokos nutraukimo procese. Tokia nuomonė grindžiama ir remiantis Europos šeimos teisės principais.[151]

Pagal CK 3.51 straipsnio reglamentaciją nutraukti santuoką bendru sutuoktinių sutarimu įmanoma tik tada, kai sutuoktiniai sutaria ne tik dėl santuokos nutraukimo, bet ir dėl visų teisinių jos nutraukimo padarinių. Tad sutuoktiniai, sutardami, kad jų santuoka iširo, ir norėdami pasinaudoti supaprastinta santuokos nutraukimo tvarka, privalo sudaryti sutartį dėl teisinių ištuokos padarinių, kurią teismas, nutraukdamas santuoką, patvirtina ir sutarties turinys įtraukiamas į teismo sprendimą (CK 3.53 str. 3 d.). CK nepateikia baigtinio sąrašo pasekmių, dėl kurių turi susitarti sutuoktiniai, tačiau nustato, kad sutartyje turi būti aptarti nepilnamečių vaikų ir vienas kito išlaikymo, nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos ir dalyvavimo juos auklėjant klausimai bei kitos sutuoktinių turtinės teises ir pareigos. Manytume, kad ši CK nuostata dėl sutarties turinio yra nekonkreti, nes sutuoktiniai taip pat turi susitarti ir dėl bendravimo su vaikais tvarkos, turto padalijimo ar jo naudojimosi tvarkos nustatymo, bendrų kreditorių bei sutuoktinių pavardės, jei ji buvo keičiama. Sutarties dėl santuokos nutraukimo pasekmių teisėtumo teisminė

---

[150] *Nacionalinės teismų administracijos duomenys* [žiūrėta 2012 12 01]. <http:// www.teismai.lt/administracija/ataskaita.asp>.

[151] Žr. plačiau: Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Legal Regulation of Divorce: Provisions of the Lithuanian Civil Code and Principles of European Family Law. *Third year within the European Union: Topical Problems in Management of Economics and Law.* Riga, 2007, p. 221–232.

kontrolė įstatyme nustatyta visų pirma siekiant apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus ir užtikrinti sutuoktinių lygiateisiškumą. Sutarties sąlygos turi būti nustatytos abiejų sutuoktinių laisva valia, sutarties tekste išdėstytos tiksliai ir aiškiai, kad nekiltų abejonių dėl sutarties turinio.[152] Jeigu sutuoktiniai sutaria, kad jų santuoka iširo, tačiau nesutaria dėl teisinių santuokos nutraukimo padarinių (arba iš dalies sutaria), nutraukti santuokos šiuo būdu negalima, o teismas, nepateikus sutarties, nustato sutuoktiniams terminą pareiškimo trūkumams pašalinti.[153]

Santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio prašymu. Pagal CK 3.55 straipsnį santuoka gali būti nutraukta esant bent vienai iš šių sąlygų: 1) sutuoktiniai gyvena skyrium (separacija) daugiau nei vienerius metus; 2) vienas sutuoktinis pripažintas teismo sprendimu neveiksniu po santuokos sudarymo; 3) vienas sutuoktinis teismo sprendimu pripažintas nežinia kur esančiu; 4) vienas sutuoktinis atlieka laisvės atėmimo bausmę ilgiau nei vienerius metus už netyčinį nusikaltimą. Kiekviena iš šių sąlygų yra savarankiška ir nesaistoma kitų buvimu ar nebuvimu, t. y. esant bent vienai iš jų yra pakankamas pagrindas nutraukti santuoką vieno sutuoktinio prašymu. Kodekso 3.55 straipsnio 1 dalies 1 punktas „Sutuoktinių gyvenimas skyrium (separacija) daugiau nei vienerius metus“ reiškia, kad gyvenimas skyrium turi būti patvirtintas teisme laikantis Kodekso 3.73–3.80 straipsnyje nurodytos procedūros. Separacija laikoma pirmuoju žingsniu į ištuoką, tačiau, kitaip nei santuokos nutraukimas, nėra negrįžtamas dalykas ir tarsi atlieka prevencinę funkciją – leidžia išsaugoti santuoką, o kartu ateityje ir šeimą.[154] Manytina, kad įstatymų leidėjo valia įteisinti separacijos institutą buvo grindžiama siekiant mažinti nepagrįstus santuokų nutraukimus, nustatant teisinius barjerus, kurių vienas – gyvenimas skyrium[155].

---

[152] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-96/2007.

[153] Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340, 138 str.

[154] Mikelėnas, V. Šeimos teisė. Vilnius: Justitia. 2009, p. 217.

[155] Išsamiau žr. Kudinavičiūtė, I. Civilinio kodekso normų, susijusių su šeimos narių teisių apsauga, įgyvendinimo problemos. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).

Paminėtina CK 3.57 straipsnio 3 dalies nuostata, numatanti, kad „teismas, atsižvelgdamas į vieno sutuoktinio amžių, santuokos trukmę, sutuoktinių nepilnamečių vaikų interesus, gali atsisakyti nutraukti santuoką, jeigu santuokos nutraukimas padarytų esminę turtinę ar neturtinę žalą vienam sutuoktiniui ar jų nepilnamečiams vaikams. Akivaizdu, kad ši norma išimtinai siejama su teisinėmis ištuokos pasekmėmis, tačiau kartu teigtina, kad ji prieštarauja Konstitucijos 38 straipsnio 3 daliai, nes pažeidžia sutuoktinių teisę laisvu susitarimu būti santuokoje, bei to paties straipsnio 5 dalį, nustatančią, kad „sutuoktinių teisės šeimoje lygios", t. y. sudarę santuoką sutuoktiniai turi lygias teises ir vienodą civilinę atsakomybę tarpusavio santykių, santuokos trukmės ir jos nutraukimo klausimais. Taip pat ši nuostata (CK 3.57 str. 3 d.) neatitinka CEFL principo 1:1, nustatančio, kad įstatymas turi leisti ištuoką ir neturi būti reikalavimo dėl santuokos trukmės. Manytume, kad nuostatos, leidžiančios teismo diskrecijai nenutraukti santuokos, turėtų būti atsisakyta, nes priešingu atveju galimas sutuoktinio, norinčio įgyvendinti savo teisę į ištuoką, teisių pažeidimas. Teisminės praktikos nagrinėjama norma nėra, o užsienio valstybėse tokio pobūdžio normos neįtvirtintos arba jų jau atsisakyta.

Santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės. Kitaip nei CEFL principų nuostatos, CK įtvirtina santuokos nutraukimą dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės, kurio nebuvo galiojusiame SŠK. Manytina, kad įstatymų leidėjas, reglamentuodamas šį ištuokos būdą, kaip sankcijos institutą, rėmėsi keliais tikslais: 1) apginti nekaltąjį sutuoktinį nuo kito sutuoktinio, pažeidžiančio santuokines pareigas, numatant šiam atsakomybę už santuokos iširimą ir taip suteikiant nukentėjusiam sutuoktiniui tam tikrą satisfakciją[156]; 2) kaltės principo įvedimas į šeimos teisę turi prevencinę ir auklėjamąją reikšmę[157]. Kita vertus, manytina, jog tokio griežto reguliavimo įtvirtinimas ir taikymas teismų

[156] Ištuokos dėl sutuoktinio kaltės būdas išsiskiria savo pasekmėmis (CK 3.69 str., 3.70 str.).

[157] *Civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė.* Vilnius: Justitia, 2002, p. 130.

praktikoje turi akivaizdžią įtaką šeimos politikos formavimui[158]. Šis „kaltos“ ištuokos pagrindas vertintinas kontraversiškai, atsižvelgiant į CEFL suformuluotus principus[159]. Kita vertus, teigtina, kad toks reglamentavimas (įteisinant santuokos nutraukimo pagrindų pliuralizmą) yra lanksti tiek ištuokos būdų, tiek juos atitinkančių teisinių procedūrų sistema.[160] Išnagrinėjus Lietuvos teismų praktiką nustatyta, kad santuokos nutraukimas dėl kaltės yra antras (pagal dažnumą) pasirenkamas sutuoktinių ištuokos būdas (pvz., 2007 m. – 3 654 bylos, 2008 m. 3 423, 2009 m. – 3 245, 2010 m. 3 337, 2011 m. – 3 472).[161]

Sutuoktinis gali reikalauti nutraukti santuoką, jei ji faktiškai iširo **dėl kito** (*paryškinta autorės*) sutuoktinio kaltės (CK 3.60 str.1 d.). Aukščiausiasis Teismas, vertindamas šią normą, pažymėjo, jog ieškinys dėl santuokos nutraukimo gali būti grindžiamas ne tik ta aplinkybe, kad santuoka faktiškai iširo dėl kito sutuoktinio, t. y. atsakovo kaltės, bet ir tuo pagrindu, kad dėl santuokos iširimo yra kaltas pats ieškovas arba dėl to yra kalti abu sutuoktiniai[162]. Kodekso 3.60 straipsnio 2 dalies nuostata, numatanti, kad sutuoktinis pripažįstamas kaltu dėl santuokos iširimo, jeigu jis iš esmės pažeidė savo kaip sutuoktinio pareigas, numatytas šeimos teisės normomis, ir dėl to bendras sutuoktinių gyvenimas tapo negalimas, vertintina teigiamai. Ji galėtų būti viena iš santuokos nutraukimo sąlygų, įtvirtinta CK 3.55 straipsnio 1 dalies 5 punktu, ir tuomet atitiktų CEFL principą 1:3, kuriame nustatyti galimi santuokos nutraukimo būdai, neįvardijant kaltės kriterijaus. Sutuoktinio kaltė dėl santuo-

---

[158] Išsamiau žr. Sagatys, G. Case Law as the State Family Policy Formation Instrument. *Jurisprudence*. 2009, 4 (118).

[159] Atkreiptinas dėmesys į tai, kad daugelis Europos valstybių XX a. antrojoje pusėje apskritai atsisakė ir dabar savo įstatymuose nenumato santuokos nutraukimo dėl kaltės būdo. Manytina, kad kiekvienu konkrečiu atveju sunku arba neįmanoma konstatuoti tik vieno iš sutuoktinių kaltės, nes sutuoktinių gyvenimas kartu daugeliu atvejų sąlygojamas tik jam būdingų objektyvių dėsnių. Kudinavičiūtė-Michailovienė, I. Ištuokos reglamentavimas: nuostatos, integraciniai procesai ir principai. *Jurisprudencija*. 2007, 3 (93): 29–38.

[160] Mikelėnas, V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 230.

[161] *Nacionalinės teismų administracijos duomenys* [žiūrėta 2012 12 01]. <http://www.teismai.lt/adminsitracija/ataskaita.asp>.

[162] Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2004 m. balandžio 8 d. konsultacija Nr. A3 – 103 [žiūrėta-2012-12-01]. <http://www.lat.litlex.lt>.

kos nutraukimo yra specifinė ir šiuo aspektu teismui svarbu nustatyti ***esminį*** sutuoktinio pareigų pažeidimą, lemiantį santuokos pasibaigimą[163].

CK 3.60 straipsnio 3 dalyje nustatyta: preziumuojama, kad santuoka iširo dėl kito sutuoktinio kaltės, jeigu jis yra nuteisiamas už tyčinį nusikaltimą arba yra neištikimas, arba žiauriai elgiasi su kitu sutuoktiniu ar šeimos nariais, arba paliko šeimą ir daugiau kaip vienerius metus visiškai ja nesirūpina. Reikalauti nutraukti santuoką dėl sutuoktinio kaltės galima neatsižvelgiant į tai, kiek laiko praėję nuo santuokos sudarymo, t. y. šiuo atveju gyvenimo santuokoje trukmė nėra svarbi. Sutuoktinis, kuriam pareikštas ieškinys dėl santuokos nutraukimo, gali prieštarauti dėl savo kaltės ir nurodyti faktų, patvirtinančių, kad santuoka iširo dėl ieškovo kaltės. Atsižvelgdamas į bylos aplinkybes, teismas gali pripažinti, kad santuoka iširo dėl abiejų sutuoktinių kaltės (CK 3.61 str. 2 d.). Vertinant CK 3.60 straipsnio 3 dalyje pateiktas kaltės prezumpcijas, manytina, kad praktikoje jos dažnai įvardijamos kaip šeiminių santykių iširimo iniciatorės (priežastys), pavyzdžiui, remiantis atliktų tyrimų duomenimis, respondentai kaip šeiminių santykių iširimo priežastis dažniausiai įvardydavo sutuoktinio neištikimybę, agresyvų sutuoktinio elgesį šeimoje, piktnaudžiavimą alkoholiu ir narkotinėmis medžiagomis, charakterių nesutapimą, nesirūpinimą šeima ir kt.[164] Paminėtina, jog santuoka dėl sutuoktinio nuteisimo už tyčinį nusikaltimą nutraukiama labai retai, todėl šiuo atveju tikslingiau kaip prezumpciją įvardyti piktnaudžiavimą alkoholiu ir narkotinėmis (toksinėmis) medžiagomis, nes tai vyraujanti ištuokos priežastis.

2. Santuokos nutraukimo teisinės pasekmės ir jų rūšys

Santuokos nutraukimas sukelia dvejopų teisinių padarinių – turtinių ir neturtinių. Pagrindinis neturtinis teisinis ištuokos padarinys – sutuok-

---

[163] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-606/2008; 2005 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-111/2005; 2004 m. gegužės 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-331/2004.

[164] Narbutaitė, G.; Šličytė, Z. Ištuoka – smurto šeimoje padarinys. Teisinės ir edukacinės prevencijos aspektai. *Justitia*. 1999, 2; Palavinskienė, B. Smurto šeimoje prevencija: užsienio šalių patirtis. *Jurisprudencija*. 2001, 20 (12).

tinių statuso netekimas, t. y. nutraukus santuoką prarandamos tos teisės ir pareigos, kurios pripažįstamos tik sutuoktiniams. Tačiau yra bendroji taisyklė, kad santuokos nutraukimas nekeičia tėvų ir vaikų tarpusavio teisių ir pareigų (CK 3.156 str.).[165] Kita vertus, ištuoka akivaizdžiai turi įtakos šiems santykiams, t. y. nutraukiant santuoką reikia išspręsti klausimus, susijusius su nepilnamečių vaikų gyvenamąja vieta, bendravimo tvarkos ir dalyvavimo juos auklėjant klausimus. Manytina, kad nustatyti neturtines teisines pasekmes yra sunkiau nei turtinio pobūdžio padarinius, nes šios pasekmės neturi piniginės išraiškos ekvivalento ir yra susijusios su emociniais, psichologiniais ryšiais. Ištuokos turtinio pobūdžio teisinių pasekmių turinys yra daug platesnis, nes apima ne tik sutuoktinių tarpusavio santykius dėl bendro turto, tarpusavio ir vaikų išlaikymo, bet ir sutuoktinių santykius su trečiaisiais asmenimis – kreditoriais.

Asmeninio neturtinio pobūdžio teisinės pasekmė

a) Vaikų gyvenamosios vietos nustatymas. Daugelyje teisės aktų[166] įtvirtinta nuostata, kad vaikas negali būti išskirtas su tėvais prieš jo norą, išskyrus išimtinius įstatymų nustatytus atvejus. Vienas iš tokių atvejų yra laikytinas ir santuokos nutraukimas, kai vaiko gyvenamoji vieta yra nustatoma su vienu iš tėvų, o kitas – įgyvendina savo kaip tėvo (motinos) valdžią per nustatytą bendravimo tvarką. Lietuvos teisės sistemoje įtvirtintas prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principas[167], reiškiantis, kad ir priimant teisės aktus, ir juos taikant, ir sprendžiant klausimus, kurių teisės aktai nereglamentuoja, visada būtina įvertinti sprendimą ar bet kokį kitą veiksmą vaiko interesų požiūriu bei užtikrinti, kad jie nebūtų pažeisti[168]. Prioritetinės vaikų teisių ir interesų

---

[165] Mikelėnas, V. Šeimos teisė. Vilnius: Justitia, 2009, p. 255.

[166] Civilinio kodekso 3.168 str. 2 d., Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 23 str. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807; Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 9 str., ratifikuota 1995 m. liepos 3 d. Lietuvos Respublikos įstatymu Nr. I-983. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

[167] Vaiko teisių konvencijos 3 str. 1 d., Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 str. 1 d. 1 p., Civilinio kodekso 3.3 str. 1 d.

[168] Įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium, apžvalga, patvirtinta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimu Nr. 35. *Teismų praktika*. 2002, 17.

apsaugos ir gynimo principu turi būti vadovaujamasi ir sprendžiant santuokos nutraukimo bylas, kai kyla ginčas dėl vaikų gyvenamosios vietos, bendravimo su jais tvarkos nustatymu ir kitais, su vaiko interesais susijusiais klausimais.

Išties teigiamai vertintina, kai tėvai taikiai susitaria dėl vaikų gyvenamosios vietos nustatymo (CK 3.53 str. 3 d.), nes dažnas šio pobūdžio ginčų sprendimas teismine tvarka neatitinka vaiko interesų, sudaro vaikui neigiamą emocinę aplinką. Sprendžiant tarp tėvų kilusį konfliktą dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, turi būti siekiama išsiaiškinti, koks ginčo sprendimo variantas labiausiai atitinka vaiko interesus. Be to, pabrėžtina ir tai, jog vaiko interesų turinys sunkiai apibrėžiamas ir kiekvienu atveju nustatyti bei įvertinti geriausius vaiko interesus teismams yra sunku. Nei Lietuvos, nei tarptautinės teisės aktuose nepateikiama išsamių apibrėžimų, kaip vaiko interesai turėtų būti nustatomi ir ginami konkrečioje situacijoje. Teisinėje literatūroje teigiama, jog šio principo turinys ir jo implikacijos daugeliu atvejų yra individualios.[169] Nustatydamas vaiko interesų turinį, teismas turi vadovautis objektyviais kriterijais[170], nes net tėvai vaiko interesus supranta skirtingai – tai priklauso nuo jų pačių pažiūrų, išsilavinimo, moralinių ar kitų savybių. Atkreiptinas dėmesys, kad negalima teikti privilegijų tėvui ar motinai dėl jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar požiūrių, nes abiejų tėvų teisės ir pareigos auklėti vaikus yra lygios[171]. Nors kasacinis teismas pažymi, jog turi būti laikomasi tolerancijos lyties aspektu principo, t. y. tėvų lytis negali nulemti teismo sprendimo nustatyti vaiko gyvenamąją vietą su tėvu ar motina, tačiau statistika rodo, kad dažniausiai vaiko gyvenamoji vieta nustatoma su

---

[169] Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius*. Vilnius: TIC, 2006

[170] Vilniaus apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-133-392/2012.

[171] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-357/2006 ; 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-606/2008; 2009 m. kovo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/2009; 2009 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-192/2009; 2010 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-24/2010; 2010 m. vasario 8 d. d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-41/2010; 2011 m. balandžio 22 d nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-195/2011 ir kt.

motina (remiantis nacionalinės teismų administracijos duomenimis 94–95 proc. bylų vaiko gyvenamoji vieta nustatoma su motina).

Teismas *ex officio* (savo iniciatyva) kiekvienoje byloje turi nustatyti konkretų geriausių vaiko interesų turinį, kurį lemia aplinka ir konkretūs vaiko asmeniniai bruožai: lytis, amžius, sveikata, būdo ypatumai, pomėgiai, norai, gabumai ir kiti. Be to, teismas negali remtis vienu iš vaiko interesų turinio elementų, o turi įvertinti jų visumą[172], t. y. teismas, spręsdamas vaiko gyvenamosios vietos nustatymo klausimą, turi ne tik išsiaiškinti tėvų pastangas bei galimybes įgyvendinti tėvų valdžią, įvertinti šeimos gyvenimo sąlygas, tėvų būdo savybes, vaiko ir tėvo (motinos) santykių pobūdį, vaiko prisirišimą prie kiekvieno iš tėvų, bet visa tai įvertinti atsižvelgiant į vaiko geriausius interesus derinant su jo nuomone.[173] Priimant sprendimą vaiko norams turi būti skiriama daug dėmesio, tačiau jo nuomonės nereikėtų absoliutinti. Vertinant vaiko norus ir skiriant tam dėmesio turi būti atsižvelgta ne vien į vaiko amžių, bet ir į jo brandumą[174] (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 12 str.). Taip pat vaiko norų vertinimas priklauso ir nuo jų motyvacijos, kurią pateikia vaikas, nes vaikas gali norėti likti pas tą iš tėvų, kuris mažiau jį prižiūri, yra ne toks reiklus ir panašiai, tačiau tai nesuderinama su vaiko interesais[175]. Nustačius, kad vaikas yra nepakankamai subrendęs, kad

---

[172] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-141/2011; 2006 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-15/2006; 2001 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-595/2002

[173] Kai sprendžiamas bet kuris su vaiku susijęs klausimas, vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklausytas tiesiogiai, o jei tai neįmanoma, – per atstovą. Priimant sprendimą turi būti atsižvelgta į vaiko nuomonę, jei tai neprieštarauja paties vaiko interesams. Vaiko nuomonė gali būti išreikšta žodžiu, raštu arba kitais vaiko pasirinktais būdais. Vaiko, kuriam yra suėję keturiolika metų, pareiškimas apie sutikimą ar nesutikimą su ieškiniu turi būti išreikštas raštu arba įrašytas į teismo posėdžio protokolą. Kai vaikas savo nuomonę išreiškia žodžiu, teismas gali duoti vaikui pasirašyti sutikimo ar nesutikimo su ieškiniu standartinę formą. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340, 380 str.

[174] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-357/2005; 2005 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-242/2005; 2005 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-176/2005.

[175] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/2009.

išreikštų savo norus, šiems skiriama mažiau dėmesio arba į juos iš viso neatsižvelgiama.

Taigi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senatas[176] nurodė, jog teismai turi išsiaiškinti ir nustatyti šiuos teisiškai reikšmingus faktus: 1) vaiko norus ir pažiūras; 2) kiekvieno iš tėvų galimybes ir pastangas užtikrinti teisės normose įtvirtintų pagrindinių vaiko teisių ir pareigų įgyvendinimą, panaudojant ir valstybės teikiamą paramą; 3) kiekvieno iš tėvų šeimos aplinkos sąlygas[177], t. y. sąlygas, kuriomis vaikui teks gyventi, nustačius jo gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų, išsiaiškinant ir nustatant: a) vaiko prisirišimo laipsnį prie kiekvieno iš tėvų, brolių, seserų (ir kitų giminaičių)[178]; b) kiekvieno tėvo dorovinius ir kitokius asmenybės bruožus; c) tėvų požiūrį į vaiko auklėjimą, vystymąsi[179]; d) tėvų dalyvavimą vaiką auklėjant, išlaikant ir prižiūrint iki ginčo atsiradimo; e) santykius tarp vaiko ir kiekvieno iš tėvų[180]; f) kiekvieno iš tėvų galimybes sudaryti vaikui tinkamas gyvenimo, auklėjimo ir vystymosi sąlygas (įvertinant tėvų darbo pobūdį, darbo režimą, materialinę padėtį, kitas aplinkybes)[181]; g) tėvo (motinos) sugyventinio ar sutuoktinio požiūrį į vaiką. Nustatęs teisiškai reikšmingus faktus, teismas juos įvertina kiekvieno vaiko interesų požiūriu.

Atsižvelgiant į tai, kad vaikai yra pažeidžiama visuomenės dalis, negalinti visapusiškai pati ginti savo interesų teisme, valstybės ir savivaldy-

---

[176] Įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium, apžvalga, patvirtinta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimu Nr. 35. *Teismų praktika*. 2002, 17.

[177] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2008.

[178] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-555/2007; 2009 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-192/2009.

[179] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-41/2010.

[180] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-357/2005.
Pažymėtina, kad sprendžiant klausimą dėl ***tėvų ir vaiko santykių*** svarbi vaiko emocinė būklė, esanti jam bendraujant su kiekvienu iš tėvų. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-24/2010.

[181] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-27/2005; 2006 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-419/2006.

bių institucijos įstatymų numatytais atvejais gali būti teismo įtraukiamos proceso dalyviais arba įstoti į procesą savo iniciatyva, kad duotų išvadą byloje, siekiant įvykdyti jiems pavestas pareigas, jeigu tai susiję su viešojo intereso gynimu (CPK 49 str. 2 d., CK 3.178 str.). Taigi teismas, aiškindamasis vaiko norus ir pažiūras, pasirengimo bylos teisminio nagrinėjimo stadijoje gali pavesti valstybinei vaiko teisių apsaugos institucijai, pedagogams, kitiems socialiniams darbuotojams ar asmenims išsiaiškinti vaiko norą, su kuriuo iš tėvų jis norėtų gyventi, taip pat vaiko pažiūras klausimais, galinčiais turėti įtakos teisingam bylos išsprendimui, pavyzdžiui: vaiko požiūrį į gyvenamosios vietos pakeitimą, jei tektų jam gyventi su kitu iš tėvų kitoje vietoje, pakeisti mokymosi ar ikimokyklinę ugdymo įstaigą, vaiko požiūrį į tėvo (motinos) sutuoktinį ar sugyventinį, vaiko santykius su tėvu (motina) ir panašiai. Atkreiptinas dėmesys, kad jei santuoka nutraukiama bendru sutuoktinių sutikimu (CK 3.51–3.53 str.), Vaiko teisių tarnyba išvis nedalyvauja šiame procese ir įstatymiškai neprivalo teikti išvados. Teismas, prieš tvirtindamas sutuoktinių sutartį dėl santuokos nutraukimo padarinių, privalo patikrinti, ar jos sąlygos teisėtos, t. y. ar jos neprieštarauja viešajai tvarkai, nepažeidžia nepilnamečių vaikų interesų. Teismas turi nustatyti, ar tas iš tėvų, su kuriuo pagal sutartį nustatoma vaiko gyvenamoji vieta, užtikrins pagrindines vaiko teises ir interesus, ar vaiko gyvenamosios vietos nustatymas būtent su tuo iš tėvų nepažeis vaiko teisių ir interesų. Manytume, kad siekdamas nustatyti tokias aplinkybes ir visapusiškai užtikrinti vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsaugą, teismas taip pat galėtų tam tikrais atvejais kreiptis į vaiko teisių apsaugos instituciją dėl išvados pateikimo.

Analizuojant teismų praktiką[182] manytina, kad vaiko teisių apsaugos tarnybos darbuotojai neretai apsiriboja gana formaliu šeimos aplinkos sąlygų tyrimu, vengia pateikti aiškius siūlymus dėl ginčo sprendimo būdų arba atskirose teisminio nagrinėjimo stadijose pateikia iš esmės priešingus ginčo sprendimo būdus. Vis dėlto savivaldybės vaiko teisių apsaugos tarnybos išvada nesaisto teismo ir svarstoma bei vertinama kartu su kitais šalių pateiktais įrodymais, taip pat išklausius vaiko norus

[182] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-176/2005; 2006 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-530/2006; 2008 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-383/2008.

būtina užtikrinti, kad savivaldybės vaiko teisių apsaugos tarnybos teikiama išvada būtų motyvuota, joje atsispindėtų nustatytos vaiko gyvenimo, auklėjimo, išlaikymo, bendravimo su tėvais aplinkybės, siūlomas konkretus vaiko interesus atitinkantis ginčo sprendimo būdas, įvardijant siūlymo motyvus.[183] Pažymėtina, kad vaiko teisių apsaugos skyriaus išvada būna formali, neišsami, nepateikta duomenų apie vaiko gyvenimo sąlygas, o jei tokių pateikti neįmanoma – nenurodyta, kokių veiksmų imtasi tam, kad reikiama informacija būtų surinkta. Kasacinis teismas pažymėjo, kad vaiko teisių apsaugos institucijos pozicija bylose, kuriose nagrinėjami vaiko gyvenamosios vietos su vienu iš tėvų nustatymo ir kiti su svarbiais vaiko interesais susiję klausimai, privalo būti aktyvi, o teismai turi reikalauti ne formalios, o išsamios ir svarbias aplinkybes atskleidžiančios išvados.[184]

Kitas probleminis aspektas, kuris yra susijęs su aukštais migracijos rodikliais[185], tai – vaiko gyvenamosios vietos nustatymas su vienu iš tėvų ne Lietuvos Respublikoje, t. y. vaiko šeimos aplinkos sąlygų ištyrimas, vaiko nuomonės išsiaiškinimas tampa problemiškas, vaikui su vienu iš tėvų gyvenant užsienio valstybėje. Dėl vieno iš tėvų gyvenimo su vaiku užsienyje aplinkybės, vaiko teisių apsaugos institucija nurodo negalinti ištirti vaiko šeimos aplinkos sąlygų. Kita vertus, besiformuojant naujam *transnacionalinės* šeimos modeliui[186], pasitaiko atvejų, kai tėvai nustato

---

[183] *Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos veiklos ataskaita* [žiūrėta 2012 12 02]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2706&p_d=23982&p_k=1>.

[184] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-141/2011.

[185] Pastarąjį dešimtmetį padidėjo emigracijos iš Lietuvos mastai. Deklaravusių emigraciją asmenų skaičius nuo 7 523 (2001 m.) padidėjo iki 83 577 (2010 m.), iki 54 331 (2011 m.). Lietuvos emigracijos rodikliai tūkstančiui gyventojų yra didžiausi Europos Sąjungoje. Europos migracijos tinklas [žiūrėta 2012 12 09]. <http://123.emn.lt/lt/bendros-tendencijos/migracija-10-metu-apzvalga>.

[186] Tai yra šeima, kurios nariai gyvena skirtingose nacionalinėse valstybėse, o šios šeimos kasdienybė peržengia vienos nacionalinės valstybės ribas ir šeimos gyvenimo sąlygos iš esmės transformuoja šeimą ir keičia jos funkcijas. Maslauskaitė, A., Stankūnienė V. Šeima abipus sienų: Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas, 2007.

vaiko gyvenamąją vietą tam tikram laikotarpiui ir pas vieną, ir pas kitą iš tėvų, t. y. taip siekiama, kad vaikas po tiek pat laiko bendrautų su abiem tėvais. Toks vaiko gyvenamosios vietos, bendravimo su juo ir dalyvavimo jį auklėjant modelis buvo įtvirtintas Italijoje 2006 metais[187]. Pažymėtina, kad tokio pobūdžio tėvų susitarimai yra vertintini kontraversiškai, todėl kiekvienu atveju turi būti atsižvelgiama į vaiko interesus, į tėvų santykius, jų gyvenamosios vietos atstumus, ypač vaiko amžių.

Atlikus teismų praktikos analizę, teigtina, jog gana dažni teismų sprendimai, stokojantys konkrečių vaiko interesų specifikacijos, nepagrįstai siaurinamas byloje nustatinėtinų reikšmingų faktų sąrašas, nevertinama aplinkybių visumą, suteikiant prioritetus tik tam tikriems kriterijams, o procese teikiamoms institucijų išvadoms būdingas paviršutiniškumas, stokojama situacijos identifikavimo.

b) Bendravimo su vaikais ir dalyvavimo juos auklėjant tvarka. Vaiko ryšio su abiem tėvais užtikrinimas yra viena svarbiausių vaiko teisių. Įstatymai turi garantuoti, kad vaikas visada turėtų teisę palaikyti santykius su abiem tėvais, nesvarbu, ar tėvai gyvena kartu, ar atskirai, be to, yra pabrėžiama bendro auklėjimo svarba. Tokia pozicija formuluojama ne tik įvairiuose teisės aktuose, bet ir Europos šeimos teisės komisijos principuose (CEFL) dėl tėvų atsakomybės[188]. Bendravimo su vaikais ir dalyvavimo juos auklėjant tvarkos nustatymas yra glaudžiai susijęs su nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos nustatymu, todėl, sprendžiant klausimą dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo su vienu iš tėvų, turėtų būti išsprendžiamas klausimas ir dėl bendravimo su vaiku tvarkos nustatymo tam iš tėvų, kuris gyvens atskirai nuo vaiko. Pažymėtina, kad tėvai dėl bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant susitarti gali ir raštu, ir žodžiu. Rašytinio vaiko tėvų tarpusavio susitarimo nereikia, gali būti susitarta žodžiu arba susitarimas rodomas bendrais geranoriškais veiksmais. Tačiau susitarimas turi būti toks, kad vaikas žinotų ir jaustų antrojo iš tėvų bendravimą su juo ir dalyvavimą jį auklėjant, vienodą

---

[187] *Parental Responsibilities - ITALY* (žiūrėta 2012 12 08). < http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Italy-Parental-Responsibilities.pdf >.

[188] Boele-Woelki, K. *and others. Principles of European Family Law regarding Parental Responsibilities*. Intersentia, 2007.

atsakomybę abiem tėvams[189]. Jeigu tėvai nesusitaria dėl skyrium gyvenančio tėvo ar motinos dalyvavimo auklėjant vaiką ir bendravimo su juo arba kai vienas iš jų nevykdo žodinio susitarimo[190], bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant tvarką nustato teismas.

Pagal CK 3.155 straipsnį tėvai turi teisę ir pareigą dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos, atsižvelgdami į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas visapusiškai ir darniai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškai gyventi visuomenėje. Tai pagrindinis tėvų bendravimo su vaiku ir jo auklėjimo tikslas. Šio tikslo siekiant kartu užtikrinami ir vaiko interesai. Kadangi anksčiau minėto tikslo negalima pasiekti nebendraujant su vaiku, taip pat atsižvelgiant į tai, kad ir motina, ir tėvas turi lygias su savo vaikais susijusias teises ir pareigas (CK 3.156 str.), bendrai ir vienodai atsako už vaiko auklėjimą ir priežiūrą (CK 3.159 str. 2 str.), todėl CK nustatyta, kad tėvas ar motina, nors ir negyvenantys kartu su vaiku, turi teisę ir pareigą bendrauti su vaiku ir dalyvauti jį auklėjant (CK 3.170 str.). Tas iš tėvų, su kuriuo lieka vaikas, turi didesnes galimybes auklėti vaiką, tačiau tai nesumažina kito teisės dalyvauti auklėjant vaiką ir neatleidžia jo nuo šios pareigos. Todėl įstatymas ir įpareigoja tą iš tėvų, pas kurį gyvena vaikas, nekliudyti antrajam bendrauti su vaiku ir dalyvauti auklėjant vaiką. Ši taisyklė nustatyta taip pat ir dėl vaikų interesų, kurie reikalauja, kad vaikai būtų auklėjami abiejų tėvų.[191]

Abiejų tėvų bendravimo su vaiku tikslas – dalyvauti auklėjant vaiką, o ne tik su juo pasimatyti[192]. Netinkamas bendravimo tikslo supratimas kenkia vaiko interesams. Teisė matytis su vaiku skiriasi nuo teisės bendrauti su skyriumi nuo tėvo ar motinos gyvenančiu vaiku. Bendravimo su vaiku teisė yra būdas dalyvauti auklėjant vaiką, kai vaiko gyvenamoji vieta yra pas kitą (tėvą ar motiną), o teisė matytis su vaiku įstatymu ga-

---

[189] *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso Trečiosios knygos „Šeimos teisė“ komentaras*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 329.

[190] Kauno apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-700-395/2012.

[191] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 12 d. d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-30/2005.

[192] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-650/2002.

rantuojama siekiant, kad vaikas neprarastų ryšių su tėvu (motina), kai, apribojus tėvų valdžią, sustabdomos asmeninės ir turtinės tėvų teisės. Taip pat įstatymo nuostatos dėl bendravimo pobūdžio, kaip nuolatinio ir tiesioginio proceso, lemia, kad tokio bendravimo ribojimas ar bendravimas vieno iš tėvų su vaiku, dalyvaujant suinteresuotiems asmenims, prižiūrint institucijai, negalimas. Tad abu tėvai turi turėti lygias galimybes tiesiogiai bendrauti su vaiku, neskaitant laiko, kurį šis miega, mokosi, lanko įvairius ugdymo užsiėmimus, praleidžia su bendraamžiais ir panašiai.

Teismas nustato skyrium gyvenančio tėvo ar motinos bendravimo su vaiku tvarką, atsižvelgdamas į vaiko interesus ir sudarydamas galimybę skyrium gyvenančiam tėvui ar motinai maksimaliai dalyvauti auklėjant vaiką[193]. Maksimalaus dalyvavimo auklėjant vaiką principas CK 3.175 str. 2 d.) reiškia, kad gyvenančiam skyrium motinai ar tėvui neturi būti daromi apribojimai bendrauti su vaiku, jeigu jie nereikalingi vaiko interesais. Teismai, spręsdami dėl maksimalios ar minimalios tėvo ar motinos bendravimo su vaiku tvarkos, turi aiškintis, ar vienos iš šalių pasiūlyta maksimalaus bendravimo tvarka atitinka vaiko interesus, ar dėl vaiko amžiaus ir būtinumo laikytis dienos režim, realiai bus galima įgyvendinti priimtą teismo sprendimą, kuriuo būtų patenkintas vienos iš šalies reikalavimas. Tai pat teismas, vadovaudamasis vaiko interesais, turi atsižvelgti į vaiko amžių, tėvų savitarpio santykius, jų elgesį, gyvenamąją vietą, materialines sąlygas, kitų šeimos narių pažiūrą bei santykius su vaiku ir panašiai[194]. Maksimalus bendravimas gali kenkti vaiko interesams tuomet, kai, pavyzdžiui, dažni susitikimai su antruoju iš tėvų traumuotų vaiką psichologiškai, kai antrasis iš tėvų siekia vaiką auklėti ir ugdyti kryptimi, kuri yra visiškai priešinga vaiko gebėjimams arba tai krypčiai, kurią pasirinko motina ar tėvas, gyvenantys kartu su juo, kai tiesiogiai bendraujant vaiko brandai ir pasaulėžiūrai būtų daroma žalinga įtaka ir panašiai. Siekdamas visa tai nustatyti, teismas gali pasikviesti į teismo posėdžius specialistų arba skirti psichologines ekspertizes. Tad

[193] Vilniaus apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-133-392/2012; Kauno apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-225-485/2012.

[194] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1006/2002.

tik teismui nustačius, kad nuolatinis maksimalus bendravimas kenkia vaiko interesams, gali būti nustatomas minimalus bendravimas.

Teismui nustatant bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant tvarką, nereikia „persistengti" ir nurodyti bendravimo su vaikais būdą, t. y. kaip vaiko tėvas turi elgtis su vaikais ir panašiai, nes tai imperatyviai įtvirtinta pačiame įstatyme ir tėvams tai privaloma be teismo sprendimo. Tėvams nesilaikant įstatymuose nustatytų pareigų bendrauti su vaikais ir dalyvauti juos auklėjant, CK numato atitinkamus vaikų teisių ir interesų gynimo būdus, t. y. tokių tėvų minimalaus bendravimo su vaikais nustatymą (CK 3.175 str.), vaikų ir tėvų atskyrimą (CK 3.179 str.), tėvų valdžios laikiną ar neterminuotą apribojimą (CK 3.180 str.).[195] Tad, kai remiantis CK 170 straipsnio 4 dalimi siekiama išspręsti vaiko ir tėvų ginčą dėl bendravimo su vaikais ir dalyvavimo juos auklėjant, jeigu tėvai gyvena skyrium, tokio ginčo dalyku gali būti ne bendravimo ir auklėjimo būdas, nes tai numatyta įstatyme, o sąlygų, kurioms esant tėvai turėtų galimybę įgyvendinti teisę bendrauti su vaiku ir dalyvauti jį auklėjant, nustatymas. Taigi turėtų būti atmesti vienos iš šalių reikalavimai įpareigoti kitą šalį nebendrauti su vaikais neblaiviam ar girtaujančių draugijoje ir panašiai, nes tai yra susiję su bendravimo būdo, o ne tvarkos nustatymu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad kol neįrodyta, kad susitikimai, laiko leidimas ar kitoks bendravimas su vaiku, nedetalizuojant vietos, nekenkia vaiko auklėjimui, raidai ar kitaip neatitinka jo interesų, tol bendravimo su vaiku vieta taip pat neturi būti apibrėžiama[196].

Pažymėtina, kad tėvo ar motinos, gyvenančio ne su vaiku, teisė bendrauti su vaikais ir dalyvauti juos auklėjant nėra absoliuti. Ši teisė gali būti įgyvendinama atsižvelgiant į vaikų interesus konkrečioje situacijoje, o esant aplinkybėms, dėl kurių šio sprendimo įgyvendinimas prieštarautų vaiko interesams, pavyzdžiui, vaikams būtų suvaržytos galimybės lankyti mokyklą, užklasinius būrelius ir pan., tėvas ar motina savo turimą teisę turi įgyvendinti taip, kad ji nepažeistų vaiko teisių ir interesų, atsi-

---

[195] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1027/2002.

[196] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1251/2002.

žvelgdami į vaiko interesus, nepasiimti vaikų (vaiko), nors tokia jų teisė yra numatyta teismo sprendime[197].

Kaip ir kitais atvejais, kai sprendžiamas bet koks su vaiku susijęs klausimas, vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklausytas tiesiogiai, o jei tai neįmanoma, – per atstovą. Priimant sprendimą į jo norus turi būti atsižvelgta, jei tai neprieštarauja paties vaiko interesams. Per atstovą vaiko norai ir pažiūros išklausomi tais atvejais, kai vaiko išklausymas teismo posėdyje prieštarauja vaiko interesams dėl vaiko jautrumo, sveikatos būklės ir panašiai. Vaiko norai ir pažiūros gali būti teismo išsiaiškinami pavedant tai padaryti valstybinei vaikų teisių apsaugos institucijai, vaiko pedagogams, auklėtojams ir kitiems socialiniams darbuotojams. Teismas, aiškindamasis vaiko norus, turi užtikrinti, kad jie būtų išreikšti laisvai, nepatiriant jokios prievartos, spaudimo ar kitokios įtakos, kuri turėtų reikšmės neteisingai juos išreikšti. Atkreiptinas dėmesys, kad sprendžiant ginčus dėl vaikų ginčo šalys yra vaiko tėvai, todėl būtina nustatyti, ar vaikas išreiškė tikruosius savo norus, ar nebuvo vaiko tėvų įtakos. Be to, CK 3.164 straipsnyje nenumatyta, kad vaiko nuomonė, pareikšta dėl jo galimybių ir tvarkos bendrauti su vienu iš tėvų, yra išskirtinė ar privaloma teismui. Ji turi būti vertinama su kitais duomenimis.[198]

Taigi santuokos nutraukimo teisinė pasekmė – vaiko gyvenamosios vietos nustatymas su vienu iš tėvų – nekvestionuojamai susijusi su kitu ištuokos teisiniu padariniu – bendravimo su vaiku tvarkos nustatymu, t. y. turi būti užtikrinama, kad vaikas turės galimybę palaikyti asmeninius ryšius su antruoju iš tėvų ir kad kiekvienas iš tėvų gerbtų užsimezgusius vaiko ir skyrium gyvenančio tėvo ryšius. Atsižvelgiant į tai, siūlytina, kad, teismui sprendžiant ginčą dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, toje pačioje byloje būtų išsprendžiamas antrojo iš tėvų bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant tvarkos nustatymo klausimas. Kiekvienu atveju būtina individualizuoti bendravimo su vaiku tvar-

---

[197] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-1027/2002.

[198] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1251/2002.

ką, kuri labiausiai atitiktų vaiko interesus ir būtų įmanoma įgyvendinti tam tėvui, kuris gyvena skyrium.

c) Santuokinės pavardės klausimas. Šią asmeninę neturtinę santuokos nutraukimo pasekmę reglamentuoja CK 3.69 straipsnio 1 dalis. Ši norma suteikia teisę kiekvienam sutuoktiniui apsispręsti, kokią pavardę jis pasiliks nutraukęs santuoką – santuokinę ar ikisantuokinę. Savo apsisprendimą dėl pavardės būtina nurodyti prašyme dėl santuokos nutraukimo. Kokias pavardes sutuoktiniai turės išsituokę, taip pat nurodoma teismo sprendime nutraukti santuoką. Jei santuoka nutraukiama dėl sutuoktinio kaltės, tuomet šis negali laisvai pasirinkti (apsispręsti pasirinkti) santuokinės pavardės, jei ji yra kito sutuoktinio (CK 3.69 str. 2 d.). Nagrinėjant minėtą normą lingvistiškai, tenkinti aptariamą reikalavimą yra teismo teisė, o ne pareiga, todėl teismas gali atsisakyti tenkinti tokį prašymą, kai jis aiškiai nepagrįstas. 2005 m. buvo inicijuotas CK 3.69 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas (XP-33), kuriam nebuvo pritarta, nors vyravo nuomonių įvairovė šiuo klausimu[199]. Teismų praktikoje šis reikalavimas retas, o jam esant – dažniausiai netenkintinas, jei sutuoktiniai turi bendrų vaikų.

Turtinio pobūdžio teisinės pasekmės

a) Vaikų išlaikymas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 6 dalis nustato tėvų pareigą išlaikyti savo vaikus. CK nuostatos sukonkretina šią tėvų pareigą. Išlaikymo prievolė atsiranda tėvams, kurių tėvystė (motinystė) įforminta. Todėl teisinė išlaikymo prievolė nesieja vaiko ir jo biologinio tėvo (motinos), kurių tėvystė oficialiai nenustatyta ir neįforminta. Remiantis teismų praktikos analize, nepilnamečių vaikų išlaikymo prievolė yra tęstinio pobūdžio, turi būti vykdoma nuolat, nesvarbu, ar parama teikiama gera valia, ar vaikas gyvena atskirai, ar kartu su tėvu (motina), neatsižvelgiant į motinos (tėvo) uždarbį ir kitas pajamas, artimus giminaičius, su kuriais kartu gyvena vaikai. Tėvo (motinos) pareiga išlaikyti vaiką yra asmeninė, besąlyginė, tęstinė ir turi būti vykdoma reguliariai. Asmeninė tėvo (motinos) pareiga išlaikyti vaiką

[199] Plačiau žr.: <www.lrv.lt/bylos/Teises_aktai/2006/01/5984.doc>.

reiškia, kad jos negalima perleisti kitiems asmenims, taip pat negalima atsisakyti ją vykdyti.

Visu pirma, įstatymų leidėjas skatina sutuoktinius, vadovaujantis LR CK 3.193 straipsniu, taikiai spręsti visus šeimos klausimus abipusiu sutarimu – vaiko tėvams suteikiama teisė susitarti dėl vaiko išlaikymo sudarant sutartį. Tokia sutartis *privalo* būti sudaryta, kai nepilnamečių vaikų tėvai nutraukia santuoką abiejų sutuoktinių bendru sutikimu arba pradėdami gyventi skyrium, tačiau jei tėvai nesusitaria, teismas priteisia išlaikyti vaikus vieno iš sutuoktinių reikalavimu.

Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuluotą teisės taikymo ir aiškinimo praktiką[200] išlaikymas apima visas lėšas, reikalingas vaikui tinkamai maitinti, aprengti, jo sveikatos priežiūrai, mokymo, auklėjimo, laisvalaikio reikmėms ir kt. Išlaikymo dydis turi būti proporcingas nepilnamečių vaikų poreikiams ir jų tėvų turtinei padėčiai bei užtikrinti būtinas vaikui vystytis sąlygas. CK 3.192 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas proporcingumo principas, kuriuo grindžiamos tėvų ir jų nepilnamečių vaikų išlaikymo prievolės, kitaip nei SŠK 81 straipsnis, nenumato išlaikymo dalių ar procentinės išraiškos. Tokį teisinį reguliavimą lėmė pasikeitusi ekonominė ir socialinė visuomenės gyvenimo tikrovė, paneigusi visų visuomenės narių ekonominę lygiavą, vienodą gyvenimo kokybę, garantuotą darbo užmokestį, ir kitos socialinės sąlygos, kurioms esant buvo įmanoma įstatyme nustatyti tam tikras privalomas vaiko išlaikymo ribas, bet kuriuo atveju atitinkančias tėvų galimybes[201]. Todėl teismas, spręsdamas klausimą dėl išlaikymo dydžio konkrečiu atveju, turi vadovautis įvairiais orientaciniais kriterijais. Pirma, vaiko išlaikymo dydis pagal CK 3.192 straipsnio 2 dalį siejamas su paties vaiko protingais poreikiais, t. y. vaikų prabangios gyvensenos įpročių formavimui skiriamos tėvų lėšos negali indikuoti priteistino vaikų išlaikymo dydžių jų didi-

---

[200] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 54 „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 2005.. 23.

[201] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso Trečiosios knygos „Šeimos teisė“ komentaras. Vilnius: Justitia, 2002, p. 374.

nimo linkme.[202] Vaiko poreikius lemia vaiko gabumai, polinkiai (vaiko, kuris dar papildomai lanko įvairius būrelius, poreikiai yra didesni, todėl tokiam vaikui išlaikyti turi būti skiriama didesnė išlaikymo suma nei vaikui, kuris niekuo kitu papildomai neužsiima), sveikatos būklė (silpnos sveikatos, sergančio vaiko didesnę išlaikymo sumą lemia vaistų, geresnio maitinimo poreikis ir panašiai), amžius (kadangi išlaikymas yra skirtas vaiko kasdieniams poreikiams tenkinti, vaikui augant paprastai didėja ir jo išlaikymo išlaidos). Antra, išlaikymo dydį lemia tėvų turtinė padėtis. CK 3.192 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas proporcingumo principas reiškia, kad teismas negali priteisti vaikui išlaikyti (kad ir kokie būtų vaiko poreikiai) daugiau, negu tai objektyviai leidžia jo tėvų turtinė padėtis.[203] Teismas, nagrinėdamas bylą dėl išlaikymo priteisimo, privalo nustatyti tėvo (motinos) turtinę padėtį, t. y. visas jo gaunamas pajamas, turimas santaupas bei turtą, nes pagal CK 3.199 straipsnį, apibrėžiantį pajamas, iš kurių išskaitomas priteistas išlaikymas, numato, kad priteistas išlaikymas išskaičiuojamas iš privalančio jį mokėti tėvo (motinos) darbo užmokesčio, taip pat iš visų kitų jų pajamų rūšių. Pažymėtina, kad butpinigiai ir maitinimosi išlaidų piniginė kompensacija yra laikytinos kitos rūšies papildomomis pajamomis, nes dėl šių išmokų realios kasatoriaus mėnesinės pajamos padidėja.[204] Materialinį išlaikymą savo nepilnamečiams vaikams privalo teikti abu tėvai proporcingai savo turtinei padėčiai, todėl iš vieno iš tėvų priteistas išlaikymo dydis turi būti nustatytas atsižvelgiant ir į iš kito iš tėvų gaunamas pajamas. Taip pat pagal minėtą proporcingumo principą didesnes pajamas gaunantis tėvas (motina) turi prisiimti ir didesnę dalį išlaidų, reikalingų vaikui išlaikyti. Tačiau pagal minėtą proporcingumo principą neteisinga būtų nustatyti tokio dydžio išlaikymą nepilnamečiam vaikui, kad jis, išlaikomas ir kito iš tėvų, būtų mate-

---

[202] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2010.

[203] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-37/2010.

[204] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-6/2007.

rialiai aprūpintas daug geriau už išlaikymą teikiantį tėvą ar motiną[205]. Kita vertus, svarbu pabrėžti, kad sunki vaiko tėvų turtinė padėtis nėra pagrindas juos visiškai atleisti nuo išlaikymo prievolės, tarkime, sunki tėvų turtinė padėtis turi reikšmės tik išlaikymo dydžiui, o ne pačios išlaikymo prievolės egzistavimui. Būtina atsižvelgti ir į tai, dėl kokių priežasčių tėvo (motinos) materialinė padėtis yra sunki, nes jie negali remtis dėl netinkamo elgesio (girtavimo, narkotikų vartojimo, polinkio azartiniams žaidimams ir panašiai) susidariusia sunkia materialine padėtimi ir neturi teisės prašyti sumažinti iš jų priteisiamo išlaikymo dydį. Taip pat pažymėtina, jog kai vaikų ir kitų asmenų (pvz., kreditorių) turtiniai interesai susikerta, prioritetas teikiamas vaikų teisių ir interesų apsaugai bei gynimui.[206] Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog vaikų „pasidalijimas“ ne visada gali būti pagrindas atleisti tėvą (motiną) nuo vaiko, kuris gyvena su kitu iš tėvų, išlaikymo[207]. Jeigu vienas iš vaikų aprūpinamas mažiau dėl tėvo (motinos) uždarbio (pajamų) ar tėvų materialinės padėties skirtumo, teismas gali priteisti išlaikymą mažiau aprūpinto vaiko naudai. Trečia, kaip orientaciniu kriterijumi galima vadovautis kitais rodikliais, pavyzdžiui, siūlytina vadovautis CK 6.461 straipsnio 2 dalimi, kurioje nustatyta, kad vieno mėnesio išlaikymo vertė negali būti mažesnė už vieną minimalią mėnesio algą (MMA)[208]. Kita vertus, manytina, jog minimalaus išlaikymo vaikui dydžio nenustatymas nelaikytinas įstatymo spraga, be to, vaiko išlaikymo teisiniai santykiai ir rentos teisiniai santykiai yra skirtingi, todėl įstatymo analogija negalima[209]. Kadangi išlaikymo dydis labai priklauso nuo faktinių bylos aplinkybių: tėvų turtinės padėties, vaikų poreikių, jų sveikatos būklės ir pan., todėl teismo

---

[205] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1434/2002.

[206] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-307/2006.

[207] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-80/2003.

[208] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-259/2004; 2009 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-495/2009.

[209] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-71/2010.

priteisiamas nepilnamečiams vaikams išlaikymo dydis įvairiose santuokos nutraukimo bylose gali būti skirtingas. Kita vertus, vaikui teikiamas išlaikymas, nėra skirtas santaupoms sukaupti ar įgyti turtui, nebūtinam vaiko poreikiams tenkinti.[210] Tačiau teigtina, jog praktikoje yra ganėtinai sunku atriboti tikslingai bei išimtinai vaiko interesams naudojamą išlaikymą nuo kitiems poreikiams (ir ypač vaiko ateities investicijoms) skiriamo išlaikymo[211]. Vertinant byloje nustatytas faktines aplinkybes, be nurodytose teisės normose išdėstytų reikalavimų, teismai privalo vadovautis ir kitais CK įtvirtintais principais: prioritetiniu vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principu, teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais (CK 1.5 str.).[212]

CK 3.198 straipsnio 1 dalis nustato, kad teismas, priteisdamas išlaikymą dviem ar daugiau vaikų, turi nustatyti tokį išlaikymo dydį, kuris būtų pakankamas tenkinti bent minimalius visų vaikų poreikius. Ši norma taikoma, neatsižvelgiant į tai, išlaikomi vaikai yra iš vienos ar iš skirtingų santuokų, ar yra gimę ne santuokoje. Jeigu tėvai turi pareigą rūpintis keliais vaikais, iš kurių vieni kartu negyvena, o kiti auginami šeimoje ir gyvena kartu su vienu iš tėvų, tai šis tėvas (motina) turi įgyvendinti pareigą išlaikyti visus vaikus derindamas (-a) vaikų interesus ir siekdamas (-a), kad išlaikymo sąlygos, kiek pagal aplinkybes galima, vaikams būtų sudarytos panašios. Jeigu, vykdydamas išlaikymo pareigą vaikams, kurie negyvena su vienu iš tėvų, tėvas (motina) turi pagrindą spręsti, kad materialiai nukenčia kiti jo (jos) vaikai, gyvenantys kartu su juo (ja), tai šis tėvas (motina) turi teisę prašyti vaikų išlaikymo sąlygas suvienodinti. Išlaikymo tikslas – užtikrinti būtinas vaikui vystytis sąlygas, atsižvelgiant į tėvų turtinę padėtį. Išlaikymo dydis visiems vaikams turi būti pakankamas tenkinti bent minimalius visų vaikų poreikius, o gautos vaikams išlaikyti sumos turi būti panaudotos lygiomis dalimis,

---

[210] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2005.

[211] Kudinavičiūtė-Michailovienė, I.; Vėgelienė, J. Child maintenance: several topical theoretical and practical aspects. *Jurisprudencija* 2012, 19 (1): 209–229.

[212] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-185/2003.

jeigu nėra svarbių priežasčių nukrypti nuo lygybės principo.[213] CK 3.198 straipsnio 2 dalis nustato, kad išlaikymo suma visiems vaikams turi būti panaudota lygiomis dalimis, išskyrus atvejus, kai dėl svarbių priežasčių būtina nukrypti nuo lygybės principo. Įstatyme nepateiktas baigtinis svarbių aplinkybių sąrašas, tad tokios svarbios priežastys galėtų būti nepilnamečio vaiko sveikatos būklė, amžius (didėjant amžiui, auga ir vaiko poreikiai), vaiko gabumai ir panašiai, todėl kiekvienu atveju šį klausimą privalo spręsti teismas, atsižvelgdamas į konkrečios bylos aplinkybes.

Pagal CK 3.196 straipsnį teismas gali priteisti išlaikymą nepilnamečiams vaikams trimis būdais: a) kas mėnesį mokamomis periodinėmis išmokomis: b) konkrečia pinigų suma, c) priteisiant vaikui tam tikrą turtą. Kaip bus priteistas išlaikymas, pirmiausia priklauso nuo išieškotojo reikalavimo. Tačiau ši norma leidžia teismui savo iniciatyva priteisti išlaikymą ir kitokiu būdu, nei prašo išieškotojas, jeigu, teismo nuomone, tai labiau atitinka vaiko interesus. Nes, pavyzdžiui, išieškotojas gali prašyti priteisti išlaikymą vaikui nekilnojamuoju turtu, tačiau tokia išlaikymo forma gali pažeisti vaiko interesus, nes vaikui reikia valgyti, rengtis, tenkinti kitus poreikius, o nekilnojamasis turtas tokių vaiko poreikių neužtikrina, nebent jis būtų išnuomotas ar parduotas ir už tai gautos lėšos būtų naudojamos kasdieniams vaiko poreikiams tenkinti. Kriterijai, galintys lemti vieną ar kitą išlaikymo formą, yra labai įvairūs.[214] Bet kuriuo atveju išlaikymo forma parenkama pirmiausia atsižvelgiant į vaiko reikmių požiūriu svarbius, rūpimus ir vaikui naudingus dalykus. Parinkta išlaikymo forma turi užtikrinti nuolatinį lėšų teikimą, nes išlaikymo instituto tikslas yra nuolatos teikti lėšas vaikui pragyventi[215] (iki vaikas taps pilnametis arba išlaikymas pasibaigs kitais pagrindais). Be to, pažymėtina, jog kiekvienu atveju sprendžiant vaiko išlaikymo klausimą siūlytina nustatyti vaiko poreikių ir tėvų turtinės padėties bei teismo sprendimo

---

[213] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-245/2002.

[214] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-401/2006.

[215] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-96/2003.

tinkamo vykdymo atitiktį,[216] t. y. vertintina ir tai, kad kiekvienas išlaikymo būdas turi tam tikrų pranašumų ir trūkumų (reikia siekti, kad, parinkus išlaikymo formą ir dydį, šią prievolę vykdytų skolininkas, o ne valstybė). Priteisiant išlaikymą periodiniais mokėjimais, reikia atsižvelgti į tai, ar asmuo realiai pajėgus ateityje periodiškai mokėti išlaikymą. Nes, asmeniui tapus nemokiam, vaikas išlaikymo negaus, todėl šiuo atveju reikšmingos aplinkybės būtų asmens pajamų šaltinio pastovumas. Motyvai priteisti išlaikymą konkrečia pinigų suma ar natūra[217] gali būti ir prieš tai minėti periodinių mokėjimų trūkumai, t. y. asmens gaunamų pajamų nepastovumas. Tokiu atveju išlaikymą vaikas gauna iš karto, todėl išlaikymas nepriklauso nuo turinčio mokėti išlaikymą asmens galimo nemokumo ateityje. Tačiau šiuo atveju vaiko išlaikymas labai priklauso nuo jo atstovo apdairumo ir sąžiningumo. Nes vaiko atstovui neapdairiai ar nesąžiningai panaudojus gautą vienkartinę sumą ar turtą, vaikas gali netekti išlaikymo. Pastaruoju klausimu savo nuomonę yra išsakęs ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, t. y. kadangi kiekvienas iš tėvų, atsižvelgiant į jų turtinę padėtį, privalo teikti vaikui atitinkamą materialinį išlaikymą, todėl jie turi teisę kontroliuoti vienas kitą, kaip tokia pareiga yra vykdoma, nesvarbu, ar išlaikymas teikiamas geruoju, ar vykdant teismo sprendimą[218]. Vaikui skirtas išlaikymas turi būti naudojamas tik jo interesams, nes išlaikymui gaunamas turtas, piniginės lėšos yra vaiko nuosavybė. Pagal CK vaikų ir tėvų turtinės teisės yra atskirtos. Civilinio

---

[216] Žr. išsamiau: Kudinavičiūtė-Michailovienė, I; Vėgelienė, J. Child maintenance: several topical theoretical and practical aspects. *Jurisprudencija*. 2012, Nr. 1 9 (1): 209–229.

[217] Išlaikymas natūra, t. y. priteisiant vaikui nuosavybės teise tam tikrą išlaikymą privalančio mokėti vaiko motinos ar tėvo turtą, galimas tik tada, kai minėti asmenys turi tokio turto, kurį naudojant ar pardavus būtų gaunamos pajamos ir iš jų būtų išlaikomas vaikas. Nes, kaip minėta, išlaikymo forma turi užtikrinti nuolatinį lėšų teikimą. Be to, turto perdavimas vaikams reiškia, kad vaikai tampa savininkais. Vaikai turi prisiimti turto savininkų prievoles (mokėti mokesčius, susijusius su turtu, turėti lėšų jam išlaikyti ir kt.), todėl turtas gali būti perduodamas tik gerai įvertinus, ar vaikams iš tikrųjų naudinga gauti turtą dėl naujai atsirandančių pareigų. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-874/2003.

[218] Pavyzdžiui, 376 str. //Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas// *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340

kodekso 3.185 straipsnis numato, kad abu tėvai ar vienas iš jų vaiko turto atžvilgiu turi tik tvarkymo teisę (uzufrukto teisę). Ši teisės norma įtvirtina bendrąjį principą, kad vaikų ir tėvų turtas yra atskiras – vaikai neturi nuosavybės teisės į savo tėvų turtą, o tėvai neturi nuosavybės teisės į savo vaikų turtą. Paaiškėjus aplinkybėms, kad tėvas ar motina naudoja vaiko lėšas ne vaiko interesais, ar netinkamai paskirsto lėšas pagal vaiko poreikius, nepakankamai pats prisideda prie vaiko išlaikymo, jo poreikius tenkindamas tik iš gaunamo išlaikymo, gaunamas lėšas naudoja savo asmeniniams poreikiams ir panašiai, teismas sprendžia, ar nėra pagrindo tėvą ar motiną nušalinti nuo turto tvarkymo, panaikinti jo uzufrukto teisę ir skirti kitą asmenį nepilnamečiam priklausančio turto administratoriumi. Deja, šiandien teigtina, kad vaikui skiriamų lėšų naudojimo kontrolės mechanizmo nėra (išskyrus teismo aktyvų vaidmenį remiantis CPK nuostatomis[219] sprendžiant šios kategorijos bylas) ir tai sudaro prielaidas vieno iš tėvų piktnaudžiavimui, naudojant vaikui skirtą išlaikymą ne pagal jo paskirtį. Atsižvelgiant į tai, svarstytina, ar nevertėtų įtvirtinti įstatymiškai tėvų, t. y. vieno iš tėvų, kuris ištuokos ar gyvenimo skyrium atveju tvarko vaiko turtą uzufrukto teise, pareigos atidaryti vaiko vardu banko sąskaitą ir atskirai tvarkyti lėšas, gaunamas vaikui išlaikyti.[220]

b) Bendro turto padalijimas. Vienas iš bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės pabaigos pagrindų – ištuoka (CK 3.100 str.).[221] Tai reiškia, kad buvusių sutuoktinių turtas nebepriklausys jiems bendrosios jungtinės nuosavybės teise, nes šios nuosavybės rūšies subjektai gali būti tik sutuoktiniai.[222]

---

[219] Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 376 str. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

[220] Žr. išsamiau: Kudinavičiūtė-Michailovienė, I: Vėgelienė, J. Child maintenance: several topical theoretical and practical aspects. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (1): 209–229.

[221] Paminėtina, kad sutuoktinis, išskyrus tą, kuris buvo pripažintas kaltu dėl santuokos iširimo, gali prašyti, kad teismas nustatytų, jog santuokos nutraukimas sutuoktinių turtinėms teisėms teisines pasekmes sukėlė nuo tos dienos, kai jie faktiškai nustojo kartu gyventi (CK 3.67 str. 2 d.).

[222] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-551/2006; 2009 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-84/2009.

Tuo atveju, jei sutuoktiniai bendro turto padalijimo klausimų neišsprendė tarpusavio susitarimu[223], minėtus klausimus išsprendžia teismas[224]. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2002 m. kovo 15 d. konsultacijose Lietuvos Apeliaciniam Teismui, apygardų teismams, miestų ir rajonų apylinkių teismams pažymėjo: „Teismas neprivalo aiškintis, koks yra bendras sutuoktinių turtas ar kokia jo vertė, tačiau privalo tikrinti, ar apie bendrą turtą ar jo nebuvimą yra nurodyta sutartyje. Teismas, remdamasis CK 3.53 straipsnio 4 dalimi, taip pat privalo reikalauti, kad sutuoktiniai pateiktų jų nurodyto turto įsigijimo teisėtumą patvirtinančius dokumentus (viešųjų registrų išduotus dokumentus, pajamų deklaracijas ir t. t.)“[225]. Taigi sutartyje sutuoktiniai privalo tiksliai išvardyti daiktus ir kitokį turtą, kurį jie pripažįsta bendrąja jungtine nuosavybe, nurodyti teisinį jų įsigijimo pagrindą ir konkrečiai įvardyti, koks turtas atitenka vienam ar kitam iš jų[226]. Tad bendro turto (jo kiekio ir vertės) nurodymas ir jo pasidalijimas yra sutuoktinių, o ne teismo pareiga. Sutuoktiniams sutartyje dėl santuokos nutraukimo pasekmių nurodžius, jog jie bendro turto neturi ir teismui tokią sutartį patvirtinus, bus pripažįstama, kad sutuoktiniai neturėjo bendro turto, todėl jie neteks teisės reikšti ateityje ieškinį dėl bendro turto padalijimo[227]. Taigi iš esmės pasikeitusios aplinkybės nutraukus santuoką neturėtų lemti buvusių sutuoktinių susitari-

[223] Bendro turto padalijimo klausimus sutuoktiniai gali išspręsti savarankiškai ir vedybų sutartyje (CK 3.104 str.), ir atskirai sudarytoje notarinėje sutartyje dėl bendro turto padalijimo (CK 3.116 str.) arba sutartyje dėl teisinių pasekmių ištuokos atveju (CK 3.53 str.)

[224] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-46/2013.

[225] *Teismų praktika*. 2002, 17: 460–461.

[226] Aiškindamas it taikydamas CK normas, kasacinis teismas yra nurodęs, kad pagal CK 3.88 ir 3.89 straipsnius turto priskyrimui prie asmeninės ar bendrosios jungtinės nuosavybės reikšmingi kriterijai yra turto įsigijimo laikas, turto įsigijimo pagrindas ir turto pobūdis. Sutuoktinių turto registracija viešame registre atlieka tik turto paviešinimo, o ne teises nustatančią funkciją. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-42/2012.

[227] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-474/2006.
Tačiau paminėtina, kad santuokos nutraukimo byloje neišsprendus visų klausimų, susijusių su bendro turto padalijimu, buvę sutuoktiniai (vienas iš jų) turi galimybę kreiptis į teismą dėl proceso santuokos nutraukimo byloje atnaujinimo (CPK 365

mo dėl turto pakeitimo[228], nes galioja bendroji taisyklė, kad toks teismo sprendimas turto padalijimo klausimu yra galutinis ir įgyja *res judicata* galią[229]. Be to, turtas yra teisinės apyvartos objektas, todėl keičiant sutartį galėtų būti pažeisti trečiųjų asmenų teisėti interesai. Sutarties sąlygų pakeitimas neatitiktų CK 1.2 straipsnio 1 dalyje įtvirtintų civilinių santykių teisinio reglamentavimo principų (nuosavybės neliečiamumo, sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo ir teisėtų lūkesčių, neleistinumo piktnaudžiauti teise principų).[230]

Taip pat gali būti atvejų, kai sutuoktinių bendras turtas nutraukiant santuoką nebedalintinas, nes jį sutuoktiniai pasidalijo ne sudarydami atitinkamą sutartį, o nustatydami kiekvieno iš jų nuosavybės teisę į atitinkamą turto dalį iš karto įsigydami turtą. Šis požiūris teismų praktikoje yra vertintinas nevienareikšmiškai. Pavyzdžiui, Teismas pažymėjo, jog ieškovės reikalavimas padalinti santuokoje įsigytą turtą netenkintinas, nes pirmosios ir apeliacinės instancijų teismai vertino, kad butas, kurį šalys nusipirko po santuokos sudarymo, pirkimo–pardavimo sutartyje nurodžius, kad kiekvienas sutuoktinis įsigijo po ½ buto, yra jų bendroji dalinė nuosavybė, todėl pagal atsakovės priešieškinį iš naujo nedalintinas. Teisėjų kolegija sutinka su šia išvada.[231] Kita vertus, egzistuoja ir priešinga praktika, t. y. buto pirkimo–pardavimo sutarties sudarymo metu galiojusio SŠK 21 straipsnis nustatė, kad turtas, sutuoktinių įgytas santuokos metu, yra bendroji jungtinė jų nuosavybė, tačiau įstatymas nedraudė sutuoktiniams pasidalyti bendrai įgytą turtą, vadinasi, nebuvo paneigta galimybė sutuoktiniams turėti turtą bendrosios dalinės nuosavybės teisėmis. Dėl to negalima kategoriškai teigti, kad bet kuriuo atveju,

---

straipsnis). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-450/2007.

[228] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-576/2008; 2008 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2008.

[229] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-258/2010.

[230] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-872/2003.

[231] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1096/2003.

kai sutuoktiniai daikto įgijimo metu, pavyzdžiui, jį perkant už abiejų asmenines lėšas, sutartyje nusistatė jiems tenkančias dalis, tokia sutarties sąlyga yra niekinė.[232]

CK 3.117 straipsnyje preziumuojama, kad sutuoktinių bendro turto dalys yra lygios. Ši CK nuostata reiškia, kad, atsižvelgiant į sutuoktinių lygiateisiškumo principą, sutuoktiniams bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklausančio turto dalys yra lygios, nesvarbu, koks sutuoktinių veiklos pobūdis, pajamų dydis. Ši prezumpcija taikoma ir nustatant dalis bendrosios nuosavybės teisėje, ir priskiriant atskirus daiktus kiekvienam iš sutuoktinių valdyti asmeninės nuosavybės teise. Nuo sutuoktinių bendro turto lygių dalių principo galima nukrypti tik tam tikrais atvejais, pavyzdžiui, remiantis CK 3.123 straipsniu reikia atsižvelgti į nepilnamečių vaikų interesus, vieno sutuoktinio sveikatos būklę ar turtinę jo padėtį arba kitas svarbias aplinkybes. Šis kriterijų sąrašas nėra baigtinis ir teismas, įvertinęs konkrečios bylos ypatumus, gali pripažinti svarbiomis bet kurias kitas aplinkybes. Pavyzdžiui, tokia aplinkybe buvo laikomas vienos iš šalių didesnis indėlis privatizuojant butą.[233] Tačiau, kaip nurodė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, neužtenka tik konstatuoti esant tam tikras aplinkybes, dėl kurių toks nukrypimas yra galimas, bet taip pat reikia nustatyti, kiek toks nukrypimas yra argumentuotas ir tikslingas, t. y. teismas, vertindamas sutarties teisėtumą, privalo žinoti, ar turtas dalijamas po lygiai, o jeigu jis sutuoktinių dalijamas nukrypus nuo lygių dalių principo, tai – dėl kokių aplinkybių, ar jos atitinka įstatymo nustatytus kriterijus (CK 3.123 str.).[234] Be to, teismas, remdamasis CK 3.123 straipsnio 1 dalimi ir nukrypdamas nuo sutuoktinių bendro turto lygių dalių principo, turi įvertinti ieškovės ir atsakovo nurodytas aplinkybes, sprendime motyvuoti, į kurias teismo nustatytas aplinkybes atsižvelgia ir kurių nepripažįsta svarbiomis, nes nukrypimas nuo sutuoktinių bendro turto lygių dalių principo kiekvienu atveju turi būti teisiškai pagrįstas,

---

[232] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-7/2006.

[233] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-345/2003.

[234] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-96/2007; 2003 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-355/2003.

juo labiau turėtų būti įtikinamai motyvuota būtinybė iš esmės nukrypti nuo šio principo[235]. Labai dažnai teismai tenkindavo reikalavimus nukrypti nuo lygių dalių principo, kai su vienu iš tėvų likdavo gyventi nepilnamečiai vaikai. Tačiau 2010 m. buvo suformuotas kitas požiūris, Lietuvos Aukščiausiajam Teismui pareiškiant, jog „…vien tik faktas, kad nepilnamečių vaikų gyvenamoji vieta yra nustatyta su sutuoktiniu, savaime nėra pagrindas nukrypti nuo lygių dalių principo“[236]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sutuoktinių bendras turtas gali būti dalintinas į nelygias dalis ne tik dėl minėtų aplinkybių, bet ir tada, kai tokį padalijimą lemia kiti veiksniai. Tokie veiksniai yra išvardyti CK 3.123 straipsnio 2–4 d. Nelygios sutuoktiniams tenkančio turto dalys, net ir laikantis sutuoktinių turto lygių dalių principo, gali būti nustatytos šiais atvejais: a) kada sutuoktinis privalo teikti išlaikymą kitam sutuoktiniui vienkartine suma ar tam tikru turtu; b) kada vienas sutuoktinis be kito sutuoktinio sutikimo sumažino turto, kuris yra bendroji jungtinė nuosavybė, vertę, dalį jo padovanodamas ar juo padidindamas savo asmeninę nuosavybę; c) kada šeima negavo tam tikros sumos pajamų, dėl kito sutuoktinio aplaidumo arba jei jas sutuoktinis nuslėpė nuo šeimos ir naudojo savo asmeniniams poreikiams tenkinti. Visais šiais atvejais vienam sutuoktiniui tenkanti bendro turto dalis gali būti mažinama atitinkamai arba išlaikymo, arba prarasto bendro turto, arba šeimos negautų pajamų sumos verte. Tačiau iš CK 3.123 straipsnio 2–4 d. analizės galima spręsti, jog teismas „gali“, atsižvelgęs į konkrečios bylos aplinkybes, o ne „privalo“ visais minėtais atvejais nustatyti nelygias sutuoktiniams tenkančio turto dalis. Paminėtina ir tai, kad įstatymų leidėjas nenumato galimybės nukrypti nuo lygių dalių principo, argumentuojant kito sutuoktinio kalte,[237] t. y. kaltės kriterijus ištuokos bylose (pvz., sutuoktinis buvo neištikimas,

---

[235] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-557/2003.

[236] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinės sesijos 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

[237] Viešoje erdvėje buvo siūloma didinti atsakomybę, taikant turtines sankcijas už šeimos išardymą. <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/m-adomenosiulo-dideles-baudas-uz-neistikimybe-ar-smurtavima-56-123781>; K. Čilinskas: skyrybų įstatymas pažeis moterų ir vaikų teises. <http://www.delfi.lt/news/daily/

piktnaudžiavo alkoholiu, smurtavo ir pan.) nėra pakankamas pagrindas priteisti didesnę turto dalį kitam, patyrusiam tokį elgesį sutuoktiniui.

Dalijamo bendro sutuoktinių turto vertė nustatoma pagal rinkos kainas, kurios galioja bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės pabaigoje[238]. Turtą įvertinti gali patys sutuoktiniai savarankiškai arba pasitelkę turto vertintojus, o jei nustatyta turto vertė teismui kelia abejonių, teismas gali paskirti ekspertizę, išreikalauti kitų turto vertės įrodymų (pvz., pareikalauti įmonės balanso ir panašiai)[239], nes, kaip minėta, šeimos bylose teismas yra aktyvus[240]. Vertinant turtą reikia atsižvelgti į tai, kad jis gali būti nusidėvėjęs, todėl jo vertė atitinkamai gali būti sumažėjusi, bet gali būti ir atvirkščiai – turto vertė gali būti ir padidėjusi (pvz., antikvarinių daiktų, vertybinių popierių).

Kasacinio teismo praktikoje pažymėta, kad į dalijamo sutuoktinių bendro turto balansą gali būti įtraukiamas tik realiai egzistuojantis abiems sutuoktiniams ar vienam iš jų priklausantis nuosavybės teise turtas[241]. Sutuoktinių bendras turtas gana dažnai dalijamas natūra, t. y. kiekvienam sutuoktiniui perduodamas aiškiai apibrėžtas turtas. Visu pirma, teismas, spręsdamas, koks turtas turi atitekti vienam ir kitam sutuoktiniui, pirmiausia turi atsižvelgti į pačių sutuoktinių pageidavimus, nes jie patys geriausiai žino, koks turto padalijimo būdas geriausiai atitiktų jų pačių ir jų vaikų interesus. Teismas pažymėjo, jog kai šalių turtas dalijamas ne teismo sprendimu, o šalys turtą pasidalija sutartimi, tai kaip vienos iš santuokos nutraukimo pasekmių vyraujantis kriterijus gali būti ne turto vertė, o šalių apsisprendimas dėl konkretaus turto didesnio poreikio vienos iš šalių socialiniams, ekonominiams ar kitokiems inte-

---

lithuania/kcilinskas-skyrybu-istatymas-pazeis-moteru-ir-vaiku-teises.d?id=38354073#ixzz2Rt9QeH4Phttp://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kcilinskas-skyrybu-istatymas-pazeis-moteru-ir-vaiku-teises.d?id=38354073>.

[238] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-251/2006; 2008 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-92/2008.

[239] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/2009.

[240] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2009.

[241] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-269/2012.

resams patenkinti. Nes sutuoktiniai, sudarydami sutartį dėl turto, kuris yra jų bendra nuosavybė, kurio paskirtis, panaudojimo savybės, vertingumas, poreikis vieno iš sutuoktinių interesams tenkinti geriausiai žinomi patiems sutuoktiniams, gali geriausiai nuspręsti dėl turto likimo, t. y. priklausomybės vienam jų[242]. Jei sutuoktiniai nesusitaria arba jei toks jų pageidavimas pažeidžia teisėtus vieno sutuoktinio ir / ar jų nepilnamečių vaikų interesus ir teises, teismas turtą padalija: 1) natūra, atsižvelgdamas į kiekvieno iš sutuoktinių bendro turto dalį, jeigu galima taip padalyti; 2) natūra, perduodamas jį vienam iš sutuoktinių ir kartu įpareigodamas kompensuoti antrajam sutuoktiniui jo dalį pinigais. Parenkant turto padalijimo būdą ir padalijant turtą natūra, atsižvelgiama į nepilnamečių vaikų interesus, vieno sutuoktinio sveikatos būklę ar turtinę padėtį arba kitas svarbias aplinkybes. Šis aplinkybių sąrašas taip pat nėra baigtinis, ir teismas, įvertinęs konkrečios bylos ypatumus, gali pripažinti svarbiomis bet kurias kitas aplinkybes. Pavyzdžiui, teismas turėtų atsižvelgti į daiktų skaičių, rūšinius požymius, jų savybes, paskirtį, daiktų įgijimo aplinkybes, turto savininkų – sutuoktinių, bei su jais liekančių gyventi vaikų poreikius, įvertinti sutuoktinių galimybes išmokėti piniginę kompensaciją bei kitus svarbius šių subjektų interesus. Taip pat teismas turėtų atsižvelgti ir į tai, kad parinktas turto padalijimo būdas padėtų galutinai išspręsti visus ginčus dėl buto[243]. Visais atvejais dalijant turtą reikia atsižvelgti, ar nėra turto suvaržymų, apsunkinimų kreditoriniais reikalavimais ir kita. Anksčiau nurodytos aplinkybės, kaip pažymėjo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, yra reikšmingos pasirenkant viso turto paskirstymo principą ir dalijant kiekvieną daiktą atskirai[244]. Skirstydamas turtą sutuoktiniams, teismas privalo siekti, kad kiekvienam sutuoktiniui perduoto turto vertės išraiška atitiktų sutuoktiniams tenkančias bendro turto dalis. Teismas taip pat turi įvertinti dalijamo turto dalomumą, kad turto padalijimas nepadarytų žalos pačiam dalybų objektui. Pavyzdžiui, padalijus muzikos

---

[242] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. liepos 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-251/2003.

[243] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-355/2003.

[244] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-538/2002.

įrašų, pašto ženklų ar kitą kolekciją, iš esmės sumažėtų jų vertė, taip pat neįmanoma, be žalos pačiam objektui, padalyti automobilio, skalbimo mašinos ir panašiai. Todėl, atsižvelgiant į nurodytas aplinkybes, gali būti, kad realus turto padalijimas neatitiks idealiųjų sutuoktiniams tenkančių turto dalių, tad teismas turi įpareigoti sutuoktinį, gavusį didesnę, nei jam priklauso, turto dalį, kompensuoti jo dalį pinigais. Kai dalintinas bendras turtas natūroje yra nedalus, pavyzdžiui, vieno kambario butas, tai teismas šį turtą turėtų priteisti tam sutuoktiniui, kuriam jis yra labiau reikalingas atsižvelgiant į nepilnamečių vaikų interesus, socialinę ir turtinę sutuoktinių padėtį, sveikatos būklę, jų elgesį kitų šeimos narių atžvilgiu, į tai, kuris iš sutuoktinių faktiškai turtu naudojasi ir kitas svarbias aplinkybes, o kitam sutuoktiniui priteisti kompensaciją.[245] Išmokant kompensaciją ji turėtų būti tokio dydžio, kad kompensaciją išmokėjusio ir ją gavusio sutuoktinio dalys taptų lygios arba tokios, kokias nustatė teismas, jeigu buvo nukrypta nuo lygių dalių pricipo. Manytina, kad kompensacijos išraiška galėtų būti ne tik piniginė, bet ir išreikšta atitinkamos vertės daiktu, tačiau tokiu atveju turėtų būti turinčio teisę į kompensaciją sutikimas. Taigi esant ginčui dėl turto padalijimo, teismas nėra suvaržytas konkrečiais sutuoktinių reikalavimais, bet turi išspręsti turto padalijimo klausimus taip, jog laikantis įstatymų reikalavimų turtas būtų padalytas atsižvelgiant ne tik į vieno ar kito sutuoktinio norus, bet ir į jų objektyvius poreikius, kartu stengiantis užtikrinti sutuoktinių individualių poreikių pusiausvyrą bei kiek įmanoma eliminuojant galimybę poreikius užtikrinti vienas kito sąskaita.[246]

c) Kreditorinių įsiskolinimų išsprendimas. Kai teismas nustato bendrą sutuoktinių turtą, tai iš bendro sutuoktinių turto pirmiausia turi būti sumokamos (priteisiamos) iš šio turto mokėtinos skolos, kurių mokėjimo terminas yra suėjęs. Kitaip tariant, yra dalijamas ir turto aktyvas,

---

[245] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-460/2004.

[246] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2009.

ir pasyvas.[247] Bendro sutuoktinių turto padalijimas gali neigiamai veikti sutuoktinių kreditorių interesus, todėl CK 3.126 straipsnis numato tam tikras procesines kreditorių teises, leidžiančias jiems veiksmingiau įgyvendinti savo interesų apsaugą. Vieno ar abiejų sutuoktinių kreditoriai turi galimybę įstoti į turto, kuris yra bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė, padalijimo bylą kaip tretieji asmenys, reiškiantys savarankiškus reikalavimus.[248] Tačiau tam, kad sutuoktinių kreditoriai galėtų iš tikrųjų įgyvendinti savo teisę įsitraukti į turto padalijimo bylą kaip tretieji asmenys, reiškiantys savarankiškus reikalavimus, minėto straipsnio 2 dalyje numatyta, kad sutuoktinis, pateikęs ieškinį dėl turto padalijimo, privalo pareiškime dėl ieškinio nurodyti jam žinomus bendrus sutuoktinių ar vieno iš jų kreditorius ir apie bylos iškėlimą jiems pranešti, nusiųsdamas jiems pareiškimo dėl ieškinio kopiją. Tai bendroji norma, taikoma visais turto padalijimo atvejais. Teismo praktikoje nuosekliai išaiškinta, kad tais atvejais, kai santuoka nutraukiama, neįvykdytos solidariosios sutuoktinių prievolės, kurių įvykdymo terminas nėra suėjęs, nemodifikuojamos, t. y. buvę sutuoktiniai lieka bendraskoliai, išskyrus, kai kreditoriai sutinka su prievolės pakeitimu. Sutuoktinių susitarimas santuokos nutraukimo atveju solidariąją prievolę pakeisti daline arba asmenine reiškia kreditoriaus ir skolininkų sutarties pakeitimą ir kai dėl tokio pakeitimo nėra aiškiai išreikšto kreditoriaus sutikimo, pažeidžia kreditoriaus interesus ir negali būti laikomas pagrindu solidariajai prievolei pasibaigti.[249] Taip pat Aukščiausiasis Teismas pažymi, kad kreditoriui pareiškus pareiškimą dėl proceso atnaujinimo ir teismui priėmus nutartį atnaujinti procesą, byla atnaujinama tik dėl su kreditoriaus reikalavimu susijusios bendro turto padalijimo dalies. Kiti santuokos nutraukimo byloje išspręsti klausimai (santuokos nutraukimo, išlaikymo vaikams ar sutuoktiniams priteisi-

[247] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinės sesijos 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

[248] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinės sesijos 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

[249] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-173/2010.

mas ir pan.) nesusiję su kreditorių reikalavimais, todėl dėl šios dalies byla neatnaujinama.[250]

Atkreiptinas dėmesys į pasikeitusią teisės aiškinimo ir taikymo praktiką, pagal kurią individualios įmonės buvimo šeimos verslu faktas buvo preziumuojamas ir iš individualios įmonės, įsteigtos santuokos metu, veiklos atsiradusios prievolės savaime pripažintos bendromis solidariosiomis sutuoktinių prievolėmis, remiantis CK 3.109 straipsniu[251]. Teisėjų kolegija pažymi, kad individualios įmonės buvimo šeimos verslu faktas ***nėra preziumuojamas***, šį faktą turi įrodyti individualios įmonės kreditorius, siekiantis gauti savo reikalavimo patenkinimą iš įmonės savininko sutuoktinio turto (CPK 178 str.). Jeigu tokia aplinkybė įrodyta, tai pagal CK 6.6 straipsnio 3 dalį preziumuojama, kad sutuoktinių prievolė yra solidari, bet įmonės atžvilgiu ši jų solidarioji prievolė yra subsidiari. Tai reiškia, kad pirmiausia prievolė vykdoma iš individualios įmonės turto, o jo nesant ar nepakankant – iš sutuoktinių bendrosios jungtinės nuosavybės, o šios nesant ar nepakankant – iš asmeninio kiekvieno sutuoktinio turto. Jei kreditorius neįrodo, kad individualios įmonės savininko sutuoktinis jungtinės veiklos pagrindais dalyvavo sutuoktinio individualios įmonės kaip šeimos versle, tai individualios įmonės savininko sutuoktinio prievolė atsakyti pagal individualios įmonės prievoles neatsiranda.[252]

d) Teisės naudotis gyvenamąja patalpa išlikimas. Šiuo atveju kalbama apie tokią gyvenamąją patalpą, kuri yra pripažįstama šeimos turtu. Šeimos turto institutas – tai viena iš CK naujovių, nustatytas siekiant apginti ir sutuoktinio, kuris nėra turto savininkas interesus, ir sutuok-

---

[250] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinės sesijos 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

[251] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 7 d. nutartis Nr. 3K-3-383/2005; 2008 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-457/2008; 2009 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2009; 2011 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-50/2011.

[252] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 7d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-400/2012.

tinių nepilnamečių vaikų interesus[253]. Šeimos turtas nėra alternatyvi asmeninės ir bendrosios nuosavybės forma. Specifinis šeimos turto teisinis režimas gali būti taikomas ir asmeninės, ir bendrosios nuosavybės teise priklausančiam sutuoktinių turtui[254], t. y. įstatymų leidėjas prie šeimos turto priskiria tą turtą, kuris yra laikomas būtina materialiąja šeimos gyvavimo prielaida, nesvarbu, kurio sutuoktinio nuosavybė jis yra. Pagal CK 3.84 straipsnio 2 dalį į šeimos turto sąvoką įtraukiama šeimos gyvenamoji patalpa ir kilnojamieji daiktai, skirti šeimos namų ūkio poreikiams tenkinti, įskaitant baldus. Teismų praktikoje pripažįstama, kad šeimos gyvenamąja patalpa reikėtų laikyti tokią patalpą, kurioje šeima iš tikrųjų gyvena, faktiškai naudojasi kaip savo būstu.[255] Sprendžiant klausimą, ar konkretų būstą galima laikyti šeimos turtu, reikia išsiaiškinti, ar gyvenamoji patalpa yra vaiko (vaikų), o ne suaugusių šeimos narių nuolatinė gyvenamoji vieta[256].

Pažymėtina, kad santuokos pasibaigimas panaikina šeimos turto teisinį režimą tik tarp buvusių sutuoktinių, tačiau šis režimas lieka galioti kitiems įstatymų saugomiems subjektams – nepilnamečiams vaikams[257]. Užtikrinant šias nepilnamečių vaikų teises, CK 3.86 straipsnio 2 dalyje numatytos papildomos gyvenamojo būsto garantijos vaikams iki pilnametystės: sutuoktiniui, kuris nėra gyvenamosios patalpos savininkas, bet su kuriuo lieka gyventi nepilnamečiai vaikai, teismo sprendimu gali būti suteikta teisė naudotis šeimos turtu arba jo dalimi (uzufruktas)[258]. Analogiška teisė nustatyta ir CK 3.71 straipsnio 1 dalyje. Jei sutuoktiniai gyvenamąją patalpą nuomoja, teismas gali perkelti nuomininko teises ki-

---

[253] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1579/2002.

[254] *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso Trečiosios knygos „Šeimos teisė“ komentaras.* Vilnius: Justitia, 2002, p. 174.

[255] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-416/2008.

[256] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2005.

[257] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2006.

[258] Žr. išsamiau: Kudinavičiūtė-Michailovienė, I. Šeimos narių teisės į gyvenamąją patalpą įgyvendinimas ir gynimas. *Socialinių mokslų studijos.* 2009, 3 (3): 193–212.

tam sutuoktiniui, su kuriuo lieka gyventi nepilnamečiai vaikai arba kuris yra nedarbingas.

Kai sutuoktinis, su kuriuo lieka gyventi nepilnametis vaikas, turi asmeninės nuosavybės teise jam priklausančias gyvenamąsias patalpas ir reiškia reikalavimą nustatyti jam uzufruktą į kitam sutuoktiniui asmeninės nuosavybės teise priklausančią gyvenamąją patalpą, kuri priskirtina šeimos turtui, sprendžiant klausimą dėl tokio reikalavimo pagrįstumo (jo tenkinimo būtinumo), reikia įvertinti reikšmingų aplinkybių visumą. Pirma, kai prašoma nustatyti uzufruktą tik į dalį kitam sutuoktiniui priklausančios gyvenamosios patalpos, būtina atsižvelgti į tai, kad kitam sutuoktiniui išlieka teisė gyventi jam priskirtoje būsto dalyje, t. y. atitinkamomis buto dalimis buvę sutuoktiniai turės naudotis bendrai. Ši aplinkybė, esant priešiškiems santykiams, gali tapti tarpusavio nesutarimų priežastimi ar sukelti konfliktų. Antra, nustačius uzufruktą suvaržoma savininko nuosavybės teisė. Jeigu kitas sutuoktinis, su kuriuo lieka gyventi vaikas, turi asmeninės nuosavybės teise priklausančią gyvenamąją patalpą, nustatyti uzufruktą ne visada yra objektyvi būtinybė. Taip pat būtina nustatyti ir įvertinti, ar iš esmės pablogėtų vaiko gyvenimo sąlygos, jeigu uzufruktas nebūtų nustatytas ir jis turėtų apsigyventi sutuoktiniui, su kuriuo nustatyta vaiko gyvenamoji vieta, priklausančioje gyvenamojoje patalpoje. Turi būti įvertinta, kokio dydžio gyvenamuoju plotu vaikas galės naudotis, kokios jame yra sąlygos, ar gyvenamosios vietos aplinka tinkama vaiko poreikiams tenkinti (ar netoliese yra sveikatos, ugdymo paslaugas teikiančios įstaigos), kokią įtaką vaikui gali turėti gyvenamosios aplinkos pakeitimas ir kitos reikšmingos aplinkybės. Teisėjų kolegija pabrėžia, kad įprastinė vaiko gyvenamoji aplinka yra svarbus veiksnys, sprendžiant dėl uzufrukto nustatymo, tačiau šio veiksnio reikšmę konkrečiu atveju lemia būsimų pasikeitimų masto ir galimos neigiamos įtakos vaiko tolesnei raidai įvertinimas. Esminiu gyvenamosios aplinkos pasikeitimu, nenustačius uzufrukto, gali būti laikomas sutuoktinio, su kuriuo nustatyta nepilnamečio vaiko gyvenamoji vieta, išvykimas iš šalies, taip vaikui netenkant galimybės gyventi jam įprastoje kultūrinėje aplinkoje, persikėlimas gyventi į atokias vietoves ir dėl to sumažėjusios ugdymo, pomėgių lavinimo galimybės ir pan., t. y. tokiais atvejais, atsižvelgiant į kitas svarbias aplinkybes, gyvenamosios

aplinkos pasikeitimo veiksniui galėtų būti suteikiama didesnė reikšmė. Gyvenamosios aplinkos pakeitimas, kuris įvyksta persikėlus gyventi tame pačiame mieste iš vieno daugiabučio namo į kitą, esantį kitame miesto rajone, paprastai nevertintinas kaip aplinkybė, turinti esminę reikšmę, sprendžiant dėl uzufrukto nustatymo. Tokiu atveju, sprendžiant dėl uzufrukto nustatymo būtinumo, į ją turi būti atsižvelgiama kaip į vieną aplinkybių visų nustatytų aplinkybių kontekste.[259]

e) Neturtinės žalos atlyginimas. Ši ištuokos pasekmė išimtinai sietina su santuokos nutraukimo būdu, t. y. kai santuoka nutraukiama dėl kito sutuoktinio kaltės (CK 3.60 str.). Sutuoktinio kaltė dėl santuokos iširimo yra sietina su ***esminiu*** sutuoktinio pareigų pažeidimo faktu. Analizuojant CK 3.70 straipsnio 2 dalį lingvistiškai, teigtina, kad šį klausimą teismas sprendžia tik nekalto sutuoktinio reikalavimu, o ne savo iniciatyva. Tad nekaltas sutuoktinis gali ir nereikalauti iš kalto sutuoktinio atlyginti žalą. Šiems klausimams spręsti teismai turi taikyti CK 6.250 straipsnį, reglamentuojantį neturtinę žalą. Klausimai, susiję su neturtinės žalos atlyginimu, nutraukus santuoką dėl vieno sutuoktinio kaltės, taip pat spręstini pagal bendrąsias žalos atlyginimą reglamentuojančias teisės normas. Pažymėtina, kad pareiga įrodyti neturtinės žalos dydį tenka šį reikalavimą reiškiančiam sutuoktiniui.[260] Neturtinė žala, susijusi su santuokos nutraukimu, yra dvasiniai sutuoktinio išgyvenimai, jo patirtas fizinis ir emocinis skausmas, nepatogumai, pažeminimas, pablogėjusi reputacija dėl neteisėtų ir amoralių kito sutuoktinio veiksmų, kuriais pasireiškė jo kaltė, ir pan.[261]

f) Sutuoktinių tarpusavio išlaikymas. Visais atvejais, kai santuoka nutraukiama abiejų sutuoktinių sutikimu, vieno sutuoktinio prašymu arba dėl sutuoktinio kaltės, turi būti išspręstas klausimas dėl sutuoktinio

---

[259] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-37/2013.

[260] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-415/2008.

[261] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2007; 2006 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-357/2006.

išlaikymo reikalingumo. Sutuoktinių tarpusavio išlaikymo klausimus reglamentuoja CK 3.72 straipsnis. Sutuoktinių abipusės pareigos šeimoje yra įtvirtintos CK 3.27 straipsnyje. Šios teisės normos taikymas pasižymi tuo, kad negali būti užtikrinamas šių pareigų priverstinis vykdymas, išskyrus pareigą materialiai pasirūpinti sutuoktiniu, kuriam tokia parama yra reikalinga dėl tam tikrų susiklosčiusių aplinkybių. Tokiomis aplinkybėmis gali būti pripažįstama sutuoktinio liga, nedarbingumas, vaiko priežiūra, mokymasis ir panašiai.[262] Taigi sutuoktinių tarpusavio išlaikymo pareiga kyla iš santuokos sudarymo ir ginama iki santuokos pabaigos, jeigu sutuoktiniai, susitardami dėl santuokos nutraukimo pasekmių, dėl teisės į išlaikymą nesutaria kitaip arba teismas pagal vieno iš sutuoktinio ieškinį nenusprendžia kitaip[263].

Tačiau paminėtinas vienas probleminių aspektų, kuris yra susijęs su išlaikymo reikalavimu, kai santuoka jau yra nutraukta. Ir CK komentaro autorių[264], ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuomone[265], sutuoktinis, nutraukiant santuoką nebuvęs reikalingas išlaikymo, nutraukus santuoką net ir pasikeitus aplinkybėms neturi teisės reikalauti išlaikymo, nes sutuoktinių tarpusavio pareiga atsiranda tik esant susituokus arba santuokos nutraukimo momentu. Tam, kad atsirastų teisės į išlaikymą, būtina nustatyti tokio išlaikymo reikalingumą. Šį reikalingumą patvirtinančios aplinkybės turi atsirasti esant santuokai, o tam tikri faktai, kurie nulemtų buvusio sutuoktinio išlaikymo reikalingumą, jiems įvykus po santuokos nutraukimo, nesuponuoja pareigos kitam buvusiam sutuoktiniui išlaikyti buvusį sutuoktinį (-ę). Taigi reikalauti pakeisti sutarties dėl santuokos nutraukimo pasekmių sąlygas, susijusias su išlaikymu, galima tik tuomet, kai išlaikymas vienam iš sutuoktinių sutartyje jau buvo nustatytas. Teismui patvirtinus sutartį dėl santuokos nutraukimo pasekmių

---

[262] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-6/2007.

[263] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-500/2003.

[264] *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso Trečiosios knygos „Šeimos teisė“ komentaras*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 149.

[265] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-500/2003.

ir įsiteisėjus tokiam teismo sprendimui, bet nė vienam sutuoktiniui tuomet nebuvus reikalingam išlaikymo, pagal anksčiau minėtą vyraujančią nuomonę, reikalavimas dėl išlaikymo, atsiradus naujoms aplinkybėms, būtų netenkintinas. Tokia nuostata neatitinka Europos šeimos teisės komisijos principų dėl ištuokos ir buvusių sutuoktinių tarpusavio išlaikymo (Principo 2:10).[266]

Kita vertus, manytina, kad teismas turėtų tenkinti reikalavimą priteisti išlaikymą, jei minėtos išlaikymo reikalingumo prezumpcijos atsirado esant santuokai, tačiau nutraukiant santuoką išlaikymas nebuvo nustatytas: tais atvejais, kai pateikiamas ieškinys prašant nutraukti santuoką dėl vieno iš sutuoktinių kaltės, kuriame nereikalaujama išlaikyti sutuoktinį, bet pagal ieškovo pateiktus duomenis (pvz., invalidumo pažymą) tokio reikalavimo pagrindas yra teismas, pasiūlo ieškovui pašalinti ieškinio trūkumus arba priteisia reikalingą išlaikymą sutuoktiniui, kurio kaltės dėl santuokos nutraukimo nekonstatuota. Ir nors pažymima, kad naujas ieškinys dėl išlaikymo priteisimo buvusiam sutuoktiniui negalimas nutraukus santuoką ir išsprendus jo pasekmes, tačiau jeigu teismas, priimdamas sprendimą nutraukti santuoką, sutuoktinio išlaikymo klausimo nesprendė, nors pagrindas jį spręsti buvo, svarstytina, ar teismas nepadarė aiškios teisės normos taikymo klaidos.[267]

CK 3.72 straipsnis sutuoktinio teisę į išlaikymą sieja su jo turtine padėtimi, t. y. sutuoktinis neturi teisės į išlaikymą, jeigu jo turimas turtas arba gaunamos pajamos yra pakankamos visiškai save išlaikyti. „Pakankami visiškai save išlaikyti“ reiškia tokį gyvenimo lygį, kai sutuoktinio turtas arba gaunamos pajamos, racionaliai naudojamos, leidžia užtikrinti minimalius būsto, maitinimosi, apsirengimo poreikius. Manytina, kad sprendžiant pakankamumo klausimą reikėtų vadovautis minimalios mėnesio algos (MMA) kriterijumi ir pagal analogiją taikyti CK 6.461 straipsnio 2 dalį, pagal kurią išlaikymo iki gyvos galvos atveju vieno mėnesio trukmės išlaikymo vertė negali būti mažesnė už vieną minimalią mėnesio algą. Analogijos taikymas šiuo atveju grindžiamas

---

[266] Žr. išsamiau: Kudinavičiūtė-Michailovienė, I. Ištuokos reglamentavimas: nuostatos, integraciniai procesai ir principai“. *Jurisprudencija*. 2007, 3 (93): 29–38.

[267] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-351/2005.

CK 6.439 straipsnio 2 dalimi, kurioje nustatyta, kad pareigą mokėti rentą gali nustatyti įstatymas arba teismas. Šis kriterijus taip pat taikytinas sprendžiant, ar išlaikymą privalantis mokėti sutuoktinis yra finansiškai pajėgus tai daryti. Todėl išlaikymas gali būti priteistas tik iš sutuoktinio, kuriam, atskaičius kitam sutuoktiniui priteistą išlaikymą, gyventi liktų bent minimalios mėnesinės algos dydžio pajamos. Tačiau šio kriterijaus (MMA) taikymas priklauso nuo konkrečių aplinkybių, t. y. juo gali būti vadovaujamasi tik kaip pavyzdiniu. Kadangi sutuoktinių tarpusavio išlaikymo prievolė grindžiama principu „pagal poreikius ir galimybes", teisė į išlaikymą gali būti pripažinta ir sutuoktiniui, kurio vieno mėnesio pajamos yra didesnės nei MMA, jeigu kito sutuoktinio turtinė padėtis leidžia teikti išlaikymą. Preziumuojama, kad sutuoktiniui reikalingas išlaikymas, jeigu: jis augina bendrą savo ir buvusio sutuoktinio nepilnametį vaiką; yra nedarbingas dėl savo amžiaus; yra nedarbingas dėl savo sveikatos būklės (CK 3.72 str. 2 d.).

Šios prezumpcijos yra nuginčijamos, todėl atsakovas turi teisę įrodyti, kad net ir esant minėtoms aplinkybėms sutuoktinis neturi teisės į išlaikymą, nes turi užtektinai turto arba pajamų save išlaikyti[268], pavyzdžiui, nors ir yra senatvės pensininkas, tačiau jo pensija yra ganėtinai didelė ir jos visiškai užtenka visiems būtiniems poreikiams patenkinti. Galimas ir toks atvejis, kai prašantis paramos sutuoktinis yra nedarbingas dėl sveikatos būklės, o turintis pareigą remti – nedarbingas dėl savo amžiaus (pensininkas*)*. Šiuo atveju teismas atsižvelgia į abiejų sutuoktinių turtinę padėtį, sveikatos būklę, galimybes be gaunamų pajamų dar kitais būdais apsirūpinti save ir išlaikyti buvusį sutuoktinį. Esant beveik lygioms šalių pajamoms nustatoma, kurio iš sutuoktinių būtinos išlaidos yra didesnės. Pavyzdžiui, dėl sveikatos būklės nedarbingam sutuoktiniui reikalingi vaistai, kurie kitam sutuoktiniui (nedarbingam dėl senatvės) nebūtini, arba abi šalys turi nekilnojamojo turto, tačiau geresnes galimybes save išlaikyti ir apsirūpinti naudojant šį turtą turi dėl amžiaus nedarbingas sutuoktinis (pvz., amžius jam netrukdo užsiimti žemės ūkio

[268] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1090/2003.

darbais, žvejyba), o nedarbingo dėl sveikatos būklės sutuoktinio tokios galimybės yra ribotos.[269]

Pareiga įrodyti, kad turimas turtas ar pajamos nėra pakankamos, t. y. neužtikrina minimalių poreikių, ir reikalingas išlaikymas, tenka sutuoktiniui, reikalaujančiam priteisti išlaikymą. Bendroji taisyklė yra ta, kad išlaikymo reikalingumą įrodinėja tas sutuoktinis, kuris jo prašo. Esant CK 3.72 straipsnio 2 dalies sąlygoms, įrodinėjimo naštos paskirstymo taisyklė (*onus probandi*) keičiasi: prašantis išlaikymo sutuoktinis neįrodinėja išlaikymo reikalingumo, pripažįstama, kad jam reikalingas išlaikymas, jeigu sutuoktinis, iš kurio prašoma priteisti išlaikymą, neįrodo priešingai[270]. Taigi atsakovas gali įrodyti, kad ir esant šioms aplinkybėms, sutuoktinis neturi teisės į išlaikymą, nes turi pakankamai turto ar pajamų save išlaikyti. Atkreiptinas dėmesys, kad sutuoktinis, dėl kurio kaltės nutraukta santuoka, neturi teisės į išlaikymą ir CK nenustato jokių išlygų ir išimčių, kai teismo pripažintas kaltu dėl santuokos iširimo sutuoktinis galėtų reikalauti išlaikymo.

---

[269] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-500/2003.

[270] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 9 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-233/2011.

NETURTINĖS ŽALOS ATLYGINIMO YPATUMAI ŠEIMOS BYLOSE

Dr. Antanas Rudzinskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto docentas, Vilniaus apygardos teismo teisėjas

Linas Zinkevičius

Širvintų rajono apylinkės teismo teisėjas

Teisė į neturtinės žalos atlyginimą yra viena iš asmens konstitucinių teisių. Lietuvos Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalis įgyvendino kontinentinės civilinės teisės principą: asmeniui padarytos neturtinės žalos atlyginimą turi nustatyti įstatymas. Pagal Lietuvos teisę, norint gauti neturtinės žalos kompensaciją, reikalavimus būtina grįsti specialaus įstatymo normomis. Kitaip tariant, neturtinei žalai atlyginti būdingas išimtinis reglamentavimas, kai neturtinė žala atlyginama tik įstatymo numatytais atvejais.

Nors įstatymas įtvirtina asmens teisę gauti neturtinės žalos kompensaciją šeimos bylose, Lietuvos autorių neturtinės žalos atlyginimo šeimos bylose ypatumai nėra plačiai nagrinėti. Aiškių ir lanksčių neturtinės žalos atlyginimo, kaip civilinių teisių gynimo būdo, taikymo ribas apibrėžiančių kriterijų, kurie atspindėtų visuomenės poreikius bei užtikrintų skaidrią ir nuspėjamą teismų praktiką šeimos bylose neturtinės žalos atlyginimo srityje, identifikavimas tampa esmine neturtinės žalos atlyginimo koncepcijos problema, nes tradicinių teisinio reguliavimo modelių neužtenka siekiant užtikrinti veiksmingą žmogaus teisių ir laisvių apsaugą. Todėl šiame straipsnyje lyginamosios teisėtyros metodu nagrinėjami neturtinės žalos kompensavimo šeimos bylose teisiniai pagrindai, jos kompensavimo tikslai, dydis ir dydžio nustatymo kriterijai. Remiantis teismų praktika, jie pasižymi tam tikra specifika, palyginti su neturtinės žalos atlyginimu kitų kategorijų bylose. Be to, straipsnyje remiamasi ir užsienio valstybių, tokių kaip Prancūzija, Belgija, Rusija, Turkija, Japonija ir kt., teisės aktais bei teismų praktika.

Tačiau teismų praktikoje galima rasti atvejų, kai šeimos bylose neturtinė žala priteisiama ir nesant tam įstatymiško pagrindo, remiantis

Lietuvos Respublikos Konstitucija. Todėl kyla klausimas, kokiais atvejais teismai pagrįstai priteisia neturtinės žalos kompensaciją ir ar nereikėtų keisti Lietuvos teisinių pagrindų? Šie ir kiti svarbūs neturtinės žalos atlyginimo klausimai šeimos bylose ir nagrinėjami šioje mokslo studijos dalyje.

1. Neturtinės (moralinės) žalos samprata

Iki įsigaliojant naujajam CK, neturtinės žalos sąvoka Lietuvos Respublikos įstatymuose nebuvo įtvirtinta, todėl ją formavo teismų praktika. Neturtinė žala teismų buvo aiškinama kaip dvasinis asmens skausmas, išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, reputacijos pablogėjimas, gero vardo praradimas ir pan.[271]

Dabartinio LR CK 6.250 straipsnio 1 dalyje neturtinė žala apibrėžiama kaip asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinta pinigais.

CK 6.250 straipsnyje pateiktą neturtinės žalos sąvoką Lietuvos teismų praktika atskleidė ir sukonkretino, parodydama, kuo konkrečioje situacijoje gali pasireikšti konkretaus asmens, turinčio jam būdingų moralinių, dorovinių, socialinių, psichologinių bruožų, patiriamas nematerialus „nuostolis“. Pažymėtina, kad neturtinė žala Lietuvos teismų praktikoje[272], taip pat ir teisės doktrinoje[273] suvokiama kaip neatsiejama asmeninės žalos (žalos asmeniui) rūšis, pasireiškianti neturtinio pobūdžio praradimais dėl pakenkimo asmeninėms neturtinėms vertybėms. Viena vertus, neturtinė žala reiškia nemalonius psichofizinius (vidinius)

---

[271] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas Nr. 1 „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 7^1 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. *Teismų praktika*. 1998, 9: 58.

[272] Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-475/2004; 2005 m. lapkričio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-588/2005; 2005 m. spalio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-509/2005 ir kt.

[273] Mikelėnienė, D.; Mikelėnas, V. Neturtinės žalos kompensavimas. *Justitia*. 1998, 2: 23.

pokyčius, vykstančius pačiame asmenyje (emociniai išgyvenimai, baimė, nusivylimas, fizinis skausmas ir kt.), kita vertus – nukentėjusiojo santykio su aplinka (išorinius) pokyčius, t. y. neigiamus pasikeitimus bei praradimus įvairiose asmens gyvenimo srityse (profesinėje, visuomeninėje, šeimyninėje ir kt.), gyvenimo kokybės pablogėjimą. Esant itin skausmingam (ir fiziškai, ir dvasiškai) asmeninių neturtinių ar turtinių vertybių pažeidimui, o svarbiausia – ilgalaikėms, sunkiai įveikiamoms ar apskritai neįmanomoms ateityje pašalinti nematerialioms pasekmėms, neturtinės žala vertintina ir „perspektyviąja" prasme. Tai reiškia, kad kompensuojamas ne tik jau patirtas ir / ar tebejaučiamas skausmas, bet ir išgyvenimai bei susirūpinimas dėl realių ir neišvengiamai ateityje būsiančių ar kilsiančių nepatogumų, rūpesčių ar kitų neigiamų padarinių, vertinant, kaip žalą padariusio subjekto veiksmai paveiks tolesnį nukentėjusiojo gyvenimą, kokių emocinių ir fizinių kančių bei nepatogumų dėl to bus patirta ateityje.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas plėtoja praktiką, pagal kurią įvertintinos bei kompensuotinos neturtinės žalos sąvoką turėtų patekti ne tik šiuo metu ar iš karto po įvykio jaučiamas fizinis skausmas bei dvasiniai išgyvenimai, bet ir nerimas dėl neišvengiamų tolesnių nemalonumų bei nepatogumų, ateityje būsiančių emocinių ir fizinių sukrėtimų, netikrumo dėl ateities jausmas, abejonės ir baimės dėl neaiškių ateities prognozių.

Taigi neturtinė žala savo pobūdžiu yra asmeninė žala, t. y. ji tiesiogiai susijusi su asmeniu, neatskiriama nuo jo asmenybės ir priklauso nuo jo paties išgyventų emocijų. Vertinant neturtinės žalos požymius, omenyje reikia turėti nematerialinį jų pobūdį[274].

Kalbant apie neturtinės žalos apibrėžimą skirtingose valstybėse, pažymėtina, kad jis labai nevienodas. Pavyzdžiui, Vokietijoje, Italijoje, Austrijoje neturtinė žala apibrėžiama labai siaurai numatant, kad neturtinės žalos reikalavimo teisė kyla pažeidus ekonominės išraiškos neturinčias vertybes.

---

[274] Ravluševičius, P. Neturtinės žalos atlyginimo klausimai Europos Bendrijos ir Lietuvos darbo teisėje. *Jusiprudencija*. 2007, 5 (95): 32–38.

Belgijoje neturtinė žala apibrėžiama dviem būdais: pozityviuoju ir negatyviuoju. Negatyvioji neturtinės žalos definicija apibūdina neturtinę žalą kaip žalą, kilusią iš neturtinio, neekonominio intereso pažeidimo ir kurios dydžio piniginiam apskaičiavimui neegzistuoja jokie tikslūs kriterijai. Tuo tarpu pozityvioji sąvoka, kurią suformavo teismai, neturtinę žalą apibrėžia kaip visuomet atlygintiną žalą, skirtą asmens skausmui, sielvartui ir liūdesiui arba bet kokiam kitam nematerialiam išgyvenimui sušvelninti ir taip atlyginti nuostolius[275].

Moldovoje neturtinė žala apibrėžiama kaip dvasinės ar fizinės kančios, kurias asmuo patiria pasikėsinus į jam nuo gimimo arba pagal įstatymą priklausančius nematerialinius gėrius (gyvybę, sveikatą, garbę, dalykinę reputaciją, šeimos paslaptį ir kt.) arba pažeidžiant jo asmenines neturtines bei turtines teises[276]. Labai panašiai neturtinė žala apibrėžiama ir Rusijoje.

Šveicarijos prievolių kodeksas apskritai atsisako nuostatos dėl žalos buvimo, kaip reikalavimo atlyginti neturtinę žalą pagrindo, ir tiesiog numato teisėjo teisę priteisti piniginį atlyginimą nužudymo, sveikatos sužalojimo ir asmeninių neturtinių teisių pažeidimo atvejais, nenurodant, jog apskritai pakenkimas neturtinėms vertybėms laikomas žala. K. Zweigertas, H. Kötzas teigia, kad Šveicarijos įstatymų leidėjas sąmoningai paliko teisėjo nuožiūrai spręsti, ką reiškia asmeninių neturtinių teisių pažeidimas[277].

2. Neturtinės žalos atlyginimo šeimos bylose teisiniai pagrindai

Nagrinėjant neturtinės žalos šeimos bylose atlyginimo teisinius pagrindus, pirmiausia paminėtina, kad pasaulyje egzistuoja trys neturtinės žalos atlyginimo sistemos. Generalinio delikto taisyklės valstybėse neturtinė žala turi būti atlyginama kiekvienu atveju, kai ji yra įrodoma. Turtinė

---

[275] Damages for Non-Pecuniary Loss in a Comparative Perspective. Edited by W. V. H. Rogers. *European Center on Tort and Insurance Law*. Vienna; New York: Springer, 2001, 29–30.

[276] <http://www.minjust.org/Web.nsf/926f2cd07ca3eb49c2256d330027620e/17e788d8af58ad32c225731600393 da5!OpenDocument>.

[277] Zweigert, K.; Kötz, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 156.

ir neturtinė žala yra atlyginamos pagal vienodus principus. Generalinio delikto valstybės yra Prancūzija, Belgija, Portugalija, Graikija.

Antrosios grupės (bipolinės tradicijos) valstybėse neturtinė žala atlyginama tik įstatymo nustatytais atvejais. Prie tokių valstybių priskirtinos: Vokietija, Italija, Šveicarija, Danija, Suomija ir kt. Šiose valstybėse neturtinė žala yra griežtai skiriama nuo turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo atvejai aiškiai įtvirtinti įstatymuose. Kitaip tariant, neturtinės žalos atlyginimas šiose šalyse yra ribojamas įstatymu nulemto atvejų sąrašo, kai nukentėjęs asmuo turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą, o kitais atvejais jis neturi teisės reikalauti atlyginti neturtinę žalą[278].

Trečiajai grupei priskiriamos valstybės, kuriose galimybė reikalauti neturtinės žalos atlyginimo priklauso nuo konkretaus delikto pobūdžio[279]. Šiai neturtinės žalos atlyginimo valstybių grupei priklauso JAV, Anglija ir kitos bendrosios teisės sistemos valstybės.

Lietuvoje, kaip ir Vokietijoje, Italijoje ir Rusijoje, pasirinkta neturtinės žalos atlyginimo išimtinumo koncepcija, t. y. neturtinė žala, atlyginama tik įstatyme numatytais atvejais. Neturtinės žalos apibrėžimas paprastai yra teismų praktikos ir teisės doktrinos uždavinys. Paprastai neturtinė žala apibrėžiama negatyviuoju aspektu (kalbama apie pasikėsinimus į asmenines neturtines vertybes, kurie nedaro įtakos nukentėjusiojo turtui ir yra sunkiai įvertinami pinigine išraiška), priešpriešinant ją turtinei žalai.

LR CK 6.250 straipsnio 2 dalis numato, kad neturtinė žala atlyginama visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo, asmens sveikatai ar dėl asmens gyvybės atėmimo bei kitais įstatymų nustatytais atvejais. Taigi neturtinė žala, be anksčiau minėtų atvejų, atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais.

Nagrinėjant neturtinės žalos atlyginimo ypatumus šeimos bylose, paminėtina, jog įstatymai, šiuo atveju CK, numato du atvejus, kai šeimos bylose galima prašyti priteisti neturtinę žalą, t. y. kai santuoka nutraukiama dėl kito sutuoktinio kaltės ir esant viešo susitarimo tuoktis

---

[278] Cirtautienė, S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius, 2008. p. 25–27.

[279] Mikelėnas, V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 191.

pažeidimui[280]. Tačiau svarbiausia atlyginti neturtinę žalą dėl sutuoktinio kaltės, nes nors įstatymas ir numato teisę reikalauti atlyginti neturtinę žalą esant viešo susitarimo tuoktis pažeidimui, išnagrinėjus teismų praktiką nepavyko rasti nė vienos bylos, kurioje viena iš nutraukto susitarimo tuoktis šalių kreiptųsi į teismą dėl neturtinės žalos priteisimo. Tokiu atveju neturtinė žala galėtų būti atlyginama tik esant keturioms būtinoms sąlygoms:

a) susitarimas tuoktis turėtų būti viešas (tokio nesant neturtinė žala nepriteisiama);
b) atsakovas atsisako sudaryti santuoką nesant pakankamo pagrindo;
c) dėl atsakovo atsisakymo sudaryti santuoką nėra ieškovo kaltės;
d) ieškovas įrodo neturtinės žalos atsiradimo faktą ir pagrindžia jos dydį.

CK 3.70 straipsnio 2 dalis numato, kad nutraukiant santuoką dėl sutuoktinio kaltės kitas sutuoktinis turi teisę reikalauti iš kalto dėl santuokos nutraukimo sutuoktinio atlyginti neturtinę žalą, padarytą dėl santuokos nutraukimo (išskyrus atvejus, kai santuoka nutraukiama dėl abiejų sutuoktinių kaltės).

Nors iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 1 dalies kylanti valstybės pareiga įstatymais ir kitais teisės aktais nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų šeimos, kaip konstitucinės vertybės, apsaugą, suponuoja ne tik valstybės pareigą nustatyti teisinį reguliavimą, kuriuo, *inter alia*, būtų sudarytos prielaidos šeimai tinkamai funkcionuoti, būtų stiprinami šeimos santykiai, ginamos šeimos narių teisės ir teisėti interesai, bet ir valstybės pareigą įstatymais ir kitais teisės aktais taip sureguliuoti šeimos santykius, kad nebūtų sudaroma prielaidų diskriminuoti šeimos santykių dalyvių vieno iš tėvų, auginančio vaiką (įvaikį), ir kt.)[281], o šeimos santykiai labai artimai susiję su šeimos narių

[280] Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000. Nr. 74. 3.11 ir 3.70 straipsniai.

[281] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

emocijomis, dvasiniais, psichologiniais išgyvenimais, įstatymai nenumato kitų atvejų, kai šeimos bylose neturtinę žalą patyręs asmuo galėtų reikalauti atlyginti patirtą žalą. Manytina, jog įstatymuose būtų galima išplėsti neturtinės žalos atlyginimo institutą šeimos bylose.

Grįžtant prie neturtinės žalos atlyginimo, kai santuoka nutraukiama dėl sutuoktinio kaltės, reikia paminėti, kad neturtinė žala priteisiama tik esant sutuoktinio kaltei, t. y. kai santuoka nutraukiama dėl vieno iš sutuoktinių kaltės, o tais atvejais, kai teismas nustato, jog dėl santuokos iširimo kalti abu sutuoktiniai, neturtinė žala nepriteisiama.

Teisę į dėl sutuoktinio kaltės patirtos neturtinės žalos, patiriamos nutraukiant santuoką, atlyginimą įtvirtina ir daugelio užsienio valstybių, pavyzdžiui, Japonijos, Anglijos, Jungtinių Amerikos Valstijų, Ukrainos ir kitų teisės aktai.

Pavyzdžiui, Turkijoje neturtinė žala atlyginama, kai santuoka nutraukiama dėl kito sutuoktinio kaltės, taip pat kai santuoka nutraukiama dėl abiejų sutuoktinių kaltės, tačiau vieno kaltė yra daug mažesnė nei kito. Remiantis Turkijos Respublikos CK 161–166 straipsniais, santuoka nutraukiama dėl vieno iš sutuoktinių kaltės, kai vienas iš sutuoktinių būna neištikimas, bando pasikėsinti į kito sutuoktinio gyvybę, žiauriai elgiasi su kitu sutuoktiniu, kai elgesiu įžeidžia kitą sutuoktinį, padaro nusikaltimą, veda gėdingą gyvenimo būdą, palieka sutuoktinį arba suserga psichine liga[282].

Remiantis Lietuvos teismų praktika, CK 3.60 straipsnio 2 dalis kaltę dėl santuokos iširimo apibrėžia kaip sutuoktinių pareigų pažeidimą iš esmės. Sutuoktinio pareigas numato CK 3.26–3.30; 3.35–3.36, 3.85, 3.92, 3.10 straipsniai. Tai lojalumo, savitarpio pagalbos ir moralinės bei materialiosios paramos, visapusiško rūpinimosi vaikais ir visa šeima bei kitos įstatyme numatytos pareigos. Sutuoktinis pripažįstamas kaltu dėl santuokos iširimo, jei jis iš esmės pažeidė savo, kaip sutuoktinio pareigas, ir dėl to tapo negalimas bendras sutuoktinių gyvenimas. CK 3.60 straipsnio 3 dalis susiaurina kaltės ribas, preziumuodama, kad santuoka laikoma

---

Valstybės žinios. 2011, Nr. 118-5564.

[282] *Personal and Financial Consequences of a Divorce Decree in Turkish Law*. <www.uygun.av.tr/images/pdf/bos-son.en.pdf>.

iširusia dėl kito sutuoktinio kaltės, jeigu šis paliko šeimą ir daugiau nei vienerius metus visiškai ja nesirūpina, yra neištikimas ir kt. Ieškovas, pareiškęs ieškinį pagal CK 3.60 straipsnį, privalo įrodyti atsakovo kaltę dėl santuokos iširimo. CK 3.60 straipsnio 3 dalyje numatytais atvejais atsakovo kaltė dėl šeimos iširimo yra preziumuojama, todėl šiais atvejais ieškovui užtenka įrodyti tik patį faktą, su kuriuo siejama atsakovo kaltės prezumpcija (pvz., santuokinę neištikimybę).

Įstatyme (CK 3.60 str.) įtvirtintas sutuoktinių lygiateisiškumas reiškia ne tik vienodas teises, bet ir vienodas pareigas bei atsakomybę už visą šeimą. Lojalumo pareiga reiškia, kad sutuoktinis visada, ir šeimoje, ir už jos ribų turi veikti kito sutuoktinio, visos šeimos interesais, negali priešinti savo asmeninių interesų kito sutuoktinio ar šeimos interesams. Abipusės pagarbos pareiga reiškia, kad sutuoktiniai privalo paisyti vienas kito nuomonės, būti vienas kitam ištikimi, visus šeimos gyvenimo klausimus spręsti abipusiu susitarimu. Lojalumas kartu reiškia protingą toleranciją ir pakantumą, be kurių šeimos gyvenimas neįmanomas. Sutuoktinis turi toleruoti kito sutuoktinio pasirinktą profesiją, užsiėmimą, pomėgius, kiek tai nepažeidžia jo ir visos šeimos teisių ir interesų.

Pareigos būti vienas kitam lojaliems, gerbti vienas kitą bei remti vienas kitą moraliai yra greičiau moraliniai įsipareigojimai, o ne teisinės prievolės. Įstatymų leidėjas iš esmės nurodo labiausiai jam pageidaujamą šeimos santykių kūrimo modelį. Bet tokio modelio priverstinio įgyvendinimo jis atsisako, nes tokie reikalavimai yra deklaratyvaus pobūdžio, neturi teisinės sankcijos. Be to, praktikoje būtų labai sunku numatyti vienodus vertinamuosius kriterijus lojalumui įvertinti, pagarbai, moraliniam palaikymui nustatyti. Kiekviena šeima tokius reikalavimus supranta pagal savo įsitikinimus. Todėl kiekvienu atveju teismai vertina sutuoktinio kaltės buvimą pagal bylos aplinkybių visetą.

Pažymėtina, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, kad CK 3.70 straipsnio 2 dalyje neturtinė žala ir jos piniginio įvertinimo kriterijai neapibrėžti, todėl, sprendžiant klausimą dėl neturtinės žalos, susijusios su santuokos nutraukimu, priteisimo, kartu su CK 3.70 straipsniu taikytinos CK 6.250 straipsnyje įtvirtintos teisės normos (CK 3.1 str. 2 d.). CK 6.250 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis

sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais; to paties straipsnio 2 dalyje įtvirtinti neturtinės žalos piniginio įvertinimo kriterijai, į kuriuos turi atsižvelgti teismas, nustatydamas neturtinės žalos dydį, – tai žalos pasekmės, žalą padariusio asmens kaltė, jo turtinė padėtis, padarytos turtinės žalos dydis, kitos reikšmingos aplinkybės, taip pat sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijai[283].

Aiškinant CK 3.70 straipsnio 2 dalies normą lingvistiškai (gramatiškai), pirmiausia gali kilti klausimas, kokios būtent neturtinės žalos atlyginimo galėtų tikėtis sutuoktinis: ar išgyvenimų, patiriamų būtent dėl paties santuokos nutraukimo fakto, ištuokos proceso teisme ir su tuo susijusių įvykių, ar išgyvenimų, jaučiamų dėl kalto sutuoktinio elgesio, pasireiškusio vienokiais ar kitokias turtinių ir / ar neturtinių sutuoktinio pareigų pažeidimais ir tapusio santuokos iširimo priežastimi, t. y. paskatinusio nevilties apimtą sutuoktinį kreiptis į teismą dėl jos nutraukimo?

Šiuo atveju sutiktina su R. Volodko nuomone, kad įstatymų leidėjas vis dėlto turėjo omenyje būtent pastarąjį neturtinės žalos turinio aspektą, nes dviejų asmenų buvimo santuokoje metu paprastai formuojasi ir vyksta tęstiniai procesai, jaučiami emociniai išgyvenimai ar net fizinės kančios, kurias lemia vieno iš sutuoktinių poelgiai, kurie galų gale turi būti nutraukti ir kompensuoti, o pirmoji neturtinės žalos turinio aiškinimo pozicija turėtų būti atmesta, nes kiekvienas teismo procesas jau pats savaime paprastai yra susijęs su atitinkamais rūpesčiais, nepatogumais ir sukelia jame dalyvaujančiam asmeniui didesnį ar mažesnį stresą, yra daugiau neigiamą nei teigiamą atspalvį turtintis vyksmas, ir šeimos bylos šia prasme niekuo nesiskiria nuo kitų bylų, nėra ypatingos ir dėl to reikalaujančios išskirtinio reglamentavimo papildomų teisinių gynybos priemonių įtvirtinimo forma[284].

Rusijos Federacijos šeimos kodeksas taip pat numato atvejus, kai gali būti priteisiama neturtinė žala šeimos bylose. Tačiau, kitaip nei Lietuvoje,

---

[283] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2007 ir kt.

[284] Volodko, R. *Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2009, p. 381–382.

Rusijoje neturtinės žalos kompensavimo gali prašyti tik sąžiningas sutuoktinis santuokos pripažinimo negaliojančia atveju. Ši norma įtvirtinta Rusijos Federacijos šeimos kodekso 30 straipsnyje.

Remiantis Rusijos teismų praktika, sąžiningu sutuoktiniu laikomas asmuo, kurio teisės pažeidžiamos sudarant negaliojančią santuoką, t. y. esant valios sudaryti santuoką pažeidimui arba jam nežinant aplinkybių, draudžiančių sudaryti santuoką.

Pažymėtina, kad Rusijos teisės doktrinoje nėra bendros nuomonės dėl neturtinės žalos atlyginimo šeimos bylose. Pavyzdžiui, M. V. Krotovas mano, jog santuokos pripažinimo negaliojančia nereikia laikyti nei atsakomybės priemone, nei apsaugos priemone. Jo nuomone, nėra jokių pagrindų nei santuokos negaliojimą laikyti atsakomybės priemone už santuokos įstatymų pažeidimą nesant vienos ar abiejų šalių kaltės, nei apsaugos priemone, kai nėra abiejų šalių kaltės[285].

Tačiau, autorių nuomone, su šia nuomone sutikti negalima. Pritartina S. N. Tagajevos nuomonei, kad tokiu atveju tektų pamiršti pasekmes, kurias sukelia santuokos pripažinimas negaliojančia. Juk santuokos pripažinimas gali pažeminti sąžiningą sutuoktinį visuomenės, artimųjų akyse, sukelti baimę dėl ateities, savo ir vaikų padėties visuomenėje, gali sumažėti jo galimybė ateityje sukurti šeimą, pablogėti jo reputacija kitų asmenų akyse[286].

Atkreiptinas dėmesys, kad yra valstybių, pavyzdžiui, Lenkija, kurių teisės aktai, reguliuojantys šeimos santykius, visiškai nenumato neturtinės žalos atlyginimo galimybių. Tačiau yra valstybių, tokių kaip Prancūzija, kuriose neturtinė žala gali būti atlyginta beveik visais atvejais padarius žalą asmens vertybėms, kitaip tariant, nėra įtvirtinta, kad atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais[287], todėl šeimos bylose, kai tik padaroma žala, asmuo gali kreiptis dėl neturtinės žalos priteisimo.

---

[285] *Гражданское право.* учебник. 3-е изд., перераб. и доп. /под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М.: Проспект, 1998, t. 3, c. 327.

[286] *Правовое регулирование брачных отношений в международном частном праве* [Текст]: автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Санавбар Назиркуловна Тагаева; Ин-т гос. и права АН РК. Бишкек, 2007, с. 25.

[287] Эрделевский, А. М. *Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики.* Wolters Kluwer Russia, 2004, с. 74.

Gana įdomi praktika Ukrainoje. Ukrainos šeimos kodekso 49 straipsnyje (motinystės teisė) ir 50 straipsnyje (tėvystės teisė) numatyta, kad atėmimas moteriai ar vyrui galimybės turėti vaiką dėl jo konstitucinių, tarnybinių ar darbo pareigų yra pagrindas reikalauti atlyginti neturtinę žalą[288].

Paminėtina ir užsienio valstybių praktika neturtinės žalos atlyginimą numatyti vedybų sutartyse. Pavyzdžiui, tokia praktika paplitusi Japonijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kitose šalyse. Tačiau Lietuvos teisės aktai tokios galimybės nenumato. Vedybų sutartis Lietuvos Respublikos CK 3.101 straipsnyje apibūdinama kaip „sutuoktinių susitarimas, nustatantis jų turtines teises ir pareigas santuokos metu, taip pat po santuokos nutraukimo ar gyvenant skyrium (separacija)“.

Vedybų sutartis yra unikali savo turiniu. Jos potencialias sąlygas galima suskirstyti į dvi grupes: 1) sąlygos, nustatančios turto teisinį režimą; 2) sąlygos, reglamentuojančios prievolinius santykius[289]. Taigi vedybų sutartis skirta sutuoktinių tarpusavio turtiniams santykiams reglamentuoti, todėl šios sutarties turinį sudaro sutuoktinių tarpusavio teisės ir pareigos ir gyvenant susituokus, ir nutraukiant santuoką. Vedybų sutartimi sutuoktiniai gali reguliuoti tik turtinius tarpusavio santykius[290]. Visi kiti sutuoktinių santykiai, nepriskiriami turtinių santykių kategorijai, negali būti vedybų sutarties objektu, todėl bet kokie susitarimai šiais klausimais bus laikomi negaliojančiais. Sutuoktiniai gali numatyti, kad sutartinis teisinis režimas taikomas visam turtui, tam tikrai turto daliai arba tik konkretiems daiktams. Sutartimi sutuoktiniai gali nustatyti ir esamo, ir būsimo turto teisinį režimą. Ši nuostata ypač svarbi būsimiems sutuoktiniams, kurie dar nėra įgiję bendro turto. Nenustačius būsimo turto teisinio režimo, būtų taikomas įstatymu nustatytas teisinis režimas. Tačiau vedybų sutartis nėra skirta vien tik turto teisiniam režimui nu-

---

[288] *Семейный кодекс Украины* с изменениями от 13.04.2012. <http://meget.kiev.ua/kodeks/semeyniy-kodeks>.

[289] Cvelich, M. Vedybų sutarties vieta sutarčių sistemoje. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 144–154.

[290] Pasvenskienė, A.; Kiršienė, J. Atskiro turto režimas vedybų sutartyje: ar galioja sutartis, kai akivaizdu, jog vieno iš sutuoktinių turtinė padėtis pagal sutartį bus geresnė? *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 167–198.

statyti. Įvertinę faktą, kad vedybų sutartis yra susitarimas dėl turtinių teisių ir pareigų, sutuoktiniai gali susitarti dėl teisių ir pareigų, susijusių su turto tvarkymu, tarpusavio išlaikymu, dalyvavimu tenkinant šeimos reikmes bei turto padalijimo būdą santuokos nutraukimo atveju, bet neturtinės žalos atlyginimo numatyti negali. Tačiau vedybinėje sutartyje galima numatyti, kad, pavyzdžiui, neištikimybės atveju santuokos nutraukimo dėl kito sutuoktinio kaltės atveju nukentėjusiam sutuoktiniui atitenka didesnė turto dalis. Priešingu atveju, numačius neturtinės žalos atlyginimą, kiltų nemažai praktinių problemų, nes, kaip jau minėta, pagal Lietuvos Respublikos teisės aktus ir teismų praktiką neturtinė žala atlieka kompensacinę, o ne baudos funkciją, kuri dažniausia būtų numatyta vedybinėse sutartyse.

Kalbant apie užsienio valstybių praktiką, paminėtina, kad, pavyzdžiui, Japonijoje leidžiama vedybinėse sutartyse susitarti dėl neturtinės žalos dydžio, tačiau jis turi būti protingas. Pavyzdžiui, vienoje iš bylų, kurioje iš santuokos nutraukimo kaltininko pagal vedybų sutartį buvo priteista 20 000 000 jenų (apie 705 000 Lt) dydžio neturtinė žala Osakos Aukščiausiasis Teismas (vienos iš Japonijos prefektūrų) nurodė, kad nutraukiant santuoką šalys gali susitarti dėl neturtinės žalos atlyginimo ir jos dydžio, tačiau neturtinės žalos dydis neturi būti nesąžiningas, jis neturėtų smarkiai viršyti patirtą žalą (nuostolius) ir pernelyg apsunkinti neturtinę žalą mokantį sutuoktinį[291].

Taigi, kaip ir Lietuvoje, šiuo atveju einama link to, kad neturtinė žala būtų daugiau kompensacinė nei baudinė.

Nagrinėjant neturtinės žalos atlyginimo reglamentavimo klausimus šeimos bylose, autorių nuomone, būtina panagrinėti šio reglamentavimo trūkumus. Pirmiausia tai įstatymų ir teismų praktikos prieštaravimas vienas kitam. Kaip jau minėta, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas. Iš to išplaukia, kad tais atvejais, kai neturtinės žalos atlyginimo įstatymas nenumato, ji neturėtų būti priteisiama, tačiau teismų praktika yra visiškai kitokia. Pavyzdžiui,

[291] *Osaka High Court, Judgment of November 20, 1997.* Case 1998 (O) No. 560. <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/2000.03.09-1998.-O-.No..560.html>.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas civilinėse bylose Nr. 3K-3-314/2009 ir Nr. 3K-3-23/2010, išnagrinėjęs bylas dėl valstybės institucijų netinkamų veiksmų įvaikinant ir skiriant globą, nurodė, kad Teismo teisės norma, kurioje nustatyta, kad neturtinė žala atlyginama tik įstatymo numatytais atvejais, netaikytina, o neturtinė žala atlyginama CK 1.5 straipsnio ir Konstitucijos pagrindu. Teismas nurodė, jog Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarime konstatuota, jog valstybė yra konstituciškai įpareigota teisinėmis, materialinėmis, organizacinėmis priemonėmis užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių gynimą nuo neteisėto kėsinimosi ar ribojimo, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo priemones. Viena iš tokių priemonių yra teisingai nustatyti atlyginamą neturtinę žalą.

Šiuo atveju autoriai sutinka su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, nes būtinumas atlyginti asmeniui padarytą materialinę ir neturtinę žalą yra konstitucinis principas. Šis konstitucinis principas neatsiejamas nuo Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo: įstatymais turi būti sudarytos visos reikiamos teisinės prielaidos padarytą žalą atlyginti teisingai. Taigi Konstitucija imperatyviai reikalauja įstatymu nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad asmuo, kuriam neteisėtais veiksmais buvo padaryta žala, visais atvejais galėtų reikalauti teisingo tos žalos atlyginimo ir tą atlyginimą gauti.

Lietuvos Konstitucinis Teismas 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarime nurodė, kad įstatymų leidėjas, įstatymu reguliuodamas santykius, susijusius su asmeniui padarytos materialinės ir (arba) neturtinės žalos atlyginimu, turi tam tikrą diskreciją, kiek jos neriboja Konstitucija. Antai įstatymuose nustatytas teisinis reguliavimas gali būti diferencijuojamas pagal tai, ar neteisėtais veiksmais padaryta žala yra atlyginama neteismine, ar teismine tvarka, tačiau jokiu būdu negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad būtų paneigta asmens teisė kreiptis į teismą ir reikalauti teisingai atlyginti neteisėtais veiksmais padarytą žalą. Įstatymu reguliuojant minėtus santykius taip pat privalu paisyti asmenų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo ir apsaugos, teismo nepriklausomumo, tinkamo teisinio proceso, kitų konstitucinių principų.

Taigi darytina išvada, kad šeimos bylose, net ir nesant įstatymiško pagrindo, teismai gali remtis Konstitucija ir priteisti neturtinę žalą pa-

tyrusiam asmeniui, jeigu jis įrodo, kad jam neteisėtais veiksmais buvo padaryta neturtinė žala. O tokių atvejų gali būti labai daug, nors teismai to nepraktikuoja. Juk šeimos bylose neturtinė žala gali būti padaroma ne tik suaugusiems šeimos nariams, bet ir nepilnamečiams vaikams, net ir ankstyvame amžiuje, kai tik jie sugeba suprasti šeimoje vykstančius procesus ir dėl to patiria dvasinius išgyvenimus. Nuo mažens vaikai labai pažeidžiami dėl smurto šeimoje, todėl vaikui patyrus smurtą šeimoje neturtinės žalos priteisimas turėtų būti taikomas itin plačiai.

Neturtinė žala turėtų būti atlyginama ir tokiais atvejais, kai tėvai ar globėjai vaikus muša, žemina, įžeidinėja, žiauriai elgiasi, išveja iš namų arba visiškai jais nesirūpina, sunkiai psichologiškai traumuoja. Kai kurios vaikų auklėjimo formos pažeidžia žmogaus orumą, yra susijusios su fizinėmis bausmėmis, paprastai susijusiomis su psichologiniu smurtu: izoliacija, grasinimais, patyčiomis, kurios gali padaryti didelę žalą vaiko psichologinei ir bendrai raidai. Vargu, ar tokiais atvejais galima kompensuoti vaikui jo patirtą neturtinę žalą pinigais, tačiau tai leistų bent kiek sumažinti vaiko kančias ir bent iš dalies nubausti kaltą asmenį.

Manytina, jog tais atvejais, kai iš tėvų atimamos tėvystės (motinystės) teisės dėl nusikalstamo ar kitokio žiauraus elgesio su vaikais, siekiant socialinio teisingumo reikėtų priteisti ir neturtinę žalą nukentėjusiems nuo tėvų (globėjų) vaikams, atsižvelgiant į tai, kokie santykiai siejo nukentėjusįjį ir kaltą asmenį. Tarsi padėtų atkurti socialinį teisingumą.

Manytina, jog neturtinė žala turėtų būti priteisiama ir globos (rūpybos) nutraukimo atveju, kai globa nutraukiama dėl globėjo kaltės, t. y. kai jis netinkamai vykdo savo kaip globėjo pareigas ir dėl to globa panaikinama. Tokiu atveju vaikas, kuris manė, kad bus globojamas ar net įvaikintas, patiria didelį stresą, nes netenka globėjo. Be to, jis gali patirti ir kitas neigiamas pasekmes, netekti galimybės mokytis toje pačioje mokykloje, prarasti šalia gyvenusius draugus, pasikeičia jo gyvenamoji vieta, gyvenimo sąlygos ir pan., t. y. jis dėl to patiria didelius dvasinius išgyvenimus.

Pažymėtina, kad neturtinės žalos kompensavimo institutas paprastai susijęs su fizinėmis ir dvasinėmis kančiomis, atsiradusiomis dėl asmeninių neturtinių teisių ir kitų neturtinių gėrių pažeidimo. O turtinėms teisėms padaryta žala paprastai atlyginama tik įstatymų numatytais

atvejais. Tačiau šeimos santykiai yra specifiniai ir kai kuriais atvejais net pažeidus turtinius interesus asmuo gali patirti neturtinę žalą. Klasikinis pavyzdys yra vaiko išlaikymas, kurio nemokėjimu padarytos neturtinės žalos atlyginimo įstatymai nenumato. Nepilnamečiai vaikai negali savęs aprūpinti materialiai, todėl pareiga juos išlaikyti tenka tėvams. Žinomi atvejai, kai darbingas asmuo ar kitas šeimos narys, galintis išlaikyti asmenį, nesiima jokių priemonių tai padaryti arba piktybiškai nemoka išlaikymo, o išlaikymas yra vienintelis vaiko pragyvenimo šaltinis ir jo nesumokėjimas laiku neleidžia vaikui užsitikrinti bent minimalų pragyvenimą. Visa tai turi neigiamą įtaką tokio asmens sveikatai, sukelia fizines ir dvasines kančias. Todėl tokie išgyvenimai galėtų būti pagrindas priteisti neturtinę žalą.

3. Neturtinės žalos atlyginimo šeimos bylose funkcijos

Teisės doktrinoje gana daug diskutuojama dėl neturtinės žalos atlyginimo tikslo. Joje yra keletas nuomonių dėl neturtinės žalos atlyginimo tikslų. Dauguma šiuolaikinių autorių mano, kad neturtinės žalos atlyginimas yra kompensacija už patirtus išgyvenimus, dvasinius praradimus ir kitokias kančias. Šiuo atveju pabrėžiamas neturtinės žalos atlyginimo kompensacinis tikslas. Tačiau egzistuoja ir kita nuomonė, pagal kurią neturtinės žalos atlyginimo funkcija yra ne tik kompensuoti nukentėjusiojo patirtą žalą, bet ir nubausti žalą padariusį asmenį.

Pavyzdžiui, V. Mikelėnas ir D. Mikelėnienė teigia, kad civilinės atsakomybės funkcija kompensacinė, tad teikiant prioritetą pažeidėjui nubausti, o ne nukentėjusiojo fiziniams ir dvasiniams išgyvenimams kompensuoti, būtų nusižengta civilinės atsakomybės prigimčiai ir esmei[292].

V. Mizaro nuomone, neturtinės žalos atlyginimu siekiama dviejų tikslų – kompensuoti patirtą neturtinę žalą ir atlyginti už skriaudą[293].

S. Cirtautienės teigimu, neturtinės žalos atlyginimo srityje sunku įgyvendinti visiško žalos atlyginimo principą, nes neturtinės žalos atlyginimas kyla dėl būtinybės kompensuoti žalą, kurios įvertinti pinigais neį-

[292] Mikelėnienė, D.; Mikelėnas V. Neturtinės žalos kompensavimas. *Justitia*. 1998, 2: 23.
[293] Mizaras, V. *Autorių teisės: civiliniai gynimo būdai*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 128.

manoma, nes ji padaroma piniginės išraiškos neturinčioms vertybėms ir pasireiškia neigiamais asmens išgyvenimais, kurie sunkiai apskaičiuojami pinigais ir dažnai apskritai negali būti kompensuojami. Jos manymu, bet kokios neturtinės žalos atlyginimo sąsajos su bauda vertinamos kaip teisinis anarchonizmas, neatitinkantis kompensacinių žalos atlyginimo tikslų, todėl reikia patikrinti esamą teisinę sistemą ir atsisakyti baudinių elementų[294].

Teismų praktikoje laikomasi nuomonės, kad taikant civilinę atsakomybę už neturtinę žalą turi būti stengiamasi ne nubausti pažeidėją, o kiek įmanoma teisingiau bei adekvačiau kompensuoti jam padarytą skriaudą, sušvelninti jo kančias, neutralizuoti neigiamus išgyvenimus ir neteisėtų veiksmų pasekmes, taip pat suteikti galimybę įgyti materialius ar / ir nematerialius gėrius, t. y. nukreipti pinigines lėšas į moralinį ar materialinį pasitenkinimą, komfortą ir teigiamas emocijas galinčius atnešti dalykus[295].

Vokietijos teisės doktrinoje laikomasi nuomonės, jog neturtinės žalos atlyginimas turi tris tikslus:

1) kompensacija už patirtą neturtinę žalą;
2) atlyginimas (nukentėjusiojo „patenkinimas“);
3) prevencija (kelio užkirtimas neturtinių vertybių pažeidimams ateityje)[296].

Didžiosios Britanijos teisės doktrinos atstovai Markesinis B., Coesteris M., Alpa G. teigia, kad neturtinės žalos atlyginimo instituto paskirtis – kompensuoti nukentėjusiajam padarytą neturtinę žalą ir jokie baudiniai nuostoliai negalimi[297]. Tačiau Anglijos teismų praktika rodo, kad teismai kartais priteisia ir baudinius nuostolius. Paprastai tai

---

[294] Cirtautienė, S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius, 2008, p. 64.

[295] Pvz., Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-481-2006.

[296] Dannemann G. *Schadensersatz bei Verletzung der Europäischen Menschenrechtskonvention: eine rechtsvergleichende Untersuchung zur Haftung nach Art. 50 EMRK*. Köln, Berlin, München: Heymann, 1994, S. 402–409.

[297] Markesinis B., Coester M., Alpa G. ir kt. *Compensation for Personal Injury in English, German and Italian law.* Cambridge University Press, 2005, p. 62–65.

priteisiama tik išimtiniais atvejais: kaltininkas, darydamas pažeidimą, mano, jog gauta nauda viršys kompensacinius nuostolius, arba tikisi, kad nukentėjusysis nesikreips į teismą dėl neturtinių teisių pažeidimo. Taigi Didžiosios Britanijos teismuose vyrauja praktika, jog tyčinių teisės pažeidimų atveju kompensacinė neturtinė žala nėra pakankama ir tokiu atveju būtina taikyti ir baudines sankcijas[298].

Labai panaši praktika egzistuoja Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Autorių nuomone, reikia sutikti su S. Cirtautiene, V. Mikelėnu ir D. Mikelėniene, kad Lietuvoje neturtinės žalos atlyginimo tikslas yra kompensacinis, juo siekiama kompensuoti nukentėjusiajam padarytą neturtinę žalą, nes tai lemia pati civilinės atsakomybės prigimtis. Juk civilinės atsakomybės institutas tuo ir skiriasi nuo viešosios teisės šakų, kad pagrindinė jos funkcija yra kompensacinė. Baudimo funkcija būdingesnė viešajai teisei. Pagrindinė civilinės atsakomybės funkcija yra kompensacinė, ją taikant turi būti siekiama nenubausti žalą padariusį asmenį, bet kompensuoti nukentėjusiajam padarytą žalą, nors kartais priteisti didesnę žalą prevenciniais auklėjamaisiais tikslais būtų itin aktualu ir tikslinga.

4. Neturtinės žalos šeimos bylose dydžio nustatymo ypatumai

Nagrinėjant neturtinės žalos dydį, priteisiamą santuokos nutraukimo bylose, paminėtina, kad vienodos praktikos šiose bylose nėra ir ji pamažu kinta didinant priteistinos neturtinės žalos dydį. Pavyzdžiui, priėmus naująjį CK, vienoje pirmų santuokos nutraukimo bylų[299], kurioje buvo prašoma priteisti neturtinę žalą, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ieškovei priteisė 1 000 Lt neturtinę žalą. Laikui bėgant šia nutartimi buvo vadovaujamasi kaip suformuota teismų praktika, kuri nustatė orientacinį neturtinės žalos dydį šeimos bylose, kai sutuoktinio kaltė pasireiškė nesirūpinimu šeima, abejingumu vaikams, santuokine neištikimybe, žiauriu

[298] Magnus, U. *Unification of Tort Law: Damages. European Group on Tort Law.* Kluwer Law International, 2001, p. 53–54.

[299] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-580/2004.

bei amoraliu elgesiu. O tais atvejais kai sutuoktinis smurtauja, yra neištikimas, buvo priteisiama iki 2 000 Lt.

Tačiau 2007 m. padėtis ėmė keistis ir neturtinės žalos dydis teismų praktikoje ėmė didėti. Pavyzdžiui, 2007 m. vienoje iš bylų[300] Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad neturtinė žala, susijusi su santuokos nutraukimu, yra dvasiniai sutuoktinio išgyvenimai, jo patirtas fizinis ir emocinis skausmas, nepatogumai, pažeminimas, pablogėjusi reputacija dėl neteisėtų, amoralių kito sutuoktinio veiksmų, kuriais pasireiškė jo kaltė, ir panašiai. Nagrinėjamoje byloje buvo nustatytas tęstinis ieškovo psichologinis ir fizinis smurtavimas prieš sutuoktinę, kuris, akivaizdu, lėmė emocinį jos skausmą ir pažeminimą. Dėl to kolegija sprendė, kad šiuo atveju teisingas neturtinės žalos dydis yra 5 000 Lt.

2008 m. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, atsižvelgdamas į tai, kad atsakovas piktnaudžiavo alkoholiniais gėrimais, įžeidinėjo ieškovę mažametės dukters akivaizdoje, pažeidė lojalumo pareigą, atleisdamas ieškovę iš darbo, paliko šeimą ir ja nesirūpino, bei įvertindamas, kad finansinė atsakovo padėtis yra gera, priteisė dar didesnę – 10 000 Lt neturtinę žalą[301].

Išnagrinėjus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir žemesnių instancijų teismų praktiką priteisiant neturtinę žalą šeimos bylose, galima daryti išvadą, kad ji svyruoja nuo 500 Lt iki 10 000 Lt, nors apylinkių teismų praktikoje galima rasti ir 20 000 Lt neturtinės žalos priteisimo atvejų. Tiesa, aukštesnės instancijos teismai paprastai šią sumą mažina iki 10 000 Lt.

Gana įdomi Vilniaus apygardos teismo praktika neturtinės žalos dydį sieti su žalos patyrimo laikotarpiu. Vilniaus apygardos teismas 2009 m. sausio 29 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-34-345/2009 nurodė, kad byloje nustatyta, jog atsakovas nevykdė įstatyme numatytų sutuoktinio pareigų: visapusiškai nesirūpino vaikais ir visa šeima, nereguliariai teikė išlaikymą šeimai ir vaikams, nesirūpino vaikų auklėjimu ir priežiūra, bendravo su kitomis moterimis (vaikų akivaizdoje ir neslėpdamas nuo jų), palikdamas visas sutuoktinio pareigas ieškovei bei žiauriai

---

[300] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2007.

[301] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-415/2008.

elgėsi su visais šeimos nariais. Kolegija pripažino, kad dėl tokio atsakovo elgesio ieškovė patyrė fizinį ir emocinį skausmą, kuris įvertintinas 8 000 Lt – nuo 2000 m. iki 2008 m., t. y. ieškinio pareiškimo dienos, po 1 000 Lt už kiekvienus metus. Šiuo atveju teismas neturtinę žalą daugino iš metų skaičiaus.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad neturtinė žala santuokos nutraukimo atveju turėtų būti apibūdinama kaip dėl sutuoktinio, pripažinto kaltu dėl santuokos iširimo, veiksmų, kurie pasireiškė sutuoktinio pareigų pažeidimu, nusikaltimo padarymu, žiauriu elgesiu, lojalumo pareigos pažeidimu, neištikimybe, kito sutuoktinio jaučiami dvasiniai išgyvenimai, kančios, psichinis ar net fizinis skausmas, nepatogumai, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas ir kiti nematerialaus pobūdžio neigiami jausmai.

Kartu pažymėtina, kad neturtinę žalą teismas gali priteisti tik esant ieškinio reikalavimui, t. y. teismas, net ir būdamas aktyvus ir turėdamas plačius įgaliojimus šeimos bylose peržengti pareikštų reikalavimų ribas ar parinkti alternatyvų pažeistų teisių gynimo būdą, savarankiškai priteisti neturtinės žalos negali, nes klausimą dėl jos buvimo sprendžia pats ieškovas.

Atkreiptinas dėmesys, kad tais atvejais, kai bylose, kylančiose iš šeimos santykių, prašoma priteisti valdžios institucijų padarytą žalą, neturtinė žala priteisiama kur kas didesnė. Pavyzdžiui, vienoje byloje ieškovės kreipėsi į teismą, prašydamos priteisti po 500 000 Lt neturtinės žalos atlyginimo iš Lietuvos valstybės dėl valdžios institucijų, atsakingų už vaiko teisių apsaugą, veiksmų. Skunde nurodė, kad nuteisus ieškovių motiną mergaitės pateko į vaikų globos namus. Iš ten privatus asmuo jas išvežė ir apgyvendino amerikiečių šeimoje. Praėjus 9 metams, ieškovės buvo parsiųstos atgal, tačiau jos nemokėjo lietuvių kalbos, nepriprato prie pasikeitusios aplinkos, dėl to patyrė dvasinių išgyvenimų. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad teismai procesiniuose dokumentuose pagrįstai sprendė, jog dėl valstybės institucijų pareigūnų neteisėto neveikimo buvo pažeistos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo ir JT vaiko teisių konvencijos nuostatos, dėl to ieškovės patyrė dvasinių išgyvenimų, depresiją, sveikatos sutrikimų. Tinkamas tėvų valdžios įgyvendinimas yra ne tik tėvų, bet ir valstybės reikalas. Šeimos aplinkos

netekusios ieškovės turėjo teisę į ypatingą valstybės apsaugą. Ieškovių motinai motinystės teisės nebuvo apribotos, nepilnametės dukterys nebuvo atskirtos nuo motinos, tačiau nevisiškai tinkamas motinystės teisių įgyvendinimas nepilnamečiams vaikams negali nulemti atsakomybės netaikymo valstybei už jos institucijų netinkamą vaiko teisių apsaugos srities įstatymų įgyvendinimą ir priteisė vienai ieškovei 130 000 Lt, o kitai – 80 000 Lt.[302]

Kitoje byloje ieškovė nuo vaikystės buvo globojama senelės. Nors tėvas dukra nesirūpino, tačiau mero potvarkiu buvo paskirtas jos globėju ir tik po 7 metų jam buvo neterminuotai apribota tėvo valdžia, ieškovės globėja vėl paskiriant močiutę. Ieškovė ir jos močiutė prašė priteisti iš atsakovo (miesto savivaldybės) 300 000 Lt (ieškovė) bei 200 000 Lt neturtinės žalos atlyginimą. Šioje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad dėl atsakovo veiksmų ieškovė 7 metus buvo palikta teisinio netikrumo situacijoje ir patyrė dvasinių išgyvenimų, todėl priteisė 30 000 Lt neturtinės žalos atlyginimą[303].

Pažymėtina, kad daugelyje Europos šalių (pvz., Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Italijoje, Ispanijoje ir kt.) neturtinės žalos dydžiai yra gana standartizuoti, šiose valstybėse yra sudarytos neturtinės žalos dydžių lentelės, sudarytos pagal teismų praktiką, teisės doktrinos atstovų ir teisės ekspertų vertinimus. Šios lentelės teismams labai vertingos nagrinėjant bylas. Šiuo atveju reikia sutikti su S. Cirtautiene, kad tokios lentelės, nors ir neprivalomos teismams, leidžia jiems „atsispirti“, nustatant teisingą neturtinės žalos dydį, ir tinkamai įvertinti konkrečias bylos aplinkybes, įstatymo ar teismų praktikos suformuotus vertinamuosius kriterijus, sudarančius pagrindą nustatyti didesnį ar mažesnį atlygintinos neturtinės žalos dydį konkrečioje byloje, o aukštesnės instancijos teismams – vertinti žemesnių instancijų teismų priimtų sprendi-

[302] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-314/2009.

[303] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-23/2010.

mų pagrįstumą tais atvejais, kai teismai, nemotyvuodami sprendimo, iš esmės nukrypsta nuo suformuotos teismų praktikos[304].

Autorių nuomone, tokia praktika galėtų būti taikoma ir Lietuvoje, tačiau kol kas teismų praktika šeimos bylose neturtinės žalos kompensavimo srityje nėra labai gausi ir nusistovėjusi, todėl gali būti vertinama kompleksiškai visų konkrečių aplinkybių kontekste, atsižvelgiant ne tik į ankstesnes bylas, bet ir į gyventojų pragyvenimo lygį, ekonomines galimybes ir pan.

5. Kriterijai, kuriais remiantis nustatomas neturtinės žalos dydis šeimos bylose

CK 3.70 straipsnio 2 dalis nenumato kriterijų, kuriais remiantis nustatomas neturtinės žalos dydis šeimos bylose, todėl reikia vadovautis bendromis CK normomis. 2000 m. CK 6.250 straipsnio 2 dalis numato, kad teismas, nustatydamas neturtinės žalos kompensacijos dydį, turi atsižvelgti į daugelį veiksnių: neturtinės žalos pasekmes, žalą padariusio asmens kaltę, turtinę padėtį, padarytos turtinės žalos dydį bei kitas reikšmės konkrečiai bylai turinčias aplinkybes, taip pat į sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus. Kadangi įstatymų leidėjas nepateikia šių pavyzdinių kriterijų aiškinimo bei taikymo taisyklių, nekonstruoja jų hierarchinės piramidės, nepaaiškina vaidmens kompensacijos dydžio suradimo procese, tai paliekama teismų praktikai bei teisės doktrinai, kurie leidžia įžvelgti tam tikras pagrindines kryptis nustatant kompensacijos už neturtinę žalą dydį.

Išnagrinėjus teismų praktiką šeimos bylose, darytina išvada, kad teismų praktikoje, be bendrų kriterijų, suformuluoti ir specifiniai kriterijai, kuriais remiantis nustatomas neturtinės žalos dydis.

Pirmiausia tai – *sutuoktinio kaltės laipsnis*. Nustatydami kaltės laipsnį teismai turi įvertinti, dėl kokių atsakovo kaltų veiksmų iširo santuoka, t. y. ar jo kaltė pasireiškė pasyviais veiksmais, lojalumo pareigos nesilaikymu, nesirūpinimu šeima, nepagarba sutuoktiniui, ar aktyvesniais

[304] Cirtautienė, S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius, 2008, p. 176.

veiksmais – neištikimybe, įžeidinėjimais ar net šiurkščiais veiksmais – fiziniu smurtu, agresyvumu, žiaurumu ir pan. Tais atvejais, kai asmuo tiesiog nesirūpina šeima, ją palieka, nesiekia spręsti šeimos problemų, o nuo jų bėga, teismų praktikoje priteisiama ne tokia didelė neturtinė žala kaip agresyvaus, žiauraus elgesio atvejais ar esant sutuoktinio neištikimybei, nes šie veiksmai laikytini skausmingesniais kitai šaliai ir jie sukelia daugiau išgyvenimų, dvasinių kančių nei paprastas abejingumas. Pavyzdžiui, vienoje iš bylų sutuoktinio kaltė pasireiškė jo lojalumo pareigos pažeidimu palikus šeimą, todėl teismas iš jo priteisė ieškovei 1 000 Lt neturtinės žalos[305]. Kitoje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad atsakovas dažnai bendravo su kita moterimi, tam teikė didesnę reikšmę nei bendravimui su sutuoktine ir taip supriešino asmeninius interesus su sutuoktinės interesais. Atsakovo santuokinių pareigų pažeidimą patvirtina elektroniniai jo laiškai kitai moteriai, Naujųjų metų sutikimas ne kartu su šeima ir šio klausimo nederinimas su ieškove, jos banko sąskaitos užblokavimas, apie tai jos neįspėjus – tai nesuderinama su tinkamu sutuoktinio elgesiu šeimoje, todėl priteisė 5 000 Lt neturtinės žalos atlyginimo[306].

Antras kriterijus – *santykių trukmė*. Teismų praktikoje kaip vienas iš kriterijų, į kuriuos atsižvelgiama sprendžiant dėl neturtinės žalos dydžio, yra santykių trukmė, t. y. kuo ilgesnis gyvenimo kartu laikotarpis tuo teismų praktikoje priteisiama didesnė neturtinė žala, tai paaiškinama tuo, kad ilgą laiką trukusios santuokos, susiejusios sutuoktinius, paprastai itin glaudžiu visomis prasmėmis ryšiu (netgi tam tikro laipsnio dvasine, emocine, fizine, materialine priklausomybe), iširimas sukelia daug skaudesnius išgyvenimus ir emocines kančias negu neseniai sudarytos santuokos, kai sutuoktiniai gali būti mažiau vienas prie kito prisirišę. Kita vertus, būtina turėti omenyje ir tai, kad iki formalaus santuokos sudarymo momento sutuoktiniai gali būti tam tikrą (neretai nemažą) laiko tarpą gyvenę kartu šeimyninį gyvenimą, identišką santuokiniam (t. y. gyvenę neįregistruotoje ar registruotoje partnerystėje ar kitomis bendro

[305] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-580/2004.

[306] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-128/2008.

gyvenimo formomis), todėl vertinant tarpusavio prisirišimo laipsnį, turintį tiesioginę įtaką dėl ryšio nutrūkimo patiriamam emociniam skausmui, reikėtų atsižvelgti ne vien tik į formalią santuokos, kaip įstatymų nustatyta tvarka įforminto susitarimo, trukmę, bet į realų šeimos santykių egzistavimo laikotarpį[307]. Kartu pažymėtina, kad teismai kartais ir labai trumpą santuokos trukmę laiko pagrindu priteisti didesnį neturtinės žalos dydį. Pavyzdžiui, vienoje Vilniaus apygardos teismas nurodė, kad atsakovo veiksmai vos tik sudarius santuoką (nepraėjus nė 3 mėnesiams) lėmė santuokos nutraukimą. Tai sukėlė neigiamų pasekmių ieškovės sveikatai ir nepatogumų prieš pažįstamus ir bendradarbius, todėl iš atsakovo priteista 10 000 Lt neturtinės žalos[308]. Tai paaiškinama tuo, kad, santykiams trumpai trukus ir netikėtai pasibaigus, nekalta dėl santuokos nutraukimo šalis paprastai patiria didesnį stresą, dvasinius išgyvenimus, be to, santuokos nutraukimas praėjus vos keliems mėnesiams verčia nepatogiai jaustis prieš artimuosius, bendradarbius, draugus, todėl manytina, jog tokia praktika yra teigiama.

Dėl santuokos nutraukimo atsiradusios pasekmės teismų praktikoje vertinamos taip pat kaip vienas pagrindinių kriterijų didinant priteistiną neturtinę žalą. Nustatant kompensacijos už neturtinę žalą dydį, svarbu įvertinti neturtinės žalos pasekmes, o būtent dėl santuokos nutraukimo patirtų fizinių ir dvasinių išgyvenimų įtaką nukentėjusiojo profesinei ir darbo veiklai, visuomeninei ir su darbu nesusijusiai laisvalaikio veiklai, šeimyniniam ir asmeniniam gyvenimui, santykiams su aplinkiniais, bendravimo įgūdžiams, taip pat nukentėjusiojo vidiniam pasauliui, vertybių sistemai, gyvenimo kokybei ir kt. Nepageidaujamų, skaudžių savo pobūdžiu, laipsniu bei trukme padarinių, turinčių įtakos visoms ar daugeliui asmeniui svarbių gyvenimo sričių, buvimas, negalėjimas jų pašalinti ar itin didelių pastangų joms sušvelninti ar įveikti reikalingumas, kardinalus ar didelis gyvenimo ir jo kokybės, buvusios iki pažeidžiant teisę, pasikeitimas bei panašios aplinkybės tampa svariu teisiniu pagrindu priteisti nukentėjusiajam didesnę piniginę kompensaciją.

---

[307] Volodko, R. *Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2009, p. 387.

[308] Vilniaus apygardos teismo 2011 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-481-467/2011.

Tais atvejais, kai nustatoma, jog dėl santuokos nutraukimo pablogėjo nekalto asmens sveikata (santuokos nutraukimo pasekmė), jis neteko darbingumo, atsirado neigiami padariniai darbo, profesinei veiklai, prarastos karjeros siekimo galimybės ir pan., teismai tai laiko papildomu kriterijumi, leidžiančiu didinti priteistinos neturtinės žalos dydį. Kaip neigiama pasekmė gali būti vertinamas ir vieno iš sutuoktinių likimas gyventi su vaikais, nes tai labai apsunkina ir sutuoktinio gyvenimą (sumažėja galimybė keisti darbą, turėti pakankamai laisvo laiko, užsiimti mėgstamais dalykais ir t. t.), ir galimybę sukurti kitą šeimą.

Galimybė sukurti kitą šeimą, turėti artimus santykius ypač aktuali esant vyresnio amžiaus, turint sveikatos sutrikimų ir pan., todėl teismai turi atsižvelgti į tai priteisdami neturtinės žalos dydį, nes žmogus, turintis ribotas galimybes sukurti kitą šeimą, patiria didesnius išgyvenimus, dvasines kančias nei jaunas ir galintis sukurti kitą šeimą. Be to, nesukūrus kitos šeimos, tikėtina, kad išgyvenimų dėl nutrūkusios santuokos bus patiriama ir ateityje.

Kaip neigiama pasekmė gali būti vertinama ir kalto dėl santuokos nutraukimo asmens padaryta turtinė žala, t. y. išvaistytas turtas (pvz., pralošimas, šeimos įstūmimas į skolas ir pan.).

Dar vienas svarbus kriterijus – *atsakovo turtinė padėtis*. Tai vienas dažniausiai ir plačiausiai taikomų CK 6.250 straipsnio. 2 dalyje minimų orientacinių neturtinės žalos atlyginimo dydžio nustatymo kriterijų. Vis dėlto net ir itin sunki atsakovo finansinė būklė negali pateisinti esminio kompensacijos už neturtinę žalą sumažinimo.

Šeimos bylose neturtinės žalos dydis mažinamas tais atvejais, kai atsakovas yra nedirbantis ar darbo užmokestis mažas, yra nevisiškai darbingas, neturi nekilnojamojo turto. Be to, kaip turtinę padėtį bloginanti priežastis vertinamas išlaikymo vaikams priteisimas arba bylą nagrinėjant vaiko su kita moterimi gimimas ir pan.

Norėtųsi pažymėti, kad atlygintinos neturtinės žalos dydis apskritai negali būti mažinamas atsižvelgiant į žalą padariusio asmens sunkią turtinę padėtį, jeigu žala padaryta tyčia (CK 6.282 str. 3 d.). Išnagrinėjus teismų praktiką, nepavyko rasti nutarties, kurioje net esant žiauriems, smurtiniams atsakovo veiksmams, kuriuos galima laikyti tyčiniais, būtų

taikomos šios straipsnio nuostatos. Manytina, jog tokia praktika nėra teisinga ir turėtų būti keistina.

Pažymėtina ir tai, kad šeimos bylose paprastai atsižvelgiama ir į ieškovo turtinę padėtį, t. y. jam tenkantį turtą, jo gaunamas pajamas, jeigu asmuo nedirba – į galimybę susirasti darbą, mokytis ir pan. Tokia praktika vertintina teigimai, nes to reikalauja ir teisingumo, protingumo bei sąžiningumo principai, kurie labai svarbūs nustatant neturtinės žalos dydį šeimos bylose. Šie principai reikalauja pirmiausia atsižvelgti į protingą bei teisingą, taip pat paprasčiausia logika pagrįstą šeimos bylose priteisiamų neturtinės žalos kompensacijos sumų santykį, kad kompensacijos už neturtinę žalą dydis būtų pamatuotas ir adekvatus, t. y. neperžengiantis protingumo ribų, taip pat siekti ne tik teisinio, bet ir socialinio teisingumo.

Be anksčiau išvardytų kriterijų, teismų praktikoje priteisiant kompensaciją už neturtinę žalą atsižvelgiama ir į *kaltininko ir nukentėjusiojo asmenybes*. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad sprendžiant klausimą dėl neturtinės žalos atlyginimo svarbu turėti omenyje tai, jog susiduriama su konkretaus žmogaus vidine subjektyvia būsena, kurią jis išgyvena dėl patirto jo teisių pažeidimo, ir kad į tai būtina atsižvelgti įrodinėjant bei vertinant padarytą neturtinę žalą visų kitų aplinkybių kontekste.

Šiuo atveju būtina atsižvelgti į tokias nukentėjusiojo asmens savybes kaip amžius, išsilavinimas, profesija, statusas visuomenėje, sveikatos būklė (neįgalumas, psichinės ligos, fobijos ir pan.), jautrumas, gyvenimo būdas, vertybinė sistema, turėtos santuokos ir pan. Iš minėtų asmenybės savybių paminėtinas amžius, nes jis yra labai svarbus galimybei sukurti kitą santuoką. Taip pat labai svarbus yra žmogaus žinomumas, reputacija bei viešumas. Minėtus kriterijus galima suskirstyti į dvi dalis, t. y. leidžiančius teismui mažinti kompensaciją už neturtinę žalą ir leidžiančius didinti. Prie pirmosios grupės galima priskirti asmens neįgalumą, psichinę ligą, senyvą amžių, padidėjusį jautrumą, mokslų nebaigimą dėl anksti sukurtos santuokos, karjeros nebuvimą dėl pasiaukojimo šeimai, vaikams ir kitus. Antrajai grupei priskiriami asmens bruožai, leidžiantys teigti, kad asmuo patyrė ne tokią didelę neturtinę žalą, t. y. asmens teistumas, turėjimas ankstesnių santuokų, jaunas amžius, geras išsilavinimas

ir gera visuomeninė padėtis, ir net lytis (šiuo atveju vyrams priteisiama mažiau).

Kartu atkreiptinas dėmesys, kad CK 6.250 straipsnio 2 dalyje nėra išvardytų minėtų kriterijų ir gali kilti klausimas, ar teismai gali atsižvelgti į šiuos kriterijus priteisdami kompensaciją už neturtinę žalą, tačiau, autorių nuomone, minėtus kriterijus galima priskirti prie CK 6.250 straipsnio 2 dalyje numatytų kitų svarbių bylai aplinkybių, taip pat į juos atsižvelgti reikalauja ir minėti teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principai.

Kalbant apie kalto asmens asmenybę pažymėtina, kad į ją teismai retai atsižvelgia kaip į kriterijų, lemiantį neturtinės žalos dydį, išskyrus atvejus, kai vertinama jo turtinė padėtis, o kartu ir darbingumas, amžius ir pan.

Rusijos Federacijos CK 1101 straipsnis numato, kad kompensacijų dydis yra nustatomas atsižvelgiant į faktines aplinkybes, kuriomis buvo padarytas pažeidimas, ir individualias nukentėjusiojo asmens savybes[309].

A. M. Erdelevskis nurodo, kad neturtinė žala ypatinga tuo, jog pasireiškia nukentėjusiojo vidaus išgyvenimais ir kančiomis, t. y. neturtinių vertybių pažeidimas sukelia neigiamų asmens psichikos pokyčių, bei fiziniais ir psichiniais kentėjimais, kurie vyksta asmens sąmonėje, o jų raiška priklauso nuo individualių nukentėjusiojo savybių[310].

Vokietijoje individualios asmens savybės taip pat yra labai svarbus kriterijus apskaičiuojant atlygintinos neturtinės žalos dydį[311].

Dar vienas gana dažnai minimas kriterijus, nustatant neturtinės žalos dydį, – *vaikų buvimas*. Išnagrinėjus teismų praktiką darytina išvada, kad pagrindu didinti priteistiną kompensaciją už neturtinę žalą laikytinas vaikų buvimas, jų skaičius, vaikų amžius, santykiai su tėvais, santuokos iširimo pasekmės jiems. Autorių nuomone, teisės aktai nenumato

---

[309] *Гражданский кодекс Росийской Федераций.* <http://www.garweb.ru/projekt/law/da/10064072/10064072-089.html1099>.

[310] Ерделевский, А. *Компенсация морального вреда: анализ и коментарий законодательства и судебной практики.* 3-Е изд., испр. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2004, с. 247.

[311] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch.* Band 2 a, Schuldrecht Allgemeiner Teil, Herausgegeben von K. Rebmann, F. J. Säcker und R. Rixecker, Red. W. Krüger. 4. Auflage. München: Beck, 2003.

galimybės vaikams priteisti kompensaciją už neturtinę žalą santuokos nutraukimo bylose ir teismai neturėtų remtis šia aplinkybe kaip pagrindu didinti neturtinę žalą. Nors iš dalies su tokia praktika galima sutikti, nes vaiko išgyvenimai sukelia neigiamas emocijas ir jo tėvams, tačiau manytina, kad atsižvelgiant į vaiko teisių prioritetinį apsaugos principą teisės aktuose būtų tikslinga numatyti galimybę ir vaikams priteisti neturtinės žalos kompensaciją, nes santuokos nutraukimas turi įtakos ir jų interesams, dažniausiai ir dvasiniams išgyvenimams, psichologinėms kančioms.

Vertinant neturtinės žalos dydį, svarbu įvertinti visumą aplinkybių ir nė vienam iš anksčiau nurodytų kriterijų nesuteikti perdėto pranašumo. Šiuo atveju reikia sutikti su S. Cirtautiene, kad neturi būti sureikšmintas nei vienas kriterijus, paimtas atskirai, nei grupė kriterijų, palankesnių nustatyti didesnį atlygintinos žalos dydį – turi būti vertinama kriterijų visuma, t. y. atsižvelgiama į aspektus, dėl kurių žalos dydis gali būti nustatomas didesnis, ir įvertinamos aplinkybės, dėl kurių asmuo negalėtų tikėtis labai didelio neturtinės žalos atlyginimo pinigais. Toks įstatymų leidėjo nustatytas reglamentavimas tam, kad nesukeltų neadekvačių sunkių padarinių žalą atlyginti turinčiam asmeniui[312].

6. Neturtinės žalos įrodinėjimas šeimos bylose

Asmeninių neturtinių teisių bei vertybių pažeidimo faktas ne visada reiškia, kad asmeniui yra sukeliami neigiami emociniai išgyvenimai ar fiziniai potyriai, kurių piniginio kompensavimo jis galėtų tikėtis, todėl neigiamų nematerialių padarinių atsiradimo, neturtinės žalos patyrimo faktas turi būti įrodomas, ir ši įrodinėjimo pareiga tenka pačiam besikreipiančiam dėl jos atlyginimo bei turtines pretenzijas žalą padariusiam subjektui reiškiančiam asmeniui.

Atsakomybė negali būti taikoma, jei nenustatomas priežastinis veiksmų ir nukentėjusios šalies patirtos žalos ryšys. Taigi priežastinio ryšio nustatymas – būtina sąlyga atlyginti neturtinę žalą. Kitu atveju nėra

[312] Cirtautienė, S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas.* Vilnius, 2008, p. 191.

teisės normomis apibrėžtų atsakomybės sąlygų visumos. Teismų praktika priežastinį ryšį apibrėžia taip: „Neįvykdžius įstatyme ar sutartyje nustatytos pareigos, kai dėl to kilo žala arba tai sudarė sąlygas žalai atsirasti ar padidėti, t. y. tarp neteisėtų veiksmų ir atsiradusios žalos yra priežastinis ryšys. Priežastinis ryšys gali būti tiesioginis, kai dėl teisinę pareigą pažeidusio asmens veiksmų žala atsiranda tiesiogiai. Jis gali būti netiesioginis, kai asmens veiksmais tiesiogiai nepadarytas neigiamas turtinis poveikis, bet sudarytos sąlygos žalai atsirasti. Žala gali atsirasti dėl kelių asmenų neteisėtų veiksmų, todėl teismas, nagrinėdamas reikalavimą atlyginti žalą, nustato priežastinį ryšį tarp kiekvieno asmens neteisėtų veiksmų, sąlygojusių žalos atsiradimą, ir tų veiksmų pasekmių".

Pažymėtina, kad psichinė žmogaus reakcija į teisės pažeidimą nėra mechaninis organizmo atsakas į išorinį poveikį, ir neigiami emocinio pobūdžio pokyčiai vyksta nukentėjusiojo sąmonėje, viduje, o forma, kuria šie pakitimai pasireiškia išorėje (jeigu apskritai yra įmanomas koks nors išoriniam suvokimui prieinamas pasireiškimas), labai priklauso nuo subjekto psichikos, fiziologijos ypatumų bei aibės kitų veiksnių. Vis dėlto būdingi kančių bei išgyvenimų buvimo rodikliai galėtų būti įvairūs *asmens elgesio požymiai* ir psichinė žmogaus savijauta: kenčiantis žmogus išoriškai atrodo liūdnas, neretai tarsi atitrūkęs nuo tikrovėje vykstančių dalykų, jis jaučiasi vienišas, atskirtas, ypač nuo tų, kurie juo rūpinasi, nelaimingas, patyręs nesėkmę, pralaimėjimą, nesugebantis pasiekti bei vėl išgyventi ankstesnę sėkmę, jį aplanko mintys apie gyvenimo prasmės praradimą, savižudybę, sumažėja bendras fizinis tonusas, atsiranda įvairūs negalavimai, sutrinka miegas, apetitas, kamuoja verksmo priepuoliai ir t. t. Kita vertus, nors, pavyzdžiui, verkimas ir yra viena labiausiai paplitusių žmogaus reakcijų į skausmą, „populiariausia" liūdesio išraiška, tačiau negalima paneigti, kad skirtingi žmonės skirtingai reaguoja į tą pačią situaciją: emocijos gali audringai prasiveržti – žmogus verkia, rauda, aimanuoja ar, atvirkščiai, išoriškai emocijos nepasireiškia, bet žmogus nė kiek ne mažiau išgyvena[313].

[313] Rudzinskas, A. Neturtinės žalos samprata bei jos kompensavimo problemos civilinėje ir baudžiamojo proceso teisėje. *Jurisprudencija*. 2001, 21 (13): 76.

Atsižvelgiant į neturtinės žalos prigimties nulemtą jos pasireiškimų specifiką, teisinėje literatūroje išsakoma nuomonė, kad tiesioginiu neturtinės žalos fakto įrodymu galėtų būti tik akivaizdžiai matomi fiziologiniai individo sveikatos pakitimai, tokie kaip nemiga, depresija, emocijų sutrikimai, kurių gilumą, trukmę, mastą, formas turėtų konstatuoti atitinkamos srities specialistai (psichologai, psichiatrai, kiti medikai).

Išnagrinėjus teismų praktiką galima daryti išvadą, kad šeimos bylose nukentėjęs asmuo, norėdamas įrodyti, jog dėl santuokos nutraukimo dėl kito sutuoktinio kaltės atsirado tam tikros neigiamos pasekmės, susijusios su pablogėjusia jo sveikata (depresija ar kiti neigiami reiškiniai) turi pateikti tai patvirtinančius medicininius dokumentus. Pažymėtina, kad teismams labai dažnai pateikiamos medicininės pažymos apie susirgimą ligomis, kurios niekaip negali būti susijusios su santuokos nutraukimu, emociniais žmogaus išgyvenimais.

Kartu reikia pažymėti, kad teismai ne visuomet reikalauja pateikti konkrečius įrodymus ir santuokos nutraukimo atveju, atsižvelgdami į kalto asmens kaltės laipsnį, jo veiksmus, konstatuoja, kad nukentėjusysis neabejotinai patyrė neturtinę žalą, tačiau nesant sunkias pasekmes patvirtinančių įrodymų priteisiamos neturtinės žalos kompensacijos dydis paprastai nėra didelis.

Šiuo atveju, autorių nuomone, neturtinės žalos dydis yra preziumuojamas. Neturtinės žalos prezumpcija yra įtvirtinta kai kuriose užsienio valstybėse, pavyzdžiui, kaimyninėje Latvijoje. Šiuo atveju reikia įrodyti tik teisės pažeidimo faktą, o neturtinės žalos atsiradimas yra preziumuojamas. Tokia prezumpcija, autorių nuomone, gali būti pateisinama sveikatos sutrikdymo atvejais, nusikaltimu padarius žalą, tačiau ji nėra pateisinama šeimos bylose. Juk, remiantis CPK 178 straipsniu, kiekviena šalis turi įrodyti tas aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus ir atsikirtimus. Todėl manytina, kad nukentėjęs asmuo turi įrodyti, jog jis patyrė neturtinę žalą, o ne tik jos dydį. Priešingu atveju yra pažeidžiamos atsakovo teisės, nes jis beveik neturi realių galimybių pateikti įrodymus, kad nukentėjusysis nepatyrė tam tikrų išgyvenimų, dvasinių kančių, mat tai įrodyti labai sunku.

Autorių nuomone, labai atsargiai reikia vertinti ir liudytojų parodymus dėl neturtinės žalos įrodinėjimo, nes liudytojai negali tiksliai ži-

noti, dėl ko nukentėjęs išgyveno, kokias emocijas jam sukėlė santuokos nutraukimas ir pan., mat neturtinė žala tiesiogiai susijusi su asmens vidiniu pasauliu. Be to, teismų praktikoje pastebimas perdėtas vadovavimasis teisės precedentais, t. y. panašioms situacijoms taikant analogiškai neturtinės žalos kompensavimo dydį, tačiau neturtinė žala net ir esant vienodoms situacijoms, atsižvelgiant į nukentėjusiojo asmenybę, gali būti visiškai skirtina.

Atsižvelgiant į tai, kas anksčiau išdėstyta, darytina išvada, kad teismų praktikoje neturėtų būti įtvirtinama neturtinės žalos prezumpcija šeimos bylose, o kiekvienu atveju ieškovas turėtų įrodinėti tokios žalos atsiradimą ir dydį. Be to, teismams nereikėtų aklai vadovautis teisminiais precedentais, o kiekvienu atveju įsigilinti į asmens patirtą žalą, jo dvasinius išgyvenimus, kad nebūtų piktnaudžiaujama galimybe gauti neturtinės žalos atlyginimą ir tais atvejais, kai tokios žalos asmuo nepatyrė, nes, kaip jau minėta, neturtinės žalos funkcija yra kompensacinė, o ne baudžiamoji. Ypač tai svarbu šeimos bylose.

VAIKO TEISĖ Į SOCIALINĘ APSAUGĄ PAGAL VAIKŲ IŠLAIKYMO FONDO ĮSTATYMĄ

Dr. Gitana Kavaliauskienė
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto lektorė

Siekiant užtikrinti vaiko teisę į socialinę apsaugą ir vaiko teises bei teisėtus interesus, CK įtvirtinta nuostata, numatanti, kad valstybė išlaiko nepilnamečius vaikus, ilgiau kaip mėnesį negaunančius išlaikymo iš tėvo (motinos) ar iš kitų pilnamečių artimųjų giminaičių, turinčių galimybę juos išlaikyti. Įgyvendinant šią nuostatą ir siekiant sukurti naują vaiko teisės gauti išlaikymą iš savo tėvų įgyvendinimo mechanizmą, buvo įsteigtas Vaikų išlaikymo fondas. *Šiame straipsnyje* nagrinėjama vaiko teisės į socialinę apsaugą užtikrinimo svarba, vaikų išlaikymo fondo įstatymo, užtikrinančio vaiko teisę į socialinę apsaugą ir valstybės įsipareigojimą esant šiame įstatyme nustatytiems pagrindams suteikti vaikui nustatyto dydžio išlaikymą, nuostatų aiškinimo ir taikymo ypatumai bei reikšmė. Straipsnyje analizuojami Vaikų išlaikymo fondo išmokų mokėjimo pagrindai ir kreipimosi į Vaikų išlaikymo fondą tvarka. Nagrinėjamos aktualiausios vaikų išlaikymo fondo įstatymo taikymo problemos bei teismų praktika šiais klausimais.

Nuostatos imperatyvas, kad tėvai turi išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, išplaukia ir iš vaikų teises nustatančių ir saugančių nacionalinių bei tarptautinių teisės aktų nuostatų – Konstitucijos[314] 38 straipsnio 6 dalies, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos[315] 27 straipsnio 2 dalies – ir iš bendrųjų šeimos santykių teisinio reglamentavimo principų, kurių esmė yra ta, kad visų pirma užtikrinti normalias vaiko augimo, raidos, jo įgimtų ir įgytų gabumų lavinimo sąlygas yra tėvų pareiga, kuri įgyvendinama ir naudojantis tėvų valdžios suteiktomis teisėmis, ir vykdant atitinkamas prievoles, įskaitant ir išlaikymo vaikams teikimą. Tėvų prievolė išlaikyti savo vaikus yra absoliuti, t. y. nepriklausomai nuo to, vaikas gimė susituo-

[314] *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993.

[315] Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

kusiems ar nesusituokusiems tėvams, vaiko tėvai gyvena kartu (santuokoje, partnerystėje ir pan.) ar atskirai, vaikas atskirtas nuo tėvų ar apribota jų valdžia (išskyrus vaiko įvaikinimą), tėvai (kiekvienas jų) turi teikti išlaikymą. Tačiau nereti atvejai, kai dėl vienokių ar kitokių priežasčių vaikams išlaikymas neteikiamas, net priteisus jį teismo sprendimu.

Siekiant užtikrinti vaiko teisę į socialinę apsaugą ir užtikrinti vaiko teises bei teisėtus interesus CK[316], buvo įtvirtinta nuostata, numatanti, kad valstybė išlaiko nepilnamečius vaikus, ilgiau kaip mėnesį negaunančius išlaikymo iš tėvo (motinos) ar iš kitų pilnamečių artimųjų giminaičių, turinčių galimybę juos išlaikyti (CK 3.204 str.). Įgyvendinant šią nuostatą ir siekiant sukurti naują vaiko teisės gauti išlaikymą iš savo tėvų įgyvendinimo mechanizmą, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. rugpjūčio 8 d. nutarimu Nr. 814 „Dėl Lietuvos Respublikos Vaikų išlaikymo fondo įstatymo įgyvendinimo“[317] nuo 2008 m. sausio 1 d. buvo įsteigtas Vaikų išlaikymo fondas (toliau – Fondas). Šis žingsnis buvo valstybės siekis sukurti naują vaiko teisės gauti išlaikymą įgyvendinimo mechanizmą valstybei, esant atitinkamoms sąlygoms, mokėti vaikui tėvų nemokamą išlaikymą.

Šioje mokslo studijos dalyje nagrinėjama vaiko teisės į socialinę apsaugą užtikrinimo svarba ir Vaikų išlaikymo fondo įstatymo[318], užtikrinančio vaiko teisę į socialinę apsaugą šiame įstatyme, esant nustatytiems pagrindams suteikti vaikui nustatyto dydžio išlaikymą, nuostatų aiškinimo ir taikymo ypatumai bei praktikoje kylančios problemos ir jų sprendimo būdai.

1. Vaiko teisės į socialinę apsaugą užtikrinimo svarba

Rūpindamiesi žmogaus teisėmis ir jų apsauga, atsižvelgdami į nacionalinių ir tarptautinių vaiko teisių apsaugos srities teisės aktų nuostatas, taip pat į moralines paprotines visuomenės gyvenimo normas, ypatingą

---

[316] Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios.* 2000, Nr. 74-2262.

[317] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. rugpjūčio 8 d. nutarimas Nr. 814 „Dėl Lietuvos Respublikos Vaikų išlaikymo fondo įstatymo įgyvendinimo“. *Valstybės žinios.* 2007, Nr. 91-3623.

[318] Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymas. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 144-5464.

dėmesį turime skirti vienos pažeidžiamiausių socialinių grupių – vaikų – teisių ir teisėtų interesų apsaugai ir jų laikymuisi užtikrinti. Tokį išskirtinį požiūrį lemia vaiko amžiaus ypatumai, negebėjimas savarankiškai save apginti, specifinė vaiko padėtis šeimoje ir visuomenėje, įvairūs šalies socialiniai, ekonominiai, teisiniai veiksniai. Vaikai turi teisę būti ypač globojami ir remiami, jiems reikia specifinės apsaugos ir prieš gimstant, ir gimus – iki pat pilnametystės, kai jis pats savarankiškai galės ginti savo teises. Siekdami užtikrinti tinkamą vaiko asmenybės raidą, privalome jam garantuoti kokybiškas socializacijos sąlygas.

„Vaikas šeimoje auga, bręsta, formuojasi jo asmenybė ir polinkiai, čia jis įgyja pagrindinių socialinių vaidmenų modelius, šeima užtikrina vaikui emocinę ir fizinę apsaugą nuo supančio pasaulio. Ne mažiau svarbu tai, kad tėvams tenka atsakomybė už vaiko teisių realizavimą ir jo interesų užtikrinimą. Tėvų teisių ir pareigų svarbą atspindi jų konstitucinis pobūdis: pagal Konstitucijos 38 str. 6 d. tėvai turi teisę ir pareigą auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti.[319]“

Taigi šeimos kaip socialinio ir teisės instituto svarba didina viešąjį interesą ginti pačių pažeidžiamiausių jos narių – vaikų – teises ir teisėtus interesus.

Rūpestis vaiko gerove, siekis užtikrinti vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsaugą, sudaryti galimybę vaikui visapusiškai ir darniai vystytis yra viena aktualiausių diskusijų įvairiais lygmenimis temų. Įsipareigojimai imtis visų veiksmų, skatinančių ir saugančių kiekvieno vaiko teises, įsipareigojimai gerbti visų vaikų orumą ir užtikrinti jų gerovę, vykdyti tarptautinių dokumentų, susijusių su vaikų teisių apsauga, nuostatas, yra skelbiami tarptautinių ir nacionalinių konferencijų rezoliucijose, deklaracijose, pranešimuose, ataskaitose ir pan.

Vaikai yra labai pažeidžiami, todėl jiems visų pirma reikalinga ypatinga tėvų ir visuomenės apsauga. Tik neseniai vaikai tapo teisės

---

[319] Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Lietuvos teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 5.

subjektais ir įgijo teises. Vieni autoriai (pvz., K. Boele-Woelki[320], G. van Buerenas[321], A. Saldeenas[322], U. Kilkelly[323], N. Vuckovic-Sahovic[324]) tam pritaria, kiti autoriai (pvz., A. Morita[325], C. Breen[326], R. G. Wilkinsas[327], T. Doi[328]) tai vertina kaip per daug radikalų žingsnį. Tokį besikeičiantį požiūrį į vaikus ir vaikystės politiką bei požiūrį į vaiką kaip žmogų, turintį prigimtines žmogaus teises ir esantį valstybės piliečiu, liudija daugybė įvairių tarptautinių dokumentų.

J. Stripeikienės[329] nuomone, Lietuvai ratifikavus Vaiko teisių konvenciją iš esmės pakito vaiko, kaip teisės subjekto, teisinis statusas, tačiau ir šis tarptautinis teisės aktas sunkiai skynėsi kelią į gyvenimą. Susiklostę šeimos papročiai ir tradicijos, įsigalėjusi inercija nepakeitė nuostatos, kad vaikas negali ir neturi turėti daugiau teisių nei jo tėvai arba tėvas (motina), su kuriuo jis gyvena. Pirmas svarbus žingsnis praktiškai ginant vaiką kaip savarankišką teisės subjektą buvo žengtas priėmus Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą. Šiame įstatyme įtvirtintos pagrindinės vaiko teisės ir laisvės, kurios turėjo būti saugomos visomis civilinių teisių gynimo priemonėmis. Šio įstatymo 5 straipsnio 2 dalis nustatė, kad spren-

---

320 Boele-Woelki, K. The Road Towards a European Family Law. *Electronic Journal of Comparative Law*. 2004, 8.1.

321 Van Bueren, G. *The international Law on the Rights of Child*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995, p. 37–39.

322 Salden, A. Some reflections on childrens rights in a European perspectives, *Scandinavian studies in law*. 2000, 39: 184–205.

323 Kilkelly, U. *The Child and the European Convention on Human rights*. Hampshire: Ashgate Publishers, 1999, p. 22–23.

324 Vuckovic-Sahovic, N. *The Rights of the Child and International Law* [žiūrėta 2012-04-23]. <http://yu.cpd.org.yu/dokumenti/nvs_rights_summary.PDF>.

325 Morita, A. Family Dissolution and the Concept of Childrens Rights. *A Historical and Culture-Comparative Analysis* [žiūrėta 2012-02-03]. <http://www.fww.org/articles/congres1/amorita.htm>.

326 Breen, C. *The United Nations Convention on the Rights of the Child: Is a Rights Based Approach Right for the Child?* [žiūrėta 2012-04-12]. < http://www.nottingham.ac.uk/law/hrlc/hrnews/oct96/child.htm.author>..

327 Wilkins, R. G. *International law, social change and the family* [žiūrėta 2012-03-18]. <http://www.ngowatch.org/wilkins.pdf>.

328 Doi, T. On the Concept of amae. *Infant Mental Health Journal*. 1992, 13: 7–11.

329 Stripeikienė, J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 2003 42 (34): 12.

džiant kilusius ginčus, kai įstatymai arba kiti teisės aktai kitaip negu šis įstatymas reguliuoja santykius, susijusius su vaiko teisėmis bei laisvėmis ir jų apsauga, arba kai šie klausimai nėra sureguliuoti kitu įstatymu, taikomas šis įstatymas. Tokia pamatinė nuostata sukūrė svarbiausią principą aiškinant ir taikant teisės normas – vaikas, kaip teisės subjektas, įgyja įstatymo nustatytas teises, o joms įgyvendinti kuriama vaiko teisių apsaugos sistema, paremta vaiko teisių viršenybės principu.

Teisės aktuose dažnai atsižvelgiama į vaiko interesų pirmumo principą, tačiau šio principo nėra pakankamai laikomasi ir jis nėra įgyvendinamas praktikoje visose politikos srityse, susijusios su vaikais, įskaitant ir vaikų išlaikymo klausimus.

Ne veltui 2006 m. Vaiko teisių komitetas pabrėžė, kad rekomenduojama valstybei narei stiprinti pastangas siekiant užtikrinti, kad vaiko interesų pirmumo principas būtų suprastas, atitinkamai integruotas ir įgyvendintas visose teisinėse nuostatose, taip pat teismo ir administraciniuose sprendimuose bei įgyvendinamuose projektuose, programose ar teikiant paslaugas, turinčias tiesioginį arba netiesioginį poveikį vaikams[330]. Griežtai apibrėžtos ir užfiksuotos įstatyme teisės ypač svarbios tiems, kurie yra silpnesni, mažiau apsaugoti, labiau pažeidžiami, tiems, kurie atsiduria tarsi šalia visuomenės arba už jos ribų.

Kalbėdami apie vaiko teises, žmonės paprastai turi galvoje, kad vaikus reikia saugoti ir kad jie turi teisę į apsaugą. Tai reiškia, kad mes svarstome, kaip vaikai yra ginami ir kaip galima jų apsaugą pagerinti tobulinant valstybės vidaus įstatymus, rengiant tarptautinius dokumentus ir kuriant jų laikymosi mechanizmus ir pan. Šioje srityje nemažai padaryta, daug daroma ir labai daug dar reikės padaryti.

Vaikų teisių apsauga yra sudėtinė visos žmogaus teisių sistemos dalis. Vaikų ir jaunimo teisės įtvirtintos ir specialiai tam skirtais tarptautiniais bei nacionaliniais teisės aktais, ir civiliniais, baudžiamaisiais, darbo, socialinės apsaugos bei kitais įstatymais.

---

[330] *Vaiko teisių komitetas. Keturiasdešimt pirmoji sesija. Ataskaitų, kurias pateikė valstybės šalys pagal konvencijos 44 straipsnį nagrinėjimas*. 2006, p. 6.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija[331] – pagrindinis tarptautinis vaiko teises reglamentuojantis dokumentas. Konvencija įsigaliojo 1990 m. Lietuva prie šios konvencijos prisijungė 1992 m. sausio 5 d. (Lietuvos Respublikos Seimas ją ratifikavo 1995 m. liepos 3 d.). Prisijungdama prie Konvencijos, Lietuva įsipareigojo pasaulio bendruomenei imtis visų reikiamų teisinių, administracinių ir kitų priemonių vaiko teisėms įgyvendinti, gerbti ir garantuoti visas Konvencijoje numatytas teises kiekvienam vaikui.

Lietuvos Respublikos įstatymai pradėti derinti atsižvelgiant į Konvencijoje įtvirtintas nuostatas. Lietuvos Respublikos Seimas, stiprindamas vaiko teisių apsaugą šalyje ir nustatydamas suderintus su šalies Konstitucija ir tarptautinėmis teisės normomis vaiko teisių gynimo pagrindus, 1996 m. kovo 14 d. priėmė Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą[332]. Šio įstatymo paskirtis – gerinti vaikų teisinę apsaugą šalyje, nustatant suderintus su Konstitucija ir tarptautinės teisės normomis bei principais vaiko teisių ir laisvių gynimo pagrindus. Šiame įstatyme, remiantis Konstitucija, Jungtinių Tautų Organizacijos 1959 m. Vaiko teisių deklaracija, 1989 m. Vaiko teisių konvencija, kitomis tarptautinės teisės normomis bei principais, atsižvelgiant į specifinę vaiko padėtį šeimoje ir visuomenėje, nacionalinės teisės tradicijas, nustatomos pagrindinės vaiko teisės, laisvės bei pareigos, šių teisių ir laisvių apsaugos bei gynimo svarbiausiosios garantijos. Šis įstatymas taip pat reguliuoja vaiko elgesio kontrolės bei jo atsakomybės pagrindines sąlygas, nustato tėvų, kitų fizinių ir juridinių asmenų atsakomybės už vaiko teisių pažeidimus bendrąsias nuostatas, vaiko teisių apsaugos institucijų sistemą ir jų veiklos teisinius pagrindus.

Taigi šis įstatymas užtikrina pagrindines vaiko teises, laisves ir pareigas bei šių teisių ir laisvių apsaugos gynimo garantijas Lietuvoje.

Vaikai turi daugumą teisių, priskirtinų visiems žmonėms, tačiau jie turi ir kai kurių išskirtinių teisių, o dalis visuotinių teisių, priskirtų

---

[331] Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios.* 1995, Nr. 60-1501.

[332] Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios.* 1996, Nr. 33-807.

vaikams, įgauna papildomų aspektų[333]. Konvencijoje numatyta beveik 50 vaiko teisių. Svarbiausios iš jų, kurios turi išskirtinę reikšmę jauno žmogaus socialinės raidos procesui: teisė gyventi, teisė mokytis, teisė į gerovę, teisė būti saugiam, teisė turėti šeimą.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos[334] 27 straipsnio 4 dalis nustato, jog valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių, kad vaikas gautų geresnį išlaikymą iš tėvų ar kitų finansiškai už jį atsakančių asmenų ir valstybės viduje, ir iš užsienio. Jei finansiškai už vaiką atsakantis asmuo ir vaikas gyvena skirtingose valstybėse, valstybės dalyvės ragina pripažinti tarptautinius susitarimus arba sudaryti kitus atitinkamus susitarimus.

CK numatyta, kad asmeninę prievolę išlaikyti savo nepilnamečius vaikus tėvai vykdo geruoju arba priverstiniu būdu, o tėvo ar motinos atsisakymas nuo pareigų savo nepilnamečiams vaikams negalioja.

Išlaikymo atsisakymas negalioja ir tuo atveju, kai motina dar iki vaikui gimstant pareiškia būsimam tėvui, kad išlaikymo iš jo nereikalaus.

Vaikas iki 14 metų amžiaus turi teisę savarankiškai kreiptis gynybos į valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją, kuri turi kreiptis į teismą dėl vaiko išlaikymo, nustačiusi, kad tėvai pažeidžia vaiko teises. Nepilnamečiai iki 14 metų amžiaus turi ir teisę savarankiškai kreiptis į teismą dėl savo teisių gynimo.

Pilnametis vaikas, kuriam išlaikymas reikalingas dėl neįgalumo, taip pat turi teisę kreiptis į teismą dėl išlaikymo priteisimo, išskyrus, kai neįgalumas susijęs su veiksnumu.

CK įtvirtina privalomą išlaikymo vaikams priteisimą šiais atvejais:

- kai santuoka pripažįstama negaliojančia;
- kai santuoka nutraukiama;
- kai teismas priima sprendimą dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium;
- kai teismas nustato tėvystę;
- kai tėvai nėra nutraukę santuokos ar nėra susituokę ir vienas iš tėvų nevykdo pareigos išlaikyti vaikus.

---

[333] Lindstrom, B. For the best interests of the child – UN Conventionon the rights of the child. Lindstrom B.; Spencer N., editors. *Social paediatrics*. Oxford, 1995, p. 36–44.

[334] Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

CK 3.192 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad tėvai privalo išlaikyti savo nepilnamečius vaikus. Šios nuostatos imperatyvas išplaukia ir iš vaikų teises nustatančių ir saugančių nacionalinių bei tarptautinių teisės aktų nuostatų (Konstitucijos 38 str. 6 d., Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 27 str. 2 d.), ir iš bendrųjų šeimos santykių teisinio reglamentavimo principų (CK 3.3 str. 1 d.), kurių esmė yra ta, kad užtikrinti normalias vaiko augimo, vystymosi, jo įgimtų ir įgytų gabumų lavinimo sąlygas visų pirma yra tėvų pareiga, kuri įgyvendinama ir naudojantis tėvų valdžios suteiktomis teisėmis, ir vykdant atitinkamas prievoles, įskaitant ir išlaikymo vaikams teikimą.

Pažymėtina, kad tėvų prievolė išlaikyti savo vaikus yra absoliuti, t. y. nepriklausomai nuo to, ar vaikas gimė susituokusiems ar nesusituokusiems tėvams, ar vaiko tėvai gyvena kartu (santuokoje, partnerystėje ir pan.) ar atskirai, vaikas atskirtas nuo tėvų ar apribota jų valdžia (išskyrus vaiko įvaikinimą), tėvai (kiekvienas jų) turi teikti išlaikymą. Tėvai, būdami vienodai atsakingi už teisių ir pareigų savo vaikams vykdymą (CK 3.156 str. 1 d.), turi teisę susitarti, kiek kiekvienas iš jų ir kokia forma teiks išlaikymą savo vaikams. Jeigu nors vienas iš tėvų išlaikymo pareigos nevykdo, kitas (išlaikymą teikiantis tėvas) gali kreiptis į teismą ir prašyti išlaikymą priteisti (CK 3.194 str. 1 d.). Tokiu atveju siekiančio apginti vaiko teises tėvo (motinos) teisė kreiptis į teismą nėra apribojama jo (jos) šeiminės padėties, nes, minėta, pareigą teikti išlaikymą turi abu tėvai. Aplinkybė, kad asmenys gyvena santuokoje ir augina nepilnamečius vaikus, savaime nereiškia, jog sutuoktiniai abu vykdo išlaikymo prievolę ir ją vykdo tinkamai. Jeigu vienas sutuoktinis išlaikymo prievolės nevykdo arba jos vykdymas neužtikrina vaikų poreikių, atsižvelgiant į sutuoktiniams tenkančias išlaikymo dalis, tai išlaikymą teikiantis sutuoktinis, nesvarbu, ar jis ketina nutraukti santuoką, ar ne, turi teisę bendra tvarka kreiptis į teismą dėl išlaikymo iš šio neteikiančio sutuoktinio priteisimo.

CK 3.156 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas tėvų valdžios lygybės principas, esant išlaikymo teisiniams santykiams, taikytinas, atsižvelgiant į specialias išlaikymą reglamentuojančias teisės normas – materialinį išlaikymą savo nepilnamečiams vaikams privalo teikti abu tėvai proporcingai savo turtinei padėčiai (CK 3.192 str. 3 d.). Taigi, esant išlaikymo teisiniams santykiams, gali būti nukrypta nuo tėvų valdžios lygybės

principo, atsižvelgiant į tėvų turtinę padėtį, tačiau išlaikymo prievolė, nepriklausomai nuo tėvų turtinės padėties, išlieka abiem tėvams.

Sprendžiant dėl priteistino išlaikymo dydžio turi būti vadovaujamasi CK 3.192 straipsnio 2 dalyje įtvirtintais kriterijais: išlaikymo dydis turi būti proporcingas vaiko poreikiams ir tėvų turtinei padėčiai bei užtikrinti būtinas vaikui vystytis sąlygas. Vaiko poreikių ir tėvų turtinės padėties kriterijai įstatyme nedetalizuoti. Tačiau šiuo klausimu yra nuosekliai išplėtota kasacinio teismo praktika[335]. Nustatydamas konkretaus vaiko poreikių turinį, teismas turi įvertinti, ar išlaikymas bus pakankamas tenkinti būtinas vaiko vystymosi sąlygas, t. y. ar bus patenkinti vaiko maisto, aprangos, būsto, sveikatos, mokslo, poilsio, laisvalaikio, kultūrinio ir kitokio ugdymo poreikiai . Vertindamas turinčio prievolę teikti išlaikymą nepilnamečiam vaikui asmens turtinę padėtį, teismas turėtų atsižvelgti į tai, kokio dydžio pajamomis disponuoja toks asmuo, ar tos pajamos reguliarios, taip pat į tai, kokio dydžio turtas valdomas, ar turima reikalavimo teisių arba skolų kitiems asmenims. Be to, svarbu nustatyti, ar išlaikymą turintis teikti asmuo turi kitų išlaikomų asmenų, taip pat reikėtų atsižvelgti ir į tokio asmens sveikatos būklę[336].

Nurodytų kriterijų pusiausvyrą padeda išlaikyti CK 3.3. straipsnio 1 dalyje įtvirtintas prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos principas, kuriuo visais atvejais privalo vadovautis teismas, spręsdamas ne tik vaikų išlaikymo, bet ir kitus su vaiku susijusius klausimus[337].

Parinkdamas išlaikymo formą, teismas turi vadovautis CK 3.196 straipsnio 1 dalies nuostatomis, pagal kurias išlaikymas priteisiamas periodinėmis išmokomis arba vienkartine pinigų suma, arba tam tikru turtu, taip pat atsižvelgti į tai, kad vaiko išlaikymui užtikrinti turi būti parinktas vaikui naudingiausias išlaikymo būdas. Išlaikymas dažniau-

---

[335] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-620/2005; 2010 m. sausio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/2010; 2010 m. birželio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-278/2010.

[336] Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 24 d. nutartį, priimtą civilinėje byloje Nr. 3K-3-307/2006.

[337] Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 13 d. nutartį, priimtą civilinėje byloje Nr. 3K-3-469/2006; 2010 m. gegužės 27 d. nutartį, priimtą civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2010.

siai priteisiamas kas mėnesį mokamomis periodinėmis išmokomis. Jeigu skolininkas mokus, tokia išlaikymo forma garantuoja nustatyto dydžio sumas vaikui kas mėnesį išlaikyti. Ši išlaikymo forma paprastai taikoma tuo atveju, kai vaiko tėvas (motina) turi nuolatines pajamas (uždarbį, pensiją, pašalpas ir kt.). Kai teismas nustato, kad tėvo (motinos) gaunamos pajamos nepakankamos išlaikymo prievolės vykdymui užtikrinti, priteisia išlaikymą kitomis formomis: vienkartine pinigų suma, turtu.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje laikomasi nuostatos, kad išlaikymas priteisiant vaikui nuosavybės teise tam tikrą tėvo (motinos) turtą galimas tada, kai jis (ji) turi turto, kurį naudojant arba pardavus būtų gaunamos pajamos vaikui išlaikyti ar kitaip būtų tenkinami vaiko poreikiai[338]. Pažymėtina, kad įstatyme nenustatyta draudimo teismui priteisti išlaikymą keliomis formomis. Esminis aspektas, kurį teismas turi įvertinti, minėta, yra tas, jog parinkta išlaikymo forma turi geriausiai atitikti vaiko interesus (CPK 376 str. 3, 4 d.).

Išlaikymo dydis turi būti proporcingas vaikų poreikiams bei tėvų turtinei padėčiai ir užtikrinti būtinas vaikui vystytis sąlygas. Konkretus išlaikymo dydis nėra reglamentuojamas įstatymo. Visos abejonės dėl tėvų turtinės padėties turi būti traktuojamos vaiko naudai. Išlaikymo dydis negali būti ribojamas tik minimalių poreikių tenkinimu.

Kadangi vaikų išlaikymo santykiai yra tęstinio pobūdžio, išlaikymo pareigos dydis gali keistis priklausomai nuo vaikų poreikių, pasikeitusių aplinkybių ar tėvų turtinės padėties. Tokiais atvejais teismas gali pakeisti išlaikymo dydį ar formą.

Tačiau svarbiausia, kad vaiko teisės gauti išlaikymą iš savo tėvų įgyvendinimo mechanizmas realiai veiktų. Nereti atvejai, kai dėl vienokių ar kitokių priežasčių vaikams teismo sprendimu priteistas išlaikymas neteikiamas. Siekiant užtikrinti vaiko teisę į socialinę apsaugą ir užtikrinti vaiko teises bei teisėtus interesus CK įtvirtinta, kad valstybė išlaiko nepilnamečius vaikus, ilgiau kaip mėnesį negaunančius išlaikymo iš tėvo (motinos) ar iš kitų pilnamečių artimųjų giminaičių, turinčių galimybę juos išlaikyti (CK 3.204 str.). Toliau straipsnyje ir bus aptariama vaikų

[338] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-401/2006.

išlaikymo fondo įstatymo, užtikrinančio vaiko teisę į socialinę apsaugą esant šiame įstatyme nustatytiems pagrindams suteikti vaikui nustatyto dydžio išlaikymą, nuostatų aiškinimo ir taikymo ypatumai bei reikšmė.

2. Vaikų išlaikymo fondo įstatymo, užtikrinančio vaiko teisę į socialinę apsaugą ir valstybės įsipareigojimą esant šiame įstatyme nustatytiems pagrindams suteikti vaikui nustatyto dydžio išlaikymą, nuostatų aiškinimo ir taikymo ypatumai bei reikšmė

Įgyvendinant CK įtvirtintą nuostatą, kad valstybė išlaiko nepilnamečius vaikus, ilgiau kaip mėnesį negaunančius išlaikymo iš tėvo (motinos) ar iš kitų pilnamečių artimųjų giminaičių, turinčių galimybę juos išlaikyti ir siekiant sukurti naują vaiko teisės gauti išlaikymą iš savo tėvų įgyvendinimo mechanizmą, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. rugpjūčio 8 d. nutarimu[339] Nr. 814 „Dėl Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymo įgyvendinimo“ nuo 2008 m. sausio 1 d. buvo įsteigtas Vaikų išlaikymo fondas (toliau – Fondas). Taip pat šiuo nutarimu nuo 2007 m. spalio 1 d. Garantinio fondo administracijos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pavadinimas buvo pakeistas į „Garantinio ir vaikų išlaikymo fondų administraciją prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos“ ir Garantinio ir vaikų išlaikymo fondų administracija prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos buvo įgaliota atlikti Fondo administratoriaus funkcijas.

Vaikų išlaikymo fondo įstatymu, įsigaliojusiu 2008 m. sausio 1 d., buvo siekiama užtikrinti vaiko teisę į socialinę apsaugą ir garantuoti valstybės įsipareigojimą esant šiame įstatyme nustatytiems pagrindams suteikti vaikui nustatyto dydžio išlaikymą. Kartu valstybė įgyja teisę reikalauti, kad asmenys, privalantys išlaikyti vaiką, sugrąžintų valstybei jos išmokėtas vaiko išlaikymo lėšas.

Remiantis šiuo įstatymu, Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 11 d. įsakymu Nr. A1-356 „Dėl teisės aktų, numatytų

[339] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. rugpjūčio 8 d. nutarimas Nr. 814 „Dėl Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymo įgyvendinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 91-3623.

Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatyme, patvirtinimo“[340] buvo patvirtinti šie tvarkos aprašai (pakeisti Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2008 m. kovo 26 d. įsakymu Nr. A1-90 „Dėl Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 11 d. įsakymo Nr. A1-356 „Dėl teisės aktų, numatytų Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatyme, patvirtinimo“ pakeitimo“):

1) Kreipimosi į Garantinio ir vaikų išlaikymo fondų administraciją dėl Vaikų išlaikymo fondo išmokų tvarkos aprašas;
2) Garantinio ir vaikų išlaikymo fondų administracijos sprendimo dėl Vaikų išlaikymo fondo išmokų mokėjimo priėmimo tvarkos aprašas;
3) Išmokų iš Vaikų išlaikymo fondo mokėjimo tvarkos aprašas;
4) Išmokų iš Vaikų išlaikymo fondo mokėjimo sustabdymo ir nutraukimo tvarkos aprašas.

Taigi Vaikų išlaikymo fondo įstatyme įtvirtinta valstybės prisiimta subsidiari pareiga teikti išlaikymą vaikams, kurie negauna išlaikymo iš tėvo (motinos) ar iš kitų asmenų, privalančių juos išlaikyti pagal įstatymą, t. y. ne tik tėvų, bet ir senelių, pilnamečių brolių, seserų (CK 3.204 str. 1 d.). Tačiau ir CK 3.204 straipsnio 3 dalyje, ir vaikų išlaikymo fondo įstatymo 1 straipsnio 1 dalyje bei 11 straipsnyje įtvirtinta valstybės regreso teisė į išlaikymą vaikui privalėjusį teikti ir jo viso ar dalies neteikusį asmenį bei teisė reikalauti iš tokio asmens 5 proc. metinių palūkanų.

Fondo administracijos duomenimis, nuo Fondo veiklos pradžios (t. y. nuo 2008 m. sausio 1 d.) iki 2008 m. birželio 30 d., t. y. per gana trumpą laikotarpį, Fondų administracija gavo net 14 002 prašymus gauti išmoką iš Vaikų išlaikymo fondo (plg.: 2007 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 3,38 mln. gyventojų, iš jų apie 20 proc. vaikų; apie 30 proc. (arba apie 200 tūkst.) vaikų gyvena nepilnose šeimose – tik su vienu iš tėvų; preliminariai skaičiuojama, kad apie 50 tūkst. vaikų, **tėv**ams išsiskyrus ar nutrūkus partnerystei, negauna išlaikymo iš savo tėvų). Per mėnesį gaunama apie 400–500 naujų kreipimųsi dėl išmokų skyrimo. Aktyvų

[340] Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 11 d. įsakymas Nr. A1 356 „Dėl teisės aktų, numatytų Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatyme, patvirtinimo“. *Valstybės žinios.* 2007, Nr. 131-5314.

asmenų kreipimąsi (konkrečiai 2008 m. sausį–vasarį buvo gauta apie 10 000 prašymų Fondo išmokai skirti) lėmė įstatymo nuostata, jog išmokos skiriamos nuo kreipimosi į Fondo administraciją dienos. Iki 2008 m. birželio 30 d. buvo priimta 7 615 sprendimų, iš jų: 6518 – mokėti išmoką; 226 – nemokėti / atsisakyti mokėti išmoką; 372 – pakeisti anksčiau priimtą sprendimą; 55 – sustabdyti išmokos mokėjimą; 442 – nutraukti išmokos mokėjimą; 1 – atnaujinti išmokos mokėjimą; 1 – panaikinti anksčiau priimtą sprendimą. Per mėnesį vidutiniškai buvo priimama daugiau nei 1 000 sprendimų (713 sprendimų buvo priimta 2008 m. sausį; 1868 – vasarį; 763 – kovą; 1 394 – balandį; 1 395 – gegužę; 1 482 – birželį).

Nuo 2008 m. sausio 1 d. iki 2011 m. rugsėjo 30 d. Vaikų išlaikymo fondo administracija prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos gavo 34 455 prašymus gauti išmoką iš Vaikų išlaikymo fondo. Išmokas iš Vaikų išlaikymo fondo gauna apie 22 000 vaikų. Iš viso per beveik 4 metų laikotarpį (nuo 2008 m. sausio 1 d. iki 2011 m. rugsėjo 30 d.) išmokėta 119 mln. 646 tūkst. Lt (14 mln. 889 tūkst. Lt – 2008 m.; 33 mln. 440 tūkst. Lt – 2009 m.; 39 mln. 413 tūkst. Lt – 2010 m. ir 31 mln. 904 tūkst. Lt – per 2011 m. I–III ketvirčius)[341].

Taigi galime drąsiai teigti, kad Fondo įsteigimas buvo labai reikšmingas ir reikalingas žingsnis užtikrinant vaiko teisę į socialinę apsaugą tais atvejais, kai vaikas ar vaikai ilgiau kaip mėnesį negauna išlaikymo iš tėvo (motinos) ar iš kitų pilnamečių artimųjų giminaičių, turinčių galimybę juos išlaikyti. Tai patvirtina realūs Fondo administracijos duomenys.

2.1. Vaiko sąvoka pagal vaikų išlaikymo fondo įstatymą

Vaikas pagal vaikų išlaikymo fondo įstatymą apibrėžiamas kaip nuolat gyvenantis Lietuvos Respublikoje jaunesnis nei 18 metų asmuo, taip pat vyresnis nei 18 metų nedarbingas asmuo, kuriam iki sukankant 18 metų buvo nustatytas invalidumas (neįgalumas).

Vaiko sąvoka ir amžiaus kriterijai, teisiškai atribojantys vaiką nuo suaugusiojo, tarptautiniu lygiu pirmą kartą buvo įtvirtinti Jungtinių Tautų

[341] *Vaikų išlaikymo fondo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymo projekto aiškinamasis raštas* [žiūrėta 2012-04-04]. <www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieška.showdoc_id=413367>.

Generalinės Asamblėjos 1989 m. priimtoje Vaiko teisių konvencijoje (to nereglamentavo nei 1924 m. Vaiko teisių deklaracija, nei 1959 m. Vaiko teisių deklaracija). Šios konvencijos 1 straipsnyje nurodyta, kad „šioje konvencijoje vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau“[342].

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo[343] 2 straipsnyje numatyta, kad vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymas numato kitaip. Tai reiškia, kad tam tikruose įstatymuose gali būti nustatyta kita amžiaus riba, kurią peržengęs žmogus, esant tam tikriems santykiams, įgyja veiksnumą. Pavyzdžiui, nepilnametis, sulaukęs 16 metų, jo tėvų, globos (rūpybos) institucijų, jo rūpintojo ar jo paties pareiškimu gali būti teismo pripažintas veiksniu (emancipuotu) (CK 2.9 str.). Taip pat tie atvejai, kai įstatymas leidžia fiziniam asmeniui sudaryti santuoką anksčiau, nei sueis 18 metų. Fizinis asmuo, kuriam nėra suėjęs šis amžius, įgyja visišką civilinį veiksnumą nuo santuokos sudarymo momento (CK 2.5 str. 2 d.).

Taigi, jeigu nepilnametis teismo sprendimu pripažįstamas veiksniu (emancipuotu) (CK 2.9 str.) arba fizinis asmuo, kuriam nėra suėję 18 metų, įgyja visišką civilinį veiksnumą nuo santuokos sudarymo momento (CK 2.5 str. 2 d.), tuomet jie neatitinka vaiko sąvokos pagal Vaikų išlaikymo fondo įstatymą, nors konkrečiai įstatyme tai ir nėra nurodyta.

Be to, Vaikų išlaikymo fondo įstatyme numatyta, kad vaikas turi nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje. Nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenančiais asmenimis laikomi Lietuvos Respublikos piliečiai, kurių duomenys apie gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje, o neturinčiųjų gyvenamosios vietos – apie savivaldybę, kurioje gyvena, yra įrašyti į Lietuvos Respublikos gyventojų registrą.

Remiantis Vaikų išlaikymo fondo įstatymo nuostatomis, galima daryti išvadą, jog tam, kad vaikas atitiktų Vaikų išlaikymo fondo įstatyme vaiko sąvokai keliamus reikalavimus, reikia, kad:

---

[342] Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

[343] Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.

1. vaikas būtų jaunesnis nei 18 metų ir nebūtų pripažintas emancipuotu (CK 2.9 str.) bei nebūtų sudaręs santuokos (CK 2.5 str. 2 d.) ir
2. nuolat gyventų Lietuvos Respublikoje.

Be to, svarbu paminėti ir Vaikų išlaikymo fondo įstatyme numatytą išimtį, jog vyresni nei 18 metų nedarbingi fiziniai asmenys, kuriems iki sukankant 18 metų buvo nustatytas invalidumas (neįgalumas) taip pat turi teisę, kad valstybė esant šiame įstatyme nustatytiems pagrindams jiems suteiktų nustatyto dydžio išlaikymą, taip užtikrindama jiems teisę į socialinę apsaugą.

Tam, kad vaikui būtų užtikrinama teisė į socialinę apsaugą tokiu būdu, kad valstybė esant šiame įstatyme nustatytiems pagrindams jam suteiktų nustatyto dydžio išlaikymą, reikia, kad būtų laikomasi įstatymų nustatytos kreipimosi į Fondą tvarkos ir būtų tam tikrų, įstatyme numatytų sąlygų visuma.

2.2. Vaikų išlaikymo fondo išmokų mokėjimo pagrindai ir kreipimosi dėl vaikų išlaikymo fondo išmokų tvarka

Tam, kad vaikui būtų užtikrinama teisė į socialinę apsaugą tokiu būdu, kad valstybė esant Vaikų išlaikymo fondo įstatyme nustatytiems pagrindams jam suteiktų nustatyto dydžio išlaikymą, privalu, kad šiame įstatyme būtų numatyti išmokų mokėjimo pagrindai.

Vaikų išlaikymo fondo įstatymas numato tam tikrus reikalavimus, kuriuos turi atitikti pareiškėjas, turintis teisę kreiptis į Fondą dėl fondo išmokų gavimo.

Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad pareiškėju, turinčiu teisę kreiptis į Fondų administraciją dėl Fondo išmokos, gali būti vienas iš tėvų, su kuriuo teismo sprendimu gyvena vaikas, arba globėjas (rūpintojas), kurie nuolat gyvena Lietuvos Respublikoje ir kurie kreipiasi į Vaikų išlaikymo fondo administratorių dėl vaiko išlaikymo lėšų mokėjimo.

Kaip matyti, pareiškėju gali būti tik vienas iš tėvų, su kuriuo teismo sprendimu gyvena vaikas arba globėjas (rūpintojas).

Aiškinant įstatymo nuostatas sistemiškai, galima teigti, kad nors Vaikų išlaikymo fondo įstatymas, apibrėždamas vaiko sąvoką, nustato ir vyresnių nei 18 metų nedarbingų asmenų, kuriems iki sukankant 18 metų buvo nustatytas neįgalumas, teisę gauti Fondo išmokas, tačiau pareiškėjais tokie asmenys negali būti, t. y. jie negali kreiptis į Fondo administraciją dėl Fondo išmokų skyrimo, tai gali padaryti tik vienas iš jų tėvų arba globėjas (rūpintojas). Atsižvelgiant į tai, Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektu[344] buvo tikslinama pareiškėjo sąvoka, praplečiant asmenų, kurie gali kreiptis į Fondo administraciją dėl Fondo išmokų skyrimo, ratą – nustatoma, kad kreiptis galės ir vyresni nei 18 metų veiksnūs nedarbingi asmenys, kuriems iki sukankant 18 metų buvo nustatytas invalidumas (neįgalumas).

Antras reikalavimas, kurį turi atitikti pareiškėjas, yra jo gyvenamoji vieta. Pareiškėjas turėtų nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje. Nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenančiais asmenimis laikomi Lietuvos Respublikos piliečiai, kurių duomenys apie gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje, o neturinčiųjų gyvenamosios vietos – apie savivaldybę, kurioje gyvena, yra įrašyti į Lietuvos Respublikos gyventojų registrą, arba nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantys užsieniečiai.

Skolininkui nėra taikomas nei pilietybės, nei gyvenamosios vietos kriterijus ir Vaikų išlaikymo fondo įstatymas jį apibrėžia kaip asmenį, kuris teismo sprendimu arba pagal teismo patvirtintą vaiko (vaikų) išlaikymo sutartį kiekvieną mėnesį privalo mokėti periodines išmokas vaikui išlaikyti, bet nevykdo teismo sprendimo arba nemoka visos teismo priteistos sumos.

Taigi, apibrėžiant skolininko sąvoką, nustatyta, kad skolininkas yra asmuo, kuris teismo sprendimu arba pagal teismo patvirtintą vaiko (vai-

---

[344] Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas [žiūrėta 2012-04-04]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=100338&p_query=&p_tr2=&p_org=&p_fix=n&p_gov=n>.
Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas Nr. XP-3439, pateiktas Lietuvos Respublikos Seimui Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 22 d. nutarimu Nr. 1069. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 126-4797.

kų) išlaikymo sutartį kiekvieną mėnesį privalo mokėti periodines išmokas vaikui išlaikyti, bet nevykdo teismo sprendimo arba nemoka visos teismo priteistos sumos. Dėl tokios skolininko sąvokos praktikoje pasitaiko atvejų, kai į Fondo administraciją kreipiamasi dėl žalos atlyginimo netekus maitintojo, kai yra priteistas išlaikymo žalos atlyginimas, jį mokant periodinėmis išmokomis ir skolininku tuomet būna ne vienas iš tėvų ar įtėvių, o kitas asmuo. Todėl iškilo būtinybė nustatyti tikslesnę skolininko sąvoką, nurodant, kad skolininkas yra vienas iš tėvų arba įtėvių, kuris teismo sprendimu arba pagal teismo patvirtintą vaiko (vaikų) išlaikymo sutartį kiekvieną mėnesį privalo mokėti periodines išmokas vaikui išlaikyti, bet nevykdo teismo sprendimo arba nemoka visos teismo priteistos sumos. Todėl Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektu[345] taip pat buvo tikslinama skolininko sąvoka, nustatant, kad juo yra vienas iš tėvų (įtėvių) (ne *asmuo*), kuris teismo sprendimu arba pagal teismo patvirtintą vaiko (vaikų) išlaikymo sutartį kiekvieną mėnesį privalo mokėti periodines išmokas vaikui išlaikyti, bet nevykdo teismo sprendimo arba nemoka visos teismo priteistos sumos.

Tam, kad pareiškėjui būtų mokamos Fondo išmokos, neužtenka tik to, kad pareiškėjas atitiktų įstatymo jam keliamus reikalavimus. Įstatymas įtvirtina dar ir išmokų mokėjimo pagrindus ir nustato kreipimo į Fondo administraciją tvarką. Aiškindami įstatymo nuostatas, galime daryti išvadą, kad Fondo išmokos pagal Vaikų išlaikymo fondo įstatymo nuostatas mokamos tik tuo atveju, kai yra šie pagrindai:

1) lėšos vaikui išlaikyti yra priteistos teismo sprendimu arba nustatytos teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi;
2) yra mokamos periodinėmis išmokomis vieną kartą per mėnesį;
3) vaikas ilgiau kaip mėnesį negauna teismo sprendimu arba teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi nustatyto išlaikymo ar gauna tik dalį nustatyto išlaikymo.

---

[345] Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas [žiūrėta 2012-04-04]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=100338&p_query=&p_tr2=&p_org=&p_fix=n&p_gov=n>.

Tik esant šiems pagrindams, pareiškėjas įgyja teisę kreiptis į Fondo administraciją dėl išmokos skyrimo.

Kreipimosi į Fondo administraciją tvarką reglamentuoja Vaikų išlaikymo fondo įstatymo pagrindu socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 11 d. įsakymu Nr. A1-356 patvirtintas Kreipimosi į Vaikų išlaikymo fondo administraciją dėl Vaikų išlaikymo fondo išmokų tvarkos aprašas[346].

Minėta, kad dėl išmokos iš Vaikų išlaikymo fondo pareiškėjas turi kreiptis į Vaikų išlaikymo fondo administraciją tada, kai vaikas ilgiau kaip mėnesį negauna teismo sprendimu arba teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi nustatyto išlaikymo arba gauna tik dalį nustatyto išlaikymo.

Kreipdamasis į Fondo administraciją pareiškėjas turi pateikti šiuos dokumentus:

1) nustatytos formos prašymą gauti išmoką iš Vaikų išlaikymo fondo;
2) pareiškėjo Lietuvos Respublikos arba Europos Sąjungos valstybės narės piliečio pasą arba asmens tapatybės kortelę, arba Lietuvos Respublikos pasą, arba leidimą nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje;
3) seniūnijos (savivaldybėse, kuriose yra įsteigtos seniūnijos) arba kito savivaldybės administracijos padalinio (savivaldybėse, kuriose seniūnijos neįsteigtos, arba savivaldybių teritorijose, kurios nepriskirtos seniūnijoms) išduotą pareiškėjo deklaruotos gyvenamosios vietos Lietuvos Respublikoje pažymą, o neturintis gyvenamosios vietos – įtraukimo į gyvenamosios vietos neturinčių asmenų apskaitą pažymą (tie pareiškėjai, kurie neturi Lietuvos Respublikos pase arba leidime nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje įrašo apie gyvenamąją vietą);
4) seniūnijos (savivaldybėse, kuriose yra įsteigtos seniūnijos) arba kito savivaldybės administracijos padalinio (savivaldybėse, kuriose seniūnijos neįsteigtos, arba savivaldybių teritorijose, kurios nepriskirtos seniūnijoms) išduotą apie vaiko deklaruotos gyvenamosios vietos Lietuvos Respublikoje pažymą, o neturintis gyvenamosios

[346] Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 11 d. įsakymas Nr. A1-356 „Dėl teisės aktų, numatytų Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatyme patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 131-5314.

vietos – įtraukimo į gyvenamosios vietos neturinčių asmenų apskaitą pažymą;

5) antstolio išduotą priteistų lėšų vaikui išlaikyti mokėjimo pažymą (ši pažyma turi būti pateikiama ne vėliau kaip per 10 darbo dienų nuo jos išdavimo);
6) vaiko gimimo liudijimą;
7) neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos išduotą darbingumo lygio pažymą, kurioje nurodyta darbingumo lygio priežastis – ligos ar būklės, atsiradusios iki 24 metų, arba ligos arba būklės, atsiradusios nuo vaikystės (tuo atveju, jeigu kreipiamasi dėl vyresnio nei 18 metų nedarbingo asmens, kuriam iki sukankant 18 metų buvo nustatytas invalidumas (neįgalumas);
8) teismo sprendimą arba savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymą, arba savivaldybės valdybos (mero) sprendimą (potvarkį) dėl asmens paskyrimo vaiko globėju (rūpintoju) (jeigu pareiškėjas yra vaiko globėjas (rūpintojas);
9) skolininko darbovietės, mokymo įstaigos, socialinio draudimo įstaigos ar kito pajamas skolininkui išmokančio asmens išieškotojui išduotą padarytų išskaitų (jeigu vykdomasis dokumentas yra antstolio išsiųstas išskaitoms iš skolininko darbo užmokesčio ar kitų jam prilygintų pajamų daryti) pažymą.

Jeigu yra šios visos sąlygos, Fondas išmoka teismo sprendimu arba teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi nustatytą išlaikymą, o kai vaikas gauna tik dalį nustatyto išlaikymo, – teismo sprendimu arba teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi nustatytos ir skolininko mokamos sumos skirtumą. Abiem atvejais išmoka vienam vaikui per mėnesį negali būti didesnė negu 1,5 minimalaus gyvenimo lygio (toliau – MGL) dydžio (šiuo metu – 195 Lt).

Fondo išmokos mokamos Fondo administracijos direktoriaus ar jo įgalioto valstybės tarnautojo sprendimu. Išmokų suma apskaičiuojama (t. y. išmokos skiriamos) nuo kreipimosi į Fondo administraciją dienos ir jos mokamos tol, kol yra Vaikų išlaikymo fondo įstatyme nustatyti pagrindai ir kol vaikas teismo sprendimu arba teismo patvirtinta vaiko

(vaikų) išlaikymo sutartimi turi teisę gauti išlaikymą. Kiekvieno praėjusio mėnesio išmokos iki kito mėnesio 25 dienos pervedamos į vaiko, kuriam išlaikyti jos skiriamos, ar pareiškėjo sąskaitą banke.

Įstatymas taip pat nustato Fondo išmokų mokėjimo sustabdymo ir nutraukimo pagrindus. Fondų administracija privalo sustabdyti Fondo išmokų mokėjimą, jeigu:

1) pareiškėjas pateikė prašymą sustabdyti Fondo išmokų mokėjimą;
2) pareiškėjas, pateikęs Fondų administracijai prašymą, atsisakė priimti iš Fondo gautas išmokas;
3) pareiškėjui apribota tėvų valdžia arba globėjas (rūpintojas) atleistas ar nušalintas nuo globėjo (rūpintojo) pareigų atlikimo;
4) pareiškėjas mirė.

Fondo išmokų mokėjimas atnaujinamas:

1) jei Fondo išmokų mokėjimas buvo sustabdytas 1–2 punktuose numatytais atvejais, – kai pareiškėjas pateikia prašymą atnaujinti Fondo išmokų mokėjimą. Tokiu atveju Fondo administracija turi teisę pareikalauti, kad pareiškėjas pateiktų dokumentus, įrodančius, kad yra įstatyme nustatyti Fondo išmokų mokėjimo pagrindai. Atnaujinus Fondo išmokų mokėjimą, Fondo išmokos išmokamos to laikotarpio, kuris nurodytas pareiškėjo prašyme, jei yra Vaikų išlaikymo fondo įstatyme numatytas pagrindas už nurodytą laikotarpį mokėti Fondo išmokas;
2) jei Fondo išmokų mokėjimas buvo sustabdytas dėl tėvų valdžios apribojimo ar globėjo (rūpintojo) atleidimo ar nušalinimo nuo globėjo (rūpintojo) pareigų atlikimo, – kai pareiškėjas Fondo administracijai pateikia dokumentus, patvirtinančius, kad minėti jo teisių apribojimai yra panaikinti, arba kai į Fondo administraciją kreipiasi kitas pareiškėjas, pateikdamas dokumentus, įrodančius, kad yra pagrindas mokėti Fondo išmokas. Šiuo atveju Fondo išmokų suma apskaičiuojama nuo prašymo pateikimo Fondo administracijai dienos;
3) jei Fondo išmokų mokėjimas buvo sustabdytas dėl to, kad pareiškėjas mirė, – kai į Fondo administraciją kreipiasi kitas pareiškėjas, pateikdamas dokumentus, įrodančius, kad yra vaikų išlaikymo fondo įstatyme numatyti Fondo išmokų mokėjimo pagrindai. Šiuo atveju

Fondo išmokos mokamos to laikotarpio, už kurį yra įstatymo nustatytas pagrindas mokėti Fondo išmokas.

Privalomi Fondo išmokų mokėjimo nutraukimo pagrindai yra šie:

1) išnyksta įstatyme nurodyti Fondo išmokų mokėjimo pagrindai;
2) skolininkas miršta;
3) atsiranda CK nustatyti vaikui priteisto išlaikymo išieškojimo nutraukimo pagrindai (pvz., vaikas sulaukia pilnametystės, vaikas įvaikinamas, vaikas miršta, nepilnametis emancipuojamas).

Iš Fondo administracijos praktikos matyti, kad ir nutraukus, ir sustabdžius išmokų iš Fondo mokėjimą pasekmės yra tapačios, t. y. nėra akivaizdaus skirtumo tarp nutraukimo ir sustabdymo, kai pareiškėjas vėl kreipiasi dėl išmokų iš Fondo. Be to, praktikoje pasitaiko atvejų, kai Fondo administracijai pareiškėjas ir skolininkas pateikia dokumentus, kuriuose nurodyta prieštaringa informacija arba kuriuose esantys duomenys gali turėti įtakos Fondo išmokų mokėjimui ir dėl to gali susidaryti permokos. Todėl tikslinga nustatyti tik vieną sustabdymo atvejį, kurį inicijuoja Fondo administratorius tuo atveju, kai trūksta duomenų arba jie yra netikslūs, tačiau gali turėti įtakos išmokų iš Fondo mokėjimui.

Visus kitus sustabdymo pagrindus tikslinga perkelti į nutraukimo pagrindus, nes taip kiltų mažiau neaiškumų, taikant vieną ar kitą pagrindą (pvz., kai pareiškėjas prašo nutraukti ir kai prašo sustabdyti išmokų mokėjimą, manytina, turėtų būti taikomas vienodas pagrindas nebemokėti išmokų iš Fondo). Pasekmės pakartotinai kreipiantis dėl išmokos iš Fondo numatomos nevienodos, kad būtų išvengta skolininko piktnaudžiavimo atvejų (pvz., išlaikymą vaikui savanoriškai mokant kas antrą mėnesį, susiklosto situacija, kai pareiškėjas negali kreiptis į Fondo administraciją. Kai pareiškėjas pats paprašo sustabdyti arba nutraukti išmokų iš Fondo mokėjimą, esant pakartotiniam kreipimuisi, jis turi teisę prašyti paskutinių trijų mėnesių išmokų iš Fondo, jei tam yra pagrindas. Kitais atvejais, esant pakartotiniam kreipimuisi, išmokos iš Fondo paskiriamos nuo kreipimosi į Fondo administraciją dienos.

Atsižvelgiant į praktikoje kylančias problemas, Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo

įstatymo projektu[347] ir buvo siekiama patikslinti bei tobulinti Fondo išmokų mokėjimo sustabdymo, atnaujinimo ir nutraukimo pagrindus; patikslinti skolininkų informavimo bei skolų atgavimo tvarką. Šio projekto 4 straipsnyje buvo siūloma pakeisti 5 straipsnį ir jį išdėstyti taip:

„5 straipsnis. Išlaikymo lėšų mokėjimo sustabdymas

1. Fondo administratorius, gavęs papildomus dokumentus, kuriuose esantys duomenys gali turėti įtakos Fondo išmokų mokėjimui, sustabdo Fondo išmokų mokėjimą tol, kol išspręs Fondo išmokų mokėjimo pagrįstumo klausimą.
2. Apie priimtą sprendimą sustabdyti Fondo išmokų mokėjimą Fondo administratorius ne vėliau kaip per 3 darbo dienas nuo tokio sprendimo priėmimo raštu praneša pareiškėjui ir skolininkui, jeigu yra žinoma jo gyvenamoji vieta.
3. Fondo išmokų mokėjimas atnaujinamas, jei Fondo išmokų mokėjimas buvo sustabdytas šio straipsnio 1 dalyje numatytu atveju, kai Fondo administratorius nustato, kad yra šiame įstatyme nustatyti Fondo išmokų mokėjimo pagrindai. Atnaujinus Fondo išmokų mokėjimą, Fondo išmokos išmokamos už tą laikotarpį, už kurį yra šiame įstatyme numatytas pagrindas mokėti Fondo išmokas, bet ne daugiau kaip už tris paskutinius mėnesius nuo dokumentų, įrodančių esant pagrindui mokėti Fondo išmokas, gavimo dienos.
4. Apie priimtą sprendimą atnaujinti Fondo išmokų mokėjimą Fondo administratorius ne vėliau kaip per 3 darbo dienas nuo tokio sprendimo priėmimo raštu praneša pareiškėjui ir skolininkui, jeigu yra žinoma jo gyvenamoji vieta.“

Projekto 5 straipsnyje siūloma pakeisti 6 straipsnį ir jį išdėstyti taip:

„6 straipsnis. Fondo išmokų mokėjimo nutraukimas

1. Fondo administratorius privalo nutraukti Fondo išmokų mokėjimą, jeigu yra bent vienas iš šių pagrindų:

[347] *Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas* [žiūrėta 2012-03-04]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=100338&p_query=&p_tr2=&p_org=&p_fix=n&p_gov=n>.

1) išnyksta Fondo išmokų mokėjimo pagrindai, nurodyti šio įstatymo 3 straipsnyje;
2) skolininkas mirė;
3) atsiranda Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyti vaikui priteisto išlaikymo išieškojimo nutraukimo pagrindai;
4) pareiškėjas yra pateikęs Fondo administratoriui prašymą nutraukti išmokų iš Fondo mokėjimą;
5) pareiškėjui apribota tėvų valdžia arba jis atleistas ar nušalintas nuo globėjo (rūpintojo) pareigų atlikimo;
6) pareiškėjas mirė;
7) antstolio patvarkymu nutraukta ar užbaigta byla ir vykdomasis dokumentas grąžintas išieškotojui ar jį išdavusiai institucijai Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka […].“

Pažymėtina, kad Vaikų išlaikymo fondo įstatymas įtvirtina pareiškėjo pareigą raštu pranešti Fondo administracijai apie aplinkybes, turinčias įtakos Fondo išmokų mokėjimui, ne vėliau kaip per 3 darbo dienas nuo tos dienos, kurią sužinojo ar turėjo sužinoti apie šių aplinkybių atsiradimą. Jeigu pareiškėjas nepranešė, kad atsirado šios aplinkybės, arba pateikė klaidingą informaciją, Fondo administracija turi teisę iš pareiškėjo, kurio prašymu buvo mokamos Fondo išmokos, teisės aktų nustatyta tvarka išieškoti nepagrįstai išmokėtas sumas.

Kaip jau minėta, Fondo administracija, Vaikų išlaikymo fondo įstatymo nustatyta tvarka mokanti Fondo išmokas ir įgyvendinanti teisę reikalauti, kad skolininkas grąžintų išmokėtas Fondo išmokas, įgyja teisę iš skolininko išieškoti išmokėtas Fondo išmokas ir reikalauti 5 procentų metinių palūkanų, skaičiuojant nuo išmokėtų Fondo išmokų sumų nuo jų išmokėjimo iki visiško išieškojimo iš skolininko dienos. Tam Fondo administracija, vadovaudamasi Išmokėtų iš Vaikų išlaikymo fondo išmokų atgavimo iš skolininkų tvarkos aprašu, patvirtintu socialinės apsaugos ir darbo ministro 2008 m. gegužės 30 d. įsakymu Nr. A1-179[348],

[348] Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2008 m. gegužės 30 d. įsakymas Nr. A1-179 „Dėl išmokėtų iš Vaikų išlaikymo fondo išmokų atgavimo iš skolininkų tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios.* 2008, Nr. 64-2431; 2010, Nr. 100-5179.

priima sprendimą dėl Fondo išmokėtų išmokų išieškojimo iš skolininko ir šis sprendimas yra vykdomasis dokumentas, vykdomas CPK nustatyta tvarka. Jį skolininkas turi teisę apskųsti teismui įstatymų nustatyta tvarka nuo tada, kai jis sužinojo ar turėjo sužinoti apie Fondo administratoriaus sprendimą. Pagal priimtą sprendimą išieškotos lėšos pervedamos Fondui ir jos Fondo išmokoms mokėti naudojamos pirmumo tvarka.

Pažymėtina, kad skolininkų pareigos išlaikyti nepilnamečius vaikus perėmimas ir Fondo išmokų mokėjimas paskatino nemažai pareiškėjų, kuriems išlaikymas buvo priteistas palyginti seniai ir (ar) buvo nustatytas gana nedidelis išlaikymo dydis (pvz., 1 MGL, 125 Lt), kreiptis į teismą dėl nustatyto išlaikymo dydžio pakeitimo (padidinimo). Fondo administracijai pareiškėjai pateikia naujas priteistų lėšų vaikui išlaikyti mokėjimo pažymas, kuriose nurodomas naujai nustatytas išlaikymo dydis – vidutiniškai apie 300–400 Lt. Todėl, skolininkui ir toliau nevykdant pareigos išlaikyti vaikus, didėja pareiškėjams iš Fondo mokamų išmokų dydžiai (tačiau neviršijant Vaikų išlaikymo fondo įstatymo nustatyto 1,5 MGL dydžio), o kartu – ir vaikams teikiamas išlaikymas. Be to, Fondo išmokos didėjo ir dėl periodinėmis išmokomis priteisto išlaikymo sumos indeksavimo. Indeksavimas padėjo apsaugoti asmenų gaunamas vaikų išlaikymo lėšas nuo infliacijos ir išlaikyti jų perkamąją galią.

Artimiausiu metu turėtų būti sprendžiamas klausimas dėl antstolių pažymų išdavimo pareiškėjams ir šių pažymų pripažinimo, kai vykdomieji dokumentai yra vykdomi užsienio valstybėse. Priverstinai sprendimą vykdanti užsienio valstybės institucija galėtų patvirtinti, jog pareiškėjas negauna priteisto išlaikymo vaikui, tačiau pagal galiojantį vaikų išlaikymo fondo įstatymą toks patvirtinimas nėra tinkamas pagrindas išmokai iš Fondo gauti. Be to, įtvirtinus teisės aktuose galimybę pareiškėjui pateikti užsienio valstybės institucijos, priverstinai vykdančios sprendimą, pažymą, turėtų būti išspręstas jos pripažinimo klausimas ir reglamentuotas skolininkų mokamų išlaikymo sumų konvertavimo į Lietuvos Respublikos nacionalinę valiutą klausimas.

Ateityje turėtų būti sprendžiami ir klausimai dėl Fondo išmokėtų išmokų išieškojimo iš skolininkų, kurie gyvena ir dirba užsienyje (tokiais atvejais Fondo administracijos sprendimas dėl Fondo išmokėtų išmokų išieškojimo iš skolininko turės būti vykdomas užsienio valstybėje), taip

pat dėl informacijos apie šių skolininkų gyvenamąją ir (ar) darbo vietą užsienio valstybėje gavimo galimybės ir kiti klausimai, susiję su tarptautiniu bendradarbiavimu vaiko teisės į išlaikymą įgyvendinimo ir valstybės įgytos teisės susigrąžinti išmokėtas lėšas iš skolininko (t. y. išieškojimo) įgyvendinimo srityse.

Šie neišspręsti klausimai nepagrįstai apriboja vaiko teises į socialinę apsaugą esant Vaikų išlaikymo fondo įstatyme nustatytiems pagrindams gauti nustatyto dydžio išlaikymą, jeigu vykdomieji dokumentai yra vykdomi užsienio valstybėse.

Toliau straipsnyje bus aptarti svarbiausi šiuo metu Vaikų išlaikymo fondo įstatymo teisinio reglamentavimo neapibrėžtumai ir praktikoje kylančios problemos.

3. Vaikų išlaikymo fondo įstatymo taikymo problemos

Dėl skolininko sąvokos

Apibrėžiant skolininko sąvoką, Vaikų išlaikymo fondo įstatyme nustatyta, kad skolininkas yra asmuo, kuris teismo sprendimu arba pagal teismo patvirtintą vaiko (vaikų) išlaikymo sutartį kiekvieną mėnesį privalo mokėti periodines išmokas vaikui išlaikyti, bet nevykdo teismo sprendimo arba nemoka visos teismo priteistos sumos.

Minėta, kad dėl tokios skolininko sąvokos apibrėžimo praktikoje pasitaiko atvejų, kai į Fondo administraciją kreipiamasi dėl žalos atlyginimo netekus maitintojo, kai yra priteistas išlaikymo žalos atlyginimas, jį mokant periodinėmis išmokomis ir skolininku tuomet būna ne vienas iš tėvų ar įtėvių, o kitas asmuo. Jeigu būtų tiksliai nustatyta, kad skolininkas yra vienas iš tėvų arba įtėvių, kuris teismo sprendimu arba pagal teismo patvirtintą vaiko (vaikų) išlaikymo sutartį kiekvieną mėnesį privalo mokėti periodines išmokas vaikui išlaikyti, bet nevykdo teismo sprendimo arba nemoka visos teismo priteistos sumos, tai problemų nekiltų.

Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektu[349] skolininko sąvoka yra tikslinama, nustatant, kad juo yra vienas iš tėvų (įtėvių) (ne *asmuo*), kuris teismo sprendimu arba pagal teismo patvirtintą vaiko (vaikų) išlaikymo sutartį kiekvieną mėnesį privalo mokėti periodines išmokas vaikui išlaikyti, bet nevykdo teismo sprendimo arba nemoka visos teismo priteistos sumos.

Tačiau tam, kad išsiaiškintume, tikslinga šią sąvoką keisti ar ne, privalu išsiaiškinti tikruosius įstatymo leidėjo ketinimus įtvirtinant šią sąvoką Vaikų išlaikymo fondo įstatyme. Aiškinant skolininko sąvoką, šią sąvoką reikia aiškinti remiantis vaikų išlaikymo fondo įstatymo nuostatomis susiejant ją su šio įstatymo tikslu. Vaikų išlaikymo fondo įstatymo tikslą atskleidžia šio įstatymo paskirtis, nurodyta 1 straipsnio 1 dalyje. Pagal ją, įstatymo paskirtis – užtikrinti vaiko teisę į socialinę apsaugą ir garantuoti valstybės įsipareigojimą esant šiame įstatyme nustatytiems pagrindams suteikti vaikui nustatyto dydžio išlaikymą. Iš šios teisės normos matyti, kad įstatymas yra skirtas valstybei garantuoti vaiko išlaikymą ir taip užtikrinti vaiko teisę į socialinę apsaugą. Šioje teisės normoje, išskyrus nuorodą į įstatymo nustatytus tokio išlaikymo pagrindus, nėra jokių kitų nuostatų ar sąlygų šiam išlaikymui teikti. Tai yra imperatyvi, visų kitų šio įstatymo nuostatų aiškinimą nulemianti įstatymų leidėjo nuostata, kuri taip pat atskleidžia įstatymų leidėjo atitinkamą ketinimą. Tai reiškia, kad jeigu kitaip nėra specialiai aptarta šiame įstatyme, vaiko teisė į nurodytą išlaikymą (esant šiame įstatyme nustatytiems pagrindams) yra absoliuti ir nėra saistoma jokių kitų aplinkybių, kartu ir aplinkybių, dėl kurių vaikas nustojo gauti atitinkamą išlaikymą iš asmenų, įpareigotų jį teikti pagal įstatymą (tėvų, įtėvių).

Taigi, mūsų manymu, tokią teisę turi ir pareiškėjas, kai į Fondo administraciją kreipiasi dėl žalos atlyginimo netekus maitintojo, kai yra priteistas išlaikymo žalos atlyginimas, jį mokant periodinėmis išmokomis ir skolininku tuomet būna ne vienas iš tėvų ar įtėvių, o kitas asmuo

---

[349] *Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas* [žiūrėta 2012-03-04]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=100338&p_query=&p_tr2=&p_org=&p_fix=n&p_gov=n>.

(trečiasis asmuo). Tokius materialinius teisinius santykius reglamentuoja Vaikų išlaikymo fondo įstatymas ir CK. Taigi reikia vadovautis Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 1 straipsnio 1 dalimi, 2 straipsnio 4 dalimi, 3 straipsnio 1, 2 dalimis, CK 3.192, 3.194 straipsniais. Pagal CK 3.192 straipsnį abu tėvai turi iš įstatymo kylančią pareigą materialiai išlaikyti savo vaikus, o vaikas turi teisę gauti iš tėvų materialinį išlaikymą. Su nepilnamečių vaikų išlaikymu susijusios prievolės atsiranda pagal įstatymą. Tai turtinės prievolės, todėl jų negalima perleisti kitiems asmenims, taip pat negalima atsisakyti jas vykdyti. Be to, su nepilnamečių vaikų išlaikymu susijusios prievolės yra viešosios tvarkos elementas. Išlaikymo prievolė atsiranda tėvams, kurių tėvystė (motinystė) įforminta. Todėl teisinė išlaikymo prievolė nesieja vaiko ir jo biologinio tėvo (motinos). Šiuo atveju egzistuoja prigimtinė vaiko biologinio tėvo (motinos) prievolė išlaikyti savo vaiką. Jeigu tėvai nevykdo įstatyme nustatytos jiems pareigos materialiai išlaikyti savo vaiką, teismas priteisia išlaikymą, tačiau teismas priteisti išlaikymą gali tik iš tokių asmenų (tokio asmens), kuriems įstatymas nustato pareigą materialiai išlaikyti vaikus. Tokia pat išlaikymo pareiga atsiranda ir įsivaikinus vaiką (CK 3.227 str.).

Taigi pagal įstatymą pareigą materialiai išlaikyti savo vaikus turi tik tėvai ir įtėviai, todėl gali atrodyti, kad skolininku, kuriam gali būti taikomos Vaikų išlaikymo fondo įstatymo nuostatos, gali būti tik tėvai arba įtėviai, nes su vaikų išlaikymu susijusios prievolės yra turtinės prievolės, kurių negalima perleisti kitiems asmenims, taip pat negalima atsisakyti jas vykdyti.

Kai yra priteistas išlaikymo žalos atlyginimas netekus maitintojo, jį mokant periodinėmis išmokomis, ir skolininku tuomet būna ne vienas iš tėvų ar įtėvių, o kitas asmuo (trečiasis asmuo), pareiga išlaikyti perkeliama, nes dėl kito asmens kaltės šios pareigos negali vykdyti vaiko tėvas. Teismo sprendimu priteistos atlygintinos žalos prigimtis yra privalomo vaiko išlaikymo netekimas. Žala yra nukentėjusiojo turtinio ar kitokio intereso pažeidimas, t. y. nukentėjusiojo turtiniai ar kitokie praradimai, dėl kurių nukenčia jo turtinė padėtis arba padaromas neigiamas poveikis neturtiniams interesams. Taikant civilinę atsakomybę, siekiama kompensuoti nukentėjusiojo turtinius praradimus. Visiškai atlyginti nuostolius – tai grąžinti nukentėjusįjį į tokią turtinę padėtį,

kokia būtų nepadarius žalos. Pagal CK 6.284 straipsnį, fizinio asmens mirties atveju teisę į žalos atlyginimą turi tie asmenys, kurie dėl asmens žūties patyrė nuostolių – neteko dalies teikto išlaikymo arba galimybės įgyvendinti teisę į išlaikymą. Tai gali būti asmenys, kurie: 1) faktiškai gavo išlaikymą; 2) turėjo teisę į išlaikymą iš žuvusiojo. Faktiniai išlaikytiniai turi būti nedarbingi. Nepilnamečiai vaikai yra nedarbingi ir preziumuojama, kad jiems reikalingas išlaikymas. Išlaikymas suvokiamas kaip materialinių ir kitokių asmeniui pragyventi reikalingų išteklių teikimas nuolat ir esminio dydžio (sudaro jo gyvenimo poreikių pagrindinę dalį). Nepilnamečiai vaikai yra išlaikomi suaugusiųjų. Ši pareiga tenka tėvams (CK 3.192 str. 1 d.). Teisė gauti iš mirusio asmens išlaikymą jo mirties dieną yra siejama su teisine išlaikymo pareiga. O remiantis Vaikų išlaikymo fondo įstatymo normomis matyti, kad jose ne nurodyti periodinių išmokų vaikui išlaikyti mokėjimo teisiniai pagrindai. Aiškinant šias teisės normas sisteminiu teisės aiškinimo būdu svarbu ir reikšminga tai, kad pareiga mokėti periodines išmokas vaikui išlaikyti ir šių išmokų dydis būtų nustatyti teismo sprendimu ir kad ši pareiga nėra vykdoma arba vykdoma netinkamai.

Aptarsime vieną iš atvejų, kai Fondo administracija atsisakė pareiškėjai mokėti Fondo išmokas pagal Vaikų išlaikymo fondo įstatymą, kai pareiškėja kreipėsi dėl teismo sprendimu pareiškėjos vaikui priteisto žalos atlyginimo netekus maitintojo, jį mokant periodinėmis išmokomis ir skolininku esant ne vienam iš tėvų ar įtėvių, o kitam asmeniui (trečiajam asmeniui).

2008 m. sausio 15 d. pareiškėja kreipėsi į Fondo administraciją, pateikdama prašymą gauti išmoką iš Vaikų išlaikymo fondo. Fondo administracijos direktorius 2008 m. vasario 8 d. sprendimu atsisakė mokėti išmoką, nes Vilniaus rajono apylinkės teismo 1998 m. birželio 15 d. sprendimu pareiškėjos vaikui buvo priteistas žalos atlyginimas. Atkreipė dėmesį, kad pagal vaikų išlaikymo fondo įstatymą į Fondo administraciją dėl išmokų iš Vaikų išlaikymo fondo mokėjimo gali būti kreipiamasi, kai vaikas negauna teismo sprendimu arba teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi nustatyto išlaikymo ar gauna tik dalį nustatyto išlaikymo. Nors vaikų išlaikymo fondo įstatymas aiškiai nenustato, kad išlaikymas turi būti priteistas teismo tik iš tėvų, kurie nevykdo išlaiky-

mo pareigos, tačiau teismas priteisti išlaikymą gali tik iš tokio asmens, kuriam teisės aktai nustato pareigą materialiai išlaikyti vaikus. Pagal CK 3.192 ir 3.227 straipsnių nuostatas tokią pareigą turi tėvai ir įtėviai. Taigi skolininkais pagal Vaikų išlaikymo fondo įstatymą gali būti tik tėvai arba įtėviai. Iš Vilniaus rajono apylinkės teismo 1998 m. birželio 15 d. sprendimu pareiškėjos naudai buvo priteistas žuvusiojo vaiko tėvo, vaiko išlaikymo žalos atlyginimas. Teismas rėmėsi tuo metu galiojusio CK keturiasdešimt antrojo skirsnio „Prievolės, atsirandančios dėl žalos padarymo“ nuostatomis (499, 500 str.), pagal kurias nukentėjusiojo mirties atveju teisę į žalos atlyginimą turėjo nedarbingi asmenys, kurie buvo mirusiojo išlaikomi arba jo mirties dieną turėjo teisę gauti iš jo išlaikymą, taip pat mirusiojo vaikas (vaikai), gimęs (gimę) po jo mirties. Tai atitinka dabar galiojančio CK 6.284 straipsnyje numatytą žalos atlyginimą netekus maitintojo. Pabrėžė, kad teismas sprendimu priteisė ne išlaikymą pagal tuo metu galiojusio Santuokos ir šeimos kodekso dešimtojo skirsnio „Alimentinės tėvų pareigos“ nuostatas, o žalos atlyginimą pagal tuo metu galiojusio CK keturiasdešimt antrojo skirsnio „Prievolės, atsirandančios dėl žalos padarymo“ nuostatas, o tai nepriskiriama Vaikų išlaikymo fondo įstatymo reguliavimo sričiai (t. y. valstybė neįsipareigojo perimti skolininkų pareigos mokėti teismo priteistą žalos atlyginimą).

Pareiškėja Fondo administracijos sprendimą apskundė Vyriausiajai administracinių ginčų komisijai (toliau – komisija), 2008 m. balandžio 4 d. sprendime komisija[350] nurodė, kad teismas trečiajam asmeniui perkėlė pareigą išlaikyti vaiką, nes dėl jo kaltės šios pareigos negali vykdyti vaiko tėvas. Teismo sprendimu priteistos atlygintinos žalos prigimtis yra privalomo vaiko išlaikymo netekimas, dėl to buvo nustatytas periodinis vaiko išlaikymo žalos atlyginimas, kuris turi būti mokamas kas mėnesį. Pabrėžė, kad išlaikymo priteisimas ir žalos atlyginimas netekus maitintojo negali būti tapatinami. Teismui priteisus išlaikymą iš vieno iš tėvų, išlaikymo dydis ir forma gali būti keičiami esant tam tikroms aplinkybėms (CK 3.201 str.), o maitintojo netekimo atveju priteistos atlygintinos žalos dydis negali būti keičiamas (išskyrus atvejus, kai maitintojo netekus

[350] Lietuvos Respublikos vyriausiosios administracinių ginčų komisijos 2008 m. balandžio 4 d. sprendimas Nr. 2008/03-4R-61.

gimsta vaikas) – pagal CK 6.288 straipsnį, jis tik gali būti indeksuojamas teisės aktų nustatyta tvarka (jeigu žala atlyginama periodinėmis išmokomis). Šiuo atveju teismas priteisė žalos atlyginimą, kurio rūšis – išlaikymo žalos atlyginimas, ir trečiąjį asmenį įpareigojo vykdyti ne alimentinę pareigą vaikui, o atlyginti žalą, kuri buvo padaryta vaiko tėvo gyvybės atėmimu (atsižvelgiant į bylos aplinkybes, žala priteista ne vienkartine išmoka, o periodinėmis išmokomis). Taigi skolininkas vykdo ne išlaikymo, o žalos atlyginimo pareigą, o tai nepriskirtina valstybės prisiimtų įsipareigojimų sričiai, užtikrinant vaikų išlaikymą.

Fondo administracija su skundu kreipėsi į Vilniaus apygardos administracinį teismą, prašydamas panaikinti Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos 2008 m. balandžio 4 d. sprendimą. Vilniaus apygardos administracinis teismas 2008 m. liepos 18 d. sprendimu skundą patenkino ir Komisijos 2008 m. balandžio 4 d. sprendimą panaikino. Teismas padarė išvadą, kad Komisijos sprendimas yra neteisėtas ir nepagrįstas, nes Komisija netinkamai išaiškino ir pritaikė materialinės teisės normas. Teismas konstatavo, kad Vilniaus rajono apylinkės teismas 1998 m. birželio 15 d. sprendimu civilinėje byloje priteisė ne išlaikymą pagal tuo metu galiojusio Santuokos ir šeimos kodekso dešimtą skirsnį „Alimentinės tėvų pareigos“, o žalos atlyginimą pagal tuo metu galiojusio CK 499 ir 500 straipsnius, t. y. netekto išlaikymo žalos atlyginimą. Teismas trečiąjį asmenį įpareigojo vykdyti ne alimentinę pareigą, o atlyginti žalą, kuri buvo padaryta vaiko tėvo gyvybės atėmimo atveju. Komisija nepagrįstai nurodė, kad teismas perkėlė trečiajam asmeniui pareigą išlaikyti vaiką, nes su nepilnamečių vaikų išlaikymu susijusios prievolės atsiranda pagal įstatymą ir tai yra turtinės prievolės, kurių negalima perleisti kitiems asmenims. Trečiasis asmuo teismo sprendimu privalo vykdyti ne išlaikymo, o žalos atlyginimo pareigą, kuri nepriskiriama Vaikų išlaikymo fondo įstatymo reguliuojamų teisinių santykių sričiai. Todėl Fondo administracijos skundas buvo tenkintinas ir Komisijos sprendimas naikintinas.

Lietuvos Vyriausiasis administracinis teismas[351] nurodė, kad nagrinėjamo ginčo esmė – pareiškėjos teisė gauti Fondo išmokas savo nepilna-

[351] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. birželio 9 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A[143] – 743/2009. Procesinio sprendimo kategorija 38 (S).

mečiam vaikui išlaikyti. Byloje nėra ginčo, kad pareiškėjos sūnus atitinka Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2 straipsnio 2 dalyje pateiktą sąvokos „vaikas“ apibrėžimą, o pati pareiškėja atitinka šio įstatymo straipsnio 3 dalyje pateiktą sąvokos „pareiškėjas“ apibrėžimą. Ginčo šalių nuomonės skiriasi tik dėl to, ar trečiasis asmuo (asmuo, iš kurio minėtu Vilniaus rajono apylinkės teismo 1998 m. birželio 15 d. sprendimu yra priteistos pareiškėjos sūnaus išlaikymo žalos atlyginimui periodinės išmokos vieną kartą per mėnesį) Vaikų išlaikymo fondo įstatymo taikymo požiūriu gali būti laikomas skolininku, t. y. ar jis atitinka šio įstatymo 2 straipsnio 4 dalyje pateiktą sąvokos „skolininkas“ apibrėžimą. Todėl nagrinėjant šį ginčą būtina pateikti Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2 straipsnio 4 dalies aiškinimą. Tai darydama kolegija pažymi, kad šios teisės normos (sąvokos „skolininkas“) aiškinimas turi būti pateiktas aiškinant patį Vaikų išlaikymo fondo įstatymą. Todėl tokiam aiškinimui turi būti panaudoti ne tik lingvistinis, bet ir kiti teisės aiškinimo metodai, pirmiausia – teleologinis (įstatymo tikslo) aiškinimo metodas. Kolegija pažymėjo, kad lingvistinis Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2 straipsnio 4 dalies bei 3 straipsnio 1 ir 2 dalių aiškinimas tokiam aptariamo įstatymo tikslo aiškinimui neprieštarauja. Pagal Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2 straipsnio 4 dalį skolininkas (šio įstatymo taikymo prasme) yra *asmuo, kuris teismo sprendimu arba pagal teismo patvirtintą vaiko (vaikų) išlaikymo sutartį kiekvieną mėnesį privalo mokėti periodines išmokas vaikui išlaikyti, bet nevykdo teismo sprendimo arba nemoka visos teismo priteistos sumos*. O pagal šio įstatymo 3 straipsnio (kuriame yra nustatyti minėti 1 straipsnio 1 dalyje aptarti išlaikymo suteikimo pagrindai) 1 dalį *Fondo išmokos pagal šio įstatymo nuostatas mokamos tik tuo atveju, kai lėšos vaikui išlaikyti yra priteistos teismo sprendimu arba nustatytos teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi ir yra mokamos periodinėmis išmokomis vieną kartą per mėnesį*. Šio straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad *į Fondo administratorių dėl Fondo išmokų mokėjimo gali būti kreipiamasi, kai vaikas negauna teismo sprendimu arba teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi nustatyto išlaikymo ar gauna tik dalį nustatyto išlaikymo. Fondas išmoka teismo sprendimu arba teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi nustatytą išlaikymą, o kai vaikas gauna tik dalį nustatyto išlaikymo, – teismo sprendimu arba teismo patvirtinta*

vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi nustatytos ir skolininko mokamos sumos skirtumą. Abiem atvejais išmoka vienam vaikui per mėnesį negali būti didesnė negu 1,5 MGL dydžio. Iš nurodytų teisės normų matyti, kad jose nėra nurodyti periodinių išmokų vaikui išlaikyti mokėjimo teisiniai pagrindai. Pagal jas (aiškinant šias teisės normas sisteminiu teisės aiškinimo būdu) yra svarbu ir reikšminga, kad pareiga mokėti periodines išmokas vaikui išlaikyti ir šių išmokų dydis būtų nustatyti teismo sprendimu ir kad ši pareiga nėra vykdoma arba vykdoma netinkamai. Atsižvelgdama į nurodytus argumentus, kolegija konstatavo, kad nagrinėjamai bylai reikšminga nustatyti, ar minėtu Vilniaus rajono apylinkės teismo 1998 m. birželio 15 d. sprendimu iš trečiojo asmens priteistos periodinės išmokos yra skirtos pareiškėjos sūnui išlaikyti ar kitiems su šiuo išlaikymu nesusijusiems tikslams. Iš šio teismo sprendimo bei šiame sprendime nurodytų jo priėmimo teisinių pagrindų akivaizdžiai matyti, kad nurodytos išmokos yra skirtos pareiškėjos sūnui išlaikyti per visą šiame sprendime nurodytą laiką. Taigi kolegija konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas neteisingai aiškino šioje byloje taikytinas materialinės teisės normas (Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2 str. 4 d., 3 str. 1 ir 2 d.). Todėl teismo priimtas sprendimas naikintinas, o atsakovo (pirmosios instancijos teismui paduotas) skundas atmestinas kaip nepagrįstas.

Ar Vaikų išlaikymo fondo įstatymas užtikrina visiems vaikams lygias teises į socialinę apsaugą valstybei garantuojant esant šiame įstatyme nustatytiems pagrindams gauti nustatyto dydžio išlaikymą?

Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 3 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad Fondo išmokos mokamos tik tuo atveju, kai lėšos vaikui išlaikyti yra priteistos teismo sprendimu arba nustatytos teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi ir yra mokamos periodinėmis išmokomis vieną kartą per mėnesį. Taigi pagal Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 3 straipsnio 1 dalį teisė į Fondo išmokas atsiranda tik tuo atveju, kai lėšos vaikui išlaikyti mokamos periodinėmis išmokomis vieną kartą per mėnesį, t. y. iš esmės nurodytas tik vienas teisės į Fondo išmokas kriterijus – jei lėšos vaikui išlaikyti mokėtinos periodinėmis kasmėnesinėmis išmokomis.

Atkreiptinas dėmesys, kad pagal CK 3.196 straipsnio 1 dalį teismas gali priteisti išlaikymą vaikams iš jų tėvų (vieno jų), kurie nevykdo pareigos išlaikyti savo vaikus, trimis būdais: kas mėnesį mokamomis periodinėmis išmokomis, konkrečia pinigų suma (vienkartine išmoka), priteisiant vaikui tam tikrą turtą.

Pažymėtina, kad pirminėje projekto redakcijoje (Reg. Nr. XP-1518) teisė į Fondo išmokas buvo siejama su keliais kriterijais – jei lėšos vaikui išlaikyti buvo mokėtinos periodinėmis kasmėnesinėmis išmokomis bei pagal projekto (XP-1518 3 str. 1 d.), kai jo šeimos pajamos vienam asmeniui nesiekė 4 MGL. Tobulinant projektą jo svarstymo Seime metu šeimos pajamų vienam asmeniui maksimalaus dydžio kriterijaus buvo atsisakyta, atsižvelgiant į Vyriausybės išvadoje pateiktą siūlymą nesieti vaikų teisės į Fondo išmokas su šeimos pajamų įvertinimu ir užtikrinti visiems vaikams lygias teises gauti išlaikymą.

Neaišku, ar koncepcija – teisę į Fondo išmokas sieti tik su vienu vaikų išlaikymo būdu (periodinėmis kasmėnesinėmis išmokomis), negalėtų būti vertinama kaip paneigianti visų vaikų lygias teises į išlaikymą.

Šiuo metu Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekte[352] siūlytinas teisinis reglamentavimas šios padėties neištaiso. Šio įstatymo projekto 2 straipsnyje siūlytina pakeisti 3 straipsnį ir jį išdėstyti taip:

„3 straipsnis. Fondo išmokų mokėjimo pagrindai ir išmokų dydžiai

1. Fondo išmokos pagal šio įstatymo nuostatas mokamos tik tuo atveju, kai lėšos vaikui išlaikyti yra priteistos teismo sprendimu arba nustatytos teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi tokia išraiška, kuri leidžia nustatyti mokėtinos sumos dydį, ir yra mokamos periodinėmis išmokomis vieną kartą per mėnesį […].“

Mūsų manymu, šiuo metu galiojantis ir siūlomas teisinis reglamentavimas, siejantis teisę į Fondo išmokas tik su vienu vaikų išlaikymo būdu (periodinėmis kasmėnesinėmis išmokomis), turėtų būti vertinamas kaip paneigiantis visų vaikų lygias teises į valstybės garantuojamą įsipareigo-

[352] Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas [žiūrėta 2012-03-04]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=100338&p_query=&p_tr2=&p_org=&p_fix=n&p_gov=n>.

jimą, esant Vaikų išlaikymo fondo įstatyme nustatytiems pagrindams suteikti vaikui nustatyto dydžio išlaikymą, ir turėtų būti keičiamas.

Dėl skolininkų išvykimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos

Kita problema yra susijusi su skolininkų išvykimu iš Lietuvos Respublikos teritorijos.

Minėta, kad vienas iš būtinų dokumentų, kurį pareiškėjas privalo pateikti, kreipdamasis į Fondo administraciją dėl išmokų iš Vaikų išlaikymo fondo, yra antstolio išduota pažyma apie priteistų lėšų vaikui išlaikyti mokėjimą. Taigi išmokų iš Vaikų išlaikymo fondo dydis nustatomas pagal antstolio išduotą pažymą, patvirtinančią, kad vaikas negauna viso arba dalies teismo sprendimu arba teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi nustatyto išlaikymo.

Pareiškėjas, nepateikęs Fondo administracijai pagal teisės aktus reikalaujamos antstolio pažymos, neturi teisės gauti išmokų iš Vaikų išlaikymo fondo. Pareiškėjai dažniausiai negali pateikti antstolio pažymos dėl to, kad antstolis nepriima vykdyti teismo išduoto vykdomojo dokumento, nes skolininkas išvykęs į užsienį. Vis dažniau antstoliai pagal pareiškėjų prašymus išduoda priteistų lėšų vaikui išlaikyti mokėjimų pažymas, nors, Gyventojų registro tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis, skolininkai deklaravę savo išvykimą į užsienio valstybę. Susisiekus su keliomis antstolių kontoromis, kurių žinioje buvo tokių atvejų, ir pasitikslinus dėl tokios situacijos, antstoliai pripažino, kad buvo nepatikrintos skolininkų buvimo vietos ir vykdomieji dokumentai buvo grąžinti pareiškėjams CPK 631 straipsnio 1 dalies 9 punkto pagrindu.

Praktikoje pasitaikė atvejų, kai antstolis, susisiekus su juo, paaiškino, kad jam yra žinoma, jog skolininko gyvenamoji vieta yra užsienyje, jis Lietuvos Respublikos teritorijoje jokių pajamų ar turto neturi, vykdymo veiksmai nėra atliekami kelerius ar net keliolika metų, tačiau vykdomoji byla nėra užbaigiama, nors antstolis objektyvių duomenų, kad išlaikymas gautas ar negautas, šiuo atveju neturi. Pagrindinis to motyvas – norint gauti socialinę pašalpą asmuo turi į atitinkamą instituciją pristatyti antstolio pažymą. Norėtume atkreipti dėmesį, kad remiantis

tokio išlaikymo išieškojimą vykdančio antstolio išduota pažyma vaikui skiriamos išmokos iš Vaikų išlaikymo fondo, o Fondo administracijos mokamos išmokos iš Vaikų išlaikymo fondo nėra pašalpos ir turės būti susigrąžintos. Todėl Fondo administracijos veiklai itin aktualūs ir reikšmingi antstolių atliekami veiksmai tokio pobūdžio vykdomosiose bylose, nes Fondo administracija kreipiasi dėl skolų išieškojimo į tuos pačius antstolius dėl tų pačių skolininkų.

Norint išvengti nevienodo pareiškėjų, kai skolininkai išvykę į užsienį, traktavimo (Fondo administracija atsisako skirti išmokas tiems pareiškėjams, kurie negali pateikti antstolio pažymos, nes antstolis nepriima vykdyti vykdomojo dokumento, mat skolininkas išvykęs iš Lietuvos Respublikos teritorijos, tačiau skiria išmokas tiems pareiškėjams, kurie pateikia antstolio pažymas, nors jau šių pažymų pateikimo metu yra žinoma, kad skolininkas išvykęs į užsienį, t. y. deklaravęs išvykimą, ir Lietuvoje jokio turto ar pajamų neturi. Taigi vienu atveju pareiškėjai gauna išmokas iš Vaikų išlaikymo fondo, o kitu – ne, nors abiem atvejais skolininkas yra deklaravęs išvykimą į užsienio valstybę) antstolio pažymoje turi būti nurodomi tik tikri ir objektyvūs duomenys.

Taigi tokia praktika nėra teisinga išieškotojų, kurių vykdomieji dokumentai nuo pat pradžių nepriimami vykdyti dėl skolininko išvykimo į užsienį, atžvilgiu ir turi būti keistina.

Valstybei perėmus pareigą vietoj skolininko mokėti išmokas vaikui išlaikyti, išmokoms iš Fondo mokėti itin svarbūs duomenys, esantys antstolio vykdomojoje byloje. Kol antstolis vykdo vykdomąją bylą, preziumuojama, kad yra atliekami (atlikti) visi veiksmai, būtini periodinėms išmokoms vaikui (vaikams) išlaikyti išieškojimui iš skolininko, ir išmokos iš Fondo mokamos tik nesant galimybių išieškoti iš skolininko. Todėl Fondo administracija turėtų būti informuojama apie antstolio patvarkymus, atliktus vadovaujantis CPK įtvirtintomis vykdymo proceso nuostatomis, nes šie duomenys yra tiesiogiai susiję su išmokų iš Fondo mokėjimu.

Kai kurios praktikoje kylančios problemos dėl pareiškėjų nepranešimo apie aplinkybių, susijusių su išmokų mokėjimo nutrūkimu, atsiradimą

Kretingos rajono apylinkės teismo 2003 m. balandžio 11 d. sprendimu vaiko tėvas buvo įpareigotas teikti išlaikymą savo ir pareiškėjos sūnui (po 200 Lt kas mėnesį iki jo pilnametystės), o vaiko gyvenamoji vieta buvo nustatyta su pareiškėja. Kadangi vaiko tėvas nemokėjo vaikui išlaikymo, pareiškėja kreipėsi į Fondo administraciją dėl išmokos skyrimo. Pagal pareiškėjos kreipimąsi 2009 m. rugsėjo 16 d. buvo priimtas sprendimas dėl išmokų iš Vaikų išlaikymo fondo mokėjimo, kuriuo nuspręsta nuo 2008 m. gegužės 1 d. vaikui kiekvieną mėnesį mokėti po 195 Lt dydžio išmoką. Vadovaujantis šiuo sprendimu, nuo 2009 m. rugsėjo 24 d. iki 2010 m. sausio 21 d. vaikui buvo išmokėta 3 900 Lt išmokų už laikotarpį nuo 2008 m. gegužės 1 d. iki 2009 m. gruodžio 31 d. Tačiau, gavus Kretingos rajono apylinkės teismo 2009 m. spalio 12 d. nutartį, paaiškėjo, kad pareiškėja atsisakė išlaikymo skolos, o vaikas gyvena su tėvu nuo 2006 m. birželio 15 d. Vadinasi, pareiškėja iš Vaikų išlaikymo fondo gavo 3 900 Lt už laikotarpį, kai vaikas su ja negyveno. Kretingos rajono apylinkės teismo 2009 m. spalio 12 d. nutartyje nurodyta, jog pareiškėja atsisakė visos jos naudai apskaičiuoto išlaikymo skolos, todėl išmokos iš Vaikų išlaikymo fondo jai neturėjo būti mokamos. Atsižvelgiant į tai, Fondo administracija nusprendė nuo 2008 m. gegužės 1 d. nutraukti išmokų mokėjimą, nes Kretingos rajono apylinkės teismo 2009 m. spalio 12 d. nutartimi patvirtinta taikos sutartimi pareiškėja pripažino, kad sūnus gyvena pas tėvą nuo 2006 m. birželio 15 d., ir atsisakė 14 048,83 Lt išlaikymo skolos. Iš pareiškėjos taip pat buvo pareikalauta grąžinti 3 900 Lt dydžio permoką. Pareiškėja nurodė, kad nesutinka su skundžiamu atsakovo sprendimu ir raštu. Iki Kretingos rajono apylinkės teismo 2009 m. spalio 12 d. nutarties įsiteisėjimo ji iš Vaikų išlaikymo fondo teisėtai gavo pinigus, todėl neprivalo jų grąžinti.

Vilniaus apygardos administracinis teismas[353] 2010 m. lapkričio 8 d. sprendimu pareiškėjos skundą atmetė. Teismas nurodė, kad Kretingos rajono apylinkės teismo 2003 m. balandžio 11 d. sprendimu patvirtinta santuokos nutraukimo pasekmių sutartimi vaiko tėvas įsipareigojo savo sūnui iki jo pilnametystės teikti išlaikymą – po 200 Lt kas mėnesį. Šia sutartimi vaiko gyvenamoji vieta buvo nustatyta su pareiškėja. Po to buvo laikotarpiai, kai vaiko tėvas nemokėjo teismo nustatyto išlaikymo vaikui, dėl to buvo susidariusi skola ir pareiškėja 2008 m. gegužės 8 d. pateikė atsakovui prašymą gauti išmoką iš Vaikų išlaikymo fondo. Tuo pagrindu Fondo administracija paskyrė kasmėnesinę 195 Lt dydžio išmoką iš Vaikų išlaikymo fondo, kol atsiras vaikų išlaikymo fondo įstatyme nustatyti pagrindai sustabdyti arba nutraukti išmokų mokėjimą. Iš Vaikų išlaikymo fondo lėšų pradėjus mokėti išmokas, buvo dengiama dalis 14 048,83 Lt išlaikymo skolos. Nuo 2009 m. rugsėjo 24 d. iki 2010 m. sausio 21 d. iš Vaikų išlaikymo fondo buvo išmokėta 3 900 Lt išmokų suma už 2008 m. gegužės 1 d.–2009 m. gruodžio 31 d. laikotarpį. Tačiau Kretingos rajono apylinkės teismo 2009 m. spalio 12 d. nutartimi patvirtinta sutartimi vaiko gyvenamoji vieta buvo nustatyta su tėvu. Be to, teismo patvirtinta sutartimi pareiškėja pripažino, jog sūnus nuo 2006 m. birželio 15 d. gyvena pas tėvą, ir atsisakė 14 048,83 Lt išlaikymo skolos. Teismas nurodė, kad pareiškėja šiuo atveju atsisakė viso buvusio iki Kretingos rajono apylinkės teismo 2009 m. spalio 12 d. nutarties priėmimo skolos. O atsakovas, nežinodamas apie teismo nutartį, pradėjo mokėti pareiškėjai išmokas, nors tokios skolos, kurią turėtų dengti atsakovas, pagal teismo 2009 m. spalio 12 d. nutartį iš viso būti negalėjo, nes vaikas tuo metu jau gyveno su tėvu.

Taigi visa išmokų suma pareiškėjos buvo gauta nesant Vaikų išlaikymo fondo įstatyme numatyto pagrindo, todėl nuo 2008 m. gegužės 1 d. pagrįstai buvo nutrauktas išmokų iš Vaikų išlaikymo fondo mokėjimas. Išmokos pagal Vaikų išlaikymo fondo įstatymą gali būti mokamos tik asmeniui, su kuriuo gyvena vaikas.

---

[353] Vilniaus apygardos administracinio teismo 2010 m. lapkričio 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A^{442}-2384/2011.

Šiuo atveju Fondo administracija pagal Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 12 straipsnio 1 dalį turi teisę iš pareiškėjų, kurių prašymu buvo mokamos išmokos, teisės aktų nustatyta tvarka išieškoti nepagrįstai išmokėtas sumas, jeigu pareiškėjai pateikė klaidingą informaciją arba nepranešė, kad atsirado aplinkybės, nurodytos šio įstatymo 6 straipsnio 1 dalyje.

NEPILNAMEČIŲ INTERESŲ APSAUGA NOTARO VEIKLOJE

Dalija Svirbutienė
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto lektorė, notarė

Teisinėje literatūroje mokslinio sąvokų „vaikas“ ir „nepilnametis“ apibrėžtumo nėra, jos vartojamos kaip tapačios. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija[354] (Lietuvos Respublika ratifikavo 1995 m. liepos 3 d.) vaiku laiko kiekvieną žmogų, neturintį aštuoniolikos metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama anksčiau. Šiame įstatyme įtvirtintos pagrindinės vaiko teisės ir laisvės, kurios turi būti saugomos visais civilinių teisių gynimo būdais. Vaiko interesų viršenybės principo, įtvirtinto tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje, įgyvendinimas yra viešojo intereso apsaugos sudedamoji dalis. Vaikas nuo gimimo įgyja teisnumą, t. y. galimybę turėti subjektines teises, tačiau daugumą savo, kaip žmogaus, teisių jis gali įgyvendinti savarankiškai tik įgijęs visišką veiksnumą. Dėl savo fizinio, psichinio, psichologinio nesubrendimo, gyvenimo patirties stokos vaikas yra specifinis subjektas.[355] Nepilnametis vaikas, būdamas nuosavybės teisinių santykių subjektu, gali būti turto savininkas. Nuosavybės teisę į turtą jis gali įgyti įvairiais įstatyme numatytais būdais: gauti kaip dovaną, stipendiją, išlaikymą, paveldėti ir t. t. Šiame straipsnyje bus pateikiamos įžvalgos, susijusios su nepilnamečių turtinių teisių apsaugos užtikrinimo problematika, su kuria susiduria notaras atlikdamas jam pavestas funkcijas.

Nepilnamečiui nuosavybės teise pagal CK 4.38 straipsnį gali priklausyti bet koks kilnojamas ir nekilnojamas daiktas ir kitas turtas, neapribotas ir neišimtas iš civilinės apyvartos. Nepriklausomai nuo nuosavybės įgijimo būdo ir sudėties, nepilnamečio nuosavybės teisė turi būti ginama ne mažiau nei pilnamečių savininkų. Pagal CK 3.155 straipsnio 1 dalį vaikams iki pilnametystės ar emancipacijos galioja tėvų valdžia, kurią

[354] Jungtinių Tautų vaiko teisių konvekcija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
[355] Mikelėnas, V. Šeimos teisė. Vilnius: Justitia, 2009.

sudaro visuma tėvų teisių ir pareigų. Užtikrindamas vaiko turtinių teisių apsaugą, įstatymų leidėjas įtvirtino tėvų ir vaikų turto atskyrimo modelį (CK 3.161 str. 4 d.). Nepilnamečio teisė turėti atskirą nuo tėvų turtą – viena pagrindinių vaiko teisių, o turto atskyrimas yra absoliutaus pobūdžio ir nepriklauso nuo nepilnamečio turto rūšies ar jo įgijimo būdo. Tai lemia tam tikras pareigas tėvams ir tretiesiems asmenims. Tėvų pareigos įvardijamos ne vaiko teisių įgyvendinimo, o jų įgyvendinimo užtikrinimo prasme. CK 3.163 straipsnio 1 dalyje pasakyta, kad „nepilnamečių vaikų teisių įgyvendinimą užtikrina tėvai". Nors nepilnametis yra lygiateisis teisinių santykių subjektas, tačiau visiško civilinio veiksnumo neturėjimas, įgyvendinant jo nuosavybės teises, turi tam tikrą specifiškumą, t. y. nepilnametis, būdamas nuosavybės teisinių santykių subjektas, turi su turtu susijusias teises ir pareigas, kurias dažniausiai įgyvendina per savo atstovus pagal įstatymą arba jų sutikimu. Nepilnamečiai jas gali įgyvendinti savarankiškai arba padedami tėvų (globėjų, rūpintojų, įtėvių) – tai priklauso nuo amžiaus, nuo turimo civilinio veiksnumo apimties. Pagal CK 2.7 straipsnio 3 dalį nepilnamečiai iki keturiolikos metų gali savarankiškai sudaryti smulkius buitinius sandorius, taip pat sandorius, susijusius su savo uždirbtų lėšų, atstovų pagal įstatymą ar kitų asmenų suteiktų lėšų panaudojimu, jeigu šiems sandoriams nenustatyta notarinė ar kita speciali forma. Nepilnamečio teisėti atstovai gali patvirtinti sandorį, kurio nepilnametis negalėjo sudaryti savarankiškai, jei toks sandoris naudingas vaikui ir nepažeidžia jo teisių ir teisėtų interesų (CK 1.79 str., CK 1.84 str.). Visus kitus sandorius už nepilnamečius iki keturiolikos metų jų vardu sudaro tėvai arba globėjai išimtinai vaiko interesais. Siekiant, kad šių teisių įgyvendinimas atitiktų geriausius vaiko interesus, įstatymų leidėjas įtvirtino išankstinę teismo kontrolę tėvams sudarant sandorius, susijusius su nepilnamečio vaiko turtu (CK 3.188 str.). Nepilnamečiai nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų turi teisę savarankiškai sudaryti sandorius, turėdami tėvų (globėjų) sutikimą. Beje, tokį sutikimą tėvai (globėjai) gali duoti ir sudarę sandorį. Įstatyme numatyta priemonė, leidžianti tėvams tvarkyti nepilnamečiam vaikui priklausantį turtą, yra uzufrukto teisė (CK 3.185 str. 1 d). Ši teisė yra specifinė ir privaloma įgyvendinti atsižvelgiant į vaiko ir visos šeimos interesus, nors yra turtinė, tačiau susijusi tik su tėvų asmeniu, todėl negali būti sandorių objektas.

Tėvų uzufrukto teisė negali būti įkeista, parduota, kitu būdu perleista ar suvaržyta, iš jos negali būti išieškoma. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, kad uzufrukto teisės turinys kinta priklausomai nuo vaiko amžiaus.[356] Įstatymas (CK 3.187 str.) taip pat išskiria tam tikrą turtą, kurio tėvai neturi teisės tvarkyti net uzufrukto teisėmis. Tokiam turtui priskiriamas vaiko turtas, įgytas už savo paties lėšas, skirtas vaiko lavinimo, jo pomėgių tenkinimo ar laisvalaikio organizavimo tikslams, vaikui dovanotas ar jo paveldėtas turtas, numatant sąlyga, kad jam nebus nustatytas uzufruktas. Vis dėlto vaiko poreikiai nėra atskirti nuo bendrų šeimos poreikių, todėl vaikų turtas ar jo duodamos pajamos, prireikus ir nepažeidžiant vaikų interesų, gali būti panaudojami bendriems šeimos poreikiams tenkinti. Tėvų uzufrukto teisė priklauso abiems tėvams, todėl abu tėvai savo lėšomis turi prisidėti prie nepilnamečių vaikų turto išlaikymo.[357] Vienas iš tėvų, kuris atskirtas nuo vaikų ar kurio tėvų valdžia yra apribota, neturi uzufrukto teisės, nepilnamečio turtą tvarko tas iš tėvų, kuris nėra atskirtas nuo vaikų ir kurio tėvų valdžia neapribota. Nutraukus santuoką ar pradėjus gyventi skyrium, išlaikymui priteistą turtą uzufrukto teise taip pat tvarko tas iš tėvų, su kuriuo lieka gyventi vaikas.[358]

Teisė turi saugoti, kad tėvai nešvaistytų vaikams priklausančio turto, tinkamai vykdytų savo kaip tėvų prigimtines teises ir pareigas. Nepilnamečio vaiko interesas yra ne tik privatus, bet viešas, todėl jo apsauga turi rūpintis ne tik tėvai (globėjai), bet ir valstybės institucijos, pareigūnai (CK 3.163 str. 4 d.). Apsaugant nepilnamečio interesus svarbus vaidmuo tenka notarams, kaip valstybės įgaliotiems asmenims, užtikrinantiems, kad civiliniuose teisiniuose santykiuose nebūtų neteisėtų sandorių ar dokumentų[359].

---

[356] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-618/2004.

[357] Vilniaus apygardos teismo 2010 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1049-516/2010.

[358] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 54 „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus taikymo teismų praktikoje“.

[359] Lietuvos Respublikos notariato įstatymo 2 straipsnis.

Savo nepilnamečiam vaikui priklausantį turtą tėvai tvarko bendru sutarimu, neatlygintinai, nesiekdami asmeninės naudos, sąžiningai. Pareiga išlaikyti savo vaikus yra sudėtinė tėvų valdžios dalis. CK 3.155 straipsnyje įtvirtinta tėvų pareiga prižiūrėti vaikus iki pilnametystės apima visus šeimos santykius. Tėvai privalo išlaikyti savo vaikus ir ši prievolė yra turtinė asmeninė *(intuitio personae*), todėl jos negalima perleisti kitiems asmenims, atsisakyti vykdyti. Dažnai tėvams emigruojant į užsienį vaikai lieka gyventi su giminaičiais, kuriems „perkeliama " dalis pareigų ir teisių. Notarai dažnai susilaukia tokių tėvų pageidavimų sudaryti įgaliojimus, kuriais tarsi būtų perduodamos prigimtinės tėvų pareigos ir teisės. Tokių atstovavimo santykių negali būti – notarai privalo atsisakyti tvirtinti tokius dokumentus ir siūlyti pasinaudoti įstatyme numatyta galimybe steigti nepilnamečio laikinąją globą (rūpybą) (CK 3.254 str. 2 p). Tėvams gyvenant skyrium vaikų išlaikymo pareiga negali būti vykdoma tik vieno iš tėvų, nors kitas su tuo ir sutiktų.[360] Nepilnamečio vaiko vardu sandorius sudaro abu tėvai, abu tėvai pritaria (ar nepritaria) nepilnamečio sudarytiems sandoriams. Ištuokos ar gyvenimo skyrium atveju tokia teisė priklauso tam iš tėvų, su kuriuo likęs gyventi vaikas. Jei teismo sprendime neaptarta vaiko gyvenamoji vieta, ar vaiko tėvai nėra ir nebuvo santuokoje, notarinė praktika formuojama ta linkme, kad nepilnamečio interesams, sudarant notarinius sandorius, atstovauja abu tėvai. Pamatinis vaiko teisių apsaugos principas, įtvirtintas tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje, – vaiko interesų viršenybės principas[361] – lemia, kad tėvai (globėjai) nepilnamečių vardu gali sudaryti ne bet kokius sandorius, o tik tuos, kurie nepažeidžia minėto principo, taip pat yra ekonomiškai naudingi vaikui. Tėvai neturi teisės pirkti nepilnamečiams vaikams priklausantį turtą, dovanoti jį sau ir pan. Įgyjant turtą už nepilnamečio lėšas (jų dalį) tėvai privalo vaiką nurodyti pirkėju, jo dalis turi būti proporcinga jam priklausančių įdėtų lėšų daliai. Deja, įstatymas nenumato galimybės notarui patikrinti investuojamų pinigų priklausomumą, todėl galimi nesąžiningų tėvų sudaromi sandoriai. Draudžiami

[360] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-101/2010.

[361] Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3str. 1 d. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

sandoriai, esant galimam interesų konfliktui (pvz., tėvai parduoda nepilnamečio turtą trečiajam asmeniui, o tada patys tą turtą nusiperka), reikalavimo perleidimo sandoriai, pagal kuriuos tėvai įgytų reikalavimo teisę į savo vaikų turtą, ir t. t.

CK 3.188 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta imperatyvi norma reikalauja išankstinio teismo leidimo, jei tėvai ketina sudaryti sandorį, susijusį su nepilnamečio vaiko turtu, nesvarbu, koks yra sandorio objektas, išskyrus specialiose normose, pavyzdžiui, minėto straipsnio 5 ir 6 punktuose, numatytus atvejus. CK komentare pasakyta, kad CK 3.188 straipsnio 1 dalies 1 punktas taikytinas nekilnojamiems daiktams, taip pat sistemiškai aiškinant šio straipsnio 1 ir 6 punktus kilnojamiems daiktams, kurių vertė viršija dešimties minimalių mėnesinių algų dydį.[362] Jeigu sandorį sudaro pats nepilnametis, turintis dalinį veiksnumą, tokio leidimo nereikia, tai nurodyta ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 birželio 20 d. nutarime Nr. 41: „Nepilnamečiai nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų, turintys dalinį civilinį veiksnumą, savarankiškai sudaro sandorius, numatytus LR CK 2.8 straipsnio 2 ir 4 dalyse, 2.7 straipsnio 3 dalyje, ir taip disponuoja savo pajamomis bei turtu, įgytu už šias pajamas. Visiems kitiems nepilnamečių nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų sudaromiems sandoriams reikalingas tėvų (rūpintojų) sutikimas (LR CK 2.8 str. 1 d.) ,o ne teismo leidimas.“[363] Savo sutikimą tėvai išreiškia raštu notaro akivaizdoje. Teismai išduoda leidimus sudaryti tam tikrus sandorius, tačiau pasinaudoti tokiu leidimu, t. y. sudaryti sandorį, yra tėvų pasirinkimas. Leidimo galiojimo laikas neapibrėžtas, todėl notarai, tvirtindami sandorius, turi vadovautis protingumo kriterijumi, išnagrinėti visas sandorio sudarymo aplinkybes bei sąlygas, kad pasikeitus aplinkybėms toks teismo leidimas nepažeistų nepilnamečio interesų.

Nepilnamečiam vaikui priklausančio turto sandoriams sudaryti teismo leidimas reikalingas nepriklausomai nuo turto rūšies (taip pat ir

---

[362] *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė.* Justitia, 2002, p. 369.

[363] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 birželio 20 d. nutarimas Nr. 41 „Dėl įstatymo taikymo teismų praktikoje, nagrinėjant bylas dėl teismo leidimų išdavimo pagal Civilinio proceso kodekso XXXIX skyriaus taisykles“. *Teismų praktika*. 2003, 12.

paveldėjimo teisėms perleisti). Jei teismas tokiame leidime nenustato pardavimo kainos, atsiskaitymo būdo arba nurodo *kainą ir sąlygas nustatyti pareiškėjo nuožiūra,* notaras turi atsisakyti tvirtinti sandorį, jei sandorio kaina yra neprotingai maža, bet negali pats nustatyti atsiskaitymo būdo ir įpareigoti gaunamų iš sandorio lėšų pervesti į nepilnamečio vardu atidarytą sąskaitą.

Įstatymų leidėjas vienu atveju neriboja nepilnamečio sudaromų sandorių, tik nustato tam tikrus reikalavimus bei sąlygas, kitais atvejais riboja galimybę sudaryti tam tikrus sandorius, pavyzdžiui, nesulaukęs 18 metų, asmuo negali sudaryti ikivedybinės sutarties (CK 3.102 str. 3 d.).

Testamentui (vienašaliam sandoriui) sudaryti įstatyme numatyti specialūs reikalavimai, todėl nepilnametis, net ir turėdamas tėvų (globėjų) sutikimą, sudaryti testamento negali (CK 5.15, 5.16 str.). Nepilnametis, sukakęs 16 metų, jo tėvų, globos (rūpybos) institucijų, jo rūpintojų ar jo paties pareiškimu gali būti teismo tvarka pripažintas visiškai veiksniu (emancipuotas) (CK 2.9 str.). Šiuo atveju emancipuotas nepilnametis įgyja ir testamentinį veiksnumą. Šios normos taikomos ne tik sudarant oficialųjį testamentą, bet ir notarui priimant saugoti asmeninį testamentą.

Nepilnametis gali būti ir įstatymišku, ir testamentiniu įpėdiniu. Sudarant testamentą, notaras visada įspėja testatorių, kad šiam norint tiesioginiu ar netiesioginiu būdu atimti paveldėjimo teisę nepilnamečiui, įstatymas gins nepilnamečio interesus, numatydamas jam ypatingą privalomojo įpėdinio statusą. Tokio testamento laisvės ribojimo esmė – Europos teisės kultūroje susiformavusi nuostata, kad palikėjui piktnaudžiavus testamento laisve ir šeimos narius, kuriems reikalinga parama, nušalinus nuo palikimo valstybė gina tokius asmenis nustatydama jiems teisę į privalomąją palikimo dalį.[364] Nepilnametis teisę į išlaikymą iki 18 metų turi visada, todėl visais atvejais jam bus išduodamas paveldėjimo teisės liudijimas. Teisė į privalomąją dalį nesiejama su faktiškai teiktu išlaikymu, todėl nesvarbu, ar mirę tėvai atliko pareigą teikti išlaikymą, ar tėvų skyrybų atveju buvo nustatyta pareiga teikti išlaikymą ir pan.[365]

---

[364] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-596/2008.

[365] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-259/2006.

Nepilnamečio, paveldinčio turtą teisės į privalomąją palikimo dalį pagrindu, teisinis statusas yra prilyginamas įpėdiniams pagal įstatymą arba testamentą, todėl jis paveldi ne tik turtą, bet ir skolas.[366] Tėvai, sudarydami testamentus, gali išreikšti savo valią dėl globėjo (rūpintojo) paskyrimo jų liksiančiam našlaičiu vaikui, jei tai neprieštaraus CK 3.269 straipsniui (CK 3.264 str. 4 d.). Nepilnamečio interesai ginami ir tuomet, kai miršta tėvas (motina), iš kurio buvo priteistas išlaikymas. Ši prievolė yra turtinė, todėl pereina įpėdiniams ir vykdoma palikimo sąskaita.

Kad įgytų palikimą, įpėdinis turi jį priimti vienu iš įstatyme numatytų būdų (CK 5.50 str.). Pagal CK 3.188 straipsnio 2 dalį nepilnamečių iki keturiolikos metų vardu palikimą priima tėvai, gavę išankstinį teismo leidimą. Teismų praktika neatitinka CK 3.188 straipsnyje įtvirtintos teisės normos. Ši norma yra *lex specialis* kitų CK normų atžvilgiu, todėl Lietuvos Aukščiausiasis Teismas padarė išvadą[367], kad teismo leidimas yra būtina sąlyga minėtam sandoriui sudaryti, nesvarbu, kokio amžiaus yra nepilnametis. Tokiu atveju CK 2.8 straipsnio norma, kurioje nustatyta, kad nepilnamečiai nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų sandorius sudaro turėdami tėvų (rūpintojų) sutikimą, netaikoma. Išankstinis teismo leidimas reikalingas ir tais atvejais, kai nepilnametis paveldi privalomojo įpėdinio statusu. Tos pačios sąlygos taikomos ir palikimo atsisakymui .

Privalomo įpėdinio interesų apsauga yra sudėtingesnė paveldėjimo bylose, turinčiose tarptautinį elementą. Paveldėjimo teisės santykiams, išskyrus su nekilnojamųjų daiktų paveldėjimu susijusius, taikoma valstybės, kurios teritorijoje buvo nuolatinė palikėjo gyvenamoji vieta jo mirties momentu, teisė. Nekilnojamojo daikto paveldėjimui taikoma jo buvimo vietos valstybės teisė. Didėjant žmonių migracijai, plečiantis ekonominiam, kultūriniam ir kitokiam bendradarbiavimui, teisiniai paveldėjimo santykiai įgyja sąsajų su kelių valstybių teisės sistemomis, kurios, nors dauguma ir pripažindamos privalomojo įpėdinio institutą, jį reglamentuoja skirtingai.

---

[366] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-560/2009.

[367] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2011 m. rugsėjo 8 d. apžvalga „Nepilnamečių turtinių interesų apsauga paveldėjimo turtiniuose santykiuose“ Nr. 35.

Pakeitus CK normas (2011 m. birželio 21 d., Žin., Nr. 85-4131), neliko palikimo priėmimo būdo kreipiantis į teismą dėl paveldimo turto apyrašo sudarymo. Įstatyme nenumatyta, kad nepilnamečiai įpėdiniai prieš kreditorius turėtų daugiau teisių nei pilnamečiai. Todėl, teismui leidime priimti palikimą nenurodžius sąlygos dėl apyrašo sudarymo, į notarą besikreipiantys nepilnamečio tėvai patys sprendžia, reikia sudaryti paveldimo turto apyrašą ar ne. Kitaip nei teismas, notaras negali įpareigoti sudaryti apyrašo, nors turi duomenų, kad mirusysis turėjo skolinių įsipareigojimų. Kita vertus, pradedant paveldėjimo bylą, nesant duomenų ir galimybių patikrinti, ar palikėjas turėjo skolų ir koks jų dydis, įpėdiniai gali apie jas net nežinoti (pvz., išrašyti vekseliai), todėl teismas leidimą priimti palikimą sudarant apyrašą turėtų duoti neatsižvelgdamas, ar apie tai buvo nurodyta prašyme. Lietuvos CK normos atsakomybę už mirusiojo skolas sieja palikimo priėmimo būdu, nors visi minimi pavyzdžiai rodo, kad siekiama apsaugoti nepilnamečio, kaip socialiai pažeidžiamo asmens, interesus, o kitose užsienio valstybėse (pvz., Latvijoje, Lenkijoje, Olandijoje ir kt.) neveiksnių ir ribotai veiksnių įpėdinių atsakomybė yra visada ribota. Įpėdiniai gali bendru sutarimu pasidalyti paveldėtą turtą iki teisių į daiktus įregistravimo viešame registre. Kai keičiama nepilnamečio įpėdinio turto teisinė padėtis, palyginti su nustatyta CK 5.68 straipsnyje, notaras sutartį gali tvirtinti tik turėdamas teismo leidimą.

Visais atvejais, kai į notarą kreipiasi asmuo dėl paveldėjimo, kad ir koks būtų paveldėjimo pagrindas, notaras privalo patikrinti, ar nėra nepilnamečių įpėdinių, t. y. ar nėra privalomų įpėdinių, ar nėra paveldėjimo transmisijos bei atstovavimo būdu. Nustatęs, kad egzistuoja bent viena šių aplinkybių, notaras informuoja vaiko atstovą pagal įstatymą ar jo globėją, taip pat šią informaciją pateikia vaiko teisių apsaugos tarnybai.

Svarbus vaidmuo notarui tenka aiškinant palikimo atsisakymo pasekmes pirmos eilės įpėdiniams, nes pirmos eilės įpėdinis, atsisakydamas palikimo, nesuteikia teisės antros eilės įpėdiniui (nors ir nepilnamečiui) priimti palikimą. Toks atsisakymas tik padidina pirmos eilės įpėdinių dalį, priklausančią paveldimam turtui. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra sakęs, kad palikimo atsisakymas reiškia šios teisės pasibaigimą tam įpėdiniui be šios teisės transformacijos į kitą teisę. Tokiu atveju šio asmens teisės priimti palikimą neperima jo įpėdiniai, kaip tai, pavyzdžiui,

paveldėjo transmisijos atveju[368]. Nors palikimo atsisakymas yra vienašalis sandoris, tačiau jo sudarymas negali pažeisti kitų asmenų subjektinių teisių ir teisėtų interesų. Savo vaikus vengiančių išlaikyti tėvų nesąžiningas elgesys atsisakant palikimo arba perleidžiant paveldėjimo teises gali būti pripažįstamas neteisėtu. Įpėdinio įpareigojimas priimti palikimą negalimas, tačiau pažeistos vaiko teisės turi būti ginamos ir jo reikalavimas tenkinamas to turto, kurio neteisėtai buvo atsisakyta, sąskaita.[369]

Tėvai (globėjai), sudarydami ir vykdydami sandorius už nepilnamečius vaikus, privalo veikti išimtinai vaiko interesais. Tačiau ar tėvai (globėjai) nepilnamečio vardu gali sudaryti visus sandorius? Pagal CK normas rentos sutarties savarankiškai nepilnamečių sudaromų sandorių sąraše nėra. Rentos gavėjais gali būti fiziniai asmenys, kuriems įstatymas nenumato specialių reikalavimų. Rentos sutartimi rentos gavėjas perduoda rentos mokėtojui atlygintinai arba neatlygintinai kapitalą, o rentos mokėtojas pinigais ar kitaip išlaiko rentos gavėją. Nepilnametis taip pat gali turėti kapitalą. Atsižvelgiant į tai, kad rentos sutartis yra vienašalė (įpareigojanti tik rentos mokėtoją), nepilnamečio vardu tėvai (globėjai) rentos gavėjo vardu gali sudaryti rentos sutartį. Pareiga išlaikyti nepilnamečius vaikus yra tėvų įstatymo nustatyta ir prigimtinė pareiga. Todėl išlaikymas natūra, kurio turinį sudaro pareigos, iš esmės vykdytinos tėvų, negalėtų būti nustatomas sutartimi. Nagrinėjant, ar rentos sutartis nepažeidžia vaiko interesų ir yra ekonomiškai jam naudinga, būtina įvertinti rentos sutarties sąlygas; perduodamo kapitalo bei gaunamos pinigų sumos vertę, kai rentos sutartis atlygintinė, teikiamo išlaikymo vertę, rentos mokėjimo laikotarpį ir pan. Tokiam sandoriui sudaryti, atsižvelgiant į jo ekonominį naudingumą, išimtinę neveiksnaus ar ribotai veiksnaus asmens interesų apsaugą, turėtų būti gautas teismo leidimas. Rentos gavėju gali būti ne tik kapitalą mainais į turtą perduodantis asmuo, bet ir trečiasis asmuo, kurį nurodo gavėjas. Trečiuoju asmeniu gali būti kiekvienas asmuo, atitinkantis rentos gavėjui keliamus reikalavimus (CK 6.191 str.). Trečiasis asmuo, kurio naudai turi būti mokama renta,

---

[368] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-12/2007.

[369] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-98/2007.

turi teisę reikalauti rentą mokėti tik tuomet, kai pareiškia teisę gauti rentą priimąs. Priešingu atveju šia teise gali pasinaudoti sutartį sudaręs asmuo – rentos gavėjas. Tokį sutikimą priimti rentą nepilnamečio vardu duoda tėvai, įvertinę minėtas aplinkybes. Rentos gavėju gali būti nurodytas ne vienas, o keli asmenys. Kai renta teikiama pinigais, laikoma, kad rentos gavėjų dalys yra lygios. Rentos gavėju gali būti ir dar negimęs, bet jau pradėtas asmuo (CK 6.442 str.).

CK nereglamentuoja, kas gali būti rentos mokėtojai. Teisės teorijoje vyrauja nuomonė, kad rentos mokėtoju gali būti bet koks veiksnus fizinis asmuo arba juridinis asmuo. Kai renta teikiama natūra, t. y. teikiant išlaikymą rentos gavėjui, mūsų nuomone, rentos mokėtoju galėtų būti tik veiksnūs asmenys. Atsižvelgiant į sutarties fiduciarinį pobūdį, rentos mokėtojas išlaikymo iki gyvos galvos sutartį privalo vykdyti asmeniškai.[370] Tinkamas išlaikymo turinį sudarančių pareigų vykdymas priklauso nuo rentos mokėtojo asmenybės, sugebėjimo įvykdyti šias pareigas, šalių tarpusavio pasitikėjimo, pagarbos kitos šalies interesams. Nepilnamečiai priskiriami asmenų grupei, kurie dėl amžiaus, sveikatos, asmeninių įgūdžių patys negali įgyvendinti savo teisių ir pareigų. Nepilnamečiai patys savarankiškai negali pasirūpinti savimi, savęs išlaikyti, todėl jie negalėtų užtikrinti kito asmens išlaikymo ir priežiūros. Manytina, kad leidus nepilnamečiams sudaryti išlaikymo iki gyvos galvos sutartį, būtų pažeista pati tokios sutarties esmė, pažeidžiami nepilnamečių interesai ir neužtikrinti rentos gavėjo tesėti interesai bei lūkesčiai.

Išlaikymo iki gyvos galvos sutartimi rentos mokėtojas gali įsipareigoti išlaikyti ne tik rentos gavėją, bet ir jo nurodytą asmenį. Nepilnamečio tėvai, sudarydami tokią sutartį, negalėtų tokiu asmeniu nurodyti savo vaiko, taip perkeldami savo pareigas tretiesiems asmenims. Tėvų prievolė išlaikyti vaikus yra turtinė asmeninė (lot. *inuitu personae)*, todėl jos negalima perleisti kitiems asmenims arba atsisakyti ją vykdyti.[371]

Vienu iš nepilnamečių interesų apsaugos priemonių įstatymų leidėjas numatė šeimos turto institutą. Tėvai, laisvai disponuodami jiems pri-

---

[370] Panevėžio apygardos teismo 2010 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-191-198/2010.

[371] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-101/2010.

klausančiu turtu, neturėtų pažeisti vaikų teisės į gyvenamąsias patalpas, todėl notarai, tvirtindami nekilnojamojo turto perleidimo sandorius, turi būti itin budrūs, nes apsaugomi turi būti ne tik sandorio šalių, bet ir pažeidžiamos visuomenės dalies nepilnamečių interesai. Kad galėtų disponuoti šeimos turtu, savininkai turi gauti išankstinį teismo leidimą. Tam, kad nekilnojamasis turtas būtų pripažįstamas šeimos turtu, būtinos dvi sąlygos: tai turi būti turtas, nuosavybės teise priklausantis viena ar abiem sutuoktiniams, ir šis turtas turi būti šeimos gyvenamoji patalpa. Teismų praktikoje pripažįstama, kad šeimos turtu reikėtų laikyti tokią gyvenamąją patalpą, kurioje šeima iš tikrųjų gyvena, faktiškai naudojasi kaip savo būstu [372]. Pažymėtina, kad pagal CK 3.84 straipsnio 4 dalį net ir tais atvejais, kai turtas atitinka šeimos turto kriterijus, šį faktą sutuoktiniai gali panaudoti prieš trečiuosius sąžiningus asmenis tik tada, kai nekilnojamasis daiktas įregistruotas viešajame registre kaip šeimos turtas.[373] Notarai neturi teisinių priemonių patikrinti, kurioje gyvenamojoje patalpoje šeima iš tikrųjų gyvena. Šeimos gyvenamosios patalpos faktinis statusas turėtų atitikti juridinį statusą (jei šeima faktiškai gyvena toje patalpoje ir ją laiko šeimos turtu, ji turėtų šį statusą įteisinti viešajame registre). Dažnai šeima turi kelias gyvenamąsias patalpas, kurių nė viena neregistruota šeimos turtu, o norėdami perleisti vieną iš jų tėvai deklaruoja vaikų gyvenamąją vietą kitoje, taip lyg ir apsaugodami vaikų interesus. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad gyvenamosios vietos deklaravimas nėra kriterijus, suteikiantis teisę pripažinti turtą šeimos turtu[374]. Šiuo atveju neigiamos teisinės pasekmės kyla pačiai šeimai – turintys keletą gyvenamųjų patalpų sutuoktiniai turi gauti teismo leidimą sudaryti sandorį ir dėl gyvenamosios patalpos, kuri įregistruota šeimos turtu viešajame registre, tačiau šeima joje negyvena,

---

[372] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-539/2010; 2008 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-416/2008; 2006 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2006; 2005 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2005 ir kt.

[373] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 15d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-416/2008; Vilniaus apygardos teismo 2011 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-881-450/2011.

[374] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-539/2010.

ir sudarant sandorį dėl kitos gyvenamosios patalpos, kuri faktiškai (bet ne juridiškai) atitinka šeimos turto statusą.[375] Notaras, atlikdamas teisinį tyrimą, vadovaujasi viešojo registro duomenimis ir sutuoktinių turto disponavimo ypatumus nustato pagal šiuos duomenis. Kadangi šeimos turtu pagal CK 3.84 straipsnį gali būti tik gyvenamosios patapos, tai tik sudarant tokių patalpų perleidimo ar suvaržymo sandorius notaras turėtų reikalauti teismo leidimo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, aiškindamas CK 3.84 straipsnio 2 dalyje pavartotą sąvoką „gyvenamoji patalpa", pažymėjo, kad ji vertintina ne kaip teisinė, o kaip faktinė, apimanti visas patalpas, pritaikytas gyventi. Todėl buvo panaikintas hipotekos lakštas, kuriuo buvo įkeista parduotuvė, nustačius, kad šia buvo vaikų gyvenamoji vieta.[376] Vadovaujantis šia praktika dažnai teismuose svarstomi prašymai dėl garažų, sandėlių ir kitokių patalpų perleidimo ar suvaržymo sandorių. Toks neapibrėžtumas sunkina ne tik notarų, bet ir teismų darbą, be reikalo siuntinėjami klientai.

Teismo leidimai sudaryti, pavyzdžiui, hipotekos sandorius dažnai tampa fikcija, nes vienintelė skolininkų gyvenamoji patalpa gali būti parduodama varžytinėse, paliekant šeimą su vaikais gatvėje. Anot prof. V. Mikelėno, CK įvestas šeimos turto institutas – jau pavėluota priemonė. Jau po 1994 m. bankų krizės turėjo būti pažabotas nekontroliuojamas, neatsakingas skolinimasis ir skolinimas. Privačios nuosavybės įteisinimas nebuvo grindžiamas atsakomybe ir nuostata, kad nuosavybė ne tik suteikia galimybių, bet ir įpareigoja.[377]

Santuokos pasibaigimas panaikina šeimos turto teisinį režimą tik buvusiems sutuoktiniams, tačiau lieka galioti nepilnamečiams vaikams. Vaikui šeimos turto teisinis režimas pasibaigia sulaukus pilnametystės. Europos konvencija dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso, konstitucinis asmenų lygybės principas pagrindžia būtinybę vienodai ginti ir susituokusiųjų, ir nesusituokusiųjų tėvų vaikų teises. Tai tiesiogiai įtvirtinta CK 3.161 straipsnio 5 dalyje, nustatančioje, kad vaikų, gimusių nesusituokusiems tėvams, ir vaikų, gimusių susituokusiems tėvams, teisės

---

[375] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimas Nr. 41.

[376] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2005.

[377] Daujotytė, V.; Mikelėnas, V. ir kt. *Nerimas*. Vilnius: Tyto alba, 2012.

yra lygios. CK 3.85 straipsnio 2 dalyje nurodytas reikalavimas turi būti taikomas ir tais atvejais, kai vienintelėje šeimos gyvenamojoje patalpoje nepilnametis vaikas gyvena su išsituokusia motina (tėvu), su vienu iš tėvų arba abiem tėvais, nesančiais (ir (ar) nebuvusiais) santuokoje, arba kai vienas iš tėvų yra miręs.[378]

Santuoką nutraukus, pripažinus ją negaliojančia ar patvirtinus separaciją, sutuoktiniui, su kuriuo lieka gyventi nepilnamečiai vaikai, teismo sprendimu gali būti nustatoma uzufrukto teisė į turtą, kuris yra kito sutuoktinio asmeninė nuosavybė, kol vaikas sulauks pilnametystės. Uzufrukto nustatymas susijęs su sutuoktinio – gyvenamosios patalpos savininko – nuosavybės ribojimu. Notarams aktualu, kad ši uzufrukto teisė būtų įregistruota Nekilnojamojo turto registre, kurio duomenys laikytini tikrais ir neginčytinais.

Sutuoktiniai, nesant jų ginčo, gali notarine forma sudaryti santuokoje įgyto turto pasidalijimo sutartį. Šią sutartį jie gali sudaryti bet kada galiojant santuokai. Notarine forma sudaryta sutuoktinių turto dalybų sutartis negali prieštarauti CK 3.53 straipsnio 4 dalyje nustatytiems draudimams. Turtas yra pasidalijamas lygiomis dalimis, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymas leidžia nukrypti nuo lygių dalių principo (CK 3.117 str., 3.123 str., 3.127 str.). Nukrypstant nuo lygių dalių principo, reikia atsižvelgti ne tik į sutuoktinio, bet ir vaikų interesus. Įstatymas formuluoja bendrąjį principą, kad nė vienas vaikas negali būti paliktas be gyvenamojo būsto. Į bendrą dalytiną turtą negalima įtraukti vaikams priklausančio turto, nors ir sukaupto iš bendrų ar asmeninių sutuoktinių lėšų (pvz., indėliai vaikų vardu, vaikams tėvų padovanotas nekilnojamasis turtas ir t. t.). Notarinė praktika formuojama ta linkme, kad šeimoje esant nepilnamečiams vaikams sutuoktinių turtas būtų dalijamas teismo.

Vedybų sutartimi negalima susitarti dėl teisių ir pareigų, susijusių su vaikais (pvz., susitarimas, su kuriuo iš tėvų gyvens vaikai po ištuokos), tačiau numatant turto dalybas ištuokos atveju būtina atsižvelgti į vaikų interesus ir numatyti turto dalybų būdą ir tvarką, siekiant apsaugoti

[378] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2006; 2006 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-302/2006; 2005 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-426/2005.

sutuoktinio, su kuriuo bus nustatyta vaikų gyvenamoji vieta, turtinius interesus.

Taigi apibendrinant teigtina, jog Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pripažino, kad paveldėjimo santykių atveju CK 3.188 straipsnyje yra specialioji norma dėl CK 2.8 straipsnio, t. y. asmenys iki 18 metų, net ir turėdami tėvų (globėjų) pritarimą, negali savarankiškai priimti arba atsisakyti palikimo. Paveldėtas turtas yra išskiriamas iš visos asmenų iki 18 metų turimos turto masės: kad būtų galima disponuoti šiuo turtu, reikalingas išankstinis teismo leidimas.

Teismo leidimai parduoti šeimos turtu pripažįstamas gyvenamąsias patalpas neturi galiojimo termino, todėl notaras, tvirtindamas perleidimo sandorius, turi vadovautis reliatyviu protingumo kriterijumi. Teismų praktikoje disponavimui šeimos turtu taikomi skirtingi reikalavimai, nesilaikant CK 3.84 straipsnyje numatytos sąlygos, t. y. registravimo fakto nekilnojamojo turto registre, taip pat nevienareikšmiškai aiškinamas ir gyvenamosios vietos deklaravimo kriterijus.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad net tais atvejais, kai teismas, duodamas leidimą nepilnamečio vardu priimti palikimą, nenurodo palikimo priėmimo būdo, notaras turėtų išduoti vykdomąjį pavedimą dėl turto apyrašo sudarymo, nors notaro teisinė prigimtis ir atliekamų veiksmų reglamentavimas priverstinio palikimo priėmimo būdo nustatymo nenumato. Nors teisės teorijoje ir praktikoje daug svarstoma apie nepilnamečių turtinių interesų užtikrinimą, tačiau nepilnamečių atsakomybė už palikėjo skolas siejama su palikimo priėmimo būdu, o ne su jų amžiumi, kaip tai yra kitose valstybėse (pvz., Olandijoje, Lenkijoje) įtvirtinant ribotos atsakomybės normą, t. y. kad nepilnamečiai už palikėjo skolas atsako tik paveldėtu turtu.

(NE)TINKAMAS TĖVŲ VALDŽIOS ĮGYVENDINIMAS: TEISINIO VERTINIMO YPATUMAI

Dr. Edita Žiobienė
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės ir administracinės teisės instituto docentė, Vaiko teisių apsaugos kontrolierė

Tėvams <…> tenka pagrindinė, didžiausia atsakomybė už vaiko auklėjimą ir vystymąsi, gyvenimo sąlygų, būtinų vaikui vystytis, sudarymą pagal jų sugebėjimus ir finansines galimybes.
Pagrindinis tėvų rūpestis turi būti vaiko interesai.
(Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 18 str. 1 d., 27 str. 2 d.)

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta, kad žmogaus teisės yra prigimtinės ir jomis naudotis gali kiekvienas žmogus nepriklausomai nuo amžiaus, lyties, tautybės ir kitų pagrindų. Taigi Konstitucija bei kai kurios ratifikuotos tarptautinės sutartys, taip pat ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija užtikrina kiekvienam vaikui, nesvarbu, kokio jis amžiaus, jo teisių apsaugą. Kiekvienas tik gimęs mažylis tampa viso žmogaus teisių katalogo naudotoju, tačiau dėl savo nepakankamo brandumo ir amžiaus vaikai retai kada gali savarankiškai ir visavertiškai naudotis savo teisėmis. Dažniausiai vaikui įgyvendinti savo teises, atstovauti jo interesams, ginti jo pažeistas teises privalo įstatymo nustatyti atstovai – tėvai arba globėjai.

Ir Konstitucija, ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija primena, kad pirmiausia tėvai yra atsakingi už savo vaikus, o valstybei tenka pareiga įstatymiškai užtikrinti ne tik tam tikras garantijas tėvams, bet nustatyti atsakomybę už netinkamą tėvų valdžios įgyvendinimą.

Tėvų valdžios turinys ir paskirtis iš esmės yra lakoniškai nurodyti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 6 dalyje: tėvų teisė ir pareiga yra auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais bei juos išlaikyti iki pilnametystės. Pasak CK komentaro autorių, tėvų valdžios turinį sudaro šios tėvų teisės ir pareigos:

1) dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus;
2) rūpintis vaikų sveikata;
3) išlaikyti vaikus;
4) atsižvelgiant į fizinę ir protinę vaikų būklę sudaryti palankias visapusiškos ir darnios jų raidai sąlygas, kad vaikai būtų parengti savarankiškai gyventi visuomenėje.[379]

Suprantama, kad tėvų valdžia nėra tik teisinė kategorija ir, be teisinių tėvų ir vaikų santykių, egzistuoja moraliniai, religiniai, tradiciniai, paprotiniai aspektai. Tačiau šiame straipsnyje apsiribosime tik tėvų teisių ir pareigų įgyvendinimo tinkamumo ir netinkamumo teisinio vertinimo problemomis.

Be to, nagrinėsime, kaip vadovaudamiesi savo įsitikinimais, savita pasaulėžiūra tėvai suvokia rūpinimąsi vaiku ir ar tai atitinka geriausius vaiko interesus.

Vaiko teisė būti išklausytam, pareikšti savo nuomonę. Būtina atkreipti dėmesį, kad ne tik tėvai sprendžia visus su vaiku susijusius klausimus – ypač svarbu priimant bet kokį sprendimą dėl vaiko išklausyti ir jo nuomonę. JT vaiko teisių konvencijos 12 straipsnyje įtvirtintas bendras principas, kad kiekvienas vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi teisę laisvai jas reikšti visais su juo susijusiais klausimais ir į jo pažiūras turi būti deramai atsižvelgta pagal jo amžių ir brandumą. Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas yra pažymėjęs, jog Konvencijoje vartojama sąvoka „sugebančiam suformuluoti savo pažiūras“ reiškia, kad neturėtų būti daroma prielaida, jog vaikas nesugeba formuluoti savo pažiūrų. Priešingai, turėtų būti preziumuojama, kad vaikas sugeba formuluoti savo pažiūras ir turi teisę jas reikšti. Komitetas pabrėžia, kad 12 straipsnis nenustato konkretaus vaiko amžiaus, todėl skatina ir valstybes savo nacionaliniuose teisės aktuose neįtvirtinti amžiaus ribos, nes kai kuriais atvejais tai užkirstų kelią vaikui būti išklausytam. Remiantis atliktais tyrimais, nustatyta, jog vaikas gali gebėti savo nuomonę ir mintis reikšti

[379] *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė.* Justitia, 2002, p. 298.

kitais būdais (kūno kalba, veido išraiškomis, piešiniais) anksčiau, nei išmoksta tai padaryti žodžiu – į tai taip pat turi būti atsižvelgiama, siekiant visiškai įgyvendinti 12 straipsnį. Taip pat nėra būtina, kad vaikas turėtų išsamių žinių visais su juo susijusiais klausimais, gebėjimui formuluoti savo pažiūras užtenka bendro supratimo. Ypatingas dėmesys turėtų būti atkreipiamas į tuos, kurie patiria sunkumų reikšdami savo nuomonę (neįgalius vaikus, tautinių mažumų vaikus, prastai kalbančius valstybine kalba).[380]

Vaiko nuomonė turėtų būti svarbi ir jo tėvams, ir ugdymo įstaigai, ir gydymo įstaigai, ir kitoms institucijoms, priimančioms sprendimus, susijusius su vaiko teisių ir jo interesų užtikrinimu. Suprantama, kad gali dažnai nesutapti vaiko norai ar nuomonė su jo geriausių interesų užtikrinimu, tačiau tuo atveju tėvų ir kitų suaugusiųjų pareiga yra paaiškinti vaikui, kodėl priimamas kitoks sprendimas, nei jis norėtų. Vaiko nuomonės išklausymas yra tiesiogiai susijęs su jo garbe ir orumu – jis yra gerbiamas ir jo yra atsiklausiama, jam yra paaiškinamas priimamas sprendimas.

Kai kurie autoriai teigia, kad nuomonės išklausymas yra ypač svarbus tautinių mažumų vaikams, socialiai pažeidžiamų grupių vaikams, nes paprastai jie būna nustumti į „antrą planą“, dažniausiai jų tėvai priima sprendimus dėl jų ugdymo, kultūros puoselėjimo, nepaklausdami, ko norėtų vaikas. Panašiai elgiasi ir kiti suaugusieji, mokyklų ar kitų institucijų darbuotojai, gavę rašytinį ar žodinį tėvų prašymą / sutikimą, pamiršta, kad vaikas turi teisę nesutikti ar suabejoti priimto sprendimo vertingumu.[381]

Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas taip pat pažymi, kad mokyklos pareiga – užtikrinti vaikui draugišką aplinką, suteikti jam galimybę laisvai reikšti nuomonę ir aktyviai dalyvauti mokyklos gyvenime. Švietimo procese turėtų būti užtikrinama, kad vaikas nepatirs smurto, patyčių, nepagarbos. Vaikų dalyvavimas mokyklos gyvenime, moky-

---

[380] Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 12 (2009) on the Right of the Child to be Heard, CRC/C/GC/12, 2009.

[381] Stern, R. *The Child's Right to Participation – Reality or Rhetoric?,* Uppsala University, 2006, p. 208; Krappmann, L. The Weight of the Child's View. *International Journal of Children's Rights*, 2010, 18: 511.

klos bendruomenės ir mokinių tarybų (sąjungų) kūrimas, įtraukimas vaikų į ugdymo proceso aptarimus, netgi sprendimų priėmimus turi būti skatinama mokyklose taip užtikrinant veiksmingą vaiko teisių įgyvendinimą.[382]

Ne mažiau svarbu informuoti vaiką ir išklausyti jo nuomonę dėl jo gydymo, dalyvavimo biomediciniuose ir kituose tyrimuose. Paprastai gydytojai informaciją apie vaiko ligą ir gydymo metodus pateikia vaiko tėvams, ignoruodami patį vaiką. Įstatymai nenumato gydytojui pareigos paaiškinti vaikui, kas ir kodėl jam yra daroma, tačiau keista, kai jaunasis pacientas yra ganėtinai nuovokus, o gydytojas net nebando jam suteikti informacijos.

Ypač svarbu išklausyti vaiko nuomonę įvairiuose teisminiuose ginčuose. Suprantama, kad dalyvavimas teisminiame procese ar teisėsaugos apklausose sukelia neigiamus išgyvenimus, tačiau atsižvelgiant į vaiko brandą, amžių, jo reikšmingumą konkrečiame teisiniame ginče ar baudžiamajame tyrime, būtina gerbti vaiko nuomonę ir leisti ją išreikšti, kartu užtikrinant jam kuo mažesnį neigiamą poveikį.

Tėvų teisė ir pareiga: dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus. Nuo pirmos vaiko gyvenimo minutės abu vaiko tėvai tampa vienodai atsakingi už savo vaiką, turi juo rūpintis, jį prižiūrėti, bendrauti, lavinti, auklėti. Deja, nė vienas teisės aktas nepateikia vaiko auklėjimo apibrėžimo, todėl tik susidūrus su netinkamu tėvų valdžios vykdymu ar kilus abejonėms dėl vaiko teisių ir geriausių interesų užtikrinimo, nagrinėjami tėvų veiksmai ar neveikimas, vertinama, kaip tėvai įgyvendino savo teises ir pareigas. Tėvų teisė ir pareiga dorai auklėti ir prižiūrėti vaikus įgyvendinama kryptingai, pasitelkiant įvairias priemones ir metodikas, kad vaikas užaugtų visaverčiu visuomenės nariu, gebančiu pasirūpinti savimi ir kitais.

Nesvarbu, ar tėvai gyvena kartu, ar skyrium, jų teisės ir pareigos vaiko atžvilgiu yra lygios, t. y. jie abu vienodai atsakingi už savo vaiką ir privalo vienodai stengtis auklėti ir prižiūrėti savo vaiką. Kilus nesutari-

[382] Committee of the Rights of the Child, General Comment No. 1. (2001). Article 29 (1): The Aims of Education. CRC/ GC/2001/1, 2001.

mams dėl vaiko auklėjimo, priežiūros ir kitų su vaiku susijusių klausimų, vienas iš tėvų gali kreiptis į teismą pagal CK 3.165 straipsnio 3 dalį.

Abejotinas mūsų įstatymų leidėjo pasirinkimas: tėvams gyvenant skyrium, palikti jiems abiems vienodas teises, o gyvenamąją vaiko vietą nustatyti su vienu iš tėvų. Praktikoje dažnai pasitaiko atvejų, kai motina (ar tėvas), su kuriuo nustatyta vaiko gyvenamoji vieta, supranta, kad ji (jis) viena priima sprendimus vaiko gyvenime, netgi darydama (-as) įtaką bendravimui su skyriumi gyvenančiu tėvu (motina), t. y. leisdama (-as) bendrauti arba ne. Pasitaiko atvejų, kai skyrium gyvenantys vaiko tėvai užregistruoja savo vaiką į skirtingas mokyklas ar panašiai sprendžia kitus vaikui svarbius klausimus, deklaruodami, kad jų kaip tėvų teisės lygios. Tokiais atvejais mokyklos administracija vadovaujasi teismo sprendimu dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo. Tačiau iš tikrųjų teismo sprendime oficialiai nustatyta, su kuriuo iš tėvų vaikas turi gyventi, o kitas iš tėvų teikti išlaikymą, tačiau nė viename teismo sprendime nerasime, kad būtų panaikinta tėvų teisių ar pareigų vaiko atžvilgiu lygybė.

Įstatymų leidėjo noras, kad abu tėvai vienodai būtų atsakingi už savo vaiką ir abu jį auklėtų, yra pagirtinas, tačiau sunkokai įgyvendinamas, kai vaiko tėvai gyvena skyrium ir nuolat tarpusavy „kariauja“.

Statistikos departamento duomenys[383] rodo, jog per pastaruosius 4 metus Lietuvoje išsiskiria kas antra šeima (skyrybų skaičius, palyginti su santuokomis, 2008 m. sudarė 42,87 proc., 2009 m. – 45,13 proc., 2010 m. – 53,54 proc., 2011 m. – 53,80 proc.).

Skyrybos yra skausmingas laikotarpis šeimai, nuo skyrybų metu patiriamos traumos kenčia ne tik sutuoktiniai, tėvų skyrybos yra vienas skaudžiausių išgyvenimų ir vaikams. Kaip matyti iš statistikos duomenų, išsituokusių porų bendras vaikų skaičius 2008–2011 m. kasmet sudarė po 5,6 tūkst. vaikų (1 proc. visų vaikų skaičiaus kasmet patirdavo tėvų skyrybas), tačiau pažymėtina, kad išsituokiančiųjų šeimose gyveno ir vieno sutuoktinio (ne bendrų) vaikų, kurie taip pat patyrė vieno iš tėvų skyrybas – 2008–2011 m. kasmet po 1,3 proc. visų Lietuvos vaikų, išsiskyrus tėvams, likdavo gyventi su vienu iš tėvų.

---

[383] Statistikos departamentas. <www.stat.gov.lt>.

Pažymėtina, kad šie duomenys neparodo, kiek šiuo metu yra nepilnamečių vaikų, patyrusių tėvų skyrybas (oficialias), nes, Lietuvos statistikos departamento duomenimis, gana dažnas reiškinys – gyvenimas kartu neįregistravus santuokos (kohabitacija). 2010 m. santuokos neįregistravusiems tėvams gimė 10,2 tūkst. kūdikių, t. y. 28,7 proc. visų gimusių kūdikių (2009 m. – 10,3 tūkst., arba 27,9 proc.); 2011 m. santuokos neįregistravusiems tėvams gimė 10,25 tūkst. vaikai (29,8 proc.).[384]

Nesugebėjimas susitarti tarpusavyje, tėvystės (motinystės) įgūdžių trūkumas, savų interesų, tarp jų ir turtinių, iškėlimas aukščiau už vaiko gerovę ir jo interesus trukdo skyrium gyvenantiems vaiko tėvams geranoriškai spręsti su vaiku susijusius klausimus, ieškoti bendrų sprendimų, o apie gebėjimą kartu auklėti vaiką panašiomis auklėjimo priemonėmis ar metodika ir kalbėti neverta.

Mediacijos paslaugos galėtų padėti tėvams spręsti ginčus dėl vaiko, tačiau tam būtina tobulinti teisinį reglamentavimą bei sukurti mediacijos paslaugų sistemą, sudarant galimybę šiomis paslaugomis naudotis visiems krizės ištiktiems ir su problemomis susidūrusiems tėvams. Galiojantis teisinis reglamentavimas dėl mediacijos civiliniuose ginčuose bei vykdomi projektai dėl mediacijos teismuose neleidžia įžvelgti teigiamų pokyčių.[385]

Šiandien daugelis Lietuvos institucijų (pirmiausia teismai ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, taip pat ir antstoliai, vaiko teisių apsaugos skyriai savivaldybėse) patvirtintų, kad daugėja kreipimųsi dėl teismo sprendimų nevykdymo. Būtų galima išskirti dvi priežasčių grupes:

1) kai skyrium gyvenantis tėvas / motina iš esmės nenori bendrauti su vaiku;

---

[384] Plačiau: Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierius. 2012 m. spalio 15 d. pažyma „Dėl vaiko teisės bendrauti su skyrium gyvenančiu tėvu / motina užtikrinimo problemų“ Nr. (6.6-2012-143)-PR-22.

[385] *Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus Komentaras dėl Lietuvos Respublikos ataskaitos apie Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje*. 2012, p. 12.

2) kai su vaiku gyvenantis tėvas / motina trukdo vaikui bendrauti su skyrium gyvenančiu tėvu / motina ir kryptingai siekia nutraukti jų ryšius.

Teismo sprendimų dėl bendravimo tvarkos su skyrium gyvenančiu tėvu / motina užtikrinti beveik neįmanoma, taikomos administracinio poveikio priemonės realiai neturi jokios galios. Sudarytos visos sąlygos piktnaudžiauti. Todėl tokioje situacijoje sunku tikėtis, kad vaiko tėvai, kurie tyčia arba nesuprasdami pirmiausia traumuoja ne tik vaiko tėvą / motiną, bet ir patį vaiką, galėtų susitarti dėl vaiko priežiūros ir auklėjimo.

Kartais keistai atrodo tėvų nesugebėjimas suvokti savo pareigas. Kai kada skyrium gyvenančiam tėvui / motinai atrodo, kad teismas, nustatydamas vaiko gyvenamąją vietą su kitu iš tėvų ir priteisdamas išlaikymą, lyg ir atleido teikiantįjį išlaikymą nuo vaiko priežiūros ir auklėjimo. Teises norėtų turėti lygias, tačiau atsakomybės nenorėtų prisiimti. Taigi tais atvejais, kai skyrium gyvenantis vaiko tėvas / motina nusišalina nuo vaiko priežiūros ar auklėjimo, nors ir prisideda finansiškai prie vaiko išlaikymo, vis tiek netinkamai įgyvendina tėvų valdžią.

Deja, pasitaiko atvejų, kai net prižiūrimas, auklėjamas vaikas nuslysta, užsiima netinkama baustina veikla. Net tada, kai dėl tėvų klaidų ar kitų su tėvų auklėjimu nesusijusių priežasčių vaikas patenka į ypatingą situaciją – yra sulaikomas, baudžiamas areštu ar laisvės atėmimo bausme – tėvai vis tiek turi pareigą ir teisę bendrauti su savo vaiku, laikantis teisės aktų nustatytos tvarkos. CK 3.171 straipsnis ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 54 straipsnio 5 dalis nustato, kad apribojus ar atėmus vaikui laisvę negali būti ribojamos kitos jo teisės, kurios nėra tiesiogiai susijusios su laisvės ribojimu ar atėmimu. Toks vaikas turi teisę palaikyti ryšius su tėvais (teisėtais atstovais), kitais šeimos nariais, giminėmis bei artimaisiais, susirašinėdamas ir matydamasis su jais, išskyrus įstatymo numatytus ypatingus atvejus, kai visa tai gali turėti vaikui žalingos įtakos.

Kauno tardymo izoliatoriaus ir pataisos namų duomenimis, apie 30 proc. vaikų yra visai nelankomi tėvų.

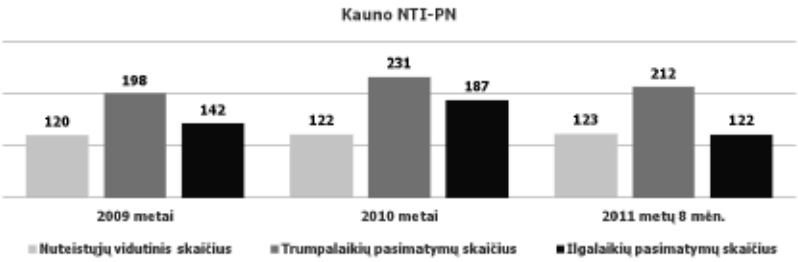

Kaip matyti iš paveikslėlio, aritmetiškai apskaičiavus, vieno vaiko artimieji (tėvai ar globėjai) per metus atvyksta į du trumpalaikius ir vieną ilgalaikį pasimatymą. Vienas iš laisvės atėmimo bausmės tikslų yra auklėjamasis, tačiau šio tikslo siekti turėtų ne tik bausmės atlikimo institucija, bet ir vaiko tėvai, lankydami savo vaiką, bendraudami, o ne atstumdami. Nesvarbu, kiek vaikui metų, kokį teisės pažeidimą ar nusikaltimą jis padarė, tėvai vis tiek yra už jį atsakingi ir turi toliau įgyvendinti savo kaip tėvų teises bei vykdyti pareigas, o ne nusišalinti.

Fizinių arba kūno bausmių taikymas vaikams. Neretai pasitaiko atvejų, kai tėvai, auklėdami vaikus, taiko kūno, arba fizines, bausmes, tikėdamiesi, kad tokio pobūdžio bausmė atgrasins vaikus nuo netinkamo elgesio. Reikia pripažinti, kad toks vaikų auklėjimo būdas yra „paveldimas“ – perduodamas iš kartos į kartą, o kartais pateisinamas netgi religinėmis nuostatomis.

Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas fizinę arba kūno bausmę apibrėžia kaip fizinės jėgos panaudojimą prieš vaiką, siekiant sukelti skausmą ar diskomfortą, suduodant ranka ar daiktu, taip pat vaiką spardant, draskant, žnaibant, kandžiojant, pešant plaukus, sukant ausis, purtant, verčiant vaiką būti nepatogioje pozicijoje, deginant, plikant, priverčiant nuryti (pvz., plaunant vaiko burną muilu arba verčiant juos nuryti aštrius prieskonius) ir kt. Kitos bausmės, žeminant, menkinant ar išjuokiant vaiką, taip pat yra nesuderinamos su Vaiko teisių konvencija. Vaikų auklėjimas dažnai reikalauja imtis veiksmų, skirtų apsaugoti vaikui, o apgalvotas ir tyčinis fizinės jėgos naudojimas, sukeliantis skausmą, diskomfortą ar žeminantis vaiką, prieštarauja vaiko interesams. Esama iš-

imtinių aplinkybių, kai mokytojų ar kitų asmenų (pvz., dirbančių institucijose su vaikais, pažeidusiais įstatymą) pagrįstas apribojimų naudojimas yra pateisinamas, siekiant apsaugoti patį vaiką ar kitus asmenis, neturint tikslo bausti naudojant jėgą.[386]

Suaugęs žmogus, vaikystėje kentęs tėvų smurtą, neieško kitų vaiko auklėjimo priemonių, o tiesiog renkasi lengviausią būdą – rodyti savo jėgą. Kitos auklėjimo priemonės – pokalbiai su vaiku, blogio elgesio priežasčių paieškos ir šalinimo būdai, pamokymai, kitokio pobūdžio bausmės – reikalauja iš tėvų daugiau laiko, mąstymo, tam tikros auklėjimo strategijos ir taktikos, o užsimoti diržu, rykšte ar kitais daiktais, kumščiu ar ranka trunka vieną kitą minutę.

Dalis valstybių įstatymais yra uždraudusios kūno bausmes[387], kitose vyksta diskusijos. Įdomu tai, kad visuomenėse, kur už fizinį smurtą nustatyta baudžiamoji atsakomybė, kur griežtai draudžiamos kūno bausmės mokyklose ir kitose vaikų ugdymo įstaigose, šeimose „protingas“ smurtas toleruojamas ir netgi pateisinamas. Net aukštąjį išsilavinimą turintys ir savo vaikus labai mylintys tėvai kūno bausmes laiko kraštutine, tačiau tinkama vaiko auklėjimo priemone.

Kita ne mažiau svarbi aplinkybė yra ta, kad smurtavimas šeimose prieš sutuoktinius, vaikus dažnai laikomas tik šeimos privačiu gyvenimu. Smurto aukos ilgainiui tarsi apsipranta su tokiu vaidmeniu, slepia smurto ženklus, likusius matomose vietose, o kartu leidžia skriausti ir savo vaikus. Visuomenėje gaji nuostata, kad tėvai turi teisę pasirinkti, kaip auklėti *savo* vaikus.

Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) nagrinėta byla *A. v. UK*[388] kilo dėl fizinės bausmės pripažinimo kankinimu pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 3 straipsnį. Patėvis, rykšte ne kartą „auklėjęs“

---

[386] Committee of the Rights of the Child, General Comment No. 8. (2006). The Right of the Child to Protection from Corporal Punushment and Other Cruel or Degrading Forms of Punishment (arts. 19, 28 para 2 and 37 inter alia).

[387] Pasak Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto, 2006 m. daugiau nei šimtas valstybių pasaulyje įstatymais draudė fizinį smurtą mokyklose ir kitose vaikų ugdymo įstaigose bei teisėsaugos institucijose, o NVO „End Corporal Punishment“ pateikia valstybių, uždraudusių kūno bausmes namuose ir globos institucijose, žemėlapį ir nuostatas. Plačiau: < www.endcorporalpunishment.org>.

[388] *A. v. UK*, Judgement of 23 September 1998.

devynmetį „sunkaus būdo“ vaiką, Jungtinės Karalystės teismuose buvo išteisintas prisiekusiųjų, nors buvo pateiktos pediatro pažymos apie vaiko kūno sužalojimus bei pats patėvis pripažino mušęs vaiką. Šioje byloje EŽ|TT, nustatydamas Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą, atkreipė Jungtinės Karalystės dėmesį į valstybės atsakomybę – užtikrinti, kad teisės aktuose būtų nustatyta atsakomybė smurtavusiam asmeniui, ir kartu fizinę bausmę (plakimą rykšte) vaikui prilygino kankinimui. E|ŽTT daugelyje sprendimų yra pareiškęs esąs prieš kūno bausmių taikymą ir baudžiamojoje sistemoje, ir mokyklose, ir namuose. Kai kurių valstybių dalyvių praktika nesuderinama su svarbiausiomis vaiko teisėmis, ypač pagarbos žmogaus orumui principu. Teismas ne kartą pabrėžė valstybių pareigą imtis teisinių bei kitokių priemonių, siekiant pašalinti smurtinių ar kitokių žeminančių bausmių taikymą vaikams. „Pagrįstos“ ar „nedidelės“ fizinės bausmės neturėtų būti pateisinamos, kaip atitinkančios vaiko interesus.

Siekiant reglamentuoti kūno bausmių uždraudimą, reikia aiškiau apibrėžti pačią veiką. Pasak K. Grinevičiūtės, fizinė bausmė, kaip ir fizinis smurtas, – tai pavojingas, neteisėtas, tyčinis poveikis vaiko organizmui, kuris atliekamas prieš jo valią arba be jo sutikimo ir kuris gali pasireikšti audinių ar organų anatominio vientisumo arba funkcijų pažeidimais, skausmo sukėlimu, judėjimo laisvės apribojimu. Fizinis smurtas gali būti nukreiptas į gyvybės atėmimą, sveikatos sutrikdymą, skausmo ar kitokių fizinių kančių sukėlimą, laisvės atėmimą ar bejėgiškumo būklės sukėlimą.[389]

Lietuvos Respublikos įstatymuose tiesiogiai kūno bausmė, kaip vaikų auklėjimo priemonė, nėra uždrausta, tačiau pagal Baudžiamajame kodekse (toliau – BK) įtvirtintus sveikatos sutrikdymo, skausmo sukėlimo, fizinio gniuždymo požymius yra baudžiama atitinkamai pagal BK 135, 138, 140, 163 straipsnius. Įvairių sociologinių tyrimų duomenimis, beveik 50 proc. vaikų yra nors kartą tėvų bausti kūno bausme, kai kurie vaikai tai patiria nuolat. Tačiau minėtos BK normos labai retai pritaikomos. Priežastys labai įvairios: visuomenės toleravimas, šeimos privatus

[389] Grinevičiūtė, K. Fizinės bausmės vaikams: baudžiamasis teisinis vertinimas. *Socialinių mokslų studijos*. Vilnius: MRU, 2011, 3 (2): 733.

gyvenimas, menkavertiškas fizinio skausmo sukėlimas, be to, dažnai sprendžiamas ir tiesioginės tyčios buvimas: ar tėvai suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį ir norėjo taip veikti, kitaip tariant, ar siekė sužaloti, ar sugniuždyti savo vaiką. Pagal BK 163 straipsnį baudžiamoji atsakomybė kyla tam, kas piktnaudžiavo tėvo, motinos, globėjo ar rūpintojo arba kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis fiziškai ar psichiškai gniuždydamas vaiką, palikdamas jį ilgą laiką be priežiūros ar panašiai žiauriai elgdamasis su vaiku. Nusikaltimo sudėtis yra formali, todėl asmuo pripažįstamas kaltu padaręs nusikaltimą, jeigu jis šią veiką padarė tiesiogine tyčia, t. y. jį darydamas suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį ir norėjo taip veikti (BK 15 str. 2 d. 1 p.).

Reikia pažymėti, kad teismų praktika fizinio smurto, kaip auklėjimo priemonės, panaudojimo klausimu nėra suformuluota, o minėti atvejai – pavieniai. Dažniausiai nuteisiami fizinį smurtą panaudoję asmenys, kai nusikalstama veika sukėlė akivaizdžius padarinius (sveikatos sutrikdymą). Nagrinėjamuoju klausimu būtų labai svarbi kasacinio teismo nuomonė šioje teisiniu ir socialiniu požiūriu itin jautrioje srityje.[390] Nors kartais, net ir esant akivaizdiems smurto įrodymams, teismai kūno bausmes traktuoja kaip mažareikšmes. Be to, labai keistai atrodo, kai teismas, nagrinėdamas tėvų ar kitų įstatymo nustatytų atstovų padarytą veiką, vertina ir vaikų poelgį, lyg spręsdamas, ar buvo pagrindas vaiką bausti.

Pavyzdžiui, prokuratūros iniciatyva baudžiamoji byla buvo keliama globėjai A. R., globojusiai dvi mergaites, nes 2003 m. gegužės l d.–2008 m. liepos 21 d. laikotarpiu sistemingai, beveik kiekvieną dieną, joms suduodavo botagu, rankomis ir kojomis į įvairias kūno vietas, mušdavo dilgelėmis per veidą, rankas, ne mažiau kaip 7 kartus vertė per naktį stovėti pusiau sėdomis, per Kalėdas ir Naujuosius metus per naktį vertė būti bažnyčioje, savaitę drausdavo kalbėti , vertė 3 valandas klūpėti iškėlus rankas, rengdavo išaugtais, nunešiotais bei oro sąlygų neatitinkančiais drabužiais, neparūpindavo higieninių įklotų; taip fiziškai bei psichiškai gniuždydama mergaites, žiauriai elgdamasi su jomis, piktnaudžiavo globėjos teisėmis ir pareigomis. Pirmosios instancijos teismas A. R. ištei-

[390] Grinevičiūtė, K. Fizinės bausmės vaikams: baudžiamasis teisinis vertinimas. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (2): 734.

sino kaip nepadariusią veikos, turinčios nusikaltimo, numatyto BK 163 straipsnyje, požymių. Apeliacinės instancijos teismas prokuroro skundą, kuriuo buvo prašoma išteisinamąjį nuosprendį panaikinti ir priimti apkaltinamąjį nuosprendį, atmetė.

Pirmosios instancijos teismas A. R., kaltinamą pagal BK 163 straipsnį, išteisino nenustatęs, kad ji padarė veiką, turinčią šio nusikaltimo požymių. Tokį sprendimą teismas priėmė konstatavęs, kad byloje nenustatyta, jog A. R., veikdama tiesiogine tyčia, sąmoningai piktnaudžiavo globėjos teisėmis ir pareigomis sistemingai fiziškai ir psichiškai gniuždydama globojamus vaikus – D. R. ir J. Ž. Byloje nustatyta, kad A. R. D. R. ir J. Ž. augino nuo kūdikystės, abi jos turėjo elgesio problemų (bėgdavo iš namų, girtaudavo ir t. t.), kurios pasireiškė paauglystėje, todėl A. R., kaip nustatyta pirmosios instancijos teismo nuosprendyje ir nepaneigta apeliacinės instancijos teismo nutartyje, nevengdavo smurtauti, uždrausdavo joms kalbėti, kaip vieną iš „auklėjimo metodų“ taikė „sėdėjimą kėdute“, tačiau abiejų instancijų teismai, atsižvelgdami į kitas byloje nustatytas aplinkybes, nusprendė, jog tai nėra pakankamas pagrindas pripažinti, kad A. R. veikė tiesiogine tyčia, kad ji padarė veiką, atitinkančią BK 163 straipsnyje numatyto nusikaltimo sudėtį. Byloje nustatyta, kad J. Ž. ir D. R. kartu su kitais globotiniais ir A. R. dirbdavo ūkio darbus, vasarą važiuodavo keletui dienų prie jūros, sekmadieniais lankė bažnyčią, per religines šventes bažnyčioje likdavo per naktį. Nustatyta, kad A. R. bendravo su vaikais, nukentėjusiosios ją vadino mama, su klasės auklėtoja, dalyvaudavo tėvų susirinkimuose, reaguodavo į pastabas, mergaitės buvo aprūpintos mokymosi reikmėmis.

Apeliacinės instancijos teismas, bylą išnagrinėjęs pagal prokuroro apeliacinį skundą, kuriuo buvo ginčijamas priimto išteisinamojo nuosprendžio pagrįstumas, atlikęs įrodymų tyrimą, dar kartą apklausęs J. Ž., išnagrinėjęs liudytojų parodymus, konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas įrodymų vertinimo klaidų nepadarė ir priėmė teisėtą bei pagrįstą išteisinamąjį nuosprendį.

Deja, Lietuvos Aukščiausiajam Teismui kasacinis skundas buvo pateiktas tik dėl apeliacinio skundo nagrinėjimo tvarkos, tačiau, nesant Baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 369 straipsnyje nustatytų

apeliacinės instancijos teismo nutarties panaikinimo pagrindų, kasacinis skundas pripažintas nepagrįstu ir atmestas[391].

Sveiku protu sunku suvokti, kad dviejų instancijų teismai pateisino mergaičių įstatymo nustatytos atstovės sistemingą kasdienį smurtą (smūgius botagu, dilgėlėmis, rankomis, kojomis ir t. t.), nes vertino blogą mergaičių elgesį bei globėjos gerus darbus (domėjimąsi mergaičių mokymusi, jų aprūpinimą, vežimą prie jūros ir pan.). Tačiau teisininkui toks argumentas gali pasirodyti populistinis, nes šiandien BK 163 straipsnio nuostata yra taikoma esant tiesioginei tyčiai, t. y. būtina įrodyti, jog globėjos smurtas buvo savitikslis. BK 15 straipsnio 2 dalies 1 punkte yra pateiktas tiesioginės tyčios apibrėžimas formaliųjų nusikalstamų veikų atveju. Formalioji nusikalstamos veikos sudėtis yra tokia, kurios konstrukcija lemia, kad baudžiamajai atsakomybei taikyti užtenka pagrįsti faktą, jog asmuo padarė pavojingą ir priešingą teisei nusikalstamą veiką arba atsiradus įstatymo numatytai pareigai nepradėjo jos vykdyti ar nustojo ją vykdyti (neveikimas). BK 163 straipsnyje nustatytos nusikalstamos veikos sudėtis yra formali. O padarant nusikalstamas veikas, kurių sudėtys yra formalios, tyčia gali būti tik tiesioginė, todėl šioje byloje turi būti įrodinėjama tik tiesioginė tyčia. Tokiu atveju tiesioginei tyčiai reikalingi šie požymiai: pavojingos nusikalstamos veikos pobūdžio suvokimas (intelektinis suvokimas) ir norėjimas veikti (valinis suvokimas). Daromos nusikalstamos veikos pavojingo pobūdžio suvokimas – tai faktinių daromos veikos aplinkybių, t. y. objektyviųjų inkriminuojamos nusikalstamos veikos sudėties požymių suvokimas. Tai reiškia, kad asmuo suvokia faktines savo poelgio aplinkybes, aiškiai įsivaizduoja, kokią daro veiką ir kokiai vertybei kelia pavojų taip darydamas. Vargu ar kuris nors tėvas, ar globėjas gali, suvokdamas smurto pasekmes, tyčia siekti sužaloti savo vaiką. Todėl būtina įstatymų leidėjo iniciatyva: reikalinga įstatymo nuostata, draudžianti bet kokios formos smurtą prieš vaikus ir fizines, arba kūno, bausmes.

Pasak Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto, Vaiko teisių konvencijos 18 straipsnyje įtvirtinta tėvų pareiga rūpintis vaiko interesais turi

[391] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. sausio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-80/2011.

būti aiškinama visos Konvencijos kontekste, todėl kūno bausmės neatitinka reikalavimo apsaugoti vaiką nuo bet kokių smurto formų, deramai atsižvelgti į vaiko nuomonę, saugoti vaiko orumą. Konvencijos 5 straipsnis įtvirtina valstybių dalyvių pareigą „gerbti tėvų atsakomybę, teises ir pareigas tinkamai, pagal didėjančius sugebėjimus, vaiką pakreipti ir, jam naudojantis šia Konvencija pripažintomis teisėmis, vadovauti". Terminas „tinkamai" interpretuojamas taip, kad nebūtų sudaryta galimybė pateisinti žiauraus ar žeminančio elgesio su vaiku. Žiauraus ar žeminančio elgesio draudimas turėtų būti įtvirtintas civilinės ar baudžiamosios teisės aktuose. Valstybės dalyvės turėtų užtikrinti, kad nacionalinės teisės nuostatos dėl asmens užpuolimo apimtų ir tuos atvejus, kai vaikui taikoma fizinė bausmė (įskaitant atvejus šeimoje). Turėtų būti savaime suprantama, kad trenkti vaikui, lygiai kaip ir suaugusiajam, yra neteisėta. Tokie veiksmai turėtų būti traktuojami kaip užpuolimas, nesvarbu, ar jie buvo atlikti „drausmės" tikslais. Taip vaikas visais atvejais būtų apsaugotas nuo fizinių bausmių. Svarbu, kad bausmės būtų uždraustos ir specialiuosiuose, tokiuose kaip šeimos, švietimo, globos teisės aktuose. Būtų naudinga tokias nuostatas įtraukti į profesinės etikos kodeksus, rekomendacijas mokytojams, globėjams. Įvairios institucijos vidaus nuostatose taip pat galėtų pažymėti fizinių bausmių neteisėtumą.

Svarbiausia uždrausti bet kokias smurto prieš vaikus formas, įskaitant fizines bausmes. Tokiu atveju tėvai negalėtų pateisinti fizinių bausmių prieš vaikus kaip „pagrįstų". Šeimos teisės nuostatose turėtų būti įtvirtinta, kad tėvų atsakomybė už vaikus reiškia, kad šie bus auklėjami be smurto. Tokio principo įtvirtinimas nereiškia, kad visais paaiškėjusiais fizinės bausmės panaudojimo atvejais turi būti pradėtas baudžiamasis persekiojimas. Taikoma *de minimis* taisyklė, nes šeimos santykių specifika ir vaiko priklausomybė nuo tėvų lemia, jog sprendimai patraukti tėvus baudžiamojon atsakomybėn turėtų būti priimami labai atsargiai, kaip greičiausiai neatitinkantys vaikų interesų. Atsižvelgiant į vaiko amžių bei brandą, turėtų būti išklausoma ir jo nuomonė.

Atsižvelgiant į tai, kad fizinės bausmės gali padaryti vaikui fizinės, psichologinės žalos, sutrikdyti jo socialinę raidą, turi būti užtikrinta, kad vaikams, patyrusiems tokio pobūdžio smurtą, būtų teikiama specialistų pagalba. Siekiant panaikinti fizines bausmes vaikams, reikalingi specia-

lūs mokymai su vaikais gyvenantiems ar dirbantiems asmenims (įskaitant policijos, ikiteisminio tyrimo pareigūnus ir kt.), tam tikrų gairių numatymas.[392] Be abejo, būtina šviesti visuomenę, aiškinti tėvams kūno bausmių žalą vaikui.

Tėvų teisė ir pareiga rūpintis vaikų sveikata

Lig šiol vaiko teises ginančių institucijų supratimu, tėvų valdžios įgyvendinimo tinkamumas buvo vertinamas nagrinėjant socialinius ir švietimo aspektus, kitaip sakant, jei šeimos namuose švaru, vaikas aprengtas, pavalgydintas, sistemingai lanko ugdymo įstaigą, tai tėvai savo pareigas atlieka gerai. Vaikų sveikatai dėmesio neskiriama. Pažymėtina, kad vaiko fizinė ir psichinė sveikata lemia daugelį jo gyvenimo aspektų: ryšį su šalia esančiais žmonėmis, bendravimą, vystymąsi, ugdymo procesą ir rezultatus bei kt. Analizuojant tėvų pareigą pasirūpinti savo nepilnamečių vaikų sveikata, pirmiausia pažymėtina, kad ši pareiga, kaip, beje, ir teisė, išplaukia iš vaiko teisės sveikai vystytis (būti sveikam) ir tėvų, kaip įstatymo nustatytų atstovų, pareigos užtikrinti nepilnamečio vaiko teises. Lietuvos Respublikos CK 3.155 straipsnio 2 dalis ir 3.159 straipsnio 2 dalis taip pat numato, kad tėvai turi pareigą rūpintis vaikų sveikata, o už vaiko priežiūrą atsako abu vienodai.

Tėvai priima visus sprendimus vaiko sveikatos klausimais: dėl skiepų, tyrimų, gydymo būdų, operacijų, įvairių intervencijų. Jų priimami sprendimai irgi vertini kaip tinkami arba netinkami tėvų valdžios įgyvendinimo veiksmai. Šiandien dalis tėvų priima valinį sprendimą neskiepyti vaikų. Sveikatos specialistai skambina pavojaus varpais, pažymėdami, kad neskiepijant vaikų sugrįžta seniai išnykusios ligos, sergamumas kitomis ligomis labai padidėja. Viena iš tokių rykščių – tuberkuliozė.

Pagal sergamumą tuberkulioze Lietuva yra priešpaskutinėje vietoje ES (paskutinė – Rumunija), o pagal mirtingumą – paskutinėje vietoje.

---

[392] Committee of the Rights of the Child, General Comment No. 8. (2006). The Right of the Child to Protection from Corporal Punushment and Other Cruel or Degrading Forms of Punishment (arts. 19, 28 para 2 and 37 inter alia).

Lietuvos sveikatos sistema per einamąjį dešimtmetį tikisi pasiekti ES šalių sergamumo vidurkį.[393]

Taigi sergančiųjų yra tikrai daug, primintina, kad šia liga sergantys asocialūs asmenys arba asmenys, atsisakę gydymo, nėra gydomi priverstinai, gyvena šalia mūsų, naudojasi tuo pačiu viešuoju transportu, viešose vietose skrepliuoja ir palieka kitų ligos pėdsakų, kurie pavojingiausi neskiepytam vaikui. Šios ligos gydymas ilgas ir sunkus. Labai gaila, bet šiuo metu nėra atlikta tyrimų, iš kurių būtų galima spręsti, kiek susirgusių tuberkulioze vaikų yra neskiepyti. Nėra statistikos ir dėl kitų ligų, tačiau manytina, kad į tokius tėvų sprendimus negalima žiūrėti pro pirštus.

Vaikų sveikatai ir vystymuisi neigiamą įtaką gali turėti prasta mityba. Dėl religinių, filosofinių įsitikinimų ar mados kai kurie tėvai iš savo ir vaikų raciono pašalina mėsą, žuvį, kiaušinius, o žaliavalgiai – visą šiltą maistą. Taip ne tik formuojami vaiko valgymo įpročiai, bet ir turi būti sprendžiamas maistinių medžiagų kompensavimo klausimas, nes kitaip vaikui ilgainiui gali trūkti vienokių ar kitokių medžiagų, atitinkamai vystytis lėtinės ar kitos ligos.

Teisės aktai įpareigoja kiekvieną žmogų rūpintis savo sveikata, o tėvus – rūpintis savo vaikų sveikata. CK 6.729 straipsnio 1 dalyje bei Lietuvos Respublikos pacientų ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 8 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta bendra taisyklė, kad pacientas negali būti gydomas ar jam teikiama kita asmens sveikatos priežiūra ar (ir) slauga prieš jo valią, jeigu įstatymų nenustatyta kitaip. Taigi tik esant tėvų sutikimui (valiniam sprendimui), vaikui gali būti skiriamas tam tikras gydymas, atliekami reikalingi tyrimai ir t. t. Tačiau labai svarbu atkreipti dėmesį, kad šis sutikimas nėra tik formalus ir duotinas tik suteikus informaciją. Pasak J. Kutkauskienės, paciento formalus sutikimas prieš jam suteikiant visą informaciją (apie ligą, diagnostiką, reikalingus tyrimus, gydymo metodus, galimus rezultatus) prieštarauja ne tik sutikimo specifiškumo principui, bet ir informuoto sutikimo koncepcijos esmei. Lietuvos teismų praktikoje dar nebuvo atvejų, kad būtų ginčijamas tokio sutikimo galiojimas, tačiau Jungtinių Amerikos Valstijų teismai griež-

[393] Miškinis, K. Tuberkuliozė: tikslai ir iššūkiai naujojoje Lietuvos sveikatos programoje. *Sveikatos politika ir valdymas*. 2011, 1 (3): 90–91.

tai atmeta tokio sutikimo galiojimą ir blanketinę sutikimo formą vertina kaip netinkamos pareigos vykdymo įrodymą.[394]

Įstatymų leidėjas, nustatydamas pacientui ar paciento tėvams teisę ir kartu pareigą duoti sutikimą, realiai suteikė aktyvų vaidmenį priimant sprendimus dėl gydymo. Tėvų dalyvavimas šiame procese yra tiesiogiai susijęs su būtinybe gauti reikalingą medicininę informaciją apie ligos diagnozę, gydymo būdus ir alternatyvas, ligos gydymo planą, prognozę ir kt. Vadinasi, tikras informuotas sutikimas yra įmanomas tik tada, kai vaiko tėvai gauna įvairiapusę, objektyvią, aiškią, jiems suprantama forma pateiktą informaciją. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad vaikas taip pat turėtų būti informuojamas atsižvelgiant į jo amžių ir brandą.

Darytina išvada, kad teisė į informaciją apie sveikatos būklę pripažintina viena svarbiausių paciento teisių, tačiau šios teisės įgyvendinimas teisiškai reglamentuojamas nepakankamai. Įstatyme iš tiesų turėtų būti numatyta pacientui pateikiamos informacijos įforminimo tvarka, t. y. tik gavęs (jam suprantamą) įstatymų numatytą konkrečią informaciją pacientas ar jo įstatymo nustatytas atstovas tai patvirtina parašu[395].

Lietuvoje nėra teisminių ginčų dėl vaikų gydymo, nesant tėvų sutikimo. Tuo tarpu senosios demokratijos šalyse aukščiausiąjį teismą pasiekia gydymo įstaigų ir tėvų ginčai, kai tėvai dėl religinių įsitikinimų, pavyzdžiui, Jahovos liudytojai, nesutinka, kad vaikui būtų perpilamas kraujas, arba dėl kitokių įsitikinimų nesutinka su chemoterapijos ar operaciniu gydymu. Tokiais atvejais teismui tenka ieškoti sąžiningos pusiausvyros tarp tėvų teisės spręsti dėl vaiko religijos laisvės, teisės į privatumą ir pan. bei vaiko teisės į gyvybę, sveikatą ir visavertį gyvenimą. Paprastai atsakymą surasti padeda medicinos ekspertai, nustatantys, ar tai buvo vienintelis būdas vaikui pasveikti / išgyventi.

EŽTT bylos *Glass v. UK*[396] sprendime pabrėžė būtinybę surasti sąžiningą žmogaus teisių vertybių pusiausvyrą ir užtikrinti, kad priimamas sprendimas dėl gydymo yra tikrai būtinas. Ši byla kilo dėl ginčo

---

[394] Kutkauskienė, J. Paciento teisių ir pareigų teisinio reglamentavimo problematika ir raidos tendencijos. *Jurisprudencija*. 2008 12 (114): 88.

[395] Sriubas, M. Paciento teisių ir pareigų reglamentavimas Lietuvoje. *Justitia*. 2008, 1 (67): 33.

[396] *Glass v. UK*, Judgement of 9 March 2004. Application No: 61827/00.

tarp fiziškai ir psichiškai neįgalaus berniuko mamos ir gydymo įstaigos. Gydytojai, mamai nesutinkant, nusprendė gelbėti vaiko gyvybę ir gydyti jį mamai nepriimtiną būdu (diamorfinu). Kilus nesutarimui, gydytojai kreipėsi į policiją dėl tarpininkavimo, be to, net ir priėmus sprendimą dėl gydymo metodo, gydytojams teko kviestis ligoninės apsaugą, kad būtų išvesti berniuko giminaičiai, kurie jėga trukdė teikti vaikui pagalbą. Po dviejų dienų, praėjus krizei, berniukas buvo išleistas iš ligoninės ir grąžintas mamai, kuri dėl pažeistų savo ir vaiko teisių kreipėsi į teisėsaugą. Visų instancijų Jungtinės Karalystės teismai pripažino, kad gydymo įstaiga pareiškėjos ir jos vaiko teisių nepažeidė, nes berniuko gyvybei buvo iškilęs pavojus, todėl krizinėje situacijoje, net ir nesutinkant vaiko mamai, priimtas sprendimas atitiko vaiko geriausius interesus. EŽTT, analizuodamas pareiškėjos ir jos vaiko teisių garantijas, pažymėjo, kad tikslas išgelbėti vaiko gyvybę kritinėmis aplinkybėmis yra teisėtas, be to, Jungtinės Karalystės įstatymai numato gydytojui pareigą išsaugoti paciento gyvybę, tačiau įstatymai taip pat nustato tėvų prioritetinę teisę sutikti arba nesutikti su vaiko gydymu, todėl gydymo įstaigos administracija turėjo inicijuoti kreipimąsi į teismą, kuris būtų priėmęs nešališką teisėtą sprendimą, atitinkantį geriausius vaiko interesus.

Lietuvoje tokio pobūdžio bylų nėra. Atvejai, kai gydymo įstaiga kreipiasi į savivaldybės vaiko teisių skyrių, informuodama apie tėvų sprendimą negydyti sergančio vaiko ir / arba prašydama padėti motyvuoti vaiko tėvus, ypač sunkiais atvejais, labai reti. Pavyzdžiui, neretai pasitaiko, kai vaikui diagnozavus leukemiją pradinėje stadijoje, tėvai sutinka taikyti chemoterapiją ir kitas agresyvias gydymo priemones, tačiau vėliau nutraukia tradicinį gydymą ir renkasi alternatyvias formas (pasitiki žolininkų, ekstrasensų, hilerių ir kitų pagalba). Deja, po alternatyvių gydymų tėvai sugrįžta pas tuos pačius medikus, bet vėžys jau būna paskutinės stadijos, tada gydymo kaina yra gerokai didesnė (reikalingas kaulų čiulpų persodinimas ir kitoks brangus gydymas), o rezultatas ne visais atvejais sėkmingas. Šioje situacijoje akivaizdu, kad tėvai siekė geriausio rezultato savo vaikui, deja, pasirinktas sprendimas nebuvo teisingas ir sėkmingas, kartu neatitiko ir geriausių vaiko interesų. Ypač ligų gydymo srityje mūsų visuomenė balansuoja tarp moderniausių gydymo metodų ir primityvių proprosenelių laikų gydymo metodų pasirinkimo. Todėl ir

gydytojams, ir vaiko teises ginančioms institucijoms tenka labai svarbus vaidmuo: laiku pastebėti, kad tėvų priimami sprendimai gali turėti labai neigiamų pasekmių vaikui (jo sveikatai ir netgi gyvybei) ir, neradus kompromisinio sprendimo su vaiko tėvais, kreiptis į teismą. Šiuo atveju nereikalingi jokie teisės aktų pakeitimai, nes kreipusis dėl laikinųjų apsaugos priemonių teismas sprendimą priima ilgiausiai per tris dienas. Šiuo atveju į teismą reikia kreiptis dėl vaiko gydymo būtinybės, o ne tėvų valdžios ribojimo.

Tikėtina, kad vaiko teisių apsaugos skyriaus specialistams gali pavykti įtikinti vaiko tėvus siekiant sugrąžinti vaikui sveikatą, grįžti į gydymo įstaigą, tęsti gydymą. Atkreiptinas dėmesys, kad sudėtingose situacijose tėvams reikalinga ir psichologo konsultacinė pagalba: susitaikyti su diagnoze, išgyventi užklupusią krizę, morališkai nusiteikti ilgam gydymo procesui ir galimiems gydymo rezultatams.

Siekiant užtikrinti geresnę vaikų sveikatos apsaugą, būtinas gydytojų ir vaiko teisių apsaugos institucijų specialistų bendradarbiavimas. Informacijos pasikeitimas tarp specialistų ir bendros sprendimų paieškos ginčytinose situacijose padėtų labiau pasirūpinti vaiku, tėvams taip pat būtų lengviau, įsiklausius į visus argumentus, priimti valinį sprendimą.

Informacijos trūkumas provokuoja ginčus ir dėl vaikų dalyvavimo biomedicininiuose tyrimuose. Biomedicininiai tyrimai yra ypač jautri sritis, nes čia, kitaip nei įprastinėje kasdienėje klinikinėje praktikoje, susiduriama su žmogaus kūno, biologinės medžiagos, taip pat privačios sveikatos informacijos panaudojimu ne paciento gydymo, profilaktikos ar slaugos, o mokslinio tyrimo tikslais, t. y. ne konkretaus asmens labui, o naujam moksliniam žinojimui plėtoti. Todėl sąmoningas ir laisvas asmens apsisprendimas ir sutikimas dalyvauti tokiame procese yra ypač svarbus.[397]

Deja, dažniausiai tėvai nesupranta, kodėl jų vaikai įtraukiami į biomedicininius tyrimus. Daugelis įsivaizduoja, jog tai yra reikalingas gydymas jų vaikui. Vaistų tyrimų atveju tėvai dažniausiai galvoja, kad vienintelis vaiko ligos gydymo būdas – bandomas vaistas. Toks mąstymas

[397] Čekanauskaitė, A.; Gefenas, E. Informuoto asmens sutikimas: ką turėtų žinoti ir ką iš tiesų žino biomedicininių tyrimų dalyviai? *Visuomenės sveikata*. 2010, 4 (51): 45.

rodo akivaizdų informacijos trūkumą ir tik formaliai duotą sutikimą dėl dalyvavimo biomedicininiuose tyrimuose.

Tam, kad sutikimas būtų laikomas visaverčiu, galiojančiu, turi būti įgyvendinta keletas sąlygų – sutikimą turi duoti kompetentingas asmuo (ar teisėtas jo atstovas), sutikimas turi būti duotas laisva valia, o prieš gaunant sutikimą asmeniui turi būti pateikta visa su tyrimu susijusi informacija, kuri gali būti reikšminga priimant sprendimą dėl dalyvavimo tyrime. Problema yra ta, kad neatsižvelgiant į faktą, jog ši praktika galioja jau daugelį metų, tyrimai rodo, kad biomedicininiuose tyrimuose dalyvaujantys asmenys nesupranta pagrindinės su tyrimais susijusios informacijos, esminių tyrimo, kuriame asmuo kviečiamas dalyvauti arba jau dalyvauja, elementų. Todėl kyla pagrįstų abejonių dėl informuoto asmens sutikimo įgyvendinimo tinkamumo.[398]

Remiantis Lietuvos Respublikos biomedicininių tyrimų įstatymo 8 straipsnio 1 dalimi, teigtina, kad prieš duodamas sutikimą asmuo jam suprantama forma turi būti informuojamas apie biomedicininio tyrimo tikslą, planą, taikomus metodus, etikos komiteto sprendimus, taip pat apie: 1) numatomą biomedicininio tyrimo naudą tiriamajam; 2) tiriamojo teises, galimą riziką ir nepatogumus, kuriuos tiriamajam gali sukelti biomedicininis tyrimas, taip pat galimos žalos, patirtos dėl biomedicininio tyrimo, atlyginimo tvarką; 3) tiriamojo teisę atšaukti raštu asmens sutikimą dalyvauti biomedicininiame tyrime bet kuriuo metu, suteikiant informaciją apie tokio biomedicininio tyrimo nutraukimo pasekmes; 4) informacijos konfidencialumo garantijas.

Taigi visais atvejais gydant vaiką tėvų vaidmuo labai svarbus: ir renkantis gydymo įstaigą, ir gydymo metodiką, ir planą, tai nėra tik formalus sutikimas, patvirtintas parašu, todėl tėvai turi reikalauti visavertės informacijos ir valingai priimti sprendimus, o gydytojai ir kitas gydymo įstaigos personalas turėtų informuoti vaiko teisių apsaugos specialistus apie atvejus, kai tėvų priimami sprendimai neatitinka vaiko interesų ir iš esmės yra žalingi.

---

[398] Čekanauskaitė, A.; Gefenas, E. Informuoto asmens sutikimas: ką turėtų žinoti ir ką iš tiesų žino biomedicininių tyrimų dalyviai? *Visuomenės sveikata*. 2010, Nr. 4 (51): 46.

Tėvų teisė ir pareiga išlaikyti savo vaikus. CK draudžia tėvams atsisakyti savo teisių ir pareigų nepilnamečių vaikų atžvilgiu, be to, numato pareigą išlaikyti savo vaikus. Ši tėvų teisė ir pareiga yra tiesiogiai susijusi su kitomis teisėmis ir pareigomis, nes jei vaiko motina ar tėvas neskiria lėšų vaikui, tai vargu ar būtų galima teigti, kad ji arba jis tinkamai įgyvendina teisę rūpintis savo vaiku, jį auklėti, rūpintis jo sveikata. Finansinis vaiko išlaikymas pirmiausia reikalingas vaiko poreikiams tenkinti. Išlaikymo dydis priklauso nuo įvairių svarbių dalykų: turtinės padėties, vaikų skaičiaus, specialių vaiko poreikių ir pan.

Tėvų prievolė išlaikyti vaikus yra turtinė asmeninė (lot. *intuitu personae*), todėl jos negalima perleisti kitiems asmenims, taip pat negalima atsisakyti jos vykdyti. Vienam iš tėvų nevykdant išlaikymo prievolės, toks elgesys gali būti kvalifikuojamas kaip pagrindas riboti tėvų valdžią (CK 3.180 str. 1 d.). Šios pareigos nevykdymas ar netinkamas vykdymas negali būti pateisinamas bloga turtine padėtimi, kitų šeiminių ryšių susiformavimu, išvykimu ar kitokiomis priežastimis. Tais atvejais, kai tėvai gyvena skyrium, vieno iš tėvų, kuris gyvena atskirai nuo vaiko, pareigų prižiūrėti vaiką ir įgyvendinti tėvų valdžią (*inter alia*, materialiai išlaikyti vaikus) turinys nesikeičia, kinta jų vykdymo sąlygos.

Jeigu vaiko tėvas ar motina nevykdo pareigos materialiai išlaikyti savo vaikus, išlaikymą priteisia teismas. Priverstinai išieškoti išlaikymą vaikui iš skolininko lėšų, turto ar turtinių teisių, pajamų gali antstolis. Jeigu priverstinis išieškojimas yra neįmanomas (asmuo neturi pajamų, turto ir kt.), išmokos mokamos iš Vaikų išlaikymo fondo. Šio Fondo administratorius, mokantis Fondo išmokas vaikui, įgyja teisę iš skolininko išieškoti išmokėtas Fondo išmokas.

Didelis tėvų, neteikiančių išlaikymo vaikams, ir Vaikų išlaikymo fondo skolininkų skaičius rodo, jog valstybės nustatytas skolos už nesumokėtą išlaikymą vaikui išieškojimo mechanizmas veikia neveiksmingai, nekeliami tėvų, vengiančių išlaikyti savo vaikus, teisinės atsakomybės klausimai. Fondo išmokėtų ir susigrąžintų išmokų santykis rodo, jog būtina tobulinti ir šio fondo administravimą, ir išieškojimo procesus.[399]

---

[399] *Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus Komentaras dėl Lietuvos Respublikos ataskaitos apie Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje*. 2012, p 15.

Tėvams gyvenant skyrium vaikų išlaikymo pareiga negali būti įgyvendinama taip, kad su vienu iš tėvų gyvenančių vaikų gyvenimo sąlygos pablogėtų neproporcingai tėvų turtinei padėčiai (CK 3.193 str. 1 dalis, 3.195 str.) ar vienas iš tėvų sutiktų, kad kitas šios pareigos nevykdytų (CK 3.192 str. 3 d., 3.159 str. 1 d.) ar vykdytų taip, jog vaiko išlaikymo lėšas su vaiku gyvenantis vienas iš tėvų naudotų savo, o ne vaiko poreikiams tenkinti (CK 3.203 str. 1 d.).[400]

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas gana išsamiai byla po bylos yra išnagrinėjęs įvairius vaikų išlaikymo niuansus. Pagrindinius vaiko išlaikymo priteisimo principus atskleidžia ši Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis: „Analizuodami konkretaus vaiko poreikio turinį ir apimtį teismai turi atsižvelgti į teisės aktuose įtvirtintas vaiko teises, į poreikius būtinoms vaiko vystymosi sąlygoms sudaryti. Taigi turi būti patenkinti vaiko poreikiai maistui, aprangai, būstui, sveikatai, mokslui, poilsiui, laisvalaikiui, kultūriniam ir kitokiam ugdymui. Atkreiptinas teismų dėmesys į tai, kad vaiko materialiniai poreikiai taip pat yra būtini užtikrinant vaiko teisę į poilsį ir laisvalaikį (Vaiko teisių konvencijos 31 straipsnis, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 16 str.). Vaikui, atsižvelgiant į jo gebėjimus ir norus, taip pat turi būti sudarytos materialinės sąlygos dalyvauti įvairiuose papildomuose užsiėmimuose, sporto, kultūros renginiuose, lankyti teatrus, koncertus, vaikų atostogų stovyklas, įgyti vaikui reikiamų priemonių jo gabumams lavinti, taip pat žaidimams ir panašiai. Taigi, sprendžiant dėl vaiko išlaikymo dydžio konkrečiu atveju reikia atsižvelgti į protingus vaiko poreikius, kuriuos lemia jo gabumai, polinkiai.“[401]

Be to, Konstitucinis Teismas yra priėmęs nutarimą dėl tėvų pareigos išlaikyti besimokančius pilnamečius vaikus. Pasak Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje vidurinis išsilavinimas paprastai įgyjamas moksleiviui jau tapus pilnamečiam (18 metų), akivaizdu, kad tėvai turi pareigą materialiai išlaikyti vaiką tol, kol baigsis laikas, per kurį moksleivis, sąžiningai ir pažangiai mokydamasis, gali įgyti vidurinį išsilavinimą, taip pat tokį vidurinį išsilavinimą, kuris gali būti

[400] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje *B. D. v. R. D.,* bylos Nr. 3K-3-101/2010.

[401] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje *I. V. v. D. V.*, bylos Nr. 3K-3-495/2009.

teikiamas kartu su profesiniu. Tokia tėvų pareiga kildintina ne tik iš įstatymų, bet ir iš Konstitucijos nuostatų visumos, *inter alia*, iš tėvų ir vaikų ryšių vertingumo konstitucinio įtvirtinimo, atviros, teisingos darnios ir pilietinės visuomenės siekio, valstybės socialinės orientacijos.[402]

Tėvų teisė ir pareiga: vaikų lavinimas, švietimas, parengimas gyventi savarankiškai. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnyje numatyta ne tik vaikų teisė į mokslą, bet ir pareiga vaikams iki 16 metų mokytis, o tėvams ar kitiems įstatymo nustatytiems vaiko atstovams (globėjams) imtis visų priemonių, užtikrinant šios teisės ir pareigos vykdymą. Švietimo įstatymo 24 straipsnyje numatytos vaiko tėvų (ir globėjų) pareigos užtikrinant vaikų teises švietimo srityje, būtent: tėvų (globėjų) pareiga sudaryti vaikams gyvenimo ir mokymosi sąlygas, laiduojančias sveiką ir saugią jų dvasinių bei fizinių galių plėtotę, dorovinį brendimą, atsakyti už vaikų auklėjimą ir vystymąsi; leisti į bendrojo lavinimo mokyklą vaikus nuo 6–7 metų, jei jie yra pakankamai fiziškai ir psichiškai subrendę.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 29 straipsnyje įtvirtintas vaikų švietimo (lavinimo) tikslas:

a) kuo visapusiškiau ugdyti vaiko asmenybę, talentą ir protinius bei fizinius sugebėjimus;
b) ugdyti pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, taip pat principams, paskelbtiems Jungtinių Tautų įstatuose;
c) ugdyti vaiko pagarbą tėvams, savo kultūriniam identitetui, kalbai ir vertybėms; šaliai, kurioje vaikas gyvena; civilizacijoms, kurios skiriasi nuo jo paties civilizacijos;
d) parengti vaiką sąmoningam gyvenimui laisvoje visuomenėje, pagrįstam supratimo, taikos, pakantumo, vyrų ir moterų lygiateisiškumo, visų tautų, etninių, nacionalinių ir religinių grupių, taip pat vietinės kilmės asmenų draugystės principais;
e) ugdyti pagarbą gamtai.

---

[402] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.194 straipsnio 3 dalies (2004 m. lapkričio 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 65-2529.

Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas pažymi, kad kiekvienas vaikas turi teisę įgyti kokybišką išsilavinimą, kuris pasižymi kokybišku mokymo ir mokymosi procesu, mokymo medžiaga ir ugdymo aplinka. Be to, atkreipiamas dėmesys, kad valstybės institucijos turėtų stebėti ugdymo procesą, periodiškai atlikti ugdymo įstaigų stebėseną, apklausti visus dalyvaujančius ugdymo procese, t. y. mokytojus, mokinius ir tėvus ar kitus įstatymo nustatytus atstovus.[403]

Be to, Komitetas pabrėžia, kad pagrindinis švietimo tikslas turi būti lavinti vaiko asmenybę, talentus ir gebėjimus, pripažįstant, kad kiekvienas vaikas yra unikalus, turintis savitų gabumų, interesų ir poreikių. Todėl mokymo metodika turėtų būti orientuota į skirtingų vaikų skirtingus poreikius.[404]

Vaiko tėvams tenka ne šalutinis vaidmuo. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 35 straipsnio 2 dalies 2 punktas nustato, kad, atsižvelgdami į vaiko amžių ir jo išsilavinimo lygį, tėvai arba kiti teisėti vaiko atstovai turi teisę parinkti švietimo įstaigą, mokymosi formą bei metodus pagal vaiko protines ir fizines galias, įsitikinimus bei gabumus ir, sprendžiant šį klausimą, turi būti atsižvelgiama į vaiko nuomonę. Tėvai ar kiti įstatymo nustatyti vaiko atstovai įstatymo nustatyta tvarka sudaro rašytinę sutartį su mokykla. Mokymo sutarties sudarymas yra valinis aktas, sąmoningai skirtas tam tikram teisiniam tikslui pasiekti. Kiekvieno asmens valinio veiksmo priežastis yra jo kultūriniai, socialiniai ir kt. poreikiai, kurie lemia norą sudaryti sandorį (pvz., mokymo sutartį). Vidinės valios vedami, atsižvelgdami į vaiko teisėtus interesus, jo nuomonę, tėvai (globėjai) išreiškia valią sudaryti mokymo sutartį arba pritaria tokios sutarties sudarymui. Tėvų valia sudaryti mokymo sutartį turi būti sąmoninga, aiškiai ir laisvai išreikšta. Tėvams negali būti daromas joks spaudimas (pvz., siūlant kokias nors lengvatas ir kt.) pasirinkti mokyklą ir sudaryti mokymo sutartį.

---

[403] Committee of the Rights of the Child, General Comment No.1. (2001). Article 29 (1): The Aims of Education. CRC/ GC/2001/1, 17 April 2001. Para 22.

[404] Committee of the Rights of the Child, General Comment No.1. (2001). Article 29 (1): The Aims of Education. CRC/ GC/2001/1, 17 April 2001. Para 9.

EŽTT bylose *D. H. v. Čekijos Respublika*[405], *Oršuš v. Kroatija*[406] ir *Sampanis v. Graikija*[407] pažymėjo, kad tėvai dėl išsilavinimo stokos, menko suvokimo ar nesugebėjimo priimti vaikui naudingus sprendimus gali iš esmės pakenkti savo vaikų laivinimui ar visaverčiam pasirengimui gyventi savarankiškai. Pirmosios dvi bylos kilo dėl romų vaikų ugdymo specialiosiose mokyklose, kur jie buvo įkurdinti ne dėl nesugebėjimo mokytis, bet tik dėl tautybės, tačiau turint tėvų sutikimą. Teismas pabrėžė tėvų atsakomybę už vaiko teisių įgyvendinimą. Tėvai neturėtų pasiduoti mokyklų vilionėms ar institucijų spaudimui, vaikai į specialiąsias mokyklas ar klases turėtų patekti tik esant konkretiems poreikiams. Tėvų pareiga, bendradarbiaujant su mokyklos administracija ir vaiko mokytoju (-ais), – siekti įgyvendinti ugdymo tikslus ir parengti vaiką tolesniam savarankiškam gyvenimui.

Atsakomybės taikymas tėvams. Analizuojant tėvų teisių ir pareigų vykdymo tinkamumą, savaime suprantama, kyla atsakomybės taikymo klausimas. Paprastai visuose teisiniuose tekstuose teigiama, kad atsakomybė gali būti civilinė, administracinė ir baudžiamoji. Tačiau valstybės ir savivaldybės institucijų tikslas yra ne bausti tėvus, ne apriboti tėvų valdžią ir apgyvendinti vaikus globos įstaigose. Valstybės ir savivaldybės institucijų tikslas – vertinti tėvų valdžios įgyvendinimo tinkamumą ir stengtis motyvuoti tėvus priimti vaiko geriausius interesus atitinkančius sprendimus, užkirsti kelią galimiems vaiko teisių pažeidimams. Pasak Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, laikinas tėvų valdžios apribojimas dažniausiai taikomas kaip prevencinė priemonė tėvams, kad jie pakeistų savo elgesį ir gyvenimo būdą, taip pat kaip būdas apsaugoti vaiką nuo būsimos žalos, nelaukiant, kol ši jam bus padaryta.[408]

Tačiau tėvų valdžios ribojimas, kad ir laikinas, yra visiškai kraštutinė priemonė. Daug svarbiau valstybės ir savivaldybės institucijoms rasti finansinių išteklių, kad būtų teikiamos paslaugos šeimai, stiprinami tė-

---

[405] *D. H. v. Čekijos Respublika*, Nr. 57325/00, sprendimas 2007 m. lapkričio 13 d.

[406] *Oršuš v. Kroatija*. Sprendimas priimtas 2010 m. kovo 16 d.

[407] *Sampanis v. Graikija*. Sprendimas priimtas 2008 m. birželio 5 d.

[408] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 30 d. nutartis civilinėje byloje *J. T. v. K. T.*, bylos Nr. 3K-3-236/2008.

vystės / motinystės įgūdžiai, aiškinamos tėvams jų priimamų sprendimų teigiamos ir neigiamos ilgalaikės pasekmės vaikui.

Tik išnaudojus visas „taikiąsias“ priemones, esant būtinybei, gali būti sprendžiama, kokios rūšies teisinę atsakomybę taikyti tėvams, nepamirštant, kad kai kurie sprendimai gali turėti neigiamų pasekmių pačiam vaikui: pavyzdžiui, baudos skyrimas gali pabloginti vaiko finansinę padėtį, sumažinti galimybę patenkinti jo poreikius, o laisvės atėmimo bausmės skyrimas tėvui / motinai reiškia, kad vaikas tą laiką praras galimybę augti ir bendrauti su savo tėvu / motina.

Tais atvejais, kai tėvai sąmoningai piktnaudžiauja savo teisėmis, atsakomybę taikyti būtina. CK 1.137 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad piktnaudžiavimas teise – tai civilinės teisės įgyvendinimas tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeidžia arba varžo kitų asmenų teises ar įstatymo saugomus interesus ar daro žalą kitiems asmenims arba prieštarauja įgyvendinamos civilinės teisės paskirčiai. Pasak V. Mikelėno, „piktnaudžiavimas teise yra subjektinės teisės įgyvendinimas pažeidžiant nustatytas ribas, t. y. imperatyvias įstatymo normas, kito asmens teises, arba nesąžiningas savo teisės įgyvendinimas“[409]. Vadinasi, piktnaudžiavimas teise kartu reiškia ir pagrindinių civilinės teisės principų – sąžiningumo, protingumo – pažeidimą, nes nesąžiningai ir neprotingai besielgiantis asmuo piktnaudžiauja savo teise.

Nagrinėjant tėvų valdžios įgyvendinimo tinkamumą, svarbu įvertinti tėvų intelektinį ir valinį suvokimą priimant sprendimus, t. y. ar tėvai suvokia priimamų sprendimų pasekmes vaikui ir ar valingai, kryptingai to siekia, kurie sprendimai priimti neapgalvotai, nesant tyčios.

Valstybės ir savivaldybių institucijų pareiga padėti tėvams įgyvendinti jų teises į vaikus ir pareigas jiems, stiprinti tėvystės (motinystės) įgūdžius, motyvuoti, suteikti psichologines ir kitokias paslaugas. Be to, labai svarbu, kad krizinėje situacijoje, kai tėvų priimami sprendimai ar veiksmai (kartais neveikimas) gali sukelti neigiamas pasekmes vaikui, gydymo, ugdymo ir kitos įstaigos iš karto informuotų vaiko teisių apsaugos skyrius savivaldybėse, kurios skubiai apgintų geriausius vaiko inte-

[409] Mikelėnas, V. Piktnaudžiavimas teise: samprata ir įstatymų taikymo problemos. *Justitia*. 1996, 1 (1): 10.

resus. Nesant galimybės įtikinti vaiko tėvus ir apsaugoti vaiko geriausių interesų, vaiko teisių apsaugos atstovai turėtų spręsti atsakomybės klausimą, o kartu, esant krizinei situacijai, kreiptis į teismą.

VALSTYBĖS GARANTUOJAMOS TEISINĖS PAGALBOS SUTEIKIMO KRITERIJAI IR JŲ TAIKYMAS BYLOSE, KYLANČIOSE IŠ ŠEIMOS TEISINIŲ SANTYKIŲ

Dr. Ingrida Krolienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto docentė, advokatė

Šioje mokslo studijos dalyje nagrinėjami valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo kriterijai, atskleidžiama, ar juos reglamentuojanti pozityvioji teisė pasiekia savo tikslą – ar užtikrina realų teisminės gynybos prieinamumą socialiai pažeidžiamiausiems asmenims, ar nustatytas teisinis reguliavimas suderinamas su šeimos teisnių santykių subjektų teisių ir teisėtų interesų gynimu, ar nepagrįstai nepasunkina tokių asmenų teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo. Atliekamas Lietuvos ir kitų valstybių nustatyto turtinės padėties lygio ir jo laikymosi išimčių taikymo vertinimas. Tarptautinių teisės aktų ir EŽTT jurisprudencijos analize siekiama pagrįsti būtinumą numatyti teismui įgaliojimus suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, kai to reikalauja „teisingumo interesai“, t. y. kai konkrečios bylos aplinkybės, jos sudėtingumas, proceso trukmė, asmens galimybes susimokėti bylinėjimosi išlaidas, bylos rezultato reikšmė asmens interesams, yra pagrindas, lemiantis teisminės gynybos prieinamumo įvertinimą ir jo prieinamumo ribojimų nustatymą.

1. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo kriterijų rūšys

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38–39 straipsniai įtvirtina prioritetinę šeimos ir santuokos apsaugą valstybėje, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija įtvirtina vaiko teisių prioriteto principą (Konvencijos 3, 4 str.), CK 3.3 straipsnis įtvirtina šeimos santykių teisinio reglamentavimo principus: monogamijos, santuokos savanoriškumo, sutuoktinių lygiateisiškumo, prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gyni-

mo, vaikų auklėjimo šeimoje, motinystės visokeriopos apsaugos. CPK nuostatos įtvirtina specialią bylų, kylančių iš šeimos teisinių santykių, nagrinėjimo tvarką[410] (XIX sk.), kuri ypatinga tuo, kad ne bylos šalims, kaip būdinga civiliniame procese, o bylą nagrinėjančiam teismui yra nustatyta pareiga imtis visų procesinių priemonių, kad būtų apginti socialiai pažeidžiamų ir neapsaugotų šeimos santykių subjektų teisės ir teisėti interesai. Aptartos teisės aktų nuostatos atskleidžia, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas, todėl pati valstybė prioritetiškai saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę, o ginčų, kylančių iš šeimos teisnių santykių, nagrinėjimas reiškia ne individualių asmenų teisių ir teisėtų interesų gynimą, o viešojo intereso apsaugą, kuriuo siekiama išsaugoti visuomenės sanklodos pagrindus.

Tačiau tam, kad labiausiai socialiai pažeidžiamų šeimos teisinių santykių dalyvių teisės būtų apgintos, jiems turi būti užtikrintas ir teisės kreiptis į teismą įgyvendinimas, priešingu atveju teisės normos, įtvirtinančios šių asmenų teises, tampa visiškai deklaratyvios ir beprasmės. Todėl kiekviena pažangi demokratinė valstybė, siekianti sudaryti realias teisminės gynybos prieinamumo prielaidas socialiai pažeidžiamiausiems asmenims, šiandien minimam tikslui pasiekti jau turi sukūrusi daugiau ar mažiau efektyvų valstybės garantuojamos teisinės pagalbos mechanizmą.

Kuriant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemą (dažnai ši pagalba dar vadinama valstybės apmokama teisine pagalba) svarbu žinoti, kokiais atvejais valstybė turi prisiimti pareigą suteikti pagalbą asmenims ginant pažeistas teises civilinio proceso tvarka, t. y. kokie kriterijai nustatytini valstybės garantuojamai teisinei pagalbai gauti. Skirtingose jurisdikcijose yra taikomi patys įvairiausi kriterijai. Daugumoje valstybių yra taikomi turtinės padėties (*means test*) ar pranašumų (*merits test*)

[410] CPK nuostatos numato, kad XIX skyriaus nustatyta tvarka yra nagrinėjamos: 1) santuokos nutraukimo ar pripažinimo negaliojančia, sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacijos) bylos (Antrasis skirsnis); 2) tėvystės (motinystės) nustatymo bylos (Trečiasis skirsnis); 3) tėvystės (motinystės) nuginčijimo bylos (Ketvirtasis skirsnis); 4) Tėvų valdžios apribojimo bylos (Penktasis skirsnis). Tačiau šis sąrašas nelaikytinas baigtiniu ir minimo skyriaus tvarka CPK turi būti nagrinėjami ir kiti iš šeimos teisnių santykių kylantys ginčai (pvz., dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, dėl bendravimo su vaiku tvarkos nustatymo ir kt.).

arba abu šie kriterijai. Turtinės padėties kriterijus reiškia, kad valstybės garantuojama teisinė pagalba suteikiama atsižvelgiant į asmens pajamų ir / ar turto lygį (pvz., Prancūzijoje, Graikijoje įvertinamos tik asmens gaunamos pajamos, o Kanadoje, Airijoje, Švedijoje vertinamas ir pajamų bei turto lygis), o remiantis pranašumų kriterijumi vertinamas bylos perspektyvumas ir laimėjimo galimybės[411].

Lietuvos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme (toliau – VGTPĮ) įtvirtinti ir turtinės padėties, ir pranašumų kriterijai. Turtinės padėties kriterijai atsispindi nuostatose, reglamentuojančiose subjektus, turinčius teisę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, ir skirti asmenų, kuriems reikalinga teisinė pagalba, sunkiai turtinei padėčiai nustatyti konkrečiu atveju (VGTPĮ 11 str. 2 d. 1 p.). Pranašumų kriterijai Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme išvardyti kaip atvejai, kuriuos nustačius valstybės garantuojama antrinė teisinė pagalba neteikiama, nors asmuo ir atitinka turtinės padėties kriterijų (VGTPĮ 11 str. 5 ir 6 d.).

Abi šių kriterijų grupės įtvirtina taisyklę, kad teise į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą gali pasinaudoti asmenys, kai konstatuojama, kad jie atitinka valstybės nustatytus turtinės padėties kriterijus teisinei pagalbai gauti ir neegzistuoja įstatyme nustatytų pranašumų kriterijų, kada ši pagalba neteikiama. Atsižvelgiant į šio darbo tikslą ir apimtį, pastarieji nebus nagrinėjami.

VGTPĮ 12 straipsnio nuostatoje vardijami asmenys, turintys teisę gauti antrinę teisinę pagalbą, neatsižvelgiant į Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytus turto ir pajamų lygius teisinei pagalbai gauti pagal šį įstatymą:

1) asmenys, kurie turi teisę gauti teisinę pagalbą nagrinėjant baudžiamąsias bylas pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnį ir kitais įstatymų nustatytais atvejais, kai gynėjo dalyvavimas yra privalomas;

[411] Flood, J.; Whyte, A. *Report on costs of legal aid in other countries*. University of Westminster. December 2004, p. 2–5.

2) nukentėjusieji dėl nusikaltimų atsiradusios žalos atlyginimo bylose, įskaitant atvejus, kai žalos atlyginimo klausimas sprendžiamas baudžiamojoje byloje;
3) asmenys, gaunantys socialinę pašalpą pagal Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymą;
4) asmenys, išlaikomi stacionariose socialinės globos įstaigose;
5) asmenys, kuriems nustatytas sunkus neįgalumas arba kurie yra pripažinti nedarbingais, arba sukakę senatvės pensijos amžių, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra nustatytas didelių specialiųjų poreikių lygis, taip pat šių asmenų globėjai (rūpintojai), kai valstybės garantuojama teisinė pagalba reikalinga globotinio (rūpintinio) teisėms ir interesams atstovauti bei ginti;
6) asmenys, pateikę įrodymus, kad dėl objektyvių priežasčių negali disponuoti savo turtu ir lėšomis ir dėl to jų turtas ir metinės pajamos, kuriais jie gali laisvai disponuoti, neviršija Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytų turto ir pajamų lygių teisinei pagalbai gauti pagal šį įstatymą;
7) asmenys, sergantys sunkiomis psichikos ligomis, kai sprendžiami jų priverstinio hospitalizavimo ir gydymo klausimai pagal Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymą, ir jų globėjai (rūpintojai), kai valstybės garantuojama teisinė pagalba reikalinga globotinio (rūpintinio) teisėms ir interesams atstovauti;
8) skolininkai vykdymo procese, kai išieškoma iš paskutinio gyvenamojo būsto, kuriame jie gyvena;
9) nepilnamečių vaikų, kai sprendžiamas jų iškeldinimo klausimas, tėvai ar kiti atstovai pagal įstatymą;
10) nepilnamečiai vaikai, kai įstatymų nustatytais atvejais savarankiškai kreipiasi į teismą dėl savo teisių ar įstatymų saugomų interesų gynimo, išskyrus įstatymų nustatyta tvarka sudariusius santuoką ar teismo pripažintus visiškai veiksniais (emancipuotais);
11) asmenys, kuriuos prašoma pripažinti neveiksniais, bylose dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu;
12) asmenys bylose dėl gimimo registravimo;
13) kiti asmenys Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse numatytais atvejais.

Dauguma šių atvejų, esančių pagrindu suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, yra susiję su asmens tam tikro statuso (socialinio, medicininio, teisinio) arba įstatyme nustatytų savybių turėjimu, arba bylos kategorija. Įstatymas preziumuoja, kad egzistuojant šiems pagrindams asmens teisė į teisminę gynybą yra suvaržyta (dauguma atvejų dėl sunkios turtinės padėties) ir jie turi teisę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Šie atvejai taip pat yra savarankiški valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo pagrindai, tačiau nesusiję su turtinės padėties kriterijais, nes pateikus įrodymus, kad asmuo atitinka bent vieną iš išvardytų atvejų, nėra atliekamas turtinės padėties vertinimas siekiant gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Įrodinėjimo priemonės, kurios laikytinos patvirtinančiomis vieno ar kito pagrindo faktą, išvardytos VGTPĮ 13 straipsnyje. Viena vertus, šie pagrindai palengvina sprendimų dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos priėmimą, nes tam, kad būtų galima konstatuoti teisės į valstybės garantuojamą pagalbą turėjimą, nereikia atlikti turto įvertinimo procedūrų, ir šie pagrindai yra aiškūs aptariamos pagalbos prašytojams. Kita vertus, tokių pagrindų nustatymas vertintinas teigiamai ir teisminės gynybos prieinamumo aspektu, nes tam tikrų asmenų grupėms automatiškai užtikrinama teisė į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Kuo daugiau valstybė numato tokių pagrindų, tuo didesnei visuomenės daliai užtikrinamas ir teisminės gynybos prieinamumas.

Kaip matyti iš aptariamo sąrašo, įstatymo leidėjas nenumato nei atskirų iš šeimos teisinių santykių kylančių bylų kategorijų, nei iš šeimos santykių kylančias teises ar teisėtus interesus ginančių asmenų grupių, kurioms pagal įstatymą be jokio turtinės padėties patikrinimo būtų užtikrinama aptariama teisinė pagalba. Be jokio turtinės padėties patikrinimo valstybės garantuojama teisinė pagalba suteikiama nepilnamečių įstatymo nustatytiems atstovams tuo atveju, kai reikia apginti vaikų teises į gyvenamąjį būstą ir kyla vaikų iškeldinimo iš jo klausimas, bei patiems nepilnamečiams (kurie nėra įgiję veiksnumo iki pilnametystės), ginant savo teises, kai tokią teisę jiems numato įstatymas), tačiau šios bylos nelaikytinos bylomis, kylančiomis iš šeimos teisinių santykių, ir yra itin retos.

Vadinasi, bylose, kylančiose iš šeimos teisnių santykių, valstybės garantuojama teisinė pagalba jose dalyvaujantiems asmenims gali būti suteikiama, jeigu jie atitinka teisės aktuose nustatytus turtinės padėties kriterijus.

2. Asmens turtinės padėties kriterijai

2.1. Lietuvos teisės aktuose įtvirtinti asmens turtinės padėties kriterijai

Pagal VGTP 11 straipsnio 2 dalies 1 punkto nuostatą, aptariamą pagalbą gali gauti asmenys, kurių turtas ir metinės pajamos neviršija Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytų asmens turto ir pajamų lygių. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 468 „Dėl asmenų turto ir pajamų lygių antrinei teisinei pagalbai gauti nustatymo“[412] išskiriami du turto ir pajamų lygiai: 1) valstybė garantuoja ir apmoka 100 proc. teisinės pagalbos išlaidų, jeigu nustatomas asmens atitikimas pirmajam lygiui – kai asmens turto vertė neviršija įstatyme numatyto turto vertės normatyvo, nustatyto šeimai (vieniems gyvenantiems asmenims), ir jo metinės pajamos neviršija 8 Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintų minimalių mėnesinių algų (toliau – MMA)[413], pridedant po 3 MMA kiekvienam jo išlaikytiniui, dydžio; 2) 50 proc. išlaidų šiai teisinei pagalbai apmokama, jeigu asmuo priskiriamas antrajam turto ir pajamų lygiui – kai asmens turto vertė neviršija įstatyme numatyto 1,5 turto vertės normatyvo, nustatyto šeimai (vieniems gyvenantiems asmenims) ir jo metinės pajamos neviršija 12 MMA, pridedant po 4,5 MMA kiekvienam jo išlaikytiniui[414]. Turto vertės normatyvo,

---

[412] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. balandžio 26 d. nutarimas Nr. 468 „Dėl asmenų turto ir pajamų lygio antrinei teisinei pagalbai gauti nustatymo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 54-1856.

[413] Nuo 2008 m. sausio 1 d. Lietuvos Vyriausybės nutarimu „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio didinimo“ Lietuvoje yra patvirtinta 800 litų dydžio MMA. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. gruodžio 17 d. nutarimas Nr. 1368 „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio didinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 137-5592.

[414] Skaičiuojama vienai civilinei bylai.

kuriuo vadovaujamasi nustatant asmens turtinės padėties lygį, skaičiavimo tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymo[415] 14 straipsnis. Faktiškai turto vertės normatyvas pirmo lygio valstybės garantuojamai teisinei pagalbai gauti apskaičiuojamas tokia pat tvarka kaip ir socialinei paramai gauti. Turto vertės normatyvas yra nustatomas skaičiuojant nekilnojamojo turto vertės normatyvą, kuris nustatomas sudedant gyvenamojo būsto ir vieno žemės sklypo vertės normatyvus, apskaičiuojamus šių turto objektų plotų, skirtų vienam gyvenančiam asmeniui ar šeimai, normas padauginus iš įmonės Registrų centro „Valstybės žiniose“ skelbiamų tų objektų verčių. Prie nekilnojamojo turto vertės normatyvo taip pat pridedamas ir kilnojamojo turto vertės normatyvas, kuris suskaičiuojamas sudedant 45 valstybės remiamų pajamų dydžius (tai sudaro 15 750 Lt)[416] vienam vyresniam kaip 18 metų šeimos nariui arba vienam gyvenančiam asmeniui, 30 valstybės remiamų pajamų dydžių (tai sudaro 10 500 Lt) kiekvienam kitam vyresniam kaip 18 metų šeimos nariui ir 15 valstybės remiamų pajamų dydžių (tai sudaro 5 250 Lt) kiekvienam vaikui iki 18 metų. Apskaičiuoti turto vertės normatyvą yra ganėtinai sunku – tam reikia išsilavinimo ir žinių, kurių paprastai stokoja aptariamos pagalbos prašantys asmenys, todėl patys nustatyti, ar jų turtinė padėtis atitinka taikomą normatyvą, dažniausiai nesugeba.

Vadovaujantis minėtais teisės aktais, pirmajam lygiui, t. y. apmokant 100 proc. teisinės pagalbos išlaidų, yra priskiriami asmenys, kurių turto normatyvas yra prilyginamas socialinę paramą gaunančio asmens turto normatyvui, o metinių pajamų dydis neviršija 6 400 Lt per metus (533,3 Lt per mėnesį) vienam asmeniui, pridedant po 2 400 Lt kiekvienam jo išlaikytiniui. Antrajam lygiui – kai turtinė padėtis neviršija 1,5

---

[415] Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms (vieniems gyvenantiems asmenims) įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 73-3352; 2006, Nr. 130-4889.

[416] Nuo 2008 m. rugpjūčio 1 d. vienam Lietuvos Respublikos gyventojui valstybės remiamų pajamų dydis yra 350 Lt per mėnesį. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. birželio 5 d. nutarimas Nr. 538 „Dėl valstybės remiamų pajamų dydžio patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 67-2531.

turto vertės, nustatytos socialinę paramą gaunančiam asmeniui taikomo normatyvo, o metinės pajamos – 9 600 Lt (800 Lt per mėnesį) vienam asmeniui, pridedant po 3 600 Lt kiekvienam jo išlaikytiniui.

Atitikimas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos lygiui nustatomas pagal turto ir pajamų deklaraciją (VGTPĮ 13 str. 1 d.). Atsižvelgiant į tai, kad turto ir pajamų lygis skaičiuojamas pagal asmens metines pajamas, asmens turtinė padėtis prašymo suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą momentu jokios įtakos neturi. Todėl tais atvejais, kai asmens turtinė padėtis kreipimosi į teismą momentu labai pablogėja ar net kai asmuo iš viso nebeturi jokių pajamų ir turto, valstybės garantuojama teisinė pagalba jam nėra suteikiama, jeigu, apskaičiavus jo bendrų metinių pajamų ir turto lygį, paaiškėja, kad jis viršija Vyriausybės nustatytą turto ir pajamų lygį. Todėl vien tik asmens turto ir pajamų, gautų per praėjusius metus, vertinimas, siekiant nustatyti, ar asmuo tinkamas gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, trunka labai ilgai ir kai kuriais atvejais gali neatitikti valstybės mokamos teisinės pagalbos tikslo bei riboti teisminės gynybos prieinamumą asmenims, faktiškai neturintiems lėšų bylinėjimosi išlaidoms sumokėti kreipimosi į teismą momentu.

Kitas svarbus aptariamo kriterijaus reglamentavimo aspektas – kategoriškos taisyklės, kad turtinės padėties lygis nustatomas atsižvelgiant į visos šeimos narių gaunamas pajamas, įtvirtinimas. Tai reiškia, kad asmeniui, nors ir atitinkančiam šį kriterijų pagal savo turtinę padėtį, valstybės garantuojama teisinė pagalba nebus suteikta, jeigu teisinės pagalbos prašytojo sutuoktinio turtas ir pajamos viršija valstybės nustatytą turto ir pajamų lygį šiai pagalbai gauti. Todėl teisės į teisminę gynybą įgyvendinimas gali likti priklausomas nuo ekonomiškai stipresniojo sutuoktinio malonės finansuoti ekonomiškai silpnesniojo sutuoktinio bylinėjimosi procesą. Tais atvejais, kai ginčas kyla tarp pačių sutuoktinių, ekonomiškai silpnesnei ginčo šaliai teisminė gynyba tampa dar sunkiau prieinama. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo nuostata numato, kad asmenys, pateikę įrodymus, jog dėl objektyvių priežasčių negali disponuoti savo turtu bei lėšomis ir dėl to jų turtas ir metinės pajamos, kuriais jie gali laisvai disponuoti, neviršija Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytų turto ir pajamų lygių teisinei pagalbai gauti pagal šį įstatymą (VGTPĮ 12 str. 6 p.), turi teisę gauti šią pagalbą. Nurodomai

aplinkybei patvirtinti tokie asmenys turi pateikti turto arešto aktą ir (ar) kitus dokumentus (VGTPĮ 13 str. 6 p.). Vadinasi, tais atvejais, kai valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prašytojas neturi dokumento, kad jo ar bendrai su sutuoktiniu valdomam turtui yra pritaikyti disponavimo šiuo turtu apribojimai, ar kai disponavimą lėšomis riboja ekonomiškai stipresnis jas faktiškai valdantis sutuoktinis, įstatymas nenumato galimybės konstatuoti tokios aplinkybės egzistavimo ir jos pagrindu suteikti reikiamą teisinę pagalbą. Jau minėtoje byloje *Airey prieš Airiją*[417] EŽTT pakankamu pagrindu konstatuoti materialinio priklausymo nuo sutuoktinio faktą ir finansinio kriterijaus teisinei pagalbai suteikti egzistavimą pripažino tai, kad nebuvo nustatyta pareiškėjos materialinį priklausymą nuo sutuoktinio paneigiančių objektyvių įrodymų, nors neegzistavo ir jokių oficialių apribojimų.

Lietuvoje nustatyti atskiri ir labai kategoriški asmens turto ir pajamų kriterijai. Todėl tuomet, kai asmuo, nors ir atitinka pajamų kriterijų, tačiau bent kiek viršija turto vertės kriterijų (pvz., turi šiek tiek didesnį gyvenamąjį plotą), aptariama pagalba jam nesuteikiama ir atvirkščiai. Be to, sprendžiant klausimą dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo nėra numatyta galimybė atsižvelgti į prašančio suteikti šią pagalbą asmens patiriamas būtinas išlaidas ar faktinį materialinį priklausymą nuo šeimos narių, bylos sudėtingumą ar kitas reikšmingas aplinkybes. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas taip pat vienareikšmiškai pripažįsta, kad nustatant turtinės padėties lygį visiškai neturi reikšmės, kokia suma asmuo gali realiai disponuoti, kad išlaidos, tenkančios kreditorinėms skoloms mokėti, negali būti prilygintos išskaičiuotiems (sumokėtiems) mokesčiams, numatytiems atitinkamuose mokesčių įstatymuose. Teisės aktai nenumato galimybės mažinti asmens metinių pajamų sumos, atsižvelgiant į asmens turimus kreditorinius įsipareigojimus[418].

Lietuvoje, nustatant turtinės padėties kriterijų, nebuvo atliekama analizė, siekiant nustatyti jo atitiktį aptariamos pagalbos poreikiui. Todėl kitas labai svarbus klausimas – ar Lietuvos teisės aktais nustatytas

---

[417] Case of *Airey v. Ireland*. No. 6289/73, Judgement of 9 October 1979, ECHR A32, para 24.

[418] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. lapkričio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A^{442}-1458/2009.

asmens turto ir pajamų lygis valstybės garantuojamai teisinei pagalbai gauti užtikrina teisminės gynybos prieinamumą ir kreipimosi į teismą, ir viso bylos proceso metu? Atsakant į šį klausimą svarbu žinoti, kokias bylinėjimosi išlaidas tenka patirti besibylinėjančioms šalims, nes teisminės gynybos prieinamumas pirmiausia yra tiesiogiai susijęs su savo teises ginančių asmenų galimybėmis pakelti bylinėjimosi išlaidų naštą. Asmens turtinės padėties įvertinimo tikslas – ištirti, ar asmuo yra pajėgus sumokėti už teisinę pagalbą[419]. Todėl, jeigu asmens turtinė padėtis nesudaro galimybių apmokėti bylinėjimosi išlaidų, kalbėti apie realų teisminį teisių gynimo užtikrinimą negalime. Tokiu atveju fundamentalioji asmens teisė kreiptis į teismą tampa tik deklaratyvaus pobūdžio nuostata.

Bylinėjimosi išlaidos priklauso nuo reikalavimo pobūdžio (žyminio mokesčio dydis), nuo bylos sudėtingumo (įrodymų rinkimas, ekspertizė ir pan.), taip pat jos apima atstovo pagalbos išlaidas. VGTPĮ nenumato galimybės atsižvelgti į numatomų bylinėjimosi išlaidų dydį nei suteikiant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, nei tolesniame bylos procese. Kreipimosi į teismą momentu paprastai būna žinomas tik žyminio mokesčio dydis, kurį suinteresuotas asmuo privalo sumokėti pateikdamas ieškinį ar kitą procesinį dokumentą. Reikiamo dydžio žyminio mokesčio nepajėgiantis sumokėti asmuo turi teisę prašyti teismo, kad būtų iš dalies atleistas nuo šio mokesčio sumokėjimo (CPK 83 str. 3 d.) arba jo sumokėjimas būtų atidėtas iki procesinio sprendimo priėmimo (CPK 84 str.). Tačiau jeigu asmuo dėl sunkios turtinės padėties neatitinka įstatymais nustatyto turto ir pajamų lygio, suteikiančio teisę gauti valstybės mokamą teisinę pagalbą, visas kitas išlaidas, susijusias su bylos nagrinėjimu, išvardytas CPK 88 straipsnyje, privalo padengti pats, nesvarbu, kokios jo finansinės galimybės. Todėl, net ir pradėjus bylos procesą teisme, dėl bylos sudėtingumo ar kitų aplinkybių, reikalaujančių papildomų išlaidų bylai teisingai išnagrinėti (ekspertizės paskyrimas, atlyginimas kuratoriui, atsakovo paieška ir t. t.), teisminė gynyba proceso dalyviui gali būti ribojama vien dėl to, kad jis neturi pakankamai lėšų bylinėjimosi išlaidoms padengti. Tai turi įtakos sunkumams, kylantiems dalyvaujant įrodymų rinkimo procese bei naudojantis kitomis procesinėmis teisėmis. Dar blogiau,

[419] Moreno, D. No Money, No Rights. *Asian Social Science*. October 2007, 3 (10): 5–6.

jeigu vien dėl finansinių sunkumų asmuo verčiamas atsisakyti pareikštų reikalavimų ar pripažinti nepagrįstus kitos šalies reikalavimus, sudaryti taikos sutartį sau nepalankiomis sąlygomis ir pan., o tai nesuderinama su teisingumo įgyvendinimo principais. Lietuvos Konstitucinis Teismas 1995 m. gruodžio 2 d. nutarime[420] taip pat nurodė, kad teisingumas gali būti įgyvendintas užtikrinant interesų pusiausvyrą, išvengiant atsitiktinumų ir savivalės, socialinio gyvenimo nestabilumo, interesų priešpriešos. Siekiant įgyvendinti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos principą visa apimtimi, reikia užtikrinti šio principo įgyvendinimą ir kreipiantis į teismą, ir viso bylos proceso metu. EŽTT byloje *Golder prieš Jungtinę Karalystę*[421] pabrėžė, kad numatomos procesinės garantijos netenka prasmės, jeigu, pirmiausia, nėra užtikrinama praktinė galimybė pasinaudoti tomis garantijomis. Galime pripažinti, kad mūsų valstybėje nustatyti turtinės padėties kriterijai teisę į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą užtikrina tik ypač neturtingiems asmenims, o ne tiems asmenims, kuriems iš tikrųjų ji yra reikalinga. Vargu ar galime sutikti su tuo, kad nustatytas žemas ir visiškai nelankstus turtinės padėties kriterijus atitinka aptariamos pagalbos poreikį. Gaunančiam didesnį už minimalų atlyginimą asmeniui nėra jokių galimybių pasinaudoti bent iš dalies mokama teisine pagalba, todėl tais atvejais, kai teisių gynimo galimybės priklauso nuo galimybės apmokėti bylinėjimosi išlaidas, kurioms neužtenka pajamų, ar net jei išlaidos kelis kartus viršija pajamas (pvz., skiriant ekspertizę), negalime paneigti, kad teisminė gynyba tokiam asmeniui yra apribota.

Visuotinai pripažįstama, kad tinkamas bylos procesas gali būti užtikrintas tik tokiu atveju, jeigu byloje dalyvaujantys asmenys yra atstovaujami kvalifikuotų teisininkų[422]. CPK 56 straipsnio nuostata numato ribotą asmenų, galinčių atstovauti teisme, ratą. Jeigu siekiantis kreiptis

---

[420] Lietuvos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio antrosios dalies 4 punkto ir ketvirtosios dalies normos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 1995, Nr. 106-2381.

[421] Case of *Golder v. The United Kingdom*. No. 4451/70, Judgement of 21 February 1975, EHR A18, para 35.

[422] Приходько, И. А. *Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы.* Санкт-Петербург: Издательский дом, 2005, с. 92.

į teismą asmuo nėra profesinės sąjungos narys, nagrinėjant bylą, kilusią iš darbo teisinių santykių, neturi aukštojo universitetinio teisinio išsilavinimo turinčio artimo giminaičio arba bendrininko, kuriam galėtų pavesti atstovauti savo interesams teisme, taip pat pats neturi tinkamo teisinio išsilavinimo (CPK 56 str.), yra priverstas samdytis advokatą arba advokato padėjėją. Tai, kad dėl sunkios turtinės padėties neišgalima sumokėti už profesionalaus teisininko paslaugas, tampa teisminės gynybos prieinamumo kliūtimi. Todėl kitas labai svarbus aspektas, vertinant nustatyto Lietuvoje turtinės padėties lygio nemokamai teisinei pagalbai gauti pakankamumą, yra jo palyginimas su patiriamomis išlaidomis už advokato pagalbą. Mūsų valstybė nereguliuoja teisinių paslaugų kainų – jos nustatomos advokato ir asmens, kuriam ši pagalba teikiama, susitarimu (Advokatūros įstatymo 44 str.). Teisės aktų, reglamentuojančių klausimus, susijusius su mokėjimu už advokato paslaugas ir išlaidų už šias paslaugas priteisimu, analizė leidžia daryti išvadą, kad teisinių paslaugų kaina yra priklausoma nuo bylos kategorijos, sudėtingumo bei daugelio kitų veiksnių.

Pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. balandžio 27 d. nutarimą Nr. 469 „Dėl advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“[423] vienos advokato profesinio darbo valandos užmokesčio dydis prilyginamas 0,05 MMA (40 Lt). Šios Tvarkos 23 punktas nustato, kad civilinėse bylose už antrinę teisinę pagalbą mokama atsižvelgiant į CPK numatytą bylų kategoriją ir teiseną (pvz., už ginčo teisena nagrinėjamas bylas pirmosios instancijos teisme, įskaitant apeliacinio skundo surašymą, yra mokamas 1,5 MMA dydžio užmokestis, t. y. 1 200 Lt; už ypatingosios teisenos bylas – 0,5 MMA, arba 400 Lt, ir pan.). Šis teisės aktas, reglamentuojantis atlyginimo, mokamo advokatams už valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimą, jo dydį sieja su bylos kategorija, o kartu ir su bylos sudėtingumu. Tokio dydžio išlaidas patiria valstybė, sumokėdama advokatams už suteiktą teisinę pagalbą. Antrąjį

[423] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. balandžio 27 d. nutarimas Nr. 469 „Dėl advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 54-1857.

turtinės padėties lygį atitinkantys asmenys, kurių mėnesio pajamos per mėnesį yra didesnės nei 533,3 Lt, tačiau neviršija 1 MMA, turi susimokėti 50 proc. šių išlaidų. Neabejotina, kad asmeniui, gaunančiam minimalias pajamas, iš kurių jis dar turi sumokėti mokesčius ir įvykdyti kitus būtinus prievolinius įsipareigojimus bei patenkinti savo gyvybiškai svarbius poreikius (maistui, sveikatos priežiūrai, drabužiams ir kt.), sunku surasti 200–600 Lt, kad apmokėtų net ir tokio dydžio išlaidas.

Asmenys, kurie neatitinka kriterijų valstybės garantuojamai teisinei pagalbai gauti, advokatui už teisines paslaugas moka pagal susitarimą su advokatu pagal teisinių paslaugų rinkoje galiojančius įkainius. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. balandžio 2 d. įsakymu Nr. 1R-85 patvirtintos „Rekomendacijos dėl civilinėse bylose priteistino užmokesčio už advokato ar advokato padėjėjo teikiamą teisinę pagalbą (paslaugas) maksimalaus dydžio nustatymo“[424]. Šios rekomendacijos buvo patvirtintos pagal Lietuvos advokatūros pateiktus pasiūlymus, padarytus atsižvelgiant į teisinių paslaugų rinkoje šio teisės akto priėmimo metu galiojusius vidutiniškus advokatų įkainius. Pavyzdžiui: už ieškinio, priešieškinio ar apeliacinio skundo surašymą – 2 400 Lt (8.2 p., 8.9 p.); už kasacinį skundą – 2800 Lt (8.12 p.); už vieną atstovavimo valandą teisme – 120 Lt (8.18 p.); už vienos užklausos surašymą – 9,6 Lt (8.18 p.) ir panašiai. Šie teisinių paslaugų rinkoje galiojantys orientacinių įkainių už teisines paslaugas dydžiai akivaizdžiai patvirtina valstybės garantuojamos teisinės pagalbos poreikio neatitiktį turtinės padėties kriterijams valstybės garantuojamai teisinei pagalbai gauti.

Žinoma, valstybės galimybės suteikti nemokamą teisinę pagalbą nėra neribotos. Tačiau valstybės pareiga sumokėti už teisinę pagalbą negali būti apibrėžiama tik kategoriško asmens turtinės padėties lygio nustatymu, neatsižvelgiant į bylos kategoriją, sudėtingumą, bylinėjimosi išlaidas, teisingumo interesus, kitas objektyvias priežastis, galinčias lemti šios pagalbos būtinumą.

---

[424] Lietuvos advokatų tarybos 2004 m. kovo 26 d. nutarimu ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. balandžio 2 d. įsakymu Nr. R-85 patvirtintos „Rekomendacijos dėl civilinėse bylose priteistino užmokesčio už advokato ar advokato padėjėjo teikiamą teisinę pagalbą (paslaugas) maksimalaus dydžio“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 54-1845.

Remiantis oficialiais valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų veiklos 2006–2010 m. duomenimis[425] bei Lietuvos Respublikos teismų oficialiomis ataskaitomis[426], preliminariai galima teigti, kad valstybės garantuojama teisine pagalba civilinėse bylose galėjo pasinaudoti apie 3–5 proc. savo teises teismuose gynusių asmenų. Paminėtina, kad bylos, kylančios iš šeimos teisnių santykių, sudaro apie 11 proc. visų nagrinėtų civilinių bylų.

Metai	Išnagrinėta civilinių bylų	Priimta sprendimų suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą civilinėse bylose	Asmenų skaičius proc.
2006 m.	145 286	4 266	2,93
2007 m.	153 436	6 221	4,05
2008 m.	180 071	8 618	4,78
2009 m.	229 221	9 176	4,00
2010 m.	205 423	12 183	5,9

Europos Tarybos institucijų atlikti tyrimai, kokiam asmenų skaičiui buvo suteikta valstybės garantuojama teisinė pagalba ne baudžiamosiose bylose atskirose valstybėse 2006 m., atskleidė, kad mūsų valstybėje šis skaičius, palyginti su dauguma kitų tirtų valstybių, yra ganėtinai mažas[427].

---

[425] *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų veiklos 2006 metais apibendrinimas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2006, p. 1; *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų veiklos 2007 metais apibendrinimas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2008, p. 3; *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2008 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2009, p. 5; *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2009 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2010, p. 5; *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2010 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2011, p. 5.

[426] Informacija apie Lietuvos Respublikos teismų darbą 2006–2010 m. *Nacionalinė teismų administracija* [interaktyvus]. Veiklos ataskaitos [žiūrėta 2012-05-25]. <http://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-savivalda-veiklos-ataskaitos/>.

[427] *European judicial systems: edition 2008 (data 2006): efficiency and quality of justice*. European Commission for the Efficiency of Justice. Council of Europe. Strasbourg, Council of Europe Pub., 2008, p. 50–51.

Valstybė	Asmenų skaičius, kuriems suteikta valstybės garantuojama teisinė pag alba ne baudžiamosiose bylose, skaičiuojant 10 000 gyventojų
Airija	22
Anglija ir Velsas	198
Estija	2
Lietuva	13
Olandija	160
Slovėnija	101
Suomija	90
Prancūzija	82
Vengrija	44
Vokietija	72

2.2. Kitų valstybių patirtis taikant turtinės padėties kriterijų valstybės garantuojamai teisinei pagalbai gauti

Kitų valstybių teisės aktų, reglamentuojančių asmens turtinės padėties kriterijaus taikymą, nuostatos yra kur kas lankstesnės nei Lietuvoje. Daugumos užsienio valstybių įstatymai, reglamentuojantys valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimą, numato, kad teisinė pagalba suteikiama asmenims atsižvelgiant ne į metines jų pajamas, o būtent į gaunamas mėnesines ar kelių iki kreipimosi dėl aptariamos pagalbos suteikimo mėnesių pajamas. 2001 m. gegužės 31 d. Slovėnijos teisinės pagalbos įstatymas Nr. 740-01/00-8/1[428] nenumato atskirų asmens turtinės padėties lygių, o tik įtvirtina taisyklę, kad teisinė pagalba suteikiama asmenims, kai nustatoma, kad bylinėjimosi išlaidos turės neigiamų pasekmių jų arba jų šeimos turtinei padėčiai (13 str.). Todėl minimas įstatymas valstybės mokamos teisinės pagalbos kriterijus sieja su šios aplinkybės konstatavimu. Turinčių teisę gauti tokią pagalbą asmenų kategorijai priskiriami asmenys, kurių grynosios mėnesinės pajamos, atskaičius mokesčius ir kitas išlaidas, vienam šeimos nariui neviršija įstatymu nustatytos vienos MMA, atsižvelgiant į paskutinių šešių mėnesių pajamas

[428] Legal Aid Act of the Republic of Slovenia 31 May 2001, No. 740-01/00-8/1. In Public Interest Law Initiative. *Access to Justice in Central and Eastern Europe*, *2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 516–542.

(15 str.). Į pajamas nėra įskaitomos stipendijos, išmokos vaikams, išmokos už kelionę į darbą, maistpinigiai bei kitos įstatyme išvardytos pajamos (14 str.). Šeimos turimos nuosavybės vertė neturi viršyti 20 MMA. Į šią vertę neįskaitomas gyvenamasis būstas, kuriame pareiškėjas gyvena, ne didesnės kaip 18 MMA vertės automobilis, objektai, kuriems pritaikytos procesinės teismo sprendimo vykdymo priemonės (19 str.). Nepaisant nustatytų kriterijų valstybės garantuojama teisinė pagalba gali būti suteikiama ir tais atvejais, kai pareiškėjo turtinė padėtis neatitinka nustatytų kriterijų, tačiau juos viršija ne daugiau kaip du kartus ir pareiškėjas pateikia įrodymus, kad egzistuoja kitos aplinkybės, patvirtinančios pareiškėjo ar jo šeimos sunkią turtinę padėtį, pavyzdžiui, dėl sveikatos būklės, dėl turimų kreditorinių įsipareigojimų ir pan. (22 str.). Tik pareiškėjo, neatsižvelgiant į kitų šeimos narių pajamas, turtinė padėtis vertinama tais atvejais, kai šeimos nariai byloje dalyvauja priešingose pusėse (21 str.).

Suomijoje kriterijus teisinei pagalbai suteikti reglamentuoja specialus Vyriausybės nutarimas[429]. Nors šis teisės aktas įtvirtina net šešis turtinės padėties lygius teisinei pagalbai gauti (5 str.), nustatyti atitiktį konkrečiam lygiui nesunku. Pagal bendrą taisyklę suskaičiuojamos pareiškėjo ir jo sutuoktinio mėnesio pajamos, iš jų atskaitomos 250 EUR (863,32 Lt) viršijančios būtinos išlaidos (būsto išlaikymo, vaikų darželio mokestis, mokamo vaikų išlaikymo ir kiti mokesčiai, kurių rūšys ir skaičiavimo tvarka reglamentuojama nutarime), taip pat atskaitoma po 250 EUR (863,32 Lt) kiekvienam šeimoje auginamam vaikui (2 str.). Jeigu gaunamos pajamos yra kintamos, išvedamas šešių mėnesių pajamų vidurkis (11 str.). Jeigu šeimos turimo turto (turimi grynieji ar sąskaitoje pinigai, nekilnojamasis turtas, automobiliai, akcijos ir kitas nutarime išvardytas turtas) vertė viršija 25000 EUR (86 320 Lt) ir jeigu pareiškėjas yra verslininkas – 33 000 EUR (113 942 Lt), tai vienas proc. šią sumą viršijančios turto vertės dalies pridedamas prie mėnesio pajamų sumos (15–16 str.). Pagal šią galutinę sumą yra nustatomas pareiškėjo turtinės padėties lygis:

---

[429] Government Decree on Legal Aid 388/2002. *Ministry of Justice* [interaktyvus]. Finland, 2002 [žiūrėta 2010-02-03]. <http://www.finlex.fi/pdf/saadkaan/E0020388.PDF>.

Turtinės padėties lygis	Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos apimtis	Pareiškėjo, kuris gyvena vienas, pajamos	Pareiškėjo, gyvenančio šeimoje, pajamos kiekvienam asmeniui
I	Visiškai nemokama teisinė pagalba	iki 650 EUR (2 244 Lt)	iki 550 EUR (1899,04 Lt)
II	Pareiškėjas turi apmokėti 20 proc. teisinės pagalbos išlaidų	iki 850 EUR (2934,88 Lt)	iki 650 EUR (2244 Lt)
III	Pareiškėjas turi apmokėti 30 proc. teisinės pagalbos išlaidų	iki 1 000 EUR (3452,8 Lt)	iki 800 EUR (2762,24 Lt)
IV	Pareiškėjas turi apmokėti 40 proc. teisinės pagalbos išlaidų	iki 1 200 EUR (4143,36 Lt)	iki 1 000 EUR (3452,8 lt)
V	Pareiškėjas turi apmokėti 55 proc. teisinės pagalbos išlaidų	iki 1 300 EUR (4488,64 lt)	iki 1 100 EUR (3798,08 Lt)
VI	Pareiškėjas turi apmokėti 75 proc. teisinės pagalbos išlaidų	iki 1 400 EUR (4833,92 lt)	iki 1 200 EUR (4143,36 Lt)

Olandijoje pagal pareiškėjo ir jo sutuoktinio gaunamas mėnesio pajamas bei turto vertę nustatyta net 12 turtinės padėties lygių. Turtinės padėties nustatymo principai labai panašūs kaip ir Suomijoje. Skiriasi tik pajamų ribos bei tai, kad kiekvienam turtinės padėties lygiui yra nustatyta ne tai, kokį procentą teisinės pagalbos išlaidų apmoka valstybė, o konkreti pinigų suma, kurią turi sumokėti pareiškėjas. Paminėtina ir tai, kad Olandijoje nėra visiškai nemokamos teisinės pagalbos. Net ir tuo atveju, jeigu nustatomas žemiausias turtinės padėties lygis, kuris yra nuo 0 iki 818 EUR (2824,39 Lt) per mėnesį vienam gyvenančiam pareiškėjui, tai šis turi sumokėti 89 EUR (307,29 Lt) įmoką. Kuo aukštesnį turtinės padėties lygį atitinka pareiškėjas, tuo didesnę įmoką jis privalo sumokėti. Didžiausias mėnesio pajamų lygis, kai asmeniui dar suteikiama valstybės

garantuojama teisinė pagalba, yra 1 503 EUR (5189,55 Lt) vienam gyvenančiam pareiškėjui[430].

Švedijoje taip pat yra nustatytas asmens pajamų ir turtinės padėties kriterijus, ir aptariama pagalba suteikiama, jeigu, įvertinus bendrą asmens turtinę padėtį pagal pajamas (atskaičius išlaidas vaikams išlaikyti, kreditorinius įsipareigojimus ir kitas išlaidas) ir turimą turtą, pareiškėjo pajamos neviršija 27 357 EUR (94458,25 Lt) per metus. Tačiau, kitaip nei anksčiau aptartose valstybėse, ši pagalba gali būti suteikiama ir tais atvejais, kai pareiškėjas neatitinka turtinės padėties kriterijaus, tačiau dėl bylos esmės, bylos reikšmingumo pareiškėjui ar ginčo dalyko vertės tokią pagalbą suteikti tikslinga[431].

Prancūzijoje valstybės garantuojama teisinė pagalba gali būti skiriama tik atsižvelgiant į pareiškėjo ir jo šeimos narių gaunamas mėnesio pajamas, turimas turtas reikšmės neturi. Mokamą valstybės garantuojamą teisinę pagalbą gauna asmenys, kurių mėnesio pajamos vienam asmeniui neviršija 830 EUR (2 865,82 Lt). Asmenys, kurių pajamos yra didesnės nei ši suma, tačiau neviršija 1 244 EUR (4 295,28 Lt), turi teisę į dalinę teisinę pagalbą (pajamų suma priklauso atitinkamai nuo išlaikytinių skaičiaus). Prancūzijoje, kaip ir Suomijoje bei Olandijoje, yra nustatyti keli dalinės valstybės garantuojamos teisinės pagalbos lygiai, kai atsižvelgdama į gaunamas pajamas (nuo 830 iki 1 244 EUR) valstybė apmoka 85 proc., 70 proc., 55 proc., 40 proc., 25 proc. ar 15 proc. valstybės garantuojamos teisinės pagalbos išlaidų, o kitas išlaidas apmoka pats pareiškėjas. Tačiau, jeigu asmens pajamos viršija nustatytą ribą teisinei pagalbai gauti, ji gali būti suteikiama pareiškėjui įrodžius, kad byla turi jam ypač svarbią reikšmę arba susidaro ypač didelės bylinėjimosi išlaidos[432]. Dar lankstesnis turtinės padėties kriterijus taikomas Graikijoje. Šioje valstybėje iš viso nėra nustatytų pajamų ar turtinės padėties kriterijų. Valstybės garantuojamą teisinę pagalbą prašantis suteikti asmuo kiekvienu konkrečiu atveju

---

[430] *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической помощи в странах Центральной и Восточной Европы. Европейский форум по доступу к правосудию,* Будапешт 5-7 декабря, 2002, с. 753–757.

[431] Flood, J.; Whyte, A. *Report on costs of legal aid in other countries*. University of Westminster. December 2004, p. 45.

[432] *Ibid.*, p. 41.

turi pateikti duomenis, kurie gali įrodyti, kad sumokėjęs teisines išlaidas jis neteks savo ir savo šeimai išlaikyti reikalingų lėšų[433]. Ispanijoje turtinės padėties kriterijus nustatomas taip pat tik atsižvelgiant į asmens gaunamas mėnesio pajamas. Valstybės garantuojama teisinė pagalba yra suteikiama, jeigu mėnesio pajamos neviršija 2 MMA (1 MMA yra 443,20 EUR (1 530,28 Lt). Jeigu mėnesio pajamų dydis viršija 2 MMA, tačiau neviršija 4 MMA, valstybės garantuojama teisinė pagalba gali būti suteikiama atsižvelgiant į konkrečias pareiškėjui ar jo šeimai svarbias aplinkybes[434].

Kaip rodo daugelio valstybių patirtis, skirtingose jurisdikcijose yra nustatyti skirtingi turtinės padėties kriterijai ir skirtingos šio kriterijaus taikymo taisyklės. Palyginti su Lietuva, šie kriterijai nėra tokie kategoriški, numatyta lankstesnė jų taikymo tvarka. Daugelyje valstybių turtinės padėties lygis dažniausiai nustatomas išvedant vieną bendrą turto ir pajamų kriterijų ir taip sudaromos galimybės atsižvelgti į pajamų ir turto vertės balansą, o ne vertinti šiuos kriterijus atskirai, kaip tai daroma mūsų valstybėje. Taip pat pozityviu laikytinas ir reglamentavimas, numatantis galimybę vertinti ne tik turtinę asmens padėtį, bet ir bylos esmę, numatomų bylinėjimosi išlaidų dydį, bylos pasekmes pareiškėjo interesams bei kitas aplinkybes, galinčias turėti esminę reikšmę, sprendžiant klausimą dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo. Šią patirtį tikslinga pritaikyti ir Lietuvoje.

J. T. Johnsenas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos veiksmingumą sieja su tinkamu šios pagalbos prašančio asmens poreikio ištyrimu, nes svarbu ne nustatyti kriterijus tokiai teisinei pagalbai gauti, o sudaryti galimybę asmenims pasinaudoti teisinėmis teisių gynimo priemonėmis. Griežtų kriterijų nustatymas dalį asmenų palieka už tokios pagalbos suteikimo ribų[435]. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimas tik pagal atitiktį nustatytiems turtinės padėties įvertinimo kriterijams gali būti pripažintas savarankiška teise, egzistuojančia šalia konkrečių

---

[433] *Ibid.*, p. 43.

[434] *Ibid.*, p. 45.

[435] Johnsen, J. T. Studies of Legal Needs and Legal Aid in a Market context. *International Legal Aid Conference of 16-19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada 1999, p. 2–3.

teisminių procesų. Padėti užtikrinti teisminės gynybos prieinamumą aptariama pagalba gali tik tada, kai ji siejama su realiomis galimybėmis pasinaudoti teisminės gynybos priemonėmis. M. Cappellettis teigia, kad turto ir pajamų riba turėtų būti panaikinta, nes ir turtingiems asmenims tokia pagalba turi būti prieinama, jeigu procesas yra labai brangus[436]. Šis požiūris taip pat patvirtina, kad valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimas turi būti siejamas ne tik su asmens turtinės padėties kriterijumi, o su realia asmens galimybe pakelti bylinėjimosi išlaidų naštą.

3. Teisingumo interesų kriterijai

Ne tik kitų valstybių patirtis, bet ir daugybė tarptautinių teisės aktų patvirtina, kad vien kategoriškas *in toto* turtinės padėties lygio valstybės garantuojamai teisinei pagalbai gauti nustatymas neatitinka realaus asmens teisės į teisminę gynybą prieinamumo poreikio ir neužtikrina šios teisės įgyvendinimo.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija[437] įpareigoja valstybes visiems asmenims užtikrinti *teisę į būtiną teisinę pagalbą* teisminiuose procesuose. Europos Tarybos Ministrų komitetas per daugelį metų sukūrė ištisus *cirpus iuris*, rekomenduojančius valstybėms numatyti tokius valstybės garantuojamos teisinės pagalbos mechanizmus, kurie įgalintų suteikti šią pagalbą visais atvejais, kai ji yra būtina, t. y. apimtų ne tik tuos atvejus, kai ją suteikti numato valstybė, tačiau ir tuos atvejus, kai ji reikalinga, atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes ir bylinėjimosi

---

[436] Cappelletti, M.; Garth, B. *Access to Justice: the Worldwide Movement to Make Rights Effective*. Vol. I: A World Survey. Ed. by M. Cappelletti, B. Garth. Alphen aan den Rijn, Sijthoff, 1978, p. 37.

[437] Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnio 2 dalis numato – „jei teisinė pagalba būtina veiksmingam teisingumui užtikrinti, ji turi būti suteikta tiems, kurie jai neturi pakankamai išteklių“. Charter of fundamental Rights of European Union (2000/C364/01). *Official Journal of European Communities* [interaktyvus]. 2000-12-18 [žiūrėta 2012-05-24]. <http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf>.

išlaidų dydį[438]. Europos Sąjungos Tarybos 2003/8/EB direktyva, nors jos *ratione materiae* susijusi tik su aptariamos teisinės pagalbos užtikrinimu kitų valstybių gyventojams tarptautinių ginčų atveju, gali būti orientyru formuluojant nacionalinių teisės aktų nuostatas. Kita vertus, būtų neteisinga, jeigu kitų valstybių asmenims būtų suteikiama daugiau privilegijų nei savo valstybės gyventojams. Teisinės pagalbos suteikimą šio teisės akto nuostatos taip pat sieja su dviejų rūšių kriterijais. Pirma, tai kriterijai leidžia įvertinti asmens finansinių išteklių pakankamumą: pajamos, kapitalas ar šeimos padėtis, įskaitant asmenų, kurie yra finansiškai priklausomi nuo prašytojo, lėšų įvertinimas (5 str. 2 d.). Tačiau valstybės nustatytos turtinės padėties ribos negali užkirsti kelio jas viršijantiems asmenims įrodyti tokios pagalbos poreikį (dėl pragyvenimo išlaidų skirtumo) ir gauti teisinę pagalbą (preambulės 15 p., 5 str. 4 p.). Antra, kai kriterijai susiję su ginčo esme: konkrečios bylos svarba prašytojui, taip pat bylos pobūdis (6 str. 3 d.).

EŽTT praktikoje valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimo būtinumas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies prasme taip pat yra siejamas su dviem sąlygomis: pirma, kai asmenys neturi pakankami lėšų teisei į teisminę gynybą įgyvendinti; antra, kai to reikalauja „teisingumo interesai“. Teismas ne vienoje byloje yra pažymėjęs, kad konkrečios bylos aplinkybės, jos sudėtingumas, proceso trukmė, asmens galimybės susimokėti bylinėjimosi išlaidas, bylos rezultato reikšmė asmens interesams yra pagrindas, lemiantis teisminės gynybos prieinamumo įvertinimą ir jo prieinamumo ribojimų nustatymą[439]. Šio teismo jurisprudencija at-

---

[438] Rezoliucijos (78) 8 priedo I d. 1 p. numato, kad visi asmenys turi turėti *teisę į būtiną teisinę pagalbą* teisminiuose procesuose. Jos suteikimą turi lemti šie kriterijai: asmens turtinė padėtis (1 p. a.); numatomos bylinėjimosi išlaidos (1 p. b.); kai tokia pagalba būtina atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes (5 p. b.). Resolution Res 1978 (78) 8 of 2 March 1978 of the Committee of Ministers to member states ‘On legal aid and advice’. *Council of Europe* [interaktyvus]. Adopted on 8 January 1981 [žiūrėta 2012-05-24]. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id= 672785&Site=CM&Back ColorInternet= 9999CC&BackColorIntranet= FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>.

[439] Case of *Tolstoy-Miloslavsky v. The United Kingdom*. No. 18139/91, Judgement of 13 July 1995, ECHR A316-B, para 63 Case of *Kreuz v. Poland*. No. 28249/95, Judgement of 19 June 2001, ECHR 2001-VI, para 60; Case of *Stankov v. Bulgaria*. No. 68490/01, Judgement of 12 July 2007, para 52; Case of *Mehmet and Suna Yigit v. Turkey*. No. 52658/99, Judgement of 17 July 2007, para 34 ir kt.

skleidžia, kad iš šeimos teisinių santykių kylančiose bylose teisingumo interesai yra ypač svarbūs sprendžiant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo klausimą.

Štai byloje *Airey prie Airiją*[440] EŽTT konstatavo, jog pareiškėja, siekusi nustatyti gyvenimą skyrium su sutuoktiniu, buvo visiškai materialiai nuo jo priklausoma, ir pareiškė, kad nors neegzistavo jokių oficialių apribojimų, negalima pripažinti, jog ieškovė, kuri buvo materialiai priklausoma nuo sutuoktinio, galėjo veiksmingai ginti savo teises, nes nedisponavo lėšomis ir dėl to negalėjo sumokėti už advokato pagalbą. Sprendžiant klausimą, ar pareiškėja galėjo savo interesams atstovauti be advokato pagalbos, be finansinės padėties, buvo vertinamos šios aplinkybės: proceso sudėtingumas; sudėtingi teisės klausimai nustatant bylai reikšmingus faktus, įskaitant ekspertų bei liudytojų paaiškinimus; bylos dalykas susijęs su didžiuliais emociniais išgyvenimais, kurie vargu ar gali būti suderinami su objektyvumo, reikalingo bylinėjantis teisme, laipsniu. Todėl, esant tokioms aplinkybėms, Teismas konstatavo, kad, neužtikrinus valstybės garantuotos teisinės pagalbos pareiškėjai, nors bylą nagrinėjęs teismas ir dėjo dideles pastangas teikti pagalbą bylos šalims, buvo apribota reali teisė į teisminės gynybos prieinamumą. Atitinkamai ir byloje *P., C. ir S. prieš Jungtinę Karalystę*, Teismas konstatavo, jog byla, kurioje sprendžiamas klausiamas dėl motinystės teisių atėmimo, priskirtina prie sudėtingų ir emocionalių, taip pat pabrėžė rezultato, kurį motinai sukels sprendimas, reikšmingumą pareiškėjai, nes Konvencijos 6 straipsnio taikymas vertinant procedūrų adekvatumą ir teisingumą, reikalauja atsižvelgti į ginčo dalyko reikšmę pareiškėjo interesams. Todėl faktą, kad motinai nebuvo užtikrinta advokato pagalba ir ji savo teisėms turėjo atstovauti pati, laikė pažeidžiančiu Konvencijos nuostatas[441]. Šioje byloje EŽTT pabrėžė pareigą užtikrinti precedentinio principo, kad teisminės gynybos prieinamumas turi būti ne formalus, o realus, įgyvendinimą kiekvienoje byloje[442]. Kita vertus, EŽTT nuomonė rodo, kad šis Teismas nerevizuoja nacionalinių valstybės garantuojamos teisinės pa-

[440] Case of *Airey v. Ireland*. No. 6289/73, Judgement of 9 October 1979, para 24.

[441] Case of *P., C. and S. v.* The United Kingdom. No. 56547/00, Judgement of 16 July 2002, para 92-99.

[442] Куинн, Ф. *Права человека и ты*. Варшава, 2000, с. 186.

galbos sistemų ir nevertina jų nustatytų kriterijų valstybės garantuojamai teisinei pagalbai gauti tinkamumo, o tik kiekvienu atveju vertina asmens realią galimybę konkrečioje byloje tinkamai įgyvendinti teisę į teisminę gynybą. Teisingumo interesų kriterijų taikymo svarbą EŽTT grindžia suformuluotu precedentiniu principu – nors pareiškėjas, kuriam nesuteikiama teisinė pagalba, sugeba vesti savo bylą teisme pats, gali iškilti klausimas, ar buvo tokia procedūra teisinga, nes svarbu yra tai, kad teisingumo vykdymas atrodytų teisingas, kad civilinėje byloje dalyvaujanti šalis galėtų veiksmingai ginti savo interesus, o tam ji turi turėti galimybę pateikti savo argumentus, kuriais grindžia nurodytas aplinkybes[443].

Nors šeimos bylas EŽTT priskiria prie emocionalių, sudėtingų, susijusių su ypač svarbiomis žmogaus gyvenimo vertybėmis, kad šios bylos mūsų valstybėje priskiriamos prie ypač ilgai nagrinėjamų bylų kategorijų[444] – tai taip pat EŽTT požiūriu turi didžiulę reikšmę sprendžiant nemokamos teisinės pagalbos suteikimo klausimus, Lietuvos Respublikos teisės aktai nenumato valstybės mokamos teisinės pagalbos suteikimo galimybės, kai tokios pagalbos poreikis kyla dėl bylos sudėtingumo, bylinėjimosi išlaidų dydžio ar kitų aplinkybių, ir teisingumo interesų požiūriu ją suteikti būtina. Viena iš priežasčių, lėmusių tokį asmens turtinės padėties kriterijaus nustatymą, galbūt buvo ta, kad pagal galiojančius teisės aktus sprendimų dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo priėmimas buvo perduotas administracinius įgaliojimus turintiems subjektams – tarnyboms (VGTPĮ 18 str.), kurių kompetencijai nepriskirtas su teisingumo vykdymu susijusių klausimų sprendimas. Pripažintina, kad šie administracinius įgaliojimus turintys subjektai gali atlikti asmenų, pateikusių prašymus suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, atitikties įstatyme nustatytam *in toto* turtinės padėties lygiui įvertinimą, tačiau teisingumo interesų įvertinimas priklauso nuo

[443] Case of *McVicar v.The United Kingdom*. No. 46311/99, Judgement of 7 May 2002, para 50-51; Case of *P., C. and S. v. The United Kingdom*. No 56547/00, Judgement of 16 July 2002, para 91 ir kt.

[444] 2011 m. bylos, kylančios iš šeimos teisnių santykių, buvo antroje vietoje iš visų bylų, kurių nagrinėjimas užtruko daugiau kaip vienerius metus, ir sudarė apie 13,11 proc. tokių bylų. Informacija apie Lietuvos Respublikos teismų darbą 2011 m. *Nacionalinė teismų administracija* [interaktyvus]. Veiklos ataskaitos, p. 34 [žiūrėta 2012-05-25]. <http://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-savivalda-veiklos-ataskaitos/>.

daugelio objektyvių ir subjektyvių aplinkybių egzistavimo kiekvienoje konkrečioje byloje, ir neabejotinai turėtų būti priskirtas bylą nagrinėjančio teismo kompetencijai, nes susijęs su tiesos nustatymu, t. y. teisingumo funkcijos vykdymu.

Lietuvos Respublikos Konstitucija, įtvirtindama asmens teisę į teisminę gynybą (30 str.), kitoje nuostatoje įtvirtina ir principą, kad teisingumą Lietuvoje vykdo tik teismas (109 str.). Ši konstitucinė formulė įtvirtina ypatingą teismo vietą kitų subjektų, galinčių taikyti teisę, atžvilgiu. Teisių gynimo funkciją Lietuvoje vykdyti gali daugelis subjektų, tačiau tik teismui yra suteikiamas konstitucinis teisingumo funkcijas vykdančio subjekto statusas, deleguojantis jam visą teisminę valdžią. Teisminės valdžios vystymosi tendencijos vis labiau reikalauja, kad teismui, ypač teisės taikymo srityje, būtų suteiktas savarankiškumas, nepriklausomumas, aktyvumas, veiksmingiau taikomas teismo nuožiūros metodas[445]. Tai reiškia, kad kiekvienoje nagrinėjamoje byloje teismui turi būti suteikti pakankami įgaliojimai, reikalingi teisingumui vykdyti. 2004 m. Konsultacinė Europos Teisėjų Taryba (CCJE) savo nuomonėje Europos Tarybos Ministrų Komitetui dėl teisingo teismo proceso per įmanomai trumpiausią laiką ir teisėjo vaidmens teismo procese atkreipia dėmesį, kad pagalba būtų teikiama ne tik labiausiai skurstantiems asmenims, bet ir daliai vidutines pajamas gaunančių asmenų, kurie negali padengti teismo proceso mokesčių, taip pat kad teisėjas arba kita teisminė institucija turėtų turėti galimybę dalyvauti priimant sprendimus dėl tokios pagalbos suteikimo[446].

CPK 20 straipsnio nuostata įtvirtina valstybės garantuojamos teisinės pagalbos principą civiliniame procese. Šio principo esmė – užtikrinti asmenų teisę kreiptis į teismą, teisės į tinkamą teismo procesą, šalių lygiateisiškumo bei kitų civilinio proceso principų įgyvendinimą. Tačiau nei civilinio proceso įstatyme, nei šios teisinės pagalbos suteikimo sąlygas ir

---

[445] Шевцов, В. С. *Право и судебная власть в Российской Федерации.* Москва, 2003, с. 296.

[446] Konsultacinės Europos Teisėjų Tarybos (CCJE) nuomonė Nr. 6 (2004) „Dėl teisingo teismo proceso per įmanomai trumpiausią laiką ir teisėjo vaidmens teismo procese, atsižvelgiant į alternatyvius ginčų sprendimo būdus“. Europos Taryba, 2004, p. 21–22.

tvarką reglamentuojančiame VGTPĮ nėra jokios nuostatos, įgalinančios teismą užtikrinti šio principo įgyvendinimą nagrinėjant civilines bylas. Teismas, nagrinėdamas civilinę bylą asmeniui, kuris nesugeba (nesugebės) be atstovo tinkamai ginti savo teisių, gali pasiūlyti pasirūpinti atstovu (CPK 161 str.), išaiškinti asmeniui, jog jis turi teisę gauti valstybės mokamą teisinę pagalbą įstatymų nustatyta tvarka (CPK 42 str.). Tačiau ir pasiūlymas pasirūpinti atstovavimu, ir išaiškinimas apie teisę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą nėra teismui privalomas ir priklauso tik nuo jo iniciatyvos.

CPK 376 straipsnio 2 dalis numato teismui pareigą siekti, kad būtų apsaugotos vaikų teisės ir interesai. Kasacinio teismo jurisprudencijoje taip pat pabrėžiama, kad proceso teisės normomis teismas įgalinamas siekti apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus, ginti nedarbingų, paramos reikalingų ir kitų socialiai pažeidžiamų šeimos narių interesus, nes šių asmenų teisių apsauga ir gynimas reiškia kartu ir viešojo intereso gynimą[447]. Tačiau net ir tuo atveju, kai teismas akivaizdžiai mato, kad savo interesams atstovauja socialiai pažeidžiamas sutuoktinis, vaikų interesams atstovaujantis tėvas ar motina neturi patirties ir nesugeba tinkamai suformuluoti reikalavimų ar atsikirtimų, yra emociškai išsekę, o dėl turtinės padėties negali pasinaudoti kvalifikuota teisine pagalba, teismas negali priimti sprendimo dėl nemokamos pagalbos suteikimo. Akivaizdu, kad šių įgalinimų nesuteikimas bylą nagrinėjančiam teismui, riboja ir jo galimybes vykdyti įstatyme jam nustatytas pareigas.

Paminėtina ir tai, kad kai kurios iš šeimos teisnių santykių kylančios bylos specifiškos tuo, kad jose dalis pareiškiamų reikalavimų priskirtini prie nedispozityvių, o dalis – prie dispozityvių, todėl ir teismo vaidmuo jose yra skirtingas – tai priklauso nuo pareikšto reikalavimo pobūdžio. Kasacinis teismas nurodo, kad CPK 376 straipsnyje įtvirtinta teismo pareiga savaime nereiškia teismo pareigos būti aktyviam visose šeimos bylose ar laikytis visų byloje pareikštų reikalavimų. Ši teismo pareiga turi būti derinama su asmenų procesinio lygiateisiškumo, rungimosi ir dispozityvumo principais (CPK 6, 12, 13 str.), todėl kiekvienoje byloje teismas turi

[447] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–P–186/2010.

teisę įvertinti faktines aplinkybes, sudarančias teisinį pagrindą teismui aktyviai veikti tam, kad ši išimtinė taisyklė būtų taikoma tik konkrečioje byloje ar tokioje byloje pareikštų reikalavimų daliai ir netaptų privaloma visiems reikalavimams šeimos bylose. Todėl paprastai sutuoktinių įsipareigojimai, susiję su jų tarpusavio turtinėmis teisėmis ir pareigomis, kai abu sutuoktiniai šiame procese dalyvauja lygiomis teisėmis, vadovaujantis rungimosi ir dispozityvumo principais, šio teismo manymu, nėra pagrindas veikti vieno iš sutuoktinių interesais vadovaujantis CPK 376 straipsniu.

Teisinės pagalbos suteikimas taikant kategorišką turinės padėties kriterijų, kurio nustatymas visiškai nepriklauso nuo bylos sudėtingumo, trukmės, bylinėjimosi išlaidų ar kitokių aplinkybių, tiesiogiai veikiančių asmenų galimybes pakelti bylinėjimosi išlaidų naštą, sukuria situacijas, kai profesionalaus advokato atstovaujama šalis pačioje sudėtingiausioje byloje rungiasi su savarankiškai bylą vedančia socialiai pažeidžiama šalimi, paprastai neišmanančia net paprasčiausių proceso taisyklių, o dėl sunkios turtinės padėties nesugebančia ir neišgalinčia pasirūpinti tinkamu atstovavimu, tačiau atstovaujančia ne tik savo, bet ir nepilnamečių vaikų interesams. Civilinio proceso teisės doktrinoje pripažįstama, kad tais atvejais, kai šalis, kvalifikuoto atstovo padedama, aktyviai ir tikslingai veda bylą, kūrybiškai sutelkdama visas procesines galimybes, jas panaudoja prieš tiesos byloje nustatymą, neišvengiamos situacijos, kai teismo sprendimas priimamas to asmens naudai, kuris „įrodė savo teisę“, o ne to asmens naudai, kuriam objektyviai ir realiai priklauso ši teisė[448]. Toks bylinėjimosi procesas visiškai nesuderinamas su motinystės ir vaikystės apsaugą turinčių užtikrinti principų įgyvendinimu, tačiau iš esmės paneigia ir pačios teisės į teisminę gynybą esmę.

Teisingumo vykdymo civilinėse bylose socialinė paskirtis – teisių ir įstatymų saugomų interesų apsauga[449]. Teisingumo vykdymas, kai teisės klausimas nagrinėjant konkrečią bylą gali būti priklausomas nuo šalies

---

[448] Туманова, Л. В. *Гражданское судопроизводство.* Под ред. И. А. Петрухина. Москва, 2003, с. 652; *Гражданский процесс: хрестоматия.* Под ред. М. К. Треушникова. Москва, 2005, с. 219.

[449] Туманова, Л. В. *Гражданское судопроизводство.* Под ред. И. А. Петрухина. Москва, 2003, с. 658.

patirties ir galimybių pasinaudoti kvalifikuota teisine pagalba, akivaizdžiai neatitinka šios paskirties. Pripažinus valstybės garantuojamą teisinę pagalbą civilinio proceso teisės principu ir šios pagalbos suteikimo funkcijas atidavus tik administracinius įgaliojimus turintiems subjektams, minima problema nepašalinama ir neužtikrinamas teisminės gynybos prieinamumo bei konstitucinės teisės į teisminę gynybą įgyvendinimas. Tarnyba, priimdama sprendimą dėl šios pagalbos suteikimo, vadovaujasi įstatyme griežtai nustatytais kriterijais šiai pagalbai gauti, kai atitinkamo kriterijaus buvimas gali būti nustatomas tik pagal įstatyme nurodytu konkrečiu dokumentu (VGTPĮ 13 str., pvz., turto deklaracija, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo priimti sprendimai, sveikatos priežiūros įstaigos pažyma ir t. t.). Tarnyba tik patvirtina akivaizdžiai egzistuojančio įstatyme numatyto kriterijaus fakto, patvirtinto įstatyme išvardytais dokumentais, buvimą arba nebuvimą, bet ne valstybės garantuojamos teisinės pagalbos poreikio fakto egzistavimą. Bylą nagrinėjantis teismas, neturėdamas jokių įgaliojimų aptariamos pagalbos užtikrinimo srityje, turi vykdyti teisingumą ir tuo atveju, jeigu akivaizdžiai mato, kad bylos šalis nesugeba tinkamai naudotis procesinėmis priemonėmis, o dėl sunkios turtinės padėties negali pasirūpinti atstovavimu ir apmokėti kitų bylinėjimosi išlaidų. Įstatymo leidėjo nuomonė nesuteikti teismui įgaliojimų užtikrinti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą yra prieštaringa. Štai CPK 83 straipsnio 1 dalyje išvardyti atvejai, kada asmenys yra atleidžiami nuo žyminio mokesčio sumokėjimo. Tais atvejais, kai asmeniui yra suteikiama valstybės garantuojama teisinė pagalba, jis yra atleidžiamas ir nuo žyminio mokesčio (CPK 83 str. 1 d. 14 p., VGTPĮ 20 str. 1 d.). Tačiau jeigu asmeniui valstybės garantuojama teisinė pagalba nesuteikiama dėl to, kad jis neatitinka turtinės padėties kriterijų, įstatymų leidėjas numatė dvi papildomas galimybes teismui savarankiškai taikyti šio mokesčio lengvatas (iš dalies atleisti nuo žyminio mokesčio (CPK 83 str. 3 d.) arba jo mokėjimą atidėti (CPK 84 str.)[450]. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo atveju nustatyti turtinės padėties kriterijai taip pat laikytini nepakankamais užtikrinant veiksmingą teisminės gynybos prieinamumą neturtingiems asmenims, nes jie ne

[450] Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius Justitia, 2007, p. 155.

visada atitinka realų tokios pagalbos poreikį. Vadinasi, įstatymo leidėjas būtų nuoseklus, jeigu ir šioje srityje įgaliotų teismą nuspręsti dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo asmenims, kurie, nors ir neatitinka turtinės padėties kriterijų, tačiau, atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes, patys nesugeba savarankiškai naudotis procesinėmis teisių gynimo priemonėmis, o dėl sunkios ekonominės padėties negali pasirūpinti tinkama teisine pagalba.

A. Kh. Golmstenas pažymi, kad teismas, kaip valstybės valdžios institucija, turi daugybę pareigų – prieš valstybę ir asmenis, bylos šalis. Pirmosios iš šių pareigų vadinamos oficialiosiomis ir pasireiškia *ex officio* įstatymo nustatytų procesinių veiksmų įgyvendinimu. Antrosioms būdinga tai, kad kiekvieną teismo pareigą atitinka asmens, bylos šalies, teisė[451]. Vadinasi, galime pripažinti, kad, CPK įtvirtinus asmens teisę į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, turi būti įtvirtinta ir atitinkama teismo pareiga suteikti tokią pagalbą nagrinėjant konkrečią civilinę bylą. „Įstatymo tylėjimas“ nėra pagrindas teismui atsisakyti ar nusišalinti nuo teisingumo vykdymo civilinėse bylose[452]. Teismui nesuteikus įgaliojimus užtikrinti tokios pagalbos tais atvejais, kai konkrečioje byloje to reikalauja teisingumo interesai, pats teisingumo vykdymas tampa formalus, o asmenų teisė gauti šią pagalbą tampa fikcija.

Teismas – ypatingas civilinio proceso subjektas, kuriam priklauso visa teisminė valdžia, jokiems subjektams nėra suteikta teisė kištis ar kitaip daryti įtaką teismo veiklai. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimo konkrečioje civilinėje byloje funkcijos perdavimas tik administracinius įgaliojimus turinčiam subjektui teismą, vykdant teisingumą, daro tiesiogiai priklausomą nuo šio subjekto sprendimo. Tai, pirma, nėra suderinama su teismų nešališkumo ir nepriklausomumo principu. Antra, parodo teismo bejėgiškumą užtikrinant teisminės gynybos prieinamumo ir kitų fundamentaliųjų principų, garantuojančių tinkamą bylos procesą, įgyvendinimą. Tokia padėtis neabejotinai silpnina teismų autoritetą ir pasitikėjimą jais, silpnina teisminio pažeistų teisių gynimo

---

[451] *Гражданский процесс: хрестоматия.* Под ред. М. К. Треушникова. Москва, 2005, с. 219.

[452] Туманова, Л. В. *Гражданское судопроизводство.* Под ред. И. А. Петрухина. Москва, 2003, с. 648.

metodo prioritetą. L. V. Tumanovos teigimu, nepakankamų įgaliojimų teismui suteikimas siejamas ir su priežastimis, skatinančiomis asmenis iš viso atsisakyti ginti savo pažeistas teises teisme, naudotis savigynos priemonėmis ar net kreiptis pagalbos į kriminalines struktūras[453]. Tam pritaria ir T. N. Neshataeva. Jos manymu, teismas, nelygu kokia yra jo socialinė paskirtis, teisių gynimo procese negali būti priklausomas nuo biurokratinių elementų, nes tai paverčia teismą „kontora", užtikrinančia ne teisėtą, o labiau neteisėtą interesą (korupcinį, politinį, ideologinį)[454].

Konstitucijos 29 straipsnyje, CPK 17 straipsnyje, Konvencijos 6 ir 4 straipsniuose įtvirtinti lygybės bei lygiateisiškumo principai reikalauja, kad valstybė garantuotų tokį pažeistų teisių gynimo modelį, kad bylą laimėtų teisioji šalis, kad šalims būtų suteiktos vienodos galimybės įrodinėti savo teises. Akivaizdu, kad vien tik vienodų procesinių teisių ir pareigų įtvirtinimas ir teismui papildomų įgaliojimų suteikimas nedispozityviose bylose neužtikrina šio principo įgyvendinimo. Šeimos bylas nagrinėjančiam teismui, nors ir yra numatyta pareiga būti aktyviam, rinkti savo iniciatyva įrodymus, peržengti pareikštų reikalavimų ribas, ar net priteisti tai, ko šalys neprašo, jeigu to reikia siekiant apsaugoti nepilnamečių vaikų ar silpnesniojo sutuoktinio teises (CPK 376 str.), tačiau atsakomybė už bylos aplinkybių tinkamą išaiškinimą tenka bylos šalims[455]. Tik tiesiogiai bendradarbiaujant su kvalifikuotu teisininku įmanoma atskleisti teismui reikšmingas bylai aplinkybes, nes teismas nebendrauja su byloje dalyvaujančiais asmenimis tiesiogiai, o teismo, posėdžio metu bylos šalys, ypač šeimos bylose, patiria emocinę įtampą, taip pat dėl teisinio išprusimo stokos sunkiai gali suprasti, kokias reikšmingas aplinkybes turėtų teismui atskleisti. Tam, kad asmuo galėtų visa apimtimi dispozityviai naudotis savo turimomis procesinėmis teisėmis ir tinkamai vykdyti pareigas na-

---

[453] Туманова, Л. В. *Гражданское судопроизводство.* Под ред. И. А. Петрухина. Москва, 2003, с. 649–650.

[454] Нешатаева, Т. Н. Суд и защита прав и свобод граждан Российской Федерации. *В теоретические и практические проблемы гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства:* сборник научных статей. Краснодар – Санкт-Петербург: изд. Р. Асланова Юридический центр Пресс, 2005, с. 121.

[455] Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 81.

grinėjant konkrečią bylą, paprastai jis turi turėti specialių teisinių žinių ir gebėjimų. Kiekvienu konkrečiu atveju bylą nagrinėjantis teismas gali nustatyti, ar asmuo sugeba pats vesti bylą, ar tai jam nesukels neigiamų pasekmių, ir pan. Tačiau net ir matydamas, kad šalis yra nepatyrusi ir jai reikalinga teisinė pagalba, visiškai nepaisydamas priežasčių, dėl kurių šalis neturi realių galimybių pasinaudoti kvalifikuoto atstovo pagalba, teismas išnagrinėja bylą iš esmės ir priima sprendimą. Tai prieštarauja teisingo bylos proceso sampratai[456]. Siekiant išvengti tokio nepateisinamo formalizmo, civilinio proceso teisės doktrinoje pabrėžiama, kad civilinio proceso įstatyme reikia numatyti garantijas, padedančias užtikrinti šio principo įgyvendinimą[457]. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos principo santykio su kitais civilinio proceso principais analizė leidžia daryti išvadą, kad jis civiliniame procese turi didelę reikšmę ir yra skirtas padėti užtikrinti jų įgyvendinimą, tačiau yra ganėtinai deklaratyvus. Teismui nesuteikus įgaliojimų spręsti šios pagalbos užtikrinimo klausimo nagrinėjant konkrečias bylas, šis principas gali būti vertinamas tik kaip demonstracinė priemonė užtikrinant teisę į teisminės gynybos prieinamumą.

Lietuvos Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d. išvadoje[458] nurodė, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra ypatingas tarptautinės teisės šaltinis, kurio tikslas kitoks nei daugumos kitų tarptautinės teisės aktų. Šis tikslas yra visuotinis – siekti, kad Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje skelbiamos teisės būtų visuotinai ir veiksmingai pripažįstamos ir kad jų būtų laikomasi ginant bei toliau įgyvendinant žmogaus teises ir pagrindines laisves. Šiuo, t. y. tiks-

---

[456] Buckley, M. The Legal Aid Crisis: Time for action. *A background paper prepared by Melina Buckley for the Canadian Bar* Association, June 2000. Canada, 2000, p. 10.

[457] Шевцов, В. С. Право и судебная власть в Российской Федерации. Москва, 2003, с. 234; Shakaryan, M. S. Issues of Accessibility and Effectiveness of Justice in Common Courts. *Legist law firm* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://www.legist.ru/conf/e-Shakaryan.htm>; Туманова, Л. В. *Гражданское судопроизводство.* Под ред. И. А. Петрухина. Москва, 2003, с. 668.

[458] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 9-199.

lo, požiūriu Konvencija atlieka tokią pat funkciją kaip ir konstitucinės žmogaus teisių garantijos, nes Konstitucija įtvirtina šias garantijas šalyje, o Konvencija – tarptautiniu lygiu. Vadovaudamasis tokiu Konstitucinio Teismo aiškinimu, Lietuvos apeliacinis teismas 2003 m. lapkričio 13 d. nutartyje civilinėje byloje pagal A. Č. atskirąjį skundą dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos skyrimo kreipimuisi į EŽTT nurodė, kad atsižvelgiant į tai, jog Konvencija yra Lietuvos teisinės sistemos sudėtinė dalis, jos nuostatos gali būti taikomos tiesiogiai, nors šios pagalbos užtikrinimas nėra numatytas Lietuvos teisės aktų[459]. Šie teismų aiškinimai taip pat patvirtina, kad valstybės garantuojama teisinė pagalba turi būti suteikiama visais atvejais, kai ji yra reikalinga ir būtina, nes būtent to reikalauja teisingumo interesai.

Iki įsigaliojant Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymui galiojusi šio įstatymo redakcija numatė, kad sprendimus dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo civilinėse bylose priima bylą nagrinėjantis teismas[460]. Tokia nuostata iki 2005 m. gegužės 1 d. buvo įtvirtinta ir CPK 20 straipsnyje. Tačiau Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų valstybių, egzistavo problema, kad asmuo galėjo kreiptis į teismą dėl šios pagalbos suteikimo tik iškėlus bylą teisme. Praktikoje buvo pripažįstama, jog maža tikimybė, kad neišmanantys įstatymų ir teismų sistemos asmenys be kvalifikuotos advokato pagalbos gali parengti ir teisingai įforminti bylai pradėti reikalingus procesinius dokumentus. Tokia padėtis buvo laikoma teisę į teisminės gynybos prieinamumą ribojančiu veiksniu[461]. Viena iš valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos reformos Lietuvoje priežasčių taip pat buvo įvardijama

---

[459] Lietuvos apeliacinio teismo civilinių bylų skyriaus kolegijos 2003 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje pagal *A. (E) Č.* skundą *dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos kreipimuisi į Europos Žmogaus Teisių Teismą skyrimo panaikinimo* (bylos Nr. 2-434/2003).

[460] Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 16 straipsnio 6 d. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 30-827.

[461] Терзиева, В. Доступ к правосудию в странах Центральной и Центральной и Восточной Европы: сравнительный анализ. *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической помощи в странах Центральной и Восточной Европы. Европейский форум по доступу к правосудию.* Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 83.

aplinkybė, kad pagal galiojusį Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą asmenims ne visiškai buvo užtikrinta teisės aktuose numatyta galimybė gauti aptariamą pagalbą civilinėse bylose iki bylos iškėlimo[462]. Šią problemą, vykstant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos reformai, 2005 m. buvo nutarta išspręsti šios pagalbos suteikimo klausimus perduodant nagrinėti administracinius įgaliojimus turintiems subjektams – tarnyboms, kurių funkcijos, kaip jau minėjome, apsiriboja tik formalių turtinės padėties kriterijų, bet tikrai ne pagalbos reikalingumo nustatymu. Todėl galime apibendrinti, kad valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimas liko gana formalus ir deklaratyvus bei neatitinkantis šio instituto paskirties – užtikrinti realų teisinės gynybos prieinamumą.

Suomijos teisinės pagalbos įstatymas[463] reglamentuoja, kad sprendimus dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo priima administracinius įgaliojimus turintys subjektai, tačiau suinteresuotas asmuo bet kada per 30 dienų nuo jam nepalankaus sprendimo priėmimo gali kreiptis į bylą, kurioje prašoma suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, nagrinėjantį teismą, kad šis sprendimas būtų peržiūrėtas ir priimtas galutinis sprendimas (11 str. 2 d.). Bylų procese šių administracinių subjektų paskirtis labiau orientuota į pagalbos asmenims įgyvendinant teisę į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą bylų procese suteikimą, t. y. kreiptis į visas reikalingas institucijas gaunant duomenis, reikalingus sprendimui dėl teisinės pagalbos priimti (10 str.), todėl teismui nebereikia atlikti jokių veiksmų siekiant įvertinti asmens turtinę padėtį ar kitas aplinkybes. Teismas, atsižvelgdamas į pateiktus duomenis ir konkrečios bylos aplinkybes, gali nuspręsti dėl šios pagalbos suteikimo.

---

[462] Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija „Dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos reformos“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 68-3073; Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas Nr. IXP-3457. *Lietuvos Respublikos Seimas* [interaktyvus]. Vilnius, 2004-04-21 [žiūrėta 2010-05-30]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=231310&p_query=&p_tr2= >.

[463] Legal Aid Act 257/2002. Ministry of Justice [interaktyvus]. Finland, 2002 [žiūrėta 2008-03-10]. <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2002/en20020257.pdf >.

Teismas savarankiškai gali nuspręsti dėl teisinės pagalbos suteikimo ar atsisakymo ją suteikti[464].

Lenkijoje civilinėse bylose teisinei pagalbai užtikrinti advokatą arba juriskonsultą[465] skiria teismas, kuriame vyksta teismo procesas arba kuriame numatomas inicijuoti teismo procesas[466]. Ši pagalba *ex officio* paskiriama tiems asmenims, kurie yra atleidžiami nuo prievolės sumokėti teismo išlaidas. Šioje valstybėje nėra teisės aktais nustatytų bendrų turtinės padėties įvertinimo kriterijų ir sprendimo dėl šios pagalbos suteikimo priėmimas paliktas teismo diskrecijai. Tačiau išsakoma nuomonė ir dėl būtinumo įvesti turtinės padėties įvertinimo kriterijus, kad teisėjai galėtų į juos atsižvelgti priimdami sprendimus dėl minimos pagalbos suteikimo bei formuoti vienodą praktiką[467].

Čekijoje sprendimų dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos priėmimas yra priskirtas išimtinai teismo kompetencijai. Teismas sprendimą dėl aptariamos pagalbos priima, atsižvelgdamas į prašytojo turtinę padėtį ir pranašumų kriterijus. Atsisakymas suteikti tokią pagalbą gali būti skundžiamas apeliacine tvarka. Kasacija šiose bylose negalima[468].

---

[464] Public Interest Law Initiative. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 487.

[465] Lenkijoje egzistuoja dvi atskiros profesinės bendrijos: advokatai (apie 5,5 tūkstančiai praktikuojančių advokatų) ir juriskonsultai (maždaug 16,5 tūkstančių) praktikuojančių juriskonsultų).

[466] European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Poland. *European Commission* [interaktyvus]. 2005-04-07 [žiūrėta 2012-05-27]. < http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_pol_en.htm>.

[467] *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической помощи в странах Центральной и Восточной Европы. Европейский форум по доступу к правосудию.* Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 386.

[468] European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Czech Republic. *European Commission* [interaktyvus]. 2006-11-06 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_cze_ en.htm>.

Graikijoje[469], Vokietijoje[470], Kipre[471], Austrijoje[472] sprendimą dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo kiekvienu konkrečiu atveju priima bylą nagrinėjantis teismas, o tais atvejais, kai valstybės garantuojamą teisinę pagalbą reikia užtikrinti iki bylos iškėlimo – teismas, kuriame bus nagrinėjama byla.

Maltoje tokį sprendimą taip pat priima teismas, tačiau prieš priimant sprendimą prašymas suteikti šią pagalbą išsiunčiamas ir šaliai, kuriai ketinama iškelti bylą, nurodant galimybę per keturias dienas paprieštarauti prašymui. Rašytinis prieštaravimas turi būti įteikiamas civilinio teismo kanceliarijai. Jei prieštaravimas nepareiškiamas, teisinės pagalbos advokatas toliau sprendžia, ar prašymas yra priimtinas, arba priima kitokį sprendimą. Jei prieštaravimas pareiškiamas, teisinės pagalbos advokatas išnagrinėja prieštaravimą, jei reikia, taip pat išklausydamas parodymus, ir pateikia ataskaitą, kurioje nurodo, ar prašymas turėtų būti patenkintas, ar ne. Šioje valstybėje procesinį sprendimą suteikti aptariamą pagalbą priima teismas. Pareiškėjo turtinė padėtis patvirtinama duodant priesaiką, kad jis atitinka nustatytus turtinės padėties kriterijus, ir tik tuo atveju, jei teisinės pagalbos advokatas nustato *probabilis causa litigandi* (pagrįstą pagrindą iškelti bylą). Paaiškėjus, kad pareiškėjas nurodė tikrovės neatitinkančią informaciją arba kad jo turtinė padėtis bylos nagrinėjimo metu pagerėjo ir dėl to išnyko pagrindas gauti šią pagalbą, tačiau apie tai jis teismo neinformavo, teismas gali pareiškėją apkaltinti nepagarba teismui arba jam gali būti iškelta byla dėl duotų melagingų parodymų teisme. Tokiu atveju pareiškėjas taip pat privalo sumokėti vi-

---

[469] European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Greece. *European Commission* [interaktyvus]. 2005-03-23 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_gre_ en.htm>.

[470] Kilian, M. Legal Aid and Access to Justice in Germany. *International Legal Aid Conference of 13-16th of July 2001*. International Legal Aid Group, Melbourne, Australia 2001, p. 14.

[471] European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Cyprus. *European Commission* [interaktyvus]. 2006-05-24 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_cyp_ en.htm>.

[472] European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Austria. *European Commission* [interaktyvus]. 2007-10-23 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_aus_ en.htm>.

sas bylinėjimosi išlaidas, kurias būtų patyręs, jeigu jam nebūtų paskirta teisinė pagalba[473].

Nuo 2005 m. kovo 1 d. įsigaliojęs Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas Estijoje taip pat numato, kad aptariama pagalba civilinėse bylose suteikiama teismui priimant procesinį sprendimą. Dėl šios pagalbos suteikimo suinteresuotas asmuo į teismą gali kreiptis ir bylos proceso metu, ir iki bylos iškėlimo, ir net tais atvejais, kai ginčą numatoma spręsti neteisminiu keliu. Be to, pagal minimą įstatymą sprendžiant šios pagalbos suteikimo klausimą, paliktos didelės galimybės taikyti teismo nuožiūros metodą. Teismas nėra varžomas kategoriškų kriterijų nustatant asmens tinkamumą valstybės mokamai teisinei pagalbai gauti. Įstatyme yra įtvirtintos tik rekomendacinio pobūdžio nuostatos, į kurias turi atsižvelgti teismas, priimdamas sprendimą dėl šios pagalbos suteikimo, t. y. į aplinkybes, apibūdinančias pareiškėjo turtinę padėtį, bylos kategoriją, prašomos suteikti pagalbos rūšį, laiko sąnaudas, reikalingas valstybės garantuojamai teisinei pagalbai teikti[474].

Apibendrindami galime daryti išvadą, kad Lietuvos CPK tikslinga įtvirtinti nuostatas, įgalinančias teismą spręsti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo klausimą nagrinėjant kiekvieną konkrečią civilinę bylą, nes tai lemia tinkamą procesinių ir materialinių teisės normų taikymą ir priimto teismo sprendimo teisėtumą bei pagrįstumą. Todėl teisės aktus, reglamentuojančius valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo neturtingiems asmenims pagrindus ir tvarką, reikėtų papildyti nuostatomis, numatančiomis galimybę teismui šią pagalbą suteikti tais atvejais, kai asmuo, nors ir neatitinka turtinės padėties kriterijų, tačiau to reikalauja teisingumo interesai. Teismui turėtų būti suteikta teisė įvertinti asmens pajamų ir turtinės padėties, bylinėjimosi išlaidų konkrečioje byloje, bylos sudėtingumo, asmeninių suinteresuoto asmens savybių, bylos rezultatų įtakos ir reikšmingumo asmens intere-

---

[473] European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Malta. *European Commission* [interaktyvus]. 2005-06-24 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_mlt_ en.htm>.

[474] Evas, T. Legal Aid Developments: Country Up-date on Estonia. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice.* Background Materials, 24–25 February 2005, Budapest, p. 7.

sams visumą. Suteikus tokius įgaliojimus teismui būtų sudarytos galimybės pašalinti VGTPĮ teisės spragas taikant turtinės padėties kriterijus ir užtikrinti aptariamą pagalbą visais atvejais, kai asmens turtinė padėtis esant konkrečioms aplinkybėms riboja galimybę pasinaudoti teisminėmis pažeistų ar ginčijamų teisių ir įstatymų saugomų interesų gynimo priemonėmis (pvz., kai kreipimosi į teismą momentu pareiškėjo turtinė padėtis pablogėjo ir nebeatitinka metinio turtinės padėties lygio, kai ginčas kyla tarp sutuoktinių ir vienas iš jų yra ekonomiškai priklausomas nuo kito ir pan.). Aptariamo kriterijaus taikymui užtikrinti CPK turėtų būti papildytas ir nuostatomis, sudarančiomis galimybę kreiptis į bylą nagrinėsiantį teismą dėl aptariamos pagalbos suteikimo ir tais atvejais, kai civilinė byla dar neiškelta. Tokių nuostatų priėmimas nebūtų didžiulė naujovė, nes panašus reglamentavimas yra numatytas tais atvejais, kai asmenys prašo taikyti laikinąsias apsaugos priemones dar iki iškeliant bylą (CPK 148 str. 2–3 d.). Tarnybų kompetencijai galima būtų palikti sprendimų dėl šios pagalbos suteikimo priėmimo funkciją, jeigu asmuo atitinka įstatyme nustatytus turtinės padėties kriterijus, o jeigu asmuo neatitinka šių kriterijų, tarnybų atliktais turtinės padėties skaičiavimais galėtų vadovautis ir teismai, taikydami ir žyminio mokesčio lengvatas, ir skirdami valstybės garantuojamą teisinę pagalbą (kompleksiškai šiuos skaičiavimus vertindami su kitomis bylos aplinkybėmis). Taip teismai nebūtų užkrauti ir papildomu techniniu darbu nustatant asmenų turtinės padėties lygį.

LAIKINŲJŲ APSAUGOS PRIEMONIŲ YPATUMAI NAGRINĖJANT ŠEIMOS BYLAS

Irmantas Šulcas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto lektorius, Vilniaus miesto apylinkės teismo teisėjas

Nors pats laikinųjų apsaugos priemonių institutas ir jų taikymo pagrindai yra gana dažnai nagrinėjami teisės doktrinoje[475], o autoriai, analizuodami šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus[476], kaip vieną šių bylų nagrinėjimo ypatumą išskiria specialias laikinąsias apsaugos priemones, kurios taikomos nagrinėjant būtent šeimos bylas, tačiau išsamesnė, kompleksiška tokių priemonių analizė nagrinėjant būtent šeimos bylas atlikta dar nebuvo. Taigi Lietuvos teisės doktrinoje laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose esmė ir paskirtis, rūšys, ryšys su materialaus teisinio

[475] Soloveičikas, D. Efektyvumo principas ir laikinosios apsaugos priemonės bei žalos atlyginimas kaip tiekėjų teisių gynybos priemonės vykdant viešuosius pirkimus. *Teisė*. 2009, 70; Pajėda, V. Laikinųjų apsaugos priemonių taikymo intelektinės nuosavybės apsaugos bylose ypatumai. *Jurisprudencija*. 2007, 11 (101); Pelenis, D. Laikinosios teisinės apsaugos institutas naujajame Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse: pamatinės nuostatos. *Teisė*. 2004, 50; Pelenis, D. Laikinoji teisinė apsauga Vokietijos civiliniame procese: nustatymo sąlygos ir priemonių sistema. *Teisė*. 2002, 42; Pelenis, D. Skolininko teisių gynyba laikinosios teisinės apsaugos procese (Vokietijos civilinio proceso teisės pavyzdžiu). *Teisė*. 2002, 42; *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos* [vadovas V. Valančius]. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras / [vadovas Virgilijus Valančius]._d.jpg»> Vilnius: Justitia, 2004; Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. Vadovėlis. II tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006; Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003; Balčiūnas, G.; Dobilas, I. Laikinosios apsaugos priemonės – turto administravimo taikymo tikslai ir ribos. Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai. *Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija. 2006 m. rugpjūčio 14 – 15 d*. Vilnius, p. 24–29.

[476] Jonaitis, M. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naująjį Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą. *Jurisprudencija*. 2003, 42 (34); Mikelėnas, V. Šeimos teisė. Šeimos teisė : [vadovėlis] / Valentinas Mikelėnas ; Vilniaus universitetas._d.jpg”> Vilnius: Justitia, 2009; *Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Kolektyvinė monografija [mokslinis redaktorius V. Nekrošius]. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.

pobūdžio reikalavimais, laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose ypatumai išsamiau netyrinėti. Konkrečios laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos ir aplinkybės šeimos bylose išsamiausiai atskleidžiamos teismų praktikoje, sprendžiant jų taikymo klausimus individualiose bylose. Be to, vertinant formuojamą teismų praktiką, dažnai kyla ir įvairių diskusinio pobūdžio situacijų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo šeimos bylose ypatumų. Tam tikri aptariamos teismų praktikos skirtumai ir nenuoseklumas kyla ir dėl to, kad šeimos bylas nagrinėja apylinkės teismai, kurie ir taiko laikinąsias apsaugos priemones, o dėl jų pritaikytų aptariamų priemonių atskirieji skundai teikiami skirtingiems penkiems apygardos teismams, kurie iš esmės ir formuoja praktiką laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose klausimais. Teismo nutartys dėl laikinųjų apsaugos priemonių neskundžiamos kasacine tvarka (CPK 151 str. 2 d.). Išdėstytos aplinkybės yra pagrindas išsamiau patyrinėti laikinųjų apsaugos priemonių instituto ypatumus būtent šios kategorijos bylose, įvertinti aptariama tema susiklosčiusią teismų praktiką bei suformuoti išvadas ištirtų klausimų pagrindu.

1. Laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylų nagrinėjime esmė ir paskirtis

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnis numato, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas. Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę. Tokios konstitucinės nuostatos yra pagrindas teigti, kad Konstitucijos kūrėjams šeima buvo išties svarbi vertybė. Atskiruose teisės aktuose šeimos samprata apima įvairias modifikacijas[477]. Teisiškai šeima yra grupė fizinių asmenų (dviejų ar daugiau), kuriuos sieja turtiniai ir asmeniniai neturtiniai teisiniai santykiai, atsirandantys santuokos, bendro gyvenimo neįregistravus santuokos, kraujo

[477] Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymo 2 straipsnio 8 dalis. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 116-5188; Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymo 2 straipsnio 6 dalis *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 88-3208; Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymo 2 straipsnio 12 dalis. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 130-4889.

giminystės, įvaikinimo ar kitokios vaikų priežiūros ir auklėjimo formos pagrindu[478]. Pačios šeimos sampratos analizei, su kuria siejamas ir tokio pobūdžio bylų nagrinėjimas, yra skiriama ganėtinai daug dėmesio teisės doktrinoje[479]. Nagrinėjant šeimą, kaip žmonių, kuriuos sieja asmeniniai ir turtiniai santykiai, bendruomenę, skiriamos dvi tokių santykių grupės: santykiai, susidarantys šeimos viduje, t. y. sutuoktinių, tėvų ir vaikų santykiai (vidiniai šeimos santykiai); šeimos (šeimos nario) ir trečiųjų asmenų santykiai, pavyzdžiui, sutuoktinių ir jų kreditorių santykiai (išoriniai šeimos santykiai)[480]. Taigi tarp šeimos narių kilę tam tikri ginčai (-as) dėl turtinių ir asmeninių neturtinių teisinių santykių nagrinėjami specialia šeimos bylų nagrinėjimo tvarka.

Šeimos teisinių santykių specifika ir šeimos teisės normomis ginamos vertybės lemia įstatyme įtvirtintus šeimos bylų nagrinėjimo civilinio proceso ypatumus (CK XIX sk.). Byla, kylanti iš šeimos teisinių santykių, dažnai labai glaudžiai susijusi su tokių socialiniu požiūriu menkai apsaugotų subjektų kaip vaikai, įvaikiai, globotiniai ir kt. teisėmis bei interesais, todėl ją išnagrinėti teisingai ir kuo operatyviau suinteresuotas ir teismas, ir visuomenė apskritai[481]. Nagrinėdamas šeimos bylas teismas turi būti aktyvesnis, jis turi daugiau galimybių veikti savo nuožiūra siekdamas priimti labiausiai vaikų interesus atitinkantį sprendimą, taikyti specifines laikinąsias apsaugos priemones (CK 3.65 str.)[482]. Taikant ir aiškinant šeimos teisės normas būtina vadovautis CK 3.3 straipsnyje įtvirtintu šeimos santykių teisinio reglamentavimo principu – prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principu, taip pat ir kito sutuoktinio teisių bei interesų tinkamo užtikrinimo principu. Civilinėje teisėje vaiko teisės ir interesai yra savarankiški teisinės gynybos objek-

---

[478] *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečia knyga. Šeimos teisė.* Vilnius: Justitia, 2002, p. 25

[479] Sagatys, G. The Concept of family in Lithuanian law. *Jurisprudencija.*2010, 1 (119): 181–196; Mikelėnas, V. *supra note* 2.

[480] Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Šeimos narių teisės į gyvenamąją patalpą įgyvendinimas ir gynimas. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 3 (3): 193–212.

[481] Jonaitis, M. *supra note* 2, p. 123.

[482] Mikelėnas, V. *supra note* 2, p. 1 Šeimos teisė : [vadovėlis] / Valentinas Mikelėnas ; Vilniaus universitetas._d.jpg”> 32.

tai[483]. Procesinis įstatymas numato, kad šeimos bylos nagrinėjamos pagal CPK taisykles, išskyrus išimtis, kurias nustato kiti Lietuvos Respublikos įstatymai. CPK IV dalyje, skirtoje Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumams, XIX skyriuje nustatyti Šeimos bylų nagrinėjimo ypatumai. Šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus lemia ir nepilnamečio vaiko, kaip specifinio subjekto šeimos bylose, ir vieno iš sutuoktinių, kaip silpnesnės teisinių santykių šalies, procesinė padėtis ir procesinių teisių įgyvendinimas. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 1 dalyje sakoma, kad imantis bet kokių su vaiku susijusių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai[484].

Tokiose bylose nagrinėjama daug klausimų, susijusių su viešuoju interesu, taigi pagal CPK 376 straipsnį teismas šeimos bylose privalo būti aktyvus, kad užtikrintų viešojo intereso apsaugą, pirmiausia – nepilnamečių vaikų, labiausiai socialiai pažeidžiamų šeimos narių interesus. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje, nagrinėjant šeimos teisinių santykių bylas, ne kartą yra pažymėta, kad teismas, priimdamas sprendimus šeimos santykių bylose, privalo pirmiausia siekti apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus, ginti socialiai pažeidžiamų šeimos narių teisėtus interesus[485]. Pažymėtina, kad vaiko interesai nėra nauja sąvoka žmogaus teisių klausimus reglamentuojančiuose dokumentuose, tačiau iki šiol nėra universalių kriterijų, kaip nustatyti, kas naudingiausia vaikui[486]. Tokie kriterijai kiekvienu atveju įvertinami ir nustatomi atskiroje byloje.

Šeimos santykių teisinio reglamentavimo tikslų bei principų kontekste turi būti sprendžiami ir nagrinėjamuoju atveju svarbūs laikinųjų priemonių taikymo šeimos bylose klausimai. CPK 144 straipsnis* numa-

---

[483] Grinevičiūtė, K. Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. *Jurisprudencija*. 2007, 8 (98): 81–88.

[484] Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995-07-21, Nr. 60-1501.

[485] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-145/2008; 2006 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-653/2006.

[486] Grinevičiūtė, K. *supra note* 483, p. 81–88.

* Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nuostatos, kurių aktuali redakcija galioja nuo 2011 m. spalio 1 d.

to, kad teismas dalyvaujančių byloje ar kitų suinteresuotų asmenų prašymu gali taikyti laikinąsias apsaugos priemones, jeigu šie asmenys tikėtinai pagrindžia savo ieškinio reikalavimą ir, nesiėmus šių priemonių, teismo sprendimą įvykdyti gali būti sunkiau arba nebeįmanoma. Tokia CPK nuostata leidžia teigti, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymas yra preliminari priemonė, kuria siekiama kiek įmanoma greičiau užkirsti kelią aplinkybėms, dėl kurių būsimą teismo sprendimą įvykdyti gali būti sunkiau arba neįmanoma. Tačiau, mūsų manymu, paminėtas įstatyme įtvirtintas laikinųjų apsaugos priemonių taikymo pagrindas – būsimo teismo sprendimo įvykdymas, nevisiškai ir ne visada atitinka tą laikinųjų apsaugos priemonių tikslą, kurio siekiama taikant laikinąsias apsaugos priemones nagrinėjant šeimos bylas. Pavyzdžiui, jeigu pareiškiamas reikalavimas priteisti išlaikymo skolą ir prašoma taikyti laikinąsias apsaugos priemones – areštą pareikšto reikalavimo dydžiui (CPK 145 str. 1 d. 1 ir 3 p.), galime teigti, jog tokios laikinosios apsaugos priemonės atitinka siekį užtikrinti būsimo teismo sprendimo įvykdymą (CPK 144 str. 1 d.). Tačiau pareiškus ieškinį dėl santuokos nutraukimo, priimant teismo sprendimą, taip pat turi būti išspręstas ir klausimas priteisti išlaikymą nepilnamečiam vaikui (CPK 385 str. 1 d.). Laikinosios apsaugos priemonės – laikino išlaikymo priteisimas nepilnamečiam vaikui (CK 3.65 str. 2 d. 4 p., CPK 145 str. 1 d. 11 p.) – tikrai nėra siejamos su būsimo teismo sprendimo įvykdymo užtikrinimu. CK 3.65 straipsnio 1 dalis nustato, kad teismas, atsižvelgdamas į sutuoktinių vaikų, taip pat vieno sutuoktinio interesus, gali taikyti jų laikinąsias apsaugos priemones, kol bus priimtas teismo sprendimas. Taigi pažymėtina, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymu šeimos bylose dažniausiai siekiama ne užtikrinti būsimo teismo sprendimo įvykdymą, o šeimos bylos ginčo šalių tam tikrų interesų įgyvendinimą tuo laikotarpiu, kai yra nagrinėjamas ginčas, susijęs su šeimos teisiniais santykiais. Tai tinkamai pažymima ir teismų praktikoje. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismas, spręsdamas atskirąjį skundą civilinėje byloje Nr. 2S-1060-560/2011, pažymėjo, kad laikinosiomis apsaugos priemonėmis šeimos bylose (CK 3.65 str.), be tikslų, įtvirtintų CPK 144 straipsnyje, yra siekiama užtikrinti, kad būtų kuo mažiau pažeidžiami prioritetiniais laikomi nepilnamečių vaikų asmeniniai netur-

tiniai, taip pat turtiniai interesai iki priimant teismo sprendimą[487]; kitoje byloje tas pats teismas nurodė, kad laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose taikymo pagrindas – būtinybė apsaugoti turtinius ar asmeninius neturtinius vaiko interesus, t. y. tam tikros aplinkybės, įrodančios, kad, nesiėmus laikinųjų apsaugos priemonių, gali nukentėti turtinės ar asmeninės neturtinės vaiko teisės, o kelias aplinkybėms, galinčioms pasunkinti arba padaryti neįmanomą būsimo teismo sprendimo įvykdymą, nebūtų užkirstas[488]; Kauno apygardos teismas, nagrinėdamas atskirąjį skundą civilinėje byloje Nr. 2S-2145-601/2010, nurodė, kad laikinosiomis apsaugos priemonėmis šeimos bylose, be kitų tikslų, prioritetiškai siekiama užtikrinti ir tinkamą nepilnamečių vaikų asmeninių neturtinių interesų apsaugą, ir nepažeisti vaiko tėvų ar vieno iš jų interesų, sprendžiant tokius svarbius klausimus kaip bendravimo su vaiku tvarkos nustatymas ir kt.[489] Nagrinėjant konkrečias laikinąsias apsaugos priemones (CK 3.65 str. nuostatos), jų išskirtinis pobūdis šeimos bylose atsiskleidžia dar išsamiau. Pavyzdžiui, Kauno apygardos teismas, nagrinėdamas atskirąjį skundą dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo šeimos byloje, nurodė, kad laikinosios apsaugos priemonės – draudimo vienam sutuoktiniui matytis su nepilnamečiais vaikais ar lankytis tam tikrose vietose, kur jis galėtų susitikti su vaikais (CK 3.65 str. 1 d. 7 p.) tikslas yra užtikrinti normalią vaiko psichologinę būklę, kai sutuoktinis seksualiai išnaudojo vaiką, vartojo prieš jį fizinį ar psichinį smurtą bei visais kitais atvejais, kai jo bendravimas su vaiku galėtų būti žalingas vaiko sveikatai ir fiziškai, ir psichiškai[490]. Laikinoji apsaugos priemonė – sutuoktinio įpareigojimas gyventi atskirai nuo vaikų – taikoma, kai vienas iš sutuoktinių vartoja prieš vaikus ar kitą sutuoktinį fizinę ar kitokią prievartą ir dėl to bendras gyvenimas gali padaryti žalos vaikams ir kitam sutuoktiniui. Taigi

---

[487] Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1060-560/2011.

[488] Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1428-520/2011.

[489] Kauno apygardos teismo 2010 m. gruodžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-2145-601/2010.

[490] Kauno apygardos teismo 2010 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1612-460/2010.

laikinosiomis apsaugos priemonėmis šeimos bylose dažniausiai siekiama užtikrinti tam tikrus teisinius santykius, vaiko, sutuoktinio teises ir interesus būtent iki teismo sprendimo priėmimo. Pavyzdžiui, vaikui priteistino laikino išlaikymo, kaip laikinosios apsaugos priemonės, pagrindinis tikslas – užtikrinti, kad iki teismo sprendimo priėmimo vaikas gautų jo būtinuosius poreikius atitinkantį išlaikymą, nes realiuosius vaiko poreikius atitinkančio išlaikymo dydžio, jo proporcingumo tėvų turtinei padėčiai ir vaiko poreikiams klausimai sprendžiami teismui išnagrinėjus bylą iš esmės[491]. Teismų praktikoje teisingai nurodoma, kad laikinosios apsaugos priemonės, kurios taikomos nagrinėjant šeimos bylas, iš esmės yra priskirtinos teisinius santykius laikinai sureguliuojančioms laikinosioms apsaugos priemonėms, sudarančioms sąlygas užtikrinti asmenų teisių apsaugą, ginčo teisinių santykių normalų funkcionavimą, kol nėra priimtas ir įsiteisėjęs teismo sprendimas[492]. Laikinosios apsaugos priemonės šeimos bylose – iš esmės tokios priemonės, kuriomis siekiama užtikrinti tam tikros padėties, esančios bylos nagrinėjimo metu ar turinčios būti, stabilumą, *status quo* išsaugojimą, t. y. šeimos bylose dažniausiai taikomos ginčo situaciją laikinai sureguliuojančios priemonės. Aišku, kaip jau minėjome anksčiau, nagrinėjant šeimos bylas galimos ir tokios situacijos, kai taikomomis laikinosiomis apsaugos priemonėmis siekiama užtikrinti būtent būsimo teismo sprendimo įvykdymą, tačiau tokie atvejai gana reti, o dažniausiai taikomos teisinius santykius tam tikra apimtimi iki teismo sprendimo priėmimo sureguliuojančios laikinosios apsaugos priemonės. Laikinosios apsaugos priemonės nagrinėjant šeimos bylas pagal turinį laikytinos prevencinio pobūdžio priemonėmis.[493]

Išdėstyti argumentai yra pagrindas teigti, kad CPK įtvirtintas laikinųjų apsaugos priemonių tikslas ir paskirtis užtikrinti būtent būsimo teismo sprendimo įvykdymą (CPK 144 str. 1 d.) dažnai neapima laikinųjų apsaugos priemonių, taikomų šeimos bylose, tikslo ir paskirties.

---

[491] Vilniaus apygardos teismo 2009 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S 1301-467/2009.

[492] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 15 d. Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga AC-34-2. *Teismų praktika*. 34.

[493] Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras *supra* note 2, Šeimos teisė : [vadovėlis] / Valentinas Mikelėnas ; Vilniaus universitetas._d.jpg”> p. 333.

Laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose tikslas ir paskirtis dažniausiai yra sureguliuoti tam tikrus teisinius santykius būtent iki teismo sprendimo priėmimo. Be to, laikinosiomis apsaugos priemonėmis šeimos bylose siekiama užtikrinti tam tikrų prievolių (pvz., išlaikymo prievolės vykdymo) tęstinumą[494]. Kadangi daugeliui šeimos bylose nagrinėjamų klausimų (pvz., kai sprendžiama dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo su vienu iš tėvu, išlaikymo priteisimą) ypač svarbu užtikrinti tam tikrų teisinių santykių tęstinumą, o pažeidus tokį tęstinumą jis turi būti atkurtas kuo operatyviau, laikinosiomis apsaugos priemonėmis galima nors laikinai, tačiau operatyviai atkurti tam tikrą santykio pastovumą. Pavyzdžiui, abu tėvai turi nuolatinę pareigą išlaikyti nepilnametį vaiką (CK 3.192 str. nuostatos). Vienam iš jų kreipusis į teismą dėl išlaikymo priteisimo, taikant laikinųjų apsaugos priemonių institutą, t. y. kol kilęs ginčas bus išspręstas iš esmės, tokia kitokio sutuoktinio pareiga gali būti laikinai atkurta, t. y. kilus sutuoktinių ginčui vaikas neprarastų abiejų tėvų teikiamo išlaikymo.

2. Laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose rūšys, klasifikavimas

CPK 145 straipsnio 1 dalis numato bendrąjį laikinųjų apsaugos priemonių sąrašą (tarp jų paminėtinos ir šeimos byloms nagrinėti svarbios priemonės, tokios kaip atsakovo nekilnojamojo daikto areštas, kilnojamųjų daiktų, lėšų ar turtinių teisių, priklausančių atsakovui ir esančių pas atsakovą arba trečiuosius asmenims areštas; laikino materialinio išlaikymo priteisimas ar laikinų apribojimų nustatymas ir pan.), o 13 punktas nustato, kad gali būti taikomos ir kituose įstatymuose numatytos ar teismo pritaikytos priemonės, kurių nesiėmus teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti nebeįmanomas. CPK 145 straipsnio 3 dalis numato, kad tam tikrų kategorijų civilinėse bylose įstatymais gali būti nustatytas konkrečių laikinųjų apsaugos priemonių taikymas.

[494] Sagatys, G. Tėvų pareiga išlaikyti nepilnamečių vaikus. *Jurisprudencija*. 2005, 67 (59): 120–126.

CK 3.65 straipsnio nuostatos numato, kad teismas, atsižvelgdamas į sutuoktinių vaikų, taip pat į vieno sutuoktinio interesus, gali taikyti laikinąsias jų apsaugos priemones, kol bus priimtas teismo sprendimas. Teismas gali taikyti šias laikinąsias apsaugos priemones: 1) įpareigoti, esant galimybei, vieną sutuoktinį gyventi skyrium; 2) nustatyti nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų; 3) įpareigoti vieną sutuoktinį netrukdyti kitam sutuoktiniui naudotis tam tikru turtu; 4) priteisti iš vieno sutuoktinio laikiną išlaikymą nepilnamečiams vaikams ar kitam sutuoktiniui; 5) areštuoti turtą, kol bus išspręstas jo priklausomybės nuosavybės teise vienam sutuoktiniui klausimas, taip pat siekiant užtikrinti išlaikymo mokėjimą; 6) areštuoti vieno sutuoktinio turtą, kurio verte būtų galima užtikrinti teismo išlaidų atlyginimą kitam sutuoktiniui; 7) uždrausti vienam sutuoktiniui matytis su nepilnamečiais vaikais ar lankytis tam tikrose vietose. Atsižvelgiant į pareikšto reikalavimo pobūdį ar laikinosiomis apsaugos priemonėmis siekiamą konkretų tikslą, nagrinėjant bylas, susijusias su šeimos teisiniais santykiais, gali būti taikomos ir CPK 145 straipsnyje, ir CK 3.65 straipsnyje numatytos laikinosios apsaugos priemonės.

Kaip jau nurodyta, šeimos bylose laikinųjų apsaugos priemonių taikymas siejamas su siekiu užtikrinti nepilnamečio vaiko arba sutuoktinio tam tikrų teisių ir interesų apsaugą. Pavyzdžiui, vaikui priteistino laikino išlaikymo, kaip laikinosios apsaugos priemonės (CK 3.65 str. 1 d. 4 p.), pagrindinis tikslas – užtikrinti, kad iki priimant teismo sprendimą vaikas gautų jo būtinuosius poreikius atitinkantį išlaikymą, nes realiuosius vaiko poreikius atitinkančio išlaikymo dydžio, jo proporcingumo tėvų turtinei padėčiai ir vaiko poreikiams klausimai sprendžiami teismui išnagrinėjus bylą iš esmės (CPK 249–250 str.; CK 3.194 str.), o bylos nagrinėjimas iš esmės dėl įvairių ir objektyvių, ir subjektyvių priežasčių gali trukti gana ilgai.

Nors minėtos CK 3.65 straipsnyje nustatytos laikinosios apsaugos priemonės yra skirsnyje, skirtame Santuokos nutraukimo dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės klausimams reglamentuoti (CK šeimos knygos ketvirto skyriaus ketvirtasis skirsnis), tačiau jas galima taikyti nagrinėjant visas šeimos bylas. Tai patvirtina ir kitos CK nuostatos. Pavyzdžiui, CK 3.75 straipsnio 3 dalyje, esančioje penktame CK trečiosios knygos

skyriuje, skirtame sutuoktinių gyvenimui skyrium reguliuoti, nurodyta, kad teismas prireikus gali taikyti CK 3.65 straipsnyje nurodytas laikinąsias apsaugos priemones. Tokius argumentus patvirtina ir Lietuvos Aukščiausio Teismo praktika[495] bei teisės doktrinoje pateikti aiškinimai, kad CK 3.65 straipsnio 2 dalyje numatytas laikinąsias apsaugos priemones galima taikyti visoms šeimos byloms[496]. Mūsų manymu, laikinųjų apsaugos priemonių, kurios šiuo metu yra nustatytos CK 3.65 straipsnyje, perkėlimas į CPK XIX skyriaus, reglamentuojančio šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus, nuostatas, leistų labai paprastai išvengti dažnai kylančių klausimų, ar minėtos laikinosios apsaugos priemonės gali būti taikomos nagrinėjant visas šeimos bylas, ar tik sprendžiant bylas dėl santuokos nutraukimo dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės.

Analizuojant CK 3.65 straipsnyje nustatytas laikinąsias apsaugos priemones taip pat dažnai kyla klausimas, ar jame pateiktas laikinųjų apsaugos priemonių sąrašas yra išsamus (baigtinis). Šiuo klausimu Lietuvos teismų formuojama praktika yra skirtinga. Vienu atveju teigiama, kad CK 3.65 straipsnio 2 dalyje numatytas laikinųjų apsaugos priemonių sąrašas nėra išsamus, o septyniuose punktuose įvardytos laikinosios apsaugos priemonės gali įgyti specialesnę, konkretesnę išraišką ir tai būtų įstatyme nurodytos priemonės detalizavimas. Teismas, atsižvelgdamas į konkrečią situaciją, gali taikyti ir kitokias apsaugos priemones, kurios šiame sąraše nenumatytos, tačiau, teismo nuomone, būtinos siekiant apsaugoti vaiko interesus bylos nagrinėjimo metu[497]. Kitu atveju konkrečioje byloje aiškinama, kad CK 3.65 straipsnis – speciali norma, įtvirtinanti specialių laikinųjų apsaugos priemonių institutą, nagrinėjant ginčus, susijusius su šeimos santykiais; šiame straipsnyje įtvirtintas baigtinis laikinųjų apsaugos priemonių sąrašas[498]. Dar trečiu atveju pažymima, kad išimtiniais atvejais byloje prireikus laikinai sureguliuoti itin specifinę ginčo

---

[495] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-216/2011.

[496] Laužikas E. *supra note* 475, p. 273.

[497] Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gegužės 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-713-115/2011; 2010 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-448-623/2010.

[498] Vilniaus apygardos teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-452-340/2010.

situaciją, kuriai įstatymuose neįtvirtinta tinkamos laikinosios apsaugos priemonės, teismas, vadovaudamasis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo kriterijais (CPK 3 str. 7 d.) bei specialiaisiais laikinųjų apsaugos priemonių taikymo principais, gali *ad hoc* pritaikyti originalaus pobūdžio apsaugos priemonę. Tokiu atveju teismas turi tinkamai motyvuoti ir konstitucinių vertybių apsaugos požiūriu pagrįsti, kodėl buvo būtina taikyti įstatyme aiškiai neįtvirtintą laikinąją apsaugos priemonę[499]. Mūsų įsitikinimu, šiuo atveju pritartina tai teismų praktikoje reiškiamai nuostatai, pagal kurią teismas gali taikyti ir sąraše nenumatytas laikinąsias apsaugos priemones, kurios, teismo nuomone, konkrečiu atveju yra būtinos siekiant apsaugoti vaiko ar kito sutuoktinio interesus nagrinėjant bylą. Tokią išvadą pagrindžia pati šeimos bylų nagrinėjimo specifika, ginamų interesų išskirtinumas, prioritetiškumas bei siekis užtikrinti tam tikrus interesus ir teises iki bylos išnagrinėjimo iš esmės pabaigos. Be to, tokios nuomonės patvirtinimas galimas ir teisės doktrinoje[500].

Visas šeimos bylų nagrinėjime taikomas laikinąsias apsaugos priemones galima skirstyti įvairiais pagrindais. Pavyzdžiui, pagal savo objektą laikinosios apsaugos priemonės gali būti: turtinio pobūdžio laikinosios apsaugos priemonės, t. y. nukreiptos į turtinių gėrių apsaugą (CK 3.65 str. 2 d. 3–6 p. numatytos priemonės: vieno sutuoktinio įpareigojimas netrukdyti kitam sutuoktiniui naudotis tam tikru turtu; priteisimas iš vieno sutuoktinio nepilnamečiams vaikams ar kitam sutuoktiniui laikino išlaikymo; turto areštas, kol bus išspręstas jo priklausomybės nuosavybės teise vienam sutuoktiniui klausimas, taip pat siekiant užtikrinti išlaikymo mokėjimą; vieno sutuoktinio turto, kurio verte būtų galima užtikrinti teismo išlaidų atlyginimą kitam sutuoktiniui, areštas) neturtinio pobūdžio laikinosios apsaugos priemonės, taikomos bylose, kuriose nereiškiami turtinio pobūdžio reikalavimai (CK 3.65 str. 2 d. 1–2, 7 p. numatytos priemonės: įpareigojimas, esant galimybei, vieną sutuoktinį gyventi skyrium; nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos nustatymas su vienu iš tėvų; uždraudimas vienam sutuoktiniui matytis

[499] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 15 d. Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga AC-34-2. *Teismų praktika*. 34.

[500] *Supra note* 478, p. 137.

su nepilnamečiais vaikais ar lankytis tam tikrose vietose). Minėtas laikinąsias apsaugos priemones galima skirstyti ir pagal tai, kuriame bylos nagrinėjimo etape jos yra taikomos (pvz., iki ieškinio pareiškimo, kartu su ieškiniu, tam tikrose vėlesnėse bylos nagrinėjimo stadijose ir pan.). Jas taip pat galima skirstyti pagal tai, kieno iniciatyva jos yra taikomos (pvz., teismo iniciatyva, dalyvaujančių byloje asmenų iniciatyva), kokio subjekto (nepilnamečio vaiko, sutuoktinio, kreditoriaus) interesams užtikrinti jos taikomos ir pan.

3. Laikinųjų apsaugos priemonių taikymo šeimos bylose ypatumai

Nors iš esmės laikinosios apsaugos priemonės yra taikomas pagal bendrąsias CPK 144–148 straipsniuose numatytas sąlygas, tačiau kai kurie jų ypatumai būtent šeimos bylose išskiria šias laikinąsias apsaugos priemones iš kitų bylų. Laikinąsias apsaugos priemones, numatytas CK 3.65 straipsnyje, teismas taiko atsižvelgdamas į sutuoktinių vaikų, taip pat į vieno sutuoktinio interesus (CK 3.65 str. 1 d.).

Vienas iš laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, nagrinėjant šeimos bylas, ypatumų yra tai, kad tokio pobūdžio bylose laikinąsias apsaugos priemones teismas gali taikyti ir taiko savo iniciatyva, t. y. proceso dalyviams net nepareiškus prašymo dėl tokių priemonių taikymo. CPK 144 straipsnio 2 dalis numato, kad teismas savo iniciatyva gali taikyti laikinąsias apsaugos priemones tik tais atvejais, kai tai yra būtina siekiant apginti viešąjį interesą ir nesiėmus šių priemonių būtų pažeistos asmens, visuomenės ar valstybės teisės ir teisėti interesai. Taigi toks laikinųjų apsaugos priemonių taikymas siejamas su teismo pareiga apginti viešąjį interesą. Tačiau Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje ne kartą pažymėta, jog tais atvejais, kai nagrinėjama civilinė byla, kylanti iš šeimos teisinių santykių, tačiau byloje nesprendžiami su vaiko teisėmis ir teisėtais interesais susiję klausimai ir nėra pagrindo vieno iš sutuoktinių teisių ir teisėtų interesų gynimo tikslu teismui veikti aktyviai, galioja dispozityvumo ir rungimosi principai, teismas neturi pareigos veikti

savo iniciatyva[501]. Taigi šeimos bylose teismo aktyvumas neturi būti suvokiamas kaip absoliutus, nes CPK 376 straipsnio nuostatos, kaip vienos iš dispozityvumo ir rungimosi principo išimčių, suteikia teismui galimybę tik esant būtinybei veikti savo iniciatyva. Iš šeimos teisinių santykių kilusiose bylose, kuriose pagal ieškinio pagrindą ir paaiškėjusias bylos aplinkybes vaiko teisių ir interesų apsaugai skirtinas ypatingas dėmesys, teismas aktyvus tiek, kiek tai būtina šiai apsaugai užtikrinti, o sutuoktinių ginčuose, kuriuose su vaikų teisėmis ir interesais susijęs elementas ne toks akivaizdus, – tiek, kiek reikia, kad būtų užtikrintas sutuoktinių lygiateisiškumas (CK 3.3 str. 1 d.), jų interesų pusiausvyra ar apsaugotos vieno iš sutuoktinių teisės ir interesai, kurių jis dėl kokių nors objektyvių aplinkybių (ligos, nedarbingumo ir kt.) negali pats tinkamai ginti.

Antra, manytina, kad, atsižvelgiant į šeimos bylose sprendžiamų klausimų pobūdį, prašymas dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo nebūtinai turėtų būti byloje pareiškiamas rašytine forma. Mūsų įsitikinimu, užtektų ir žodinio prašymo taikyti laikinąsias apsaugos priemones teismo posėdyje pareiškimo. Tokioje situacijoje svarbiausia, kad byloje būtų pateikti tinkami ir išsamūs įrodymai, leidžiantys išspręsti tokį prašymą iš esmės. Pavyzdžiui, jeigu byloje yra pareikštas reikalavimas priteisti išlaikymą nepilnamečiam vaikui, byloje turėtų būti įrodymai, patvirtinantys tokio reikalavimo pagrįstumą, o patį prašymą taikyti laikinąsias apsaugos priemones galima pareikšti ir žodžiu. Tokius teiginius iš esmės patvirtinta ir teismų praktika nagrinėjant prašymus taikyti laikinąsias apsaugos priemones bylose, kylančiose iš šeimos teisinių santykių. Vilniaus apygardos teismas, nagrinėdamas atskirąjį skundą dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo civilinėje byloje Nr. 2S-102-302/2009, nurodė, kad prašymas taikyti laikinąsias apsaugos priemones nebūtinai turi būti pareiškiamas tik rašytine tvarka[502].

Trečia, vertinant nurodytą laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose paskirtį, darytina išvada, jog nebūtinai prašomos taikyti CK 3.65 straipsnyje nustatytos laikinosios apsaugos priemonės turi atitikti

---

[501] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-317/2011.

[502] Vilniaus apygardos teismo 2009 m. sausio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-102-302/2009.

patį materialinių reikalavimų pobūdį. Bendrosios laikinosios apsaugos priemonės, nagrinėjant su jomis susijusius klausimus (CPK 145 str. 1 d. nuostatos), iš esmės visada siejamos su būtinumu užtikrinti būsimo teismo sprendimo įvykdymą. Teismas turi būti aktyvus ir, gindamas vaiko interesus, gali pasirinkti tokį gynimo būdą, kuris geriausiai konkrečioje sistemoje apsaugos vaiką[503]. Tokia išvada darytina dėl to, kad laikinosiomis apsaugos priemonėmis šeimos bylose nesiekiama užtikrinti būsimo teismo sprendimo įvykdymo, o jų tikslas – užtikrinti tam tikrą normalų teisinių santykių sureguliavimą bei tęstinumą iki teismo sprendimo priėmimo.

Ketvirta, manytina, kad, esant objektyviam pagrindui, į laikinųjų apsaugos priemonių taikymo procesą šeimos bylose gali ir turi būti įtraukiamos atitinkamos valstybės institucijos bei specialistai. Pavyzdžiui, Vaiko teisių apsaugos tarnyba, psichologai ir psichiatrai, mokytojai, kurie leistų teisingai ir tinkamai išnagrinėti laikinosiomis apsaugos priemonėmis sprendžiamus klausimus, atkreiptų dėmesį į svarbias nagrinėjamam klausimui aplinkybes. Pavyzdžiui, sprendžiant laikinosios apsaugos priemonės – nepilnamečio vaiko gyvenamosios vietos nustatymo su vienu iš tėvų klausimą (CK 3.65 str. 2 d. 2 p.), tikrai svarbią reikšmę galėtų turėti ir Vaiko teisių apsaugos tarnybos išvada šiuo klausimu. Be to, kai remiantis laikinųjų apsaugos priemonių institutu sprendžiamas bet koks su vaiku susijęs klausimas, vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklausytas tiesiogiai, o jei tai neįmanoma – per atstovą; priimant sprendimą turi būti atsižvelgiama į vaiko nuomonę, jei tai neprieštarauja paties vaiko interesams (CK 3.164 str. 1 d., CPK 380 str. 1 d.). Vaiko nuomonė gali turėti itin svarbią reikšmę konkretaus ginčo (klausimo) baigčiai[504].

Penkta, jeigu byloje iš šeimos teisinių santykių būtų pareikštas konkretus prašymas taikyti laikinąsias apsaugos priemones, tai teismo nesaisto tokio prašymo reikalavimas, o jis gali peržengti tokio prašymo ri-

---

[503] Stripeikienė, J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 42 (34): 12–17.

[504] Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Lietuvos teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 127.

bas. Toks aiškinimas atitinka CPK 376 straipsnio nuostatas. Pavyzdžiui, konkrečių įrodymų pagrindu teismas galėtų priteisti ir didesnį laikinąjį išlaikymą, negu yra pareikštas konkretus prašymas.

Nors CPK 147 straipsnio 1 dalies nuostatos ir numato, kad prašymą dėl laikinųjų apsaugos priemonių teismas išsprendžia ne vėliau kaip per 3 dienas nuo jo gavimo, praktikoje pasitaiko atvejų, kai tokio įstatymo reikalavimo nesilaikoma. Vertinant aptartą laikinųjų apsaugos priemonių paskirtį nagrinėjant šeimos bylas, manytina, kad laikinųjų apsaugos priemonių klausimas šeimos bylose turėtų būti sprendžiamas nedelsiant, siekiant nors laikinai kuo greičiau atkurti nepilnamečio vaiko ar sutuoktinio interesams svarbią teisinę padėtį, užtikrinti tam tikrų teisinių santykių tęstinumą.

4. Laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose taikymo ir materialiųjų reikalavimų santykis

Dažnai teismų praktikoje, ypač atskiruosiuose skunduose, iškeliamas klausimas, ar gali prašomos taikyti laikinosios apsaugos priemonės visiškai atitikti patį materialaus teisinio pobūdžio reikalavimą. Tokie klausimai kyla dėl to, kad tam tikrose situacijose gali atsitikti taip, jog vien tik pritaikius laikinąsias apsaugos priemones bus išspręstas ir materialaus teisinio pobūdžio reikalavimas, t. y. pasiektas toks procesinis teisinis rezultatas, kurio siekia ieškovas apskritai inicijuodamas teisminį procesą.

Vertinant nurodytas laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose rūšis (CK 3.65 str. nuostatos), darytina išvada, jog jos iš esmės visais atvejais atitinka ir patį materialųjį teisinį reikalavimą. Pavyzdžiui, ieškiniu pareikštas reikalavimas dėl išlaikymo nepilnamečiam vaikui priteisimo bei laikino išlaikymo nepilnamečiam vaikui priteisimas, kaip laikinoji apsaugos priemonė (CK 3.65 str. 2 d. 4 p. nuostatos). Spręsdamas klausimą dėl tokių laikinųjų apsaugos priemonių, teismas ne tik turi taikyti CPK nuostatas, kurios reglamentuoja laikinųjų apsaugos priemonių klausimus, tačiau įstatymo analogijos pagrindu turi taikyti ir CK 3.192–3.203 straipsnių nuostatas, kuriomis remiamasi patį ginčą sprendžiant iš esmės. Aptariama priemonė skirta apsaugoti vaikų interesus nagrinė-

jant bylą, nes vaikų išlaikymas iš esmės skirtas kasdieniams poreikiams tenkinti, o civilinės bylos, kurioje sprendžiamas išlaikymo priteisimo, jo dydžio pakeitimo klausimas, nagrinėjimas gali trukti tam tikrą laiką, kurio metu vaikų interesai turi būti apsaugoti. Tačiau bet kuriuo atveju laikinosios apsaugos priemonės nėra materialieji teisiniai civilinių teisių gynybos būdai – jos tik padeda geriau užtikrinti arba įgyvendinti kai kurių materialiųjų teisių gynybą. Taigi pats laikinųjų apsaugos priemonių ir materialinio reikalavimo ryšys šeimos bylose dažniausiai yra iš esmės tapatus, tačiau laikinosiomis apsaugos priemonėmis nesiekiama užtikrinti būsimo teismo sprendimo, kuriuo bus užtikrintas materialaus teisinio pobūdžio reikalavimas. Laikinosios apsaugos priemonės pasižymi procesiniu teisiniu, o ne materialiniu teisiniu pobūdžiu. Procesinis teisinis laikinųjų apsaugos priemonių pobūdis lemia tai, kad jos visada yra tik laikino pobūdžio suvaržymai, t. y. jų taikymas ribotas laiko atžvilgiu ir jos galioja tik iki galutinio ginčo išsprendimo; be to, tokios priemonės taikomos prevenciškai[505].

Išnagrinėjus teismų formuojamą praktiką pažymėtina, kad kartais teismai, nagrinėdami klausimus dėl laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose taikymo, nustato netinkamą teisinį laikinųjų apsaugos priemonių taikymo ir paties materialinio teisinio reikalavimo išsprendimo ryšį. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismas 2009 m. liepos 30 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 2S-818-611/2009, nagrinėdamas atskirąjį skundą apeliacine tvarka, nurodė, kad tik išnagrinėjus bylą iš esmės teismas galės padaryti išvadą dėl ieškovės prašomo išlaikymo dydžio pagrįstumo. Teismui priteisus mažesnį išlaikymą, nei yra priteistas laikinas išlaikymas, permokėta suma būtų įskaityta į teismo sprendimu priteistą išlaikymą. Mūsų įsitikinimu, tokia teismo išvada dėl laikinosiomis apsaugos priemonėmis sumokėto laikino išlaikymo įskaitymo į teismo sprendimą, kuriuo ginčas išsprendžiamas iš esmės, yra neteisinga. Vilniaus apygardos teismo nutartyje nurodytu būdu negalima sutapatinti laikinųjų apsaugos priemonių su paties materialinio reikalavimo iš esmės išsprendimu. Kad ir koks būtų priteistas laikinas išlaikymas laiki-

[505] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 15 d. Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga AC-34-2. *Teismų praktika*. 34.

nųjų apsaugos priemonių pagrindu, jis yra laikinojo pobūdžio, o teismo sprendimu priteistas išlaikymas galioja nuo teismo sprendimo priėmimo momento (CPK 282 str. 2 d. 1 p. nuostatos). Laikinosios apsaugos priemonės truks iki byla bus išnagrinėta iš esmės ir bus išsiaiškintos visos bylai reikšmingos aplinkybės. Teismui priėmus sprendimą dėl bylos esmės, laikinoji apsaugos priemonė netenka įstatymo galios. Kai teismo procesinis sprendimas, kuriuo byla išspręsta iš esmės, iš dalies sutampa su neįvykdyta teismo nutartimi pritaikytomis reguliacinio pobūdžio laikinosiomis apsaugos priemonėmis, jas apima, turi būti vykdomas procesinis sprendimas dėl bylos esmės, o ne nutartis dėl laikinųjų priemonių taikymo. Priešinga situacija nesuderinama su laikinųjų apsaugos priemonių instituto tikslais ir esme. Teismas, taikydamas laikinąsias apsaugos priemones, tarp šalių kilusio ginčo iš esmės nenagrinėja, priteistas išlaikymas yra tik laikinas, o klausimas dėl išlaikymo priteisimo iš esmės bus išspręstas tik priimant galutinį sprendimą. Galimos ir tokios procesinės situacijos, kai teismas byloje pritaiko laikinąsias apsaugos priemones, tačiau patį materialųjį teisinį reikalavimą atmeta. Taigi vien laikinųjų apsaugos priemonių, kurios kartais gali visiškai atitikti ir patį materialaus teisinio pobūdžio reikalavimą, pritaikymas nereiškia, kad tikrai teismas patenkins ir patį materialųjį teisinį reikalavimą.

TEISMO VAIDMUO ĮGYVENDINANT ŠALIŲ SUTAIKYMO TIKSLĄ ŠEIMOS BYLOSE

Dr. Vigita Vėbraitė
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros lektorė

Tikriausiai visiems suprantama, kad visos visuomenės tikslas – kuo mažiau teisinių ginčų šeimoje, nes tik taip gali toliau normaliai vystytis šeimos teisiniai santykiai, nepilnamečiai vaikai gali jaustis saugūs šeimoje. Per pastaruosius dešimtmečius daugelyje valstybių juntama sisteminė šeimos teisinių ginčų sprendimo būdų kaita: bandoma tik į teisės klausimus orientuotus ginčų sprendimo būdus keisti tarpdalykiniais ir į ateitį orientuotais būdais. Šiuo metu civilinio proceso teisės doktrinoje jau yra beveik nesiginčijama, jog proceso šalių sutaikymas yra civilinio proceso tikslas ir kad šis tikslas ypač aiškiai turi pasireikšti šeimos bylose. Tai matyti ir įvairaus lygmens tarptautiniuose teisės aktuose, ir nacionaliniu teisinio reglamentavimo lygmeniu. Daugelyje tarptautinių teisės aktų, ypač Europos Tarybos lygmeniu[506], yra pabrėžiama, jog teismas kiekvienu atveju, kai reikia, turi imtis priemonių susitaikyti ginčo šalis. Tokie teisinio reglamentavimo pokyčiai yra iššūkis ne tik teisminei sistemai, bet ir pačioms ginčo šalims, jų atstovams.

Šioje mokslo studijos dalyje kaip tik ir bus nagrinėjami pagrindiniai šalių sutaikymo šeimos bylose pranašumai, taip pat daug dėmesio bus skiriama galimiems teismo veiksmams taikinimo metu šeimos bylose, ypač atsižvelgiant į CPK pakeitimus, be to, bus aptariamos teisminės mediacijos galimybės šeimos bylose.

[506] Pavyzdžiui, Europos Tarybos Ministrų komiteto 1998 m. sausio 21 d. rekomendacija „Dėl mediacijos šeimos bylose“, Europos Tarybos Ministrų komiteto 1986 m. rugsėjo 16 d. rekomendacija „Dėl priemonių užkirsti kelią pernelyg dideliam bylų srautui teismuose“, Europos Tarybos Ministrų komiteto 1981 m. gegužės 14 d. rekomendacija „Dėl priemonių, lengvinančių galimybes naudotis teisingumo sistema“.

1. Šalių susitaikymo šeimos bylose pranašumai

Tai, kad ypač svarbu siekti taikaus susitarimo šeimos teisinių santykių bylose, lemia ir ta aplinkybė, kad dažnai konflikto priežastis – skirtingas šalių šeimos funkcijų, asmeninio gyvenimo aplinkybių supratimas, o tokius faktus teismui išspręsti tik teismo sprendimu, vadovaujantis tik teisės normomis, tampa tikrai keblu. Tokiose situacijose paprastai abi šalys yra šiek tiek teisios ir todėl kalbėti apie tiesos nustatymą nėra jokios prasmės. Svarbiausia visame civiliniame procese, ypač šeimos bylose, sugebėti skirtingą šalių faktų traktavimą perkelti į protingo ir teisiškai sureguliuoto dialogo lygmenį, o ne kiekvienu atveju bandyti nustatyti tiesą byloje. Turbūt niekam nekyla abejonių, jog susitaikymas yra daug lankstesnis būdas spręsti ginčą daugelyje šeimos bylų, ypač bendravimo su vaiku tvarkos, santuokos nutraukimo bylose. Juk šeimos civilinėse bylose svarbu ne tik teisinis susitaikymas, bet ir emocijų išsiliejimo sumažinimas, psichologinis šalių sutarimas. Dažniausiai ginčo šalims šeimos bylose svarbiau yra tolesnio bendravimo įmanomumas ir užkirtimas kelio tolesniems ginčams nei teisingas teisės normų pritaikymas ir aiškinimas.

Be to, taikos sutartys šeimos bylose yra vykdomos daug veiksmingiau nei teismo sprendimai. Kartu bent jau šiuo metu, atsižvelgiant į Lietuvos kultūrą, galima teigti, kad Lietuvoje susitaikymo nemažas galimybes šeimos bylose lemia tai, kad dažniausia susitarti įmanoma esant tokiems ginčams, kai abi šalys yra visiškai arba beveik lygios ir sprendžiant ginčą paprastai dalyvauja ne tik jų advokatai, bet ir jos tiesiogiai.[507] Būtent dėl šalių nelygybės ir dėl to, kad moterims dažniausia ginče bando atstovauti jos giminaičiai, teigiama, kad labai sunkiai šalių susitaikymo galima siekti šeimos ginčuose musulmoniškuose kraštuose, šią problemą nagrinėja jau ir kai kurios Europos valstybės, kaip antai Didžioji Britanija ar Švedija.

Suprantama, jog šalių susitaikymas suteikia teisinių pranašumų ne tik ginčo šalims, bet ir visai teisinei sistemai. Juk, pasiekus susitarimą,

[507] Kazemi, S. N. Cross-Culture mediation: a critical view of the Dynamics of culture in family disputes. *International Journal of Law, Policy and the Family.* 2000, p. 314.

ginčas teisme baigiamas nagrinėti greičiau, taupomos piniginės lėšos. Tai ypač jaučiama, kai šalys susitaria jau pirmosios instancijos teisme ar netgi rengdamosi bylos nagrinėjimui teisme. Tokiu atveju nereikia atlikti įrodymų tyrimo, neginčijamas teismo sprendimo teisėtumas ir pagrįstumas apeliacinėje ar kasacinėje instancijoje, įgyvendinami civilinio proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo principai. Taip pat ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje civilinėje byloje yra konstatavęs, jog asmeniui, kurio teisė yra pažeista ar ginčijama, užtrukęs bylos nagrinėjimas gali turėti papildomų neigiamų padarinių. Dėl to asmuo, net ir kreipęsis į teismą teisminės gynybos, turi turėti galimybę taikiai išspręsti ginčą[508].

Tai, kad šalių sutaikymas turi nemažai pranašumų, ir pačioms ginčo šalims, ir visai visuomenei, bent jau iš dalies yra supratęs ir Lietuvos įstatymų leidėjas, nes ir CK, ir CPK teisės normose nemažai kalbama apie galimybes šalims susitaikyti. Tačiau, deja, praktikoje susitarimų yra gana mažai, ypač jei atimtume iš statistikos bylas dėl santuokos nutraukimo abiejų sutuoktinių bendru sutikimu. Manytume, kad gana nedidelį skaičių susitaikymų teismuose Lietuvoje lemia ne tik teisiniai veiksmai, pavyzdžiui, teismo nepakankamas aktyvumas šio pobūdžio bylose, tačiau ir mūsų visuomenės kultūra, susiformavusios tradicijos, ne ypač skatinančios kuo greičiau šalims susitaikyti, esant civiliniam ginčui. Be to, tikrai galima sutikti su teiginiu, kad teismui imtis priemonių šalims sutaikyti yra lengviau tose valstybėse, kur teismais yra labai pasitikima ir laikomasi nuomonės, kad teisėjas yra autoritetas, į kurio kiekvieną teiginį reikia įsiklausyti[509]. Valstybėse, kuriose teismai yra nuolat kritikuojami, vis kalbama, kad teisėjams trūksta kvalifikacijos ir panašiai, taikyti ginčo šalis teismui yra daug sunkiau. Deja, Lietuva turėtų būti priskiriama prie valstybių, kuriose teismai nėra laikomi visuomenės autoritetais.

---

[508] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-426/2008.

[509] Katzenmeier, C. Zivilprozeß und außergerichtliche Streitbeilegung. *Zeitschrift für Zivilprozess*, Band 115, 2002, p. 53.

2. Teismo galimi veiksmai taikinime

Apibendrinus LR CK ir CPK teisės normas, galima teigti, kad yra nemažai priemonių, kuriomis būtų galima siekti taikaus susitarimo šeimos bylose, ypač kai turima omenyje, kad teismas privalo būti aktyvus, siekdamas sutaikyti šalis ir apsaugoti vaikų teises ir interesus. Pavyzdžiui, nors pagal nuo 2011 m. spalio 1 d. CPK 225 straipsnio 7 dalį tapo neprivaloma skirti parengiamąjį teismo posėdį ar pasirengimą paruošiamųjų dokumentų būdu, tačiau šeimos bylose, atsižvelgiant į teismo pareigą imtis priemonių šalims sutaikyti, išlieka privalomumas skirti parengiamąjį teismo posėdį. Šalių sutaikinimui daugiausia dėmesio turi būti kaip tik ir skiriama pasirengimo teisminiam nagrinėjimui metu. Tai galima paaiškinti tuo, kad psichologiškai taikiai išspręsti kilusį ginčą yra didesnė galimybė pradžioje nesutarimo, o ne jau jį nagrinėjant iš esmės, kai ginčas yra jau smarkiai paaštrėjęs.

Dar kalbant apie naujausius CPK pakeitimus, kiek keistai sutaikymo požiūriu gali atrodyti teisės norma, kalbanti apie ieškinio ir atsiliepimo į ieškinį turinį. Yra pasakyta, kad turi būti nurodoma ieškovo ar atsakovo nuomonė dėl taikos sutarties sudarymo galimybių, kai pageidaujama ją pateikti. Toks reikalavimas skamba labai neaiškiai ir sukelia, manytume, nemažai diskusijų bent jau tarp advokatų ar ginčo šalių, rašant procesinius dokumentus. Kitose valstybėse šis reikalavimas ieškiniui ar atsiliepimui į ieškinį yra reglamentuojamas paprasčiau ir aiškiau, nes pasakoma, kad kiekvienu atveju ieškovas ar atsakovas privalo nurodyti, ar mato galimybę byloje sudaryti taikos sutartį.

Be to, kalbant apie įmanomus taikinimo būdus, įdomu, kad priimtuose CPK pakeitimuose neliko ilgą laiką įstatymo projektuose buvusio oficialaus pasiūlymo dėl ginčo užbaigimo taikos sutartimi, kuris tikrai galėjo padėti pasiekti daugiau taikių susitarimų bylose, įpareigoti šalis įdėmiau pamąstyti, ar tikrai neverta sutikti su siūlomomis sąlygomis, kartu ir teisėjams toks pasiūlymas tikriausiai galėjo padėti vykdyti taikinimą civiliniame procese.

Šiuo metu praktikoje, atsižvelgiant į ekonominę padėtį, tikriausia viena iš geriausių priemonių, skatinančių šalis sudaryti taikos sutartį, yra galimybė vadovaujantis CPK 87 straipsnio 2 dalimi grąžinti bent jau

75 proc. sumokėto žyminio mokesčio sumos. Daugelyje valstybių yra pastebėta, jog susitaikymo atveju, iš šalių nereikalaujant mokėti žyminio mokesčio, įrodymų užtikrinimo išlaidų ar panašiai, taikus sutarimas byloje pasiekiamas greičiau[510]. Kita vertus, teigiama, jog žyminio mokesčio dydžio sumažinimas ar jo atsisakymas nesukeltų didelių neigiamų padarinių, be to, paties žyminio mokesčio įplaukos į valstybės biudžetą yra labai nedidelės ir labai nedidele dalimi prisideda prie teismų sistemos išlaikymo. Tad, manytume, vertėtų svarstyti galimybę, jog bent jau šeimos bylose ginčo šalims, sudarius taikos sutartį, būtų grąžinamas visas sumokėtas žyminis mokestis. Tokia priemonė galėtų dar labiau skatinti tartis gražiuoju. Juolab kad prašymai nutraukti santuoką bendru sutikimu ar vieno sutuoktinio prašymu yra ir dabar neapmokestinami žyminiu mokesčiu. Be to, jau minėtoje teisės normoje ir dabar yra nustatyta, kad jei byla taikiai yra užbaigiama ją nagrinėjant apeliacine ar kasacine tvarka, grąžinama 100 proc. žyminio mokesčio, sumokėto už apeliacinį ar kasacinį skundą, kai byla užbaigiama iki bylos nagrinėjimo iš esmės pradžios.

Manytume, tikslinga ir naudinga, kad įstatyme nėra konkrečiai reglamentuota taikinimo procedūra, taip daugiau laisvės paliekama pačiam teismui ar šalims. Kita vertus, toks platus ir laisvas reglamentavimas palieka galimybę, jog iš viso teismo posėdyje nebus kalbama apie susitaikymą, imamasi priemonių taikai ginče pasiekti. Norint išvengti tokių situacijų, būtina kuo daugiau dėmesio skirti teisėjų ir kitų teisininkų mokymams apie taikinimą, jo eigą, etapus ir panašiai. Tokius mokymus reiktų pradėti jau teisės fakultetuose ir yra sveikintina, jog šiuo metu jau bandoma įtraukti kursus apie taikinimo galimybes į aukštųjų mokyklų programas.

Pats taikinimas ir teisėjo veiksmai jame labai priklauso nuo konkrečios situacijos ir gali pasireikšti labai įvairiai. Pavyzdžiui, jei byla nėra susijusi su klausimais, kada negalima sudaryti taikos sutarties, teismas gali kartu su ieškinio išsiuntimu atsakovui ir tretiesiems asmenims ne tik nustatyti terminą atsakovui pateikti atsiliepimą, bet ir nurodyti, kad

---

[510] Zalar, A. *Legislative and judicial incentives to early (amicable) resolution. Summary of report*. <http://www.coe.int/judges>.

šalys gali baigti bylą taikiai, taip pat apie taikos susitarimo pranašumus, teismo patvirtintos taikos sutarties galią. Ieškovas galėtų būti informuojamas apie taikaus susitarimo teisme galimybę kartu su nutartimi skirti parengiamąjį teismo posėdį. Taip pat reikia įsisavinti ir teismui, ir šalims, ir jų atstovams, kad labai svarbu pasirengti ne tik bylą nagrinėti iš esmės, tačiau ir sutaikymo procedūrai. Juk taikinimo procesas yra paprastai sudėtingas, tad jį vykdant būtina turėti tam tikrą taikinimo strategiją. Tinkamas pasirengimas atlikti taikinimo veiksmus leidžia nuosekliai ir be didesnių kliūčių vykdyti taikinimą. Tokiu atveju tikrai didėja galimybės pačią taikinimo procedūrą baigti sėkmingai ir gali neprireikti bylą nagrinėti iš esmės ir priimti teismo sprendimą. Be to, rengiantis taikinimui visada reiktų turėti omenyje ginčo objektą, byloje dalyvaujančius asmenis ir kiek maždaug laiko galima skirti taikinimui, kad būtų galima jį kuo naudingiau išnaudoti[511].

Taip pat teismas turėtų apgalvoti, ar vykdyti šalių taikinimą nebūtų lengviau, jei teismo parengiamasis posėdis būtų uždaras. Ypač atsižvelgiant į CPK pakeitimus, numatančius, kad teismo posėdis gali būti uždaras, kai teismas imasi priemonių šalims sutaikyti. Įtraukinat tokią teisės normą į įstatymą, pirmiausia ir buvo mąstoma apie šeimos teisinių santykių bylas ir siekį jose ginčus kuo dažniau baigti taikos sutartimis.

Vykstant taikinimui svarbiausia, kad teismas suprastų, jog šioje procedūroje jis yra ne tik pasyvus šalių dialogų klausytojas, bet ir aktyvus taikinimo dalyvis, galintis ne tik išaiškinti taikos sutarties pranašumus, bet ir mokantis aktyviai dalyvauti nagrinėjant galimas konkrečias susitarimo sąlygas, gebantis padėti šalims vykdyti derybas. Reikšminga būtų, kad teisėjai įsisavintų, jog šeimos teisiniai santykiai yra kintantys ir vienoje civilinėje byloje pasirinkti taikinimo veiksmai gali visiškai netikti kitame ginče. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad teismui kartais iššūkis būna ne ginčo šalis sutaikyti, o įtikinti šalių atstovus advokatus, jog taikus susitarimas byloje yra geriausias būdas išspręsti ginčą.

Svarbu, kad teismo atliekami taikinimo veiksmai apsiribotų vien paskiriamu terminu šalims susitaikyti, vadovaujantis CK teisės normo-

---

[511] Mohr, P. Der Prozeßvergleich in der Praxis des Amtsgerichts. *Deutsche Richterzeitung*, 1994, p. 420.

mis. Kartu svarbu prisiminti, kad teismo pareiga siekti šalių susitaikymo nepasibaigia su parengiamuoju teismo posėdžiu. Teismas pagal CPK 159 straipsnio 1 dalį turi imtis priemonių šalims sutaikyti, raginti šalis susitaikyti ir vėlesnėse civilinio proceso stadijose. Be to, CPK 249 straipsnyje taip pat pasakyta, kad bylos nagrinėjimo iš esmės pradžioje teismas privalo išsiaiškinti, ar yra išnaudotos visos galimybės sudaryti taikos sutartį. Tokia pareiga išlieka ir tuo atveju, jei civilinė byla yra nagrinėjama apeliacinės instancijos teisme. Nors šiuo metu apeliacinis procesas dažnai vyksta rašytinio proceso tvarka, tačiau šeimos bylos paprastai yra nagrinėjamas žodinio proceso tvarka, tad yra visos galimybės apeliacinės instancijos teismui išsiaiškinti, ar yra išnaudotos galimybės šalims susitaikyti.

Suprantama, kad teismas, ypač šeimos bylose, turi būti aktyvus ir tvirtindamas taikos sutartis, neturėtų būti situacijų, kai teismas, siekdamas kuo greičiau pabaigti bylos nagrinėjimą, tvirtina taikos sutartis neįsigilindamas į jos sąlygas, netikrindamas, ar tikrai tos sąlygos neprieštarauja imperatyvioms normoms ar viešajam interesui. Suprantama, kad šeimos bylose svarbu, jog taikos sutartis neprieštarautų nepilnamečių vaikų interesams. Kartu galima paminėti ir CPK 140 straipsnio 4 dalies teisės normą, palengvinančią taikos sutarčių sudarymą jau priėmus teismo sprendimą pirmosios instancijos teisme. Joje teigiama, kad jeigu šalys taikos sutartį dėl ginčo esmės sudaro ir pateikia ją teismui tvirtinti priėmus sprendimą pirmosios instancijos teisme, bet nepasibaigus jo apskundimo apeliacine tvarka terminui, pirmosios instancijos teismas, nutartimi patvirtinęs taikos sutartį, panaikina priimtą sprendimą ir bylą nutraukia. Kol sprendžiamas taikos sutarties tvirtinimo klausimas, apeliacinio skundo padavimo termino eiga sustabdoma.

Jeigu ginčas yra sudėtingas, yra daugybė reikalavimų ir atsikirtimų, teismas gali pasiūlyti spręsti ginčą dalimis ir pradėti nuo aiškesnių klausimų, kurie kelia mažiau diskusijų ir nesutarimų. Dažnai praktikoje pasitaiko situacijų, kai greitai susitariama dėl vaiko gyvenamosios vietos, tačiau ilgai ginčijamasi dėl, pavyzdžiui, išlaikymo dydžio. Dažnai teigiama, jog susitarus dėl paprastesnių klausimų šalys tikriausiai gali labiau patikėti taikaus susitarimo galimybe byloje, suprasti, kad reikia įsiklausyti

ir į priešingos pusės nuomonę[512]. Galiausia juk yra **įmanoma**, remiantis CPK 231 straipsnio 2 dalimi, sudaryti taikos sutartį tik dėl dalies ginčo, jei susitariama tik dėl atskirų reikalavimų.

Dar galima atkreipti dėmesį, kad užmegzti kontaktą su byloje dalyvaujančiais asmenimis jau pačioje teismo posėdžio pradžioje gali padėti net paprastas mandagumas, pavyzdžiui, pasisveikinimas su šalimis, akių kontaktas su visais teismo posėdžio dalyviais, taip pat mandagus pakvietimas visiems sėstis į savo vietas ir panašiai. Gana neformalus teismo bendravimas su ginčo šalimis, manytume, yra ypač svarbus šeimos bylose, nes nagrinėjant ginčo aplinkybes yra ne tik teisiniai klausimai dėl konkrečių teisės normų taikymo ir aiškinimo praktikos, bet ir pati gyvenimiška situacija. Galima sutikti su nuomone, jog, pavyzdžiui, asmeniškas pasisveikinimas mažina nepasitikėjimą, jaudulį į teismo posėdį atvykusiems proceso dalyviams, taip pat simbolizuoja veiklos bendrumą[513]. Be to, pripažįstama ir JAV, ir Europoje, kad šeimos bylų nagrinėjimas vis labiau tampa ne ginčo teisenos bylomis, o tarsi „bendradarbiavimo“ teisena, kartu teismo salė tokiose bylose virsta tarsi konferencijų sale[514].

Daug diskusijų civilinio proceso teisės teorijoje ir kartu praktikoje kelia klausimas, ar teismas pats, siekdamas šalis sutaikyti, gali pateikti konkretų pasiūlymą, kaip taikos sutartis galėtų atrodytų, ir taip palengvinti derybas dėl atskirų susitarimo sąlygų. Apibendrinus kitų valstybių teisinį reglamentavimą ir teisės doktriną, galima teigti, kad daugelyje valstybių, pavyzdžiui, Vokietijoje, Austrijoje, Estijoje, tai daryti leidžiama, ypač jei tai yra šeimos teisinių santykių byla. Suomijoje netgi ir konkrečiai įstatyme įtvirtinta, kad teismas parengiamojo teismo posėdžio metu gali pateikti pasiūlymą dėl taikaus susitarimo sąlygų, kai mato, jog tai padės pasiekti taikų susitarimą civilinėje byloje. Manytume, kad Lietuvoje irgi nėra draudimo teismui būti aktyviam ir pačiam bandyti

---

[512] Moltke, I. *Die zivilprozessuale Güteverhandlung nach neuem Recht*. Hamburg, 2006, S. 67.

[513] Henckel, W. Die mündliche Verhandlung im Zivilprozess aus kommunikationspsychologischer Sicht. *Zeitschrift für Zivilprozess,* Band 110, 1997, S. 97.

[514] Singer, J. B. *Dispute resolution and the post-divorce family: implications of a paradigm shift*. Family court review, 2009, p. 4.

pateikti pasiūlymą dėl taikos sutarties sąlygų, ypač turint omenyje teismo išaiškinimo pareigą. Tačiau praktikoje, ypač atsižvelgiant į byloje dalyvaujančių asmenų dažną norą bandyti nušalinti teisėją byloje, vargu ar galima tikėtis, kad artimiausiu metu taps populiaru ir įprasta teismams būti tokiems aktyviems taikinimo metu ir pateikinėti konkrečius taikos sutarčių siūlymus.

3. Teisminės mediacijos įtaka susitaikymui šeimos bylose

Suprantama, kalbant apie šalių sutaikymo galimybes šeimos bylose, negalima nors trumpai nepaminėti ir teisminės mediacijos. Apie tokį ginčo sprendimo būdą šeimos ginčuose buvo pradėta vis daugiau kalbėti, kai buvo pradėta vis garsiau diskutuoti, ar tikrai paprastame teismo posėdyje, vadovaujantis tik civilinio proceso teisės normomis, įmanoma tinkamai išspręsti asmeninius ginčo šalių konfliktus, kai tai susiję su bendro turto dalybomis, nepilnamečiais vaikais. Be to, kitų socialinių mokslų atstovai dažnai pabrėžia, kad nepilnamečių vaikų prisitaikymas prie tėvų santuokos nutraukimo labai priklauso nuo tėvų elgsenos skyrybų proceso metu[515]. Tad labai svarbu santuokos nutraukimo teisinį procesą padaryti kuo demokratiškesnį ir laisvesnį, kad būtų įmanoma kuo greičiau užkirsti kelią konfliktui toliau plėtotis.

Manytume, teisminė mediacija yra tikrai vienas iš būdų pasiekti taikų susitarimą civilinėje byloje ir daugeliu atvejų šalys turėtų būti teisme šviečiamos apie tokios procedūros galimybes ir esmę, jos galimą eigą. Juolab kad CPK pakeitimuose yra pagaliau irgi įtvirtintas taikinamasis tarpininkavimas. Tenka apgailestauti, kad iki šiol Lietuvoje toks tarpininkavimas yra taikomas labai retai. Tikriausiai tai susiję ir su mūsų valstybės žmonių mentalitetu, kultūra, kuri nėra orientuota bendrai į susitaikymą.

Teisminė mediacija yra gana plati sąvoka, galinti apimti įvairius mediacijos modelius ir beveik visus atvejus, kai jau nagrinėjant ginčą teisme teismas pasiūlo šalims, o jos sutinka pasinaudoti trečiųjų asmenų,

---

[515] Golann, D. *Is legal mediation a process of repair- or seperation? An empirical study, and its implications*. Harvard negotiations law review, 2002, p. 304.

kurie padėtų išspręsti ginčą taikiai, pagalba. Tad procedūrą gali vesti ir teisininkai, ir, pavyzdžiui, psichologai, ypač jei kalbame apie šeimos bylas. Svarbiausia, kad visais atvejais, kol vyksta mediacija, teisminis bylos nagrinėjimas nevyksta, o teisminei mediacijai nepavykus mediatoriai negali būti skiriami teisėjais, nagrinėjančiais bylą teisme, ar būti kviečiami liudytojais. Šalių sudaryta taikos sutartis yra fiksuojama teismo nutartimi. Suprantama, jog tai, kad teisėjas mediatorius nėra atsakingas už teismo sprendimo priėmimą byloje, padeda sudaryti laisvesnę atmosferą mediacijos metu, šalys jaučiasi visiškai laisvai kalbėdamos, nesiekia būtent teisėjo įtikinti savo argumentais, daugiau bendrauti su priešinga šalimi.

Paprastai teisminė mediacija vyksta savanoriškai ir šalys pačios sprendžia, ar kreiptis į mediatorių, tačiau tam tikrais atvejais kai kuriose šalyse, ypač vykstant šeimos teisinių santykių ginčams, ji gali būti privaloma (pvz., Maltoje, Prancūzijoje). Vis dėlto manytume, kad privalomosios mediacijos įtvirtinimas kertasi su pačios mediacijos esme. Juk mediacija nuo pat jos egzistavimo pradžios buvo savanoriškas procesas. Tad tik pačios konflikto šalys galėdavo nuspręsti, ar dalyvauti tokiame procese, be to, tik pačios šalys sprendė, ar pritarti pasiektam taikaus susitarimo projektui. Kartu manytume, kad sunku nustatyti, kas ir kaip turėtų vykdyti įstatymu numatytą privalomąją mediaciją. Ar tai turėtų būti tam tikri teismo darbuotojai, ar visiškai su teismu nesusiję asmenys, dirbantys tam tikruose centruose. Jei tokia sistema bus pernelyg biurokratiška ir sudėtinga, tai gali būti vertinama kaip konstitucinės teisės kreiptis į teismą varžymas ar ribojimas.

Tačiau reikia pripažinti, kad negalima suabsoliutinti tik teisminės mediacijos pranašumus ir ją išaukštinti. Apžvelgus teisminės mediacijos pagrindinius pranašumus, galima pamatyti, jog jie tikrai sutampa su šiaip teisminio susitaikymo pranašumais, palyginti su priimtu teismo sprendimu byloje. Ir tuomet, kai sutaikymo priemonių imasi teisėjas, ir kai susitarimas pasiekiamas mediacijos metu, šalys gali nusistatyti taikos sutarties sąlygas tik dėl to ginčo, kuris nagrinėjamas teisme, taip pat yra taupomas ir laikas, ir piniginės lėšos, grąžinama 75 proc. sumokėto žyminio mokesčio. Pati teisminė mediacija šalims gali net ir daugiau kainuoti, jei reiks atskirai sumokėti advokatams už jų dalyvavimą šioje

procedūroje. Be to, galima pažymėti, kad teisminės mediacijos atveju, vargu ar yra sumažinamas teismo darbo krūvis, nes tokiu atveju daugiau asmenų dirba su konkrečia byla, rengiasi taikinimui ir susipažįsta su bylos medžiaga ne tik bylą nagrinėjantis teisėjas, bet ir mediatorius, kuris paprastai atlieka ir kitas funkcijas teisme, nagrinėja kitas bylas. Abiejų taikinimo formų visi pranašumai geriausiai pasireiškia tada, kai šalys susitaria ankstyvoje stadijoje, dar rengdamosi teisminiam bylos nagrinėjimui, o ne, pavyzdžiui, apeliacinėje instancijoje.

Manytume, kad labiausiai savo prigimtį mediacija teisme atspindėtų ir daugiausia skirtųsi nuo teisminės taikinimo procedūros tais atvejais, kai mediatorius būtų ne teisininkas, visiškai nemąstantis apie ginčą teisiniu požiūriu. Galima sakyti, kad teisminė mediacija tikrai nėra panacėja, kuri padės išspręsti susidariusias teisminės valdžios ir ginčo šalių problemas ir pakeisti teisminį taikinimą. Tai gali būti tik kaip papildoma priemonė, padedanti šalims, jų pageidavimu, pasiekti susitarimą civilinėje byloje. Taip tiesiog yra išplečiamas ratas taikinimo būdų teisme, siekiant, kad kuo daugiau bylų būtų baigta taikiai. Reiktų sutikti su nuomone, jog bene didžiausias teisminės mediacijos pranašumas yra jos taikymo mokymai teisėjams[516]. Taip teisėjai įgauna žinių apie taikinimą, jo technikas, kaip laisvai bendrauti su šalimis, įgauti jų pasitikėjimą ir panašiai. Šias žinias galima panaudoti ne tik teisminės mediacijos, bet ir teisminio taikinimo atveju ir šiaip teismo posėdyje. Ypač nagrinėjant šeimos teisinius ginčus teisininkams, kartu ir teisėjams reikia turėti nemažai psichologijos žinių, išmokti išklausyti šalių sakomus ne tik teisinius argumentus.

Tad apibendrinant būtina pabrėžti, kad svarbu nesilaikyti visikai kraštutinių nuomonių, jog tik teisminė mediacija yra derybos dėl sutarimo, o teisminis procesas visada yra tik kova dėl teisės tarp dviejų nesutaikomų ginčo šalių.

---

[516] Hess, B. *Mediation und weitere Verfahren konsensualer Streitbeilegung – Regelungsbedarf im Verfahrens- und Berufsrecht?* Gutachten F zum 67. Deutschen Juristentag. München, 2008, S. 209.

PROCESINIAI ŠEIMOS BYLŲ NAGRINĖJIMO IR TEISMO SPRENDIMŲ VYKDYMO YPATUMAI

Dr. Egidija Tamošiūnienė
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto profesorė, Lietuvos apeliacinio teismo teisėja

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija)[517] 38 straipsnyje įtvirtinta nuostata, pabrėžianti šeimos esmę ir paskirtį: šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas. Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę. Konstitucijos 39 straipsnio 3 dalyje pažymima, kad nepilnamečius vaikus gina įstatymas. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad šios nuostatos išreiškia valstybės įsipareigojimą įstatymais ir kitais teisės aktais nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų, kad šeima, taip pat motinystė, tėvystė ir vaikystė, kaip konstitucinės vertybės, būtų visokeriopai puoselėjamos ir saugomos[518].

Pagrindinius šeimos santykių teisinio reglamentavimo principus įtvirtina ir LR CK[519] 3.3 straipsnis. Pagal jį šeimos santykių teisinis reglamentavimas Lietuvos Respublikoje grindžiamas monogamijos, santuokos savanoriškumo, sutuoktinių lygiateisiškumo, prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo, vaikų auklėjimo šeimoje, motinystės visokeriopos apsaugos principais bei kitais civilinių santykių teisinio reglamentavimo principais. Šeimos įstatymai ir jų taikymas turi užtikrinti šeimos ir jos reikšmės visuomenėje stiprinimą, šeimos narių tarpusavio atsakomybę už šeimos išsaugojimą ir vaikų auklėjimą, galimybę visiems šeimos nariams tinkamai įgyvendinti savo teises ir apsaugoti nepilname-

---

[517] Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos aidas*, 1992, Nr. 220; *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

[518] Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 27 d. nutarimas Nr. „Dėl Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo, Tarnybos Lietuvos Respublikos muitinėje statuto, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimu Nr. 86 patvirtintų Ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 26-1200.

[519] Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262; 2000, Nr. 82.

čius vaikus nuo netinkamos kitų šeimos narių bei kitų asmenų ir kitokių veiksnių įtakos.

Prioritetinė vaiko interesų apsauga įtvirtinta ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos[520] 3 straipsnyje: imantis bet kokių su vaiku susijusių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai. Bendrosios vaiko teisių apsaugos nuostatos bei pagrindinės vaiko teisių apsaugos garantijos formuluojamos ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo[521] 4 ir 6 straipsniuose.

Pagal LR CK 3.5 straipsnio 1 dalį asmenys savo nuožiūra įgyvendina šeimos teises ir nevaržomi jomis naudojasi, taip pat ir teise į šeimos teisių gynybą. Šeimos teisės ar jos įgyvendinimo atsisakymas nepanaikina šios teisės, išskyrus įstatymų numatytus atvejus. To paties straipsnio 2–4 dalyje suformuluoti ir bendrieji šeimos teisių gynimo principai. Įgyvendindami šeimos teises ir vykdydami šeimos pareigas, asmenys privalo laikytis įstatymų, gerbti bendro gyvenimo taisykles, geros moralės principus ir veikti sąžiningai. Draudžiama piktnaudžiauti šeimos teisėmis, t. y. draudžiama jas įgyvendinti tokiu būdu ir priemonėmis, kurios pažeistų ar varžytų kitų asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus ar darytų žalos kitiems asmenims. Jeigu asmuo piktnaudžiauja šeimos teise, teismas gali atsisakyti ją ginti. Šeimos teises gina teismas, globos ir rūpybos bei kitos valstybės ar visuomeninės institucijos šio kodekso numatytais būdais. Teismas ir kitos institucijos turi siekti, kad šalys išspręstų ginčą taikiai – tarpusavio susitarimu, ir visokeriopai padėti šalims pasiekti tokį susitarimą. Iš šeimos teisinių santykių kylančios bylos nagrinėjamos civilinio proceso tvarka, tačiau atsižvelgiant į šeimos teisinių santykių specifiką šių bylų nagrinėjimui yra taikomi tam tikri ypatumai.

Pripažįstama, kad šeimos teisės ir civilinio proceso teisės ryšys yra abipusis. Šis ryšys pasireiškia dvejopai. Pirma, vienoks ar kitoks asmens teisinis statusas šeimos teisėje gali daryti įtaką jo teisiniam statusui civi-

---

[520] Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501; 2001, Nr. 25.

[521] Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.

liniame procese. Antra, civilinio proceso teisė atsižvelgia į šeimos teisinių santykių ypatumus ir nustato specialiąsias šeimos ginčų nagrinėjimo taisykles[522].

LR CPK[523] nustato civilinių, darbo, šeimos, intelektinės nuosavybės, konkurencijos, bankroto, restruktūrizavimo, viešųjų pirkimų bylų ir kitų bylų dėl privatinių teisinių santykių bei ypatingosios teisenos bylų nagrinėjimo ir sprendimų priėmimo bei vykdymo, prašymų dėl užsienio teismų sprendimų ir arbitražų sprendimų pripažinimo ir vykdymo Lietuvos Respublikoje tvarką, taip pat skundų dėl Lietuvos Respublikos teritorijoje veikiančio arbitražo sprendimų nagrinėjimo tvarką. Darbo, šeimos, intelektinės nuosavybės, konkurencijos, bankroto, restruktūrizavimo, viešųjų pirkimų bylos, bylos dėl turto paėmimo visuomenės poreikiams ir ypatingosios teisenos bylos nagrinėjamos pagal šio kodekso taisykles, išskyrus išimtis, kurias nustato kiti Lietuvos Respublikos įstatymai. CPK nustatyta tvarka nagrinėjamos savo teisine prigimtimi ir esme labai skirtingos civilinės bylos, todėl bylų nagrinėjimo procesas, atsižvelgiant į bylos sudėtingumą bei materialinių teisinių santykių specifiką, yra diferencijuojamas. CPK 375 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad, nagrinėdamas šeimos teisinių santykių bylas, teismas taip pat vadovaujasi CK numatytomis procesinėmis teisės normomis. Tačiau, manoma, kad, kilus nedviprasmiškai CK ir CPK procesinio pobūdžio nuostatų kolizijai, nagrinėjančiam bylą teismui reikėtų vadovautis CPK nuostatomis, nes CK paskirtis yra pirmiausia reglamentuoti materialiuosius teisinius santykius ir CPK turėtų būti laikomas specialiuoju aktu[524].

Jau minėti šeimos teisinių santykių teisinio reguliavimo principai lemia ir bylų, kylančių iš šių teisinių santykių nagrinėjimo bei teismo sprendimų, susijusių su šeimos teisiniais santykiais, vykdymo ypatumus. Šeimos bylų nagrinėjimo civilinio proceso ypatumus lemia šeimos teisinių santykių specifika ir šeimos teisės normų ginamos vertybės. Šeimos, kaip socialinio ir teisės instituto, svarba didina viešąjį interesą ginti šei-

---

[522] Mikelėnas, V. Šeimos teisė. Vilnius: Justitia, 2009, p. 71–72.

[523] Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340; 2002, Nr. 42.

[524] *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras (T.1) I dalis. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 39.

mos narių teises ir teisėtus interesus[525]. Sustiprėjęs viešasis interesas, egzistuojantis šeimos teisinių santykių reguliavimo srityje, be abejo, negali likti nuošalyje ir nagrinėjant iš šių teisinių santykių kylančius ginčus bei pasireiškia padidėjusiu visos visuomenės suinteresuotumu šeimos bylų baigtimi. Tai lemia nagrinėjimo ypatumus – įstatymų leidėjas šių bylų procesui daro reikšmingas kai kurių pagrindinių civilinio proceso principų išimtis[526]. Kai kuriose valstybėse tokie šeimos teisinių santykių bylų nagrinėjimo ypatumai yra įtvirtinti specialiuose įstatymuose[527].

Lietuvos teismuose išnagrinėjama gana daug bylų, kylančių iš šeimos teisinių santykių. Lietuvos teismų statistikos duomenimis[528], šios bylos sudaro apie 10 ir daugiau proc. visų teismuose išnagrinėtų bylų.

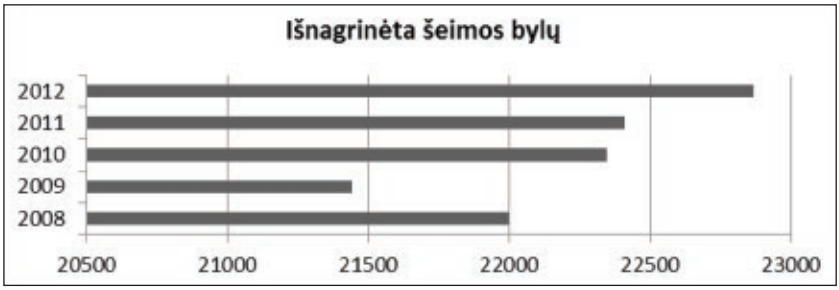

CPK XIX skyriuje išskiriamos keturių rūšių šeimos bylos:

1) santuokos nutraukimo ar pripažinimo negaliojančia, sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacijos) bylos;
2) tėvystės (motinystės) nustatymo bylos;

[525] Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. IV tomas. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 401.

[526] Jonaitis, M. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naująjį Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą. *Jurisprudencija*. 2003, 42 (34): 124.

[527] Pvz., Vokietijoje proceso šeimos bylose ir ginčo, ir ypatingojoje teisenoje klausimus reglamentuoja specialus įstatymas „Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit“. <http://www.jusline.de/Familienverfahrensgesetz_-_Gesetz_ueber_das_Verfahren_in_Familiensachen_und_in_den_Angelegenheiten_der_freiwilligen_Gerichtsbarkeit_(FamFG)_Langversion.html>.

[528] Duomenys iš < http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika/>.

3) tėvystės (motinystės) nuginčijimo bylos;
4) tėvų valdžios ribojimo bylos.

Tačiau šis bylų sąrašas nėra baigtinis ir tokių bylų kategorijai, kuriai bus taikomi ir procesiniai šeimos bylų nagrinėjimo ypatumai, priskiriama daugiau bylų, kylančių iš šeimos teisinių santykių. Šeimos teisiniai santykiai – tai civiliniai teisiniai santykiai, susiklostantys tarp šeimos narių ir kitų asmenų, kuriuos sieja giminystės ar kitokie ryšiai. Šeimos teisės normos reglamentuoja turtinius ir asmeninius neturtinius fizinių asmenų santykius, atsirandančius santuokos, bendro gyvenimo nesudarius santuokos (partnerystės), kraujo giminystės, įvaikinimo, globos ir rūpybos, vaikų auklėjimo pagrindu. Taigi civilinės bylos priskyrimą šeimos bylų kategorijai lemia civilinių teisinių santykių, iš kurių yra kilęs šalių ginčas, atsiradimo pagrindas, t. y. šių santykių prigimtis. Prie šios kategorijos bylų priskirtinos bylos dėl išlaikymo priteisimo, išlaikymo pakeitimo dydžio ir formos pakeitimo bei jo nutraukimo (CK 3.194 str., 3.201 str.), vaiko gyvenamosios vietos nustatymo tėvams gyvenant skyrium (CK 3.169, 3.174 str.), bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant (CK 3.175 str.), vaiko bendravimo su artimaisiais giminaičiais (CK 3.176 str.), vedybų sutarties pripažinimo negaliojančia (CK 3.106 str.), turto padalijimo nenutraukus santuokos (CK 3.124 str.) ir kiti ginčai, kylantys iš šeimos teisinių santykių. Vokietijoje pagal proceso šeimos bylose įstatymo nuostatas taip pat galima susidaryti įspūdį, kad šiame įstatyme įtvirtinti tokio pobūdžio bylų nagrinėjimo ypatumai taikytini visiems šeimos teisinių santykių srityje kylantiems ginčams[529], nenurodant baigtinio tokių bylų sąrašo.

Šeimos bylos nagrinėjamos pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles, taikant CPK 375–380 straipsniuose nurodytas išimtis, taip pat pagal CK numatytas procesines teisės normas. Vertindamas teisinio santykio pobūdį, vienoje iš bylų Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad nagrinėjamoje byloje šalių ginčas kilo dėl neatlygintinio naudojimosi ieš-

[529] § 111 im Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit. <http://www.jusline.de/Familienverfahrensgesetz_-_Gesetz_ueber_das_Verfahren_in_Familiensachen_und_in_den_Angelegenheiten_der_freiwilligen_Gerichtsbarkeit_(FamFG)_Langversion.html>.

kovei priklausančiu nekilnojamuoju daiktu bei šio daikto pagerinimų. Apeliacinės instancijos teismas pagrįstai šiuos santykius kvalifikavo kaip panaudos santykius (CK 6.629 str.). Civilinio teisinio santykio buvimas reiškia, kad jo subjektai turi aiškiai apibrėžtų tarpusavio teisių ir pareigų. Tam, kad atsirastų toks asmenų tarpusavio ryšys (tarpusavio teisės ir pareigos), būtinos tam tikros prielaidos, t. y. teisinių santykių atsiradimo pagrindas. Panaudos teisiniai santykiai atsiranda ne santuokos ar kraujo giminystės pagrindu, o panaudos davėjo ir panaudos gavėjo tarpusavio susitarimu, kurio esmė yra ta, jog viena šalis (panaudos davėjas) perduoda kitai šaliai (panaudos gavėjui) nesunaudojamąjį daiktą laikinai ir neatlygintinai valdyti ir juo naudotis, o panaudos gavėjas įsipareigoja grąžinti daiktą tokios būklės, kokios jis jam buvo perduotas atsižvelgiant į normalų susidėvėjimą arba sutartyje numatytos būklės (CK 6.629 str. 1 d.). Teisėjų kolegija konstatuoja, kad vien tik ta aplinkybė, jog tokį susitarimą sudarė kraujo giminystės ryšiu susiję asmenys, neduoda pagrindo daryti išvadą, jog civilinė byla, kurioje kilęs ginčas tarp panaudos sutarties šalių, turėtų būti priskiriama šeimos bylų kategorijai ir nagrinėtina pagal CPK XIX skyriaus pirmojo skirsnio nuostatas[530]. Tai reiškia, kad ginčo priskyrimą šeimos bylos kategorijai lemia ne tik subjektų tarpusavio ryšys (šeimos bylose paprastai kraujo giminystė arba šeimos teisės įgytos įstatymo pagrindu), bet ir ginčo objektas, todėl nustačius, kad ginčo objektas nėra susijęs su šeimos teisėmis ir pareigomis (santuokos sudarymu, jos galiojimu bei nutraukimu, sutuoktinių turtinėmis ir asmeninėmis neturtinėmis teisėmis, vaikų kilmės nustatymu, vaikų ir tėvų bei kitų šeimos narių tarpusavio teisėmis ir pareigomis, įvaikinimu, globa ir rūpyba, civilinės būklės aktų registravimu) toks ginčas nagrinėtas pagal bendrąsias civilinio proceso taisykles.

Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į šeimos teisinių santykių specifiką ir pripažindamas, kad šeima, motinystė, tėvystė ir vaikystė turi būti visokeriopai puoselėjamos ir saugomos, CPK XIX skyriuje įtvirtino pagrindinius procesinius šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus.

---

[530] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. vasario 13 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 3K-3-16/2012.

1. Prie tokių ypatumų pirmiausia priskirtinas **aktyvus teismo vaidmuo.** Siekdamas ne tik formaliąja, bet ir materialiąja prasme priimti teisingą sprendimą, įstatymų leidėjas šeimos bylą nagrinėjančiam teismui netaiko *ne procedeat iudex ex officio*, *iudex iudicet secundum allegata et probata partium* reikalavimų, o suteikia galimybę veikti aktyviai, savo iniciatyva rinkti įrodymus, jei to, teismo nuomone, reikia bylai teisingai išspręsti[531]. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje ne kartą pabrėžta, kad bylų dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo nagrinėjimas yra susijęs su viešojo intereso apsauga. Nors šeimos bylos yra nagrinėjamos civiline teisena, jos priklauso nedispozityvių bylų grupei[532]. Tokiose bylose nagrinėjama daug klausimų, susijusių su viešuoju interesu, taigi pagal CPK 376 straipsnį teismas šeimos byloje privalo būti aktyvus, kad užtikrintų viešojo intereso apsaugą, pirmiausia – nepilnamečių vaikų, socialiai pažeidžiamiasių šeimos narių interesus[533]. Šių bylų specifika jas nagrinėjant reikalauja ne tik aktyvaus teismo, tačiau ir tiesioginio bei aktyvaus valstybinių įstaigų ir institucijų, atsakingų už vaikų teisių apsaugą, vaidmens. Aktyvus teismo vaidmuo yra ypač reikalingas tais atvejais, kai sprendžiami klausimai dėl neteisėto vaiko negrąžinimo, nustatinėjama jo gyvenamoji vieta su vienu iš tėvų separacijos ar santuokos nutraukimo atveju, taip pat sprendžiami kiti klausimai, kurių išsprendimas tiesiogiai turės įtakos tolesnei vaiko raidai – jo gyvenimo sąlygoms, jį supsiančiai socialinei aplinkai, jo teisėms į bendravimą su kitu tėvu, kitais šeimos nariais, taip pat kitiems vaiko interesams[534].

Teismo aktyvumas šeimos bylose pasireiškia įvairiais būdais:

Taikinimo privalomumas. Įstatymų leidėjas, apsisprendęs nustatyti tam tikrus procesinius šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus, įtvirtino ir

---

[531] Jonaitis, M. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naująjį Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą. *Jurisprudencija*. 2003, 42 (34): 125.

[532] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-145/2008.

[533] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-207/2008; 2008 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2008; 2007 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-98/2007.

[534] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-141/2011.

prioritetinį sutaikinimo tikslą. „Kiekvienas teisinis ginčas yra socialinis blogis – civilinis procesas turi tarnauti tam, kad šitas blogis kaip įmanoma greičiau ir be pasekmių būtų pašalintas“[535]. Šeimos teisinių santykių bylose išnagrinėti ginčą kaip įmanoma greičiau yra itin aktualu. Šio tikslo gali būti siekiama įvairiomis priemonėmis, spartinant procesą, teismui aktyviai veikiant tokio pobūdžio bylose, pasitelkiant specialistų pagalbą ir pan., tačiau svarbiausia šiose bylose atkurti teisinę ir, jei įmanoma, socialinę taiką.

Teismas privalo imtis priemonių sutaikyti šalis, taip pat siekti, kad būtų apsaugotos prioritetinės vaikų teisės ir interesai. Pareigą teismui imtis priemonių šalis sutaikyti numato CK 3.5 straipsnio 4 dalis, 3.54 straipsnis, 3.64 straipsnis, CPK 384 straipsnio 3 dalis. Siekdamas šių tikslų, teismas turi teisę paskirti sutuoktiniams terminą susitaikyti. Sutuoktiniams susitaikyti skiriamo termino bendra trukmė negali būti ilgesnė kaip šeši mėnesiai. Paskyrus susitaikymo terminą, bylos nagrinėjimas sustabdomas. Byla atnaujinama praėjus teismo nustatytam terminui vieno iš sutuoktinių prašymu. Atsižvelgdamas į bylos aplinkybes, teismas vienos iš šalių prašymu turi teisę sutrumpinti paskirtą susitaikymo terminą. Pareiškimas paliekamas nenagrinėtas nekviečiant šalių, jeigu per vienerius metus nuo susitaikymo termino pradžios nė vienas iš sutuoktinių nereikalauja nutraukti santuoką. Terminas susitaikyti nėra skiriamas, jeigu sutuoktinių taikymas gali pakenkti reikalaujančio nutraukti santuoką sutuoktinio arba sutuoktinio nepilnamečių vaikų interesams. Šios dalies nuostatos taikomos ir sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacijos) bylose. Pagal to paties straipsnio 4 dalį apie susitaikymą šalys praneša teismui. Rašytinis šalių pareiškimas dėl susitaikymo pridedamas prie bylos, o žodinis pareiškimas įrašomas į teismo posėdžio protokolą. Gavęs šalių pareiškimą dėl susitaikymo, teismas nutartimi bylą nutraukia. Teismo nutartys dėl bylos sustabdymo ir nutraukimo neskundžiamos. Teismo nutartis dėl bylos nutraukimo neužkerta kelio kreiptis iš naujo į teismą dėl santuokos nutraukimo ar sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacijos).

---

[535] Wietrzyk, H. Zum Geleit in Ferz, S., Lison, A., Wolfart, E. M. *Zivilgerichte und Mediation*. Wien: WUV Universitätsverlag, 2004, S. 6.

Termino susitaikyti nustatymas – ne vienintelė taikinimo priemonė, kurios gali imtis teismas šeimos bylose. Pagal CPK 213 straipsnio 1 dalį šalių prašymu arba sutikimu, laikantis Teisėjų tarybos nustatytos tvarkos, gali būti vykdomas teisminis taikinamasis tarpininkavimas (mediacija). Mediacija[536] – tai ginčų sureguliavimo procedūra, kurios paskirtis – padėti šalims išspręsti ginčą taikiai tarpininkaujant vienam ar keliems mediatoriams (tarpininkams). Teisminę mediaciją vykdo mediatoriai – specialiai apmokyti teisėjai, teisėjų padėjėjai arba kiti atitinkamą kvalifikaciją turintys asmenys, kurie yra įtraukti į Teisėjų tarybos sudarytos darbo grupės patvirtintą teismo mediatorių sąrašą[537]. Šeimos bylose taikinamasis tarpininkavimas vyksta pagal tas pačias taisykles kaip ir kitose bylose: a) taikinimo tarpininkas negali dalyvauti nagrinėjant bylą iš esmės. Šia nuostata siekiama užtikrinti teisėjo nešališkumą; b) teisminė mediacija vyksta teismo patalpose; 3) teisminė mediacija yra nemokama; 4) teismo mediatoriai laikosi Europos mediatorių elgesio kodekso nuostatų. Ginčo perdavimą teisminei mediacijai gali inicijuoti civilinę bylą nagrinėjantis teisėjas arba bet kuris dalyvaujantis byloje asmuo. Ginčas perduodamas teisminei mediacijai civilinę bylą nagrinėjančio teisėjo nutartimi, kai teisėjas išaiškina šalims teisminės mediacijos proceso esmę ir yra abiejų šalių rašytinis sutikimas arba abiejų šalių rašytinis prašymas perduoti ginčą teisminei mediacijai. Žodinio bylos nagrinėjimo metu išreikštas sutikimas arba prašymas gali būti įrašomas į posėdžio protokolą ir šalių pasirašomas. Ta pačia nutartimi bylos nagrinėjimas atidedamas nustatant tikslų kito posėdžio laiką.

Vienintelis ypatumas, kurį galime susieti su šeimos bylomis, pagal minėtas taisykles yra tas, kad teismai gali periodiškai organizuoti susitikimus šeimos bei darbo ginčų šalims su teismo mediatoriais teisminės mediacijos pranašumams ir galimybėms aptarti.

---

[536] Plačiau skaityti, pvz., Vėbraitė V. Šalių sutaikymas kaip civilinio proceso tikslas ir jo galimybės Lietuvoje. *Teisė*. 2008, 69; Milašius, T. Mediacija kaip alternatyvus ginčų sprendimo būdas, *Teisė*. 2007, 63; Kaminskienė, N. *Alternatyvus civilinių ginčų sprendimas*. Vilnius, 2011.

[537] Teisminės mediacijos taisyklės, patvirtintos Teismų tarybos 2005 m. gegužės 20 d. nutarimu Nr. 13P-348, pakeistos Teisėjų tarybos 2011 m. balandžio 29 d. nutarimu Nr. 13 P-53-(7.1.2).

Šeimos bylų taikinamasis tarpininkavimas ir pagal galiojantį CPK, ir teisminės mediacijos taisykles, atitinka Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje dėl šeimos mediacijos R (98) 1[538] suformuluotas taisykles bei CEPEJ rekomendacijas[539]. Lietuvoje įgyvendinamas teisminis tarpininkavimas (mediacija), be abejonės, nėra tik Lietuvai būdingas reiškinys. Ir Europos, ir kitos valstybės turi ilgametę patirtį taikant mediaciją.

Ginčo išsprendimas kompromiso keliu, pasinaudojant taikinamuoju tarpininkavimu, naudingas ne tik pačioms ginčo šalims, tuo suinteresuota ir visuomenė (viešojo intereso tenkinimas). Ginčo šalims pačioms susitarus dėl įvairių šeimos bylose kylančių klausimų išsprendimo taikiai, didesnė tikimybė, kad joms bus lengviau laikytis sutartų sąlygų, patvirtintų teismo nutartimi ar sprendimu (nustatytos bendravimo su vaikais tvarkos, vaikų išlaikymo ir kt.). Tarpininkavimu sudaromos palankesnės sąlygos ginčams spręsti ir padedama išvengti su bylinėjimusi teisme susijusių rūpesčių, laiko ir išlaidų praradimo dėl galimos ilgos teisminio proceso trukmės, tarpininkavimu pasiektiems susitarimams yra būdingas ilgaamžiškumas. Nors sutaikinimo tikslas šeimos bylose itin svarbus, tačiau tam tikrose situacijose teismas pritarti taikiam ginčo išsprendimui gali tik įsitikinęs, jos toks susitarimas nepažeidžia nepilnamečių ar kitų socialiai pažeidžiamų asmenų interesų. Kai kurių autorių nuomone, mediacija neturėtų būti taikoma bylose dėl globos nustatymo ar vaikų išlaikymo[540], nes tokiose bylose teismas turėtų išsiaiškinti visas bylai spręsti svarbias aplinkybes, neapsiribodamas šalių nuomone.

---

[538] *Council of Europe Committee of Ministers Recomendation No. R (98) 1 of the Committee of Ministers to memer States on Family Mediation*. <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1153972&SecMode=1&DocId=450792&Usage=2>.

[539] *European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) 7 December 2007 Guidelines for a better implementation of the existing recommendation concerning family mediation and mediation in civil matters*. <http://euromed-justice.eu/files/repository/20090123112612_Civil.Guidelinesforabetterimplementationoftheexisitingrecommendationconcerningfamilymediationandmediationincivilmatters.Coe.CEPEJ.doc.pdf>.

[540] Heggdal, H. Norwegian Experiences Related to Mediation. *Conference „European Day of Civil Justice“, 25th October 2012*. Vilnius.

Tačiau, nepaisant minėtų taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) pranašumų, Lietuvoje šis institutas nėra itin paplitęs. Tai sietina su daugeliu priežasčių. Valstybėse (Austrijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje), kuriose bandomieji mediacijos projektai pradėti vystyti prieš daugiau kaip penkiolika metų, taip pat buvo susidurta su panašiomis kliūtimis. Mediacijos paplitimo trikdžiais buvo laikomi informacijos trūkumas, turima patirtis vertinta kaip kliūtis pasitikėti mediacija, didesnis pasitikėjimas teismu ir pan. Prie mediacijos nepopuliarumo priežasčių priskirtina visuomenės teisinės sąmonės ir teisinės kultūros stoka, pasitikėjimas tradiciniais ginčų sprendimo būdais.

Teismo teisė peržengti pareikštų reikalavimų ribas. Teismas, atsižvelgdamas į ieškinio pagrindą sudarančias ir teismo posėdyje paaiškėjusias bylos aplinkybes, turi teisę viršyti pareikštus reikalavimus, t. y. gali patenkinti daugiau reikalavimų, negu jų buvo pareikšta, taip pat priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti, tačiau yra tiesiogiai susiję su pareikšto ieškinio dalyku ir pagrindu (CPK 376 str. 3 d.). Jeigu byloje pareikštas vienas iš įstatymuose numatytų alternatyvių reikalavimų, teismas, nustatęs, kad tenkinti pareikštą reikalavimą nėra pagrindo, gali savo iniciatyva, kai yra pagrindas, taikyti įstatymuose numatytą alternatyvų asmens (ar vaiko) teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą (CPK 376 str. 4 d.). Šalys nėra visagalės proceso šeimininkės, be apribojimų disponuojančios ginčo dalyku ir pagrindu. Tuo tarpu teismas, esant civiliniam procesiniam teisiniam santykiui, atstovaujantis valstybinei valdžiai ir besirūpinantis visuomenės intereso užtikrinimu, gali pagal CPK 376 straipsnio 3 ir 4 dalis priimti sprendimą *ultra petita*, t. y. viršyti pareikštus reikalavimus bei taikyti alternatyvų subjektinių teisių arba teisėtų interesų gynimo būdą[541]. Šios kategorijos bylose dispozityvumo principas nėra absoliutus. Pačių teisinių santykių prigimtis ir visuomeninė jų reikšmė lemia dispozityvumo principo išimtis, todėl šeimos bylose teismas nėra saistomas šalių pareikštų prašymų dėl pažeistų teisių gynimo būdo. Pavyzdžiui, pripažįstama, kad tai, kokiu būdu priteisti išlaikymo

[541] Jonaitis, M. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naująjį Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą. *Jurisprudencija*. 2003, 42 (34): 125.

skolą, pirmiausia priklauso nuo ieškovo reikalavimo, tačiau įstatymas (CPK 376 str.) leidžia teismui nustatyti ir kitokį būdą, nei prašo ieškovas, jeigu tai labiau atitinka vaiko interesus[542]. Išlaikymo skolos dydis, kaip ir išlaikymo dydis, nustatomas remiantis CK 3.192 straipsnio 2 dalyje įtvirtintomis nuostatomis[543]. Teismo aktyvumas gali pasireikšti ir tuo, kad teismas savarankiškai sprendžia dėl būtinybės į bylos nagrinėjimą įtraukti trečiuosius asmenis[544]. Viešojo intereso, kaip sąlygos teismui peržengti bylos nagrinėjimo ribas, sąvoka yra vertinamojo pobūdžio, jos turinys gali būti atskleidžiamas tik nagrinėjant konkrečios bylos fakti-

---

[542] Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. gruodžio 19 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-525/2011, kat. 78.2.1; 116.1, vertinta, kad esant tokiam teisiniam reguliavimui ir byloje nustačius faktinę aplinkybę, kurią pripažino atsakovas, kad neteikė išlaikymo vaikams nuo 2008 m. balandžio 25 d., teismas turėjo teisinį pagrindą priteisti kasatoriaus nepilnamečiams vaikams išlaikymą kas mėnesį mokamomis periodinėmis išmokomis po 600 Lt nuo 2008 m. balandžio 25 d., o ne nuo ieškovės nurodytos datos. Esant tokioms aplinkybėms, iš atsakovo buvo priteista ir didesnė skola nei prašė ieškovė, todėl nepagrįstas kasatoriaus argumentas, kad teismai išėjo už ieškinio reikalavimo ribų, todėl nėra pagrindo naikinti priimtų teismų sprendimų atitinkamų dalių.

[543] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio mėn. 7 d. konsultacija Nr. A3-112, kat. 115; 72.2. Teismų praktika. 22.

[544] Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 15 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-111/2010, kat. 124.2.9, nurodoma, Teismas, nagrinėdamas šeimos bylas, turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, jei tai yra būtina siekiant teisingai išspręsti bylą ir gali viršyti pareikštus reikalavimus (CPK 376 str. 1, 3 d.). Šeimos bylose teismas, spręsdamas turto padalijimo klausimus, nėra suvaržytas sutuoktinių reikalavimų, nes turi užtikrinti visų bylos dalyvių teisėtų interesų pusiausvyrą, kiek įmanoma eliminuojant galimybę sutuoktiniams siekti palankesnio turto padalijimo rezultato vienas kito ar kreditorių sąskaita. Šioje byloje nustatyta, kad teismas, spręsdamas santuokinio turto padalijimo klausimą, nustatė sutuoktinių kreditorius. Tokiu atveju teismas, siekdamas užtikrinti teisingą bylos išsprendimą, vykdydamas jam įstatyme nustatytą pareigą veikti aktyviai, pagrįstai įtraukė kreditorius į bylą trečiaisiais asmenimis, nepareiškiančiais savarankiškų reikalavimų. Kolegija sprendžia, kad, vykdydamas įstatymo reikalavimus, susijusius su sutuoktinių bendrosios jungtinės nuosavybės padalijimu, teismas turėjo pagrindą vertinti sutuoktinių prievolių pobūdį, nes tai buvo būtina nagrinėjant turto padalijimo klausimą (CK 3.118 str.). Prievolės pobūdžio klausimo išsprendimas reikšmingas užtikrinant kreditorių teisėtų interesų apsaugą, nes solidariąją prievolę pakeitus daline arba asmenine kyla grėsmė, kad prievolė bus neįvykdyta visiškai arba iš dalies.

nes aplinkybes ir aiškinant bei taikant joms konkrečias teisės normas[545]. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje ne kartą pabrėžta, kad bylų dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo nagrinėjimas yra susijęs su viešojo intereso apsauga, taip pat siekiant apsaugoti vieno iš sutuoktinių teises ir teisėtus interesus, kurių pastarasis dėl kokių nors objektyvių aplinkybių (ligos, nedarbingumo ir kt.) negali pats tinkamai ginti. Tai reiškia, kad tokios kategorijos bylose teismas turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia, jeigu, teismo nuomone, tai yra būtina siekiant teisingai išspręsti bylą (CPK 376 str. 1 d.); atsižvelgdamas į ieškinio (priešieškinio) pagrindą sudarančias ir teismo posėdyje paaiškėjusias aplinkybes, peržengti pareikštų reikalavimų ribas, t. y. patenkinti daugiau reikalavimų, negu jų buvo pareikšta, taip pat priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti, tačiau yra tiesiogiai susiję su pareikšto ieškinio (priešieškinio) dalyku ir pagrindu (CPK 376 str. 3 d.) ir pan.[546]

Teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia, jeigu, jo nuomone, tai yra būtina siekiant teisingai išspręsti bylą (CPK 376 str. 1 d.; 160 str. 1 d. 6 p.). Ši įstatymo nuostata yra viena iš dispozityvumo ir rungimosi principų išimčių ir gali būti aiškinama kaip suteikianti teismui galimybę, esant būtinybei, veikti savo iniciatyva. Kiekvienoje byloje teismas turėtų individualizuoti būtinybę patvirtinančias faktines aplinkybes, sudarančias teisinį pagrindą teismui aktyviai veikti tam, kad ši išimtinė taisyklė būtų taikoma tik konkrečioje byloje ir netaptų taisykle visoms šeimos byloms. Taip teismas įgalinamas siekti apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus, ginti socialiai pažeidžiamiausių šeimos narių interesus. Nurodytų asmenų teisių apsauga ir gynimas

[545] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-317/2011.

[546] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-145/2008; 2010 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-520/2010; 2007 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-98/2007; 2011 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-317/2011.

reiškia kartu ir viešojo intereso gynimą[547]. Operatyvus ir greitas šeimos bylų nagrinėjimas, be kita ko, reiškia, kad teismas, aktyviai dalyvaudamas renkant įrodymus ir aiškinantis visas bylai svarbias aplinkybes, turi užtikrinti, kad proceso dalyviai nepiktnaudžiautų jiems suteikiamomis teisėmis, jomis naudotųsi atsakingai ir protingai, nepagrįstai neužvilkintų bylos nagrinėjimo, kad bendradarbiautų ne tik siekdami išsiaiškinti visas bylai svarbias aplinkybes, bet ir užtikrindami, kad tokios bylos bus išnagrinėtos kuo operatyviau[548]. Teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus šeimos bylose taip pat nereiškia, kad šalys šiose bylose apskirtai yra atleidžiamos nuo įrodinėjimo pareigos ir ji perkeliama teismui. Be to, teismo galimybė įgyvendinti šią teisę priklauso ir nuo to, kokio pobūdžio šeimos teisinių santykių byla yra nagrinėjama, ar kyla poreikis ginti nepilnamečių vaikų interesus ir pan. Tais atvejais, kai nagrinėjama civilinė byla, kylanti iš šeimos teisinių santykių, tačiau tokioje byloje nesprendžiami su vaiko teisėmis ir teisėtais interesais susiję klausimai ir nėra pagrindo vieno iš sutuoktinių teisių ir teisėtų interesų gynimo tikslu teismui veikti aktyviai, galioja dispozityvumo ir rungimosi principai, teismas neturi pareigos veikti savo iniciatyva, t. y. kai sprendžiami bendro sutuoktinių turto padalijimo klausimai, pareigą pateikti visą informaciją apie šalių turimą ir dalijamą turtą (kiekį ir vertę) bei reikalavimą padalyti tokį turtą turi buvę sutuoktiniai ir teismui nėra pareigos peržengti bylos nagrinėjimo ribas, teigiant, jog ginamas viešasis interesas (CPK 178 str., 382 str. 4 p.)[549].

Teismo teisė savo iniciatyva taikyti laikinąsias apsaugos priemones, atsižvelgiant į sutuoktinių vaikų, taip pat į vieno sutuoktinio interesus, kol bus priimtas teismo sprendimas (CPK 144 str. 2 d., CK 3.65 str. 1 d.). Tokios priemonės yra numatytos CK 3.65 straipsnio 2 dalyje: 1) įpareigoti vieną sutuoktinį gyventi skyrium; 2) nustatyti nepilnamečių

---

[547] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-16/2012.

[548] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-141/2011.

[549] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-317/2011; 2010 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-520/2010.

vaikų gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų; 3) įpareigoti vieną sutuoktinį netrukdyti kitam sutuoktiniui naudotis tam tikru turtu; 4) priteisti iš vieno sutuoktinio laikiną išlaikymą nepilnamečiams vaikams ar kitam sutuoktiniui; 5) areštuoti turtą, kol bus išspręstas jo priklausomybės nuosavybės teise vienam sutuoktiniui klausimas, taip pat siekiant užtikrinti išlaikymo mokėjimą; 6) areštuoti vieno sutuoktinio turtą, kurio verte būtų galima užtikrinti bylinėjimosi išlaidų atlyginimą kitam sutuoktiniui; 7) uždrausti vienam sutuoktiniui matytis su nepilnamečiais vaikais ar lankytis tam tikrose vietose. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, kad šeimos santykių prigimtis ir teisinio reglamentavimo principai lemia, jog CK 3.65 straipsnyje nustatyta teisės norma laikytina bendrąja CK trečiosios knygos „Šeimos teisė“ normų reglamentuojamiems santykiams, kartu – specialiąja kitų įstatymų atžvilgiu, todėl teismas gali joje numatytas priemones taikyti visais atvejais, kai konstatuoja tam pakankamą pagrindą – aplinkybes, kurios patvirtina, kad nesiėmus laikinųjų apsaugos priemonių bus pakenkta turtinėms ar asmeninėms neturtinėms nepilnamečio vaiko ar vieno sutuoktinio teisėms[550]. CK 3.65 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas nebaigtinis laikinųjų apsaugos priemonių, kurios gali būti taikomos šeimos bylose, sąrašas. Teismas gali taikyti ir CPK 145 straipsnio 1 dalyje numatytas laikinąsias apsaugos priemones, atsižvelgdamas į ginčo, kilusio byloje, pobūdį. Be to, CPK 145 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas nebaigtinis laikinųjų apsaugos priemonių sąrašas. Pagal minėtos straipsnio 1 dalies 13 punktą gali būti taikomos ir kitos įstatymuose numatytos ar teismo pritaikytos priemonės, kurių nesiėmus įvykdyti teismo sprendimą gali pasidaryti sunkiau ar nebeįmanoma. Prie tokių priemonių šeimos bylose galima priskirti laikinos bendravimo tvarkos su vaikais nustatymą[551]. Tokia teismų praktika atitinka prioritetinės vaikų teisių apsaugos principus. Pagal CK 3.161 straipsnio 3 dalį

[550] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-216/2011.

[551] Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. balandžio 13 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2S-860-178/2012, pareikšta, kad CK 3.65 straipsnio 2 dalis nenumato laikinosios apsaugos priemonės – laikinos bendravimo tvarkos su nepilnamečiu vaiku nustatymo. Tačiau, apeliacinės instancijos teismo vertinimu, atsižvelgus į tai, kad apylinkės teismas nustatė laikiną nepilnamečio

vaikas turi teisę ir bendrauti su tėvais, nesvarbu, ar tėvai gyvena kartu, ar skyrium.

2. Ieškinio dalyko ar pagrindo pakeitimas arba priešieškinio pateikimas. Pagal bendrąsias procesines nuostatas ieškovas turi ribotą teisę keisti ieškinio dalyką ar pagrindą. Pagal CPK 141 straipsnio 1 dalį ieškovo teisė keisti ieškinio dalyką ar pagrindą gali būti įgyvendinta iki priimant nutartį skirti bylą nagrinėti teismo posėdyje, t. y. tik pasirengimo bylą nagrinėti stadijos metu. Vėlesnis ieškinio dalyko ar pagrindo pakeitimas yra galimas tik tuo atveju, jeigu tokio pakitimo būtinumas iškilo vėliau arba jeigu yra gautas priešingos šalies sutikimas, arba jeigu teismas mano, kad tai neužvilkins bylos nagrinėjimo. Pagal CPK 143 straipsnio 1 dalį atsakovas turi teisę iki nutarties skirti bylą nagrinėti teisme priėmimo pareikšti ieškovui priešieškinį, kad jis būtų išnagrinėtas kartu su pradiniu ieškiniu. Vėlesnis priešieškinio priėmimas yra galimas tik tuo atveju, jeigu tokio priėmimo būtinumas iškilo vėliau arba jeigu yra gautas priešingos šalies sutikimas, arba jeigu teismas mano, kad tai neužvilkins bylos nagrinėjimo.

Šeimos teisinių santykių bylose ieškovo teisė keisti ieškinio dalyką arba pagrindą, o atsakovo – pareikšti priešieškinį (CPK 377 str.) gali būti įgyvendintos iki bylos nagrinėjimo iš esmės pabaigos. Tačiau tai, kad teisė keisti ieškinio elementus ar pareikšti priešieškinį iš esmės yra neribojama laiko momentu, nereiškia, kad šalys šeimos teisinių santykių bylose gali piktnaudžiauti teise. Pagal CPK 377 straipsnį bylą nagrinėjantis teismas turi teisę atsisakyti priimti pateiktus įrodymus, kurie galėjo būti pateikti anksčiau, jeigu nustato, jog jie yra pateikiami siekiant užvilkinti procesą, todėl teismas turi teisę atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, nors jie ir būtų pateikti įgyvendinant šalies teisę keisti ieškinio dalyką ar pagrindą arba pareikšti priešieškinį. Iš esmės ši proceso teisės norma įtvirtina tik galimas neigiamas pasekmes (atsisakymas priimti pateiktus įrodymus), tačiau asmuo, piktnaudžiaujantis procesu, taip pat gali būti baudžiamas pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles. Nors doktrinoje

vaiko gyvenamąją vietą kartu su ieškove, vertindamas konkrečią padėtį, apylinkės teismas, siekiant apsaugoti vaiko interesus, turėjo teisę nustatyti ir tėvo bendravimo su sūnumi tvarką.

ir keliamas klausimas, ar šalis turi teisę ar pareigą įrodinėti[552], vis dėl to pripažįstama, kad „apie „pareigą" įrodinėti galime kalbėti tik kaip apie santykinę, neatsiejamą nuo tinkamo teisės įrodinėti įgyvendinimo, t. y. kaip apie šios teisės įgyvendinimo sąlygą. Teisę įrodinėti šalis turi įgyvendinti laikydamasi nustatytų taisyklių, taip pat ir pareigos rūpestingai ir laiku, atsižvelgiant į proceso eigą, pateikti teismui įrodymus, kuriais grindžiami šalies reikalavimai ar atsikirtimai (CPK 7 str. 2 d.)[553]. Teismų praktikoje vertinant asmenų, piktnaudžiaujančių procesu, elgesį šeimos teisinių santykių bylose, taip pat atsižvelgiama ir vaiko interesus šiose bylose[554], kurie prioritetiškai ginami tokio pobūdžio bylose. Tokios situacijos CPK 95 straipsnio prasme prilyginamos veikimui prieš teisingą ir grietą bylos išnagrinėjimą ir išsprendimą. Todėl šalis, piktnaudžiaujanti teise, gali būti teismo įpareigota atlyginti kitam byloje dalyvaujančiam

---

[552] Terebeiza, Ž. Įrodinėjimo našta ir jos paskirstymas civiliniame procese. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 51–60.

[553] Brazdeikis, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis.* Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 135.

[554] Apeliacinės instancijos teismo nuomone, tokie atsakovo veiksmai (kai numatyto bylos nagrinėjimo iš esmės dieną pateikiama ne tik eilinis nušalinimo pareiškimas, kurį išnagrinėjusi teismo pirmininko pavaduotoja D. L. taip pat konstatavo piktnaudžiavimą procesinėmis teisėmis, bet patikslintas priešieškinis su trūkumais), suponuoja išvadą, jog atsakovas sąmoningai visokiais būdais vilkino bylos nagrinėjimą, taip tęsdamas piktnaudžiavimą teise. Tai neabejotinai trikdė proceso eigą ir iš esmės kliudė teismui greitai ir teisingai išnagrinėti bylą. Pažymėtina, jog dėl įvairiausių atsakovo teiktų prašymų, nušalinimų ir atskirųjų skundų (taip pat ir dėl neskundžiamų nutarčių) bylos nagrinėjimas pirmosios instancijos teisme užtruko nuo 2010 m. rugpjūčio. Pažymėtina, kad šioje byloje nagrinėjamas klausimas susijęs su nepilnamečio vaiko teisių ir interesų apsauga, nustatant globėjus ir gyvenamąją vietą tam, kad būtų užtikrintos tinkamos nepilnamečio vaiko augimui ir vystymuisi sąlygos, įvirtintos Vaiko teisių konvencijoje, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme ir kituose teisės aktuose. Todėl dėl atsakovo atliekamų veiksmų vilkinant procesą, visų pirma, yra pažeidžiamos jo paties nepilnamečio vaiko teisės ir teisėti interesai. Atsižvelgiant į tai, konstatuotina, jog atsakovas visiškai pagrįstai buvo nubaustas bauda už piktnaudžiavimą procesinėmis teisėmis, 2012 m. kovo 30 d. nutartimi paskiriant net dvidešimt kartų mažesnę už didžiausią baudą (pagrįstai įvertinus tai, jog teismo posėdis buvo atidėtas ir dėl kitų priežasčių), kurios panaikinimo ar sumažinimo pagrįstų pagrindų atsakovas nenurodė nei 2012 m. kovo 31 d. pareiškime dėl baudos panaikinimo, nei atskirajame skunde. Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1345-527/2012.

asmeniui šio patirtus nuostolius (CPK 95 str. 1 d.). Teismas, nustatęs 95 straipsnio 1 dalyje numatytus piktnaudžiavimo atvejus, gali paskirti dalyvaujančiam byloje asmeniui iki dvidešimt tūkstančių litų baudą, iki 50 proc. iš šios baudos gali būti skiriama kitam dalyvaujančiam byloje asmeniui. Kai pareiškiamas 95 straipsnio 1 dalyje numatytas reikalavimas dėl nuostolių atlyginimo, dalyvaujančio byloje asmens naudai paskirta baudos dalis įskaitoma į priteistiną nuostolių sumą (CPK 95 str. 2 d.).

Atskirai reikėtų aptarti atsakovo teisės reikšti priešieškinį įgyvendinimą. Pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles (CPK 143 str. 2 d.) teismas priima priešieškinį, jeigu:

1) priešpriešiniu reikalavimu siekiama įskaityti pradinio ieškinio reikalavimą;
2) patenkinus priešieškinį, bus visiškai arba iš dalies nebegalima patenkinti pradinio ieškinio;
3) tarp priešieškinio ir pradinio ieškinio yra tarpusavio ryšys, ir juos kartu nagrinėjant bus galima greičiau ir teisingai išnagrinėti ginčus.

Šios priešieškinio pateikimo sąlygos tam tikrose šeimos teisinių santykių bylose pasižymi procesiniais ypatumais. Pagal CK 3.61 straipsnio 1 dalį sutuoktinis, kuriam pareikštas ieškinys dėl santuokos nutraukimo, gali prieštarauti dėl savo kaltės ir nurodyti faktų, patvirtinančių, kad santuoka iširo dėl ieškovo kaltės. Tokie sutuoktinio (atsakovo prieštaravimai išdėstomi jo surašomame procesiniame dokumente – atsiliepime, kuriame pagal bendruosius atsiliepimo turinio ir formos reikalavimus turi būti nurodyta jo nuomonė: sutinkame ar ne su pareikštu ieškiniu, nesutikimo motyvai, įrodymai, kuriais yra grindžiami nesutikimo motyvai (CPK 142 str. 2 d. 1–3 p.). Ir atsiliepimas į ieškinį, ir priešieškinis yra atsakovo teisų ir interesų gynimo būdai procese. Esminis šių gynimosi nuo pareikšto ieškinio būdų skirtumas tas, kad atsiliepime atsakovas tik išdėsto savo nuomonę dėl pareikšto ieškinio, nurodo faktines aplinkybes, argumentus ir paaiškinimus ir prideda nesutikimo motyvus patvirtinančius įrodymus, kuriais siekia paneigti ieškinio pagrįstumą, tačiau nereiškia savarankiškų reikalavimų. Daugeliu atveju atsiliepimas yra pakankama priemonė atsakovo teisėms ir interesams procese ginti (pvz., bylose dėl

išlaikymo priteisimo atsiliepime nurodytas atsakovo nesutikimas su ieškinio reikalavimu priteisti tam tikrą išlaikymo periodinėmis išmokomis sumą, kartu nurodant sumą, kurią jis ketina mokėti; bylose dėl santuokos nutraukimo nurodant nesutikimą su santuokos nutraukimo priežastimi ir ieškovo siūlomu turto padalijimo būdu ir pan.). Ar pareikšti šeimos teisinių santykių byloje tam tikrą savarankišką reikalavimą, sprendžia pati proceso šalis, pasvėrusi tokio reikalavimo faktines ir teisines prielaidas. Tačiau tam tikrais atvejais tokio savarankiško reikalavimo pareiškimas, siekiant šaliai palankių teisinių pasekmių, yra būtinas. Pavyzdžiui, pagal CK 3.74 straipsnio 1 dalį sutuoktinis, prieš kurį paduotas prašymas dėl gyvenimo skyrium, turi teisę paduoti priešinį reikalavimą dėl santuokos nutraukimo. Pagal to paties straipsnio 2 d. sutuoktinis, kuriam yra iškelta byla dėl santuokos nutraukimo, turi teisę pareikšti priešinį reikalavimą dėl gyvenimo skyrium. Manome, kad pasinaudoti tokiu savo teisių ir interesų gynimo būdu kaip priešieškinio pareiškimas, vienas iš sutuoktinių turi tais atvejais, kai nesutinka ne tik su pradiniame ieškinyje išdėstyta ieškovo pozicija dėl santuokos nutraukimo ir siūlomu turto padalijimo būdu, bet kai yra poreikis reikšti savarankiškus reikalavimus, pavyzdžiui, reikalaujant turtinės žalos, susijusios su santuoka, ar neturtinės žalos, susijusios su santuokos nutraukimu, atlyginimo, išlaikymo iš buvusio sutuoktinio priteisimo, reikalaujant nustatyti vaikų gyvenamąją vietą su atsakovu, ginčijant sandorius, sudarytus be kito sutuoktinio sutikimo, ir pan.

Pažymėtina, jog įstatymas šeimos teisinių santykių bylose nenumato jokių išimčių dėl teismo nutarties, kuria atsisakyta priimti priešieškinį apskundimo apeliacine tvarka. Tokiais atvejais taikoma bendroji ginčo teisenos taisyklė – teismo nutartis atsisakyti priimti priešieškinį atskiruoju skundu neskundžiama (CPK 143 str. 3 d.). Tai suprantama, nes teismo atsisakymas iškeltoje civilinėje byloje priimti atsakovo priešieškinį neatima iš jo teisės reikšti savarankišką reikalavimą ginčo teisenos nustatyta tvarka. Tačiau šeimos teisinių santykių bylose ši galimybė yra ribota. Teismo sprendimu nutraukti santuoką privalo būti išspręstas pareikštų reikalavimų dėl vaikų išlaikymo ir jų gyvenamosios vietos nustatymo, vieno sutuoktinio išlaikymo ir turto padalijimo, žalos atlyginimo, jeigu šis reikalavimas pareikštas, klausimas (CPK 385 str.

1 d.). Tokiose bylose įtvirtintas ir draudimas kelti kitus reikalavimus nei įvardytieji (CPK 383 str.). Todėl, teismui atsisakius priimti atsakovo priešieškinį ir priėmus sprendimą dėl santuokos nutraukimo ir jos teisinių pasekmių, atsakovo galimybės reikšti savarankiškus reikalavimus tais pačiais klausimais naujoje byloje yra ribotos. Vertinant šios atsakovo galimybės įgyvendinimą reikia įvertinti teismo sprendimo tokiose bylose turinio ypatumus. Pagal teisės gynimo būdą arba sprendimo turinį priimti teismo sprendimai civilinio proceso teisės doktrinoje skirstomi: į sprendimus dėl pripažinimo (vok. *Feststellungsurteile*), dėl priteisimo (vok. *Leistungsurteile*) ir dėl teisinių santykių modifikavimo (vok. *Gestaltungsurteile arba Rechtsgestaltungsurteile*)[555]. Teismo sprendimas byloje dėl santuokos nutraukimo gali turėti visų įvardytų sprendimo rūšių požymių. Teismo sprendimo dalis dėl santuokos nutraukimo ar pripažinimo negaliojančia yra teismo sprendimas dėl pripažinimo, teismo sprendimo dalis dėl bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklausančio turto padalijimo, dėl iš bendro sutuoktinių turto vykdytinų prievolių, dėl turtinės žalos, susijusios su santuokos nutraukimu, ir neturtinės žalos, padarytos santuokos nutraukimu atlyginimo, atitinka teismo sprendimo dėl priteisimo bruožus. Teismo sprendimo dalis, kuria išspręsti klausimai dėl vaikų gyvenamosios vietos nustatymo, bendravimo su vaikais tvarkos, išlaikymo vaikams ar buvusių sutuoktinių tarpusavio išlaikymo laikytina teismo sprendimu dėl teisinių santykių modifikavimo ir teismo sprendimas šioje dalyje ateityje gali būti pakeistas vienam iš buvusių sutuoktinių pareiškus atitinkamą reikalavimą. Pavyzdžiui, iš esmės pasikeitus aplinkybėms, nurodytoms CK 3.72 straipsnio 5 dalyje, bet kuris iš buvusių sutuoktinių gali reikalauti padidinti ar sumažinti išlaikymo dydį ar apskirtai nutraukti išlaikymo mokėjimą; pagal CK 3.201 straipsnį teismas gali pagal vaiko, jo tėvo (motinos) arba valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos ar prokuroro ieškinį sumažinti arba padidinti priteisto išlaikymo dydį, jeigu teismui priėmus sprendimą, kuriuo buvo priteistas išlaikymas, iš esmės pasikeitė turtinė šalių padėtis. Priteisto iš-

[555] Rechberger, W.; Simotta, D-A. *Zivilprozessrecht. Erkenntnisverfahren*. Wien: Manzsche Verlags-und Universitätbuchhandlung. S. 463; Jauernig, O. *Zivilprozessrecht*. München: Verlag C. H. Beck, 2000, S. 229; Laužikas E.; Mikelėnas V.; Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2005, p. 170.

laikymo dydis gali būti padidintas atsiradus papildomoms vaiko priežiūros išlaidoms (vaiko liga, sužalojimas, slaugymas ar nuolatinė priežiūra). Prireikus teismas gali priteisti atlyginti ir būsimas vaiko gydymo išlaidas. Teismas taip pat gali nurodytų asmenų prašymu pakeisti priteisto išlaikymo formą. Tačiau teismo sprendimo dalis dėl santuokos nutraukimo ar pripažinimo negaliojančia ir tais klausimais, kurie susiję su turto padalijimu ir turtinių prievolių vykdymu, turtinės ir neturtinės žalos priteisimu, yra galutinis teismo sprendimas ir įgyja *res judicata* galią visa apimtimi, t. y. taikomi materialieji ir procesiniai (formalieji) teisiniai padariniai.

3. Draudimas priimti sprendimą už akių. Pagal CPK 285 straipsnio 1 dalį sprendimas už akių gali būti priimtas tais atvejais, kai neatvyksta į parengiamąjį ar teismo posėdį viena iš šalių, kuriai tinkamai pranešta apie posėdžio laiką ir vietą, ir iš jos negautas pareiškimas nagrinėti bylą jai nedalyvaujant, o atvykusi šalis prašo priimti sprendimą už akių, taip pat kai šalis per nustatytą terminą nepateikia atsiliepimo į ieškinį, paruošiamojo dokumento ir kita šalis savo atsiliepime į ieškinį ar paruošiamajame dokumente prašė priimti sprendimą už akių. Be to, sprendimas už akių gali būti priimtas dėl vieno ar kelių ieškovų ar atsakovų, kai šie, esant šioje dalyje nurodytoms sąlygoms, neatvyksta į parengiamąjį ar teismo posėdį arba per nustatytą terminą nepateikia atsiliepimo į ieškinį ar paruošiamojo dokumento byloje, kurioje yra keli ieškovai ar atsakovai. Įstatymas draudžia priimti sprendimą už akių visose šeimos bylose nesvarbu, ar tokios bylos nagrinėjamos pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles su išimtimis, nustatytomis CPK XIX skyriuje, ar ypatingosios teisenos tvarka (CPK 375 str. 1 d., 378 str., 443 str. 9 d.)[556]. Nors įstatymų leidėjas galiojančiame CPK 378 straipsnyje draudimą priimti sprendimą už akių sieja tik su XIX skyriuje numatytomis šeimos bylomis, sprendimas už akių negalimas ir ypatingosios teisenos tvarka nagrinėjamose bylose pagal CPK 443 straipsnio 9 dalį.

Manoma, kad sprendimas už akių a) yra priemonė, taikytina šaliai, nevykdančiai savo pareigos rūpintis proceso skatinimu; b) yra proceso

[556] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. kovo 18 konsultacija Nr. A3-101, kat. 107; 21.1. *Teismų praktika*. 21.

koncentruotumą užtikrinanti priemonė. Bylos faktinės medžiagos pagrįstumo vertinimas sukeltų būtinumą tirti byloje pateiktus įrodymus; c) sprendimui už akių nėra keliamas materialiosios tiesos nustatymo tikslas – tai procesinis padarinys šaliai, nevykdančiai proceso skatinimo pareigos, labiau proceso koncentruotumą nei bylos išnagrinėjimą iš esmės užtikrinanti priemonė[557]. Pripažįstama, kad draudimas šeimos bylose priimti sprendimą už akių patvirtina, kad šeimos bylose proceso koncentruotumo, šalių dispozityvumo ir rungimosi principai nėra tokie svarbūs kaip įprastinėje ginčo teisenoje ir supaprastinto bylų nagrinėjimo atvejais. Daug svarbiau yra išsiaiškinti tikrąsias bylos aplinkybes ir apginti viešąjį interesą[558]. Todėl su šalies pareigos rūpintis skatinti procesą nevykdymu yra kovojama kitomis priemonėmis, pavyzdžiui, galima skelbti atsakovo paiešką arba jam gali būti skiriama iki 1 000 Lt bauda ir jis priverstinai atvesdinamas (CPK 129 str. 2, 132 str., 384 str. 2 d., 388 str. 3 d.).

4. Teismo posėdžio viešumo principo ribojimas. Ir Konstitucija, ir tarptautiniai dokumentai įtvirtina vieną iš pagrindinių proceso principų – teismo posėdžių viešumą. Teismo proceso viešumas yra viena iš tinkamo proceso garantijų. Pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 6 straipsnio 1 dalį, kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas. Teismo sprendimas paskelbiamas viešai, tačiau demokratinėje visuomenėje moralės, viešosios tvarkos ar valstybės saugumo interesais spaudos atstovams ar visuomenei gali būti neleidžiama dalyvauti per visą procesą ar jo dalį, kai to reikia dėl nepilnamečių ar bylos šalių privataus gyvenimo apsaugos, arba tiek, kiek, teismo nuomone, yra būtina dėl ypatingų aplinkybių, dėl kurių viešumas pakenktų teisingumo interesams.

---

[557] Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 175-176.

[558] Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. IV tomas. Vilnius: VĮ registrų centras, 2009, p. 408.

CPK 9 straipsnis taip pat įtvirtina nuostatą, kad visuose teismuose bylos nagrinėjamos viešai. Motyvuota teismo nutartimi teismo posėdis gali būti uždaras – žmogaus asmeninio ar šeiminio gyvenimo slaptumui apsaugoti, taip pat kai viešai nagrinėjama byla gali atskleisti valstybės, tarnybos, profesinę ar komercinę paslaptį arba kai teismas imasi priemonių šalims sutaikyti (CPK 9 str. 1 d.). Tačiau šeimos teisinių santykių bylose taikomi teismo posėdžių viešumo apribojimai. Ginčai, kylantys dėl šeimos teisinių santykių, nagrinėjami uždarame teismo posėdyje, jeigu šito prašo bent viena šalis (CPK 379 str.). Taip siekiama apsaugoti šeiminio ar asmeninio gyvenimo slaptumą, nepilnamečių vaikų interesus. Teismas nutartį dėl uždaro teismo posėdžio gali priimti ne tik dalyvaujančių byloje asmenų prašymu, bet ir savo iniciatyva (CK 3.3 str. 1 d., CPK 376 str. 2 d.). Proceso teisės normos nenumato galimybės dėl teismo nutarties bylą nagrinėti uždarame teismo posėdyje paduoti atskirąjį skundą[559]. Analogiški viešumo principo ribojimai įtvirtinti ir Austrijos bei Vokietijos įstatymuose. Pavyzdžiui, pagal Austrijos ZPO §172 2 dalį[560] teismas vienos iš šalių prašymu gali apriboti bylos nagrinėjimo viešumą, nes tai susiję su šeimos gyvenimo aplinkybių atskleidimu. Pagal to paties ZPO paragrafo 3 dalį toks viešumo ribojimas gali būti taikomas ir visam, ir daliai proceso. Pagal Vokietijos teismų santvarkos įstatymo[561] § 170 1 dalį tokio pobūdžio bylos nagrinėjamos ne viešai. Teismas gali nuspręsti dėl viešo bylos nagrinėjimo, jei tam neprieštarauja byloje dalyvaujantys asmenys.

Teismo proceso viešumo principas taikomas ne tik teismo posėdžiams, bet ir bylos medžiagai bei teismo sprendimui. Remiantis EŽTT praktika[562] manoma, kad Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą teisę į viešą bylos nagrinėjimą sudaro keturi elementai: pirma, teisė į žodinį bylos nagrinėjimą; antra, teisė dalyvauti bylos procese asmeniškai; trečia,

---

[559] Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1489-253/2011.

[560] < http://www.jusline.at/172_ZPO.html>.

[561] *Gerichtsverfassungsgesetz (GVG).* <http://www.jusline.de/index.php?cpid=f04b15af72dbf3fdc0772f869d4877ea&law_id=11>.

[562] Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 340–341.

teisė reikalauti, kad visuomenė ir visuomenės informavimo priemonės dalyvautų viešame teismo posėdyje; ir ketvirta, teisė į viešą sprendimų paskelbimą.

Teismo proceso viešumo reikalavimas negali būti suprantamas siaurai, t. y. tik kaip galimybė asmeniui tiesiogiai dalyvauti teismo posėdyje ir žodžiu išsakyti savo nuomonę. Byloje dalyvaujančio asmens teisės išdėstyti savo reikalavimus bei atsikirtimus, išdėstyti savo nuomonę visais byloje svarstomais klausimais gali būti užtikrinamos ir kitomis procesinėmis priemonėmis, ne vien asmeniniu dalyvavimu teismo posėdyje. Todėl būtina atskirai aptarti žodinio ir rašytinio proceso principų derinimą šeimos teisinių santykių bylose.

Viena iš priemonių kovoti su pernelyg ilga proceso trukme – galimybė bylas ir / ar tam tikrus procesinius klausimus spręsti rašytinio proceso tvarka. Proceso trukmės klausimai šeimos teisinių santykių bylose ypač aktualūs, nes jose sprendžiami klausimai gali būti susiję su nepilnamečių vaikų interesais, todėl įstatymų leidėjas, skatindamas procesą tokiose bylose, yra įtvirtinęs ir tam tikras priemones, pavyzdžiui, CPK 540 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad prašymai dėl santuokos nutraukimo abiejų sutuoktinių bendru sutikimu ar vieno sutuoktinio prašymu teisme išnagrinėjami ne vėliau kaip per trisdešimt dienų nuo jų priėmimo dienos. Europos Tarybos rekomendacijos R (84)5 „D*ėl civilinio proceso principų, turinčių pagerinti teisingumo sistemos funkcionavimą*“ trečiasis ir ketvirtasis principai atspindi modernios bylų nagrinėjimo sistemos esmę, pabrėžiant ir tai, kad teismas turėtų turėti galimybę nuspręsti, ar byla bus nagrinėjama raštu ar žodžiu, išskyrus įstatyme numatytus konkrečius atvejus. Rašytinio proceso teisme nagrinėjamoje byloje draudimas neišplaukia nei iš Konvencijos, nei iš EŽTT jurisprudencijos. Manytina, kad rašytinis procesas savaime neprieštarauja nei Konvencijai, nei Konstitucijai, jeigu konkrečioje byloje nėra būtinas žodinis procesas. Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis EŽTT praktikoje aiškinama kaip valstybės – Konvencijos dalyvės pareiga užtikrinti teisę į žodinį bylos nagrinėjimą bent vienos instancijos teisme. Vertindami CPK taisykles, matome, kad šeimos teisinių santykių bylose, kurios nagrinėjamos ginčo teisenos tvarka, jokių specialių taisyklių, numatančių galimybę teismui spręsti klausimą dėl bylos nagrinėjimo rašytinio proceso tvarka, neįtvirtinta.

Ginčo teisenos normos, nustatančios šeimos teisinių santykių bylų nagrinėjimo ypatumus, aiškiai orientuoja į tai, kad procesas tokio pobūdžio bylose yra žodinis (CPK 384, 388 str.). Kyla klausimas ar teismas, remdamasis CPK 235 straipsnio 4 dalimi, turi teisę nuspręsti dėl bylos nagrinėjimo rašytinio proceso tvarka. Manome, kad teismas ir šeimos teisinių santykių bylose, esant tam tikrų sąlygų visetui, gali nuspręsti dėl tokio pobūdžio bylos nagrinėjimo rašytinio proceso tvarka. Vertinant dviejų teisės į teisingą teismą sudėtinių dalių konkurenciją, vertinamas bylos (reikalavimų) pobūdis ir galimybės pasiekti tinkamo proceso tikslus be žodinio bylos nagrinėjimo. EŽTT vienoje iš bylų[563] pabrėžė, jog pareiga nagrinėti bylą viešame žodiniame posėdyje nėra absoliuti. Žodinis procesas gali būti nereikalingas, jei šalis nedviprasmiškai atsisako savo teisės į žodinį procesą ir nėra viešojo intereso klausimų, kurie padarytų žodinį procesą būtiną. Pagal CPK 235 straipsnio 4 dalį rašytiniu arba į teismo posėdžio protokolą įrašytu šalių sutikimu, kuris gali būti atšauktas tik iš esmės pasikeitus procesinei padėčiai, teismas nutartimi turi teisę nuspręsti nagrinėti bylą rašytinio proceso tvarka. Rašytinio proceso tvarka bylos nagrinėjimas negalimas, jeigu nuo šalių pareikšto sutikimo praėjo daugiau kaip trys mėnesiai. Tačiau to paties straipsnio 4 dalies nuostata, kad byla nagrinėjama rašytinio proceso tvarka ir tais atvejais, kai pasirengimas nagrinėti bylą vyksta paruošiamųjų dokumentų būdu ir abi šalys paruošiamuosiuose dokumentuose pareiškia pageidavimą bylą nagrinėti rašytinio proceso tvarka, šeimos teisinių santykių bylose netaikoma, nes pasirengimas nagrinėti šeimos bylas, atsižvelgiant į įstatyme įtvirtintą sutaikinimo tikslą, vyksta parengiamajame teismo posėdyje. Manome, kad teismas turi teisę nuspręsti nagrinėti šeimos teisinių santykių bylą rašytinio proceso tvarka, kai yra gautas abiejų šalių sutikimas (nedviprasmiškas teisės į žodinį procesą atsisakymas) ir, teismo nuomone, tai nepakenks šeimos santykių stabilumui ir vaikų bei sutuoktinių interesams. Pavyzdžiui, byla, kurioje sprendžiamas tik santuokos nutraukimo ir turtinių jos teisinių pasekmių klausimas, galėtų būti nagrinėjama rašytinio proceso tvarka, esant abiejų sutuoktinių sutikimui. Atsižvelgiant

[563] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. lapkričio 12 d. sprendimas byloje *Salomonsson v. Sweden*, pareiškimo Nr. 38978/97.

į tai, kad teismas turėtų spręsti klausimą dėl galimo bylos nagrinėjimo rašytinio proceso tvarka tik esant atitinkamam sutuoktinių sutikimui, CPK 235 straipsnio 6 dalies nuostata, nustatanti, kad byla gali būti nagrinėjama rašytinio proceso tvarka, kai viena proceso šalis pareiškia prašymą bylą nagrinėti rašytinio proceso tvarka, o kita šalis per teismo nustatytą terminą nepareiškia prieštaravimo dėl tokio bylos nagrinėjimo (CPK 235 str. 6 d.), šeimos teisinių santykių bylose netaikytina, nes tokiu atveju asmens tylėjimas negali būti prilygintas nedviprasmiškam teisės į žodinį bylos nagrinėjimą atsisakymui. Kalbant apie rašytinio ir žodinio proceso derinimą, derėtų atskirai aptarti viešumo principo ribojimus apeliaciniame procese. Pagal CPK 321 straipsnį bylos apeliacinės instancijos teisme nagrinėjamos rašytinio proceso tvarka, išskyrus tam tikras išimtis. Pagal CPK 322 straipsnį apeliacinis skundas nagrinėjamas žodinio proceso tvarka, jeigu bylą nagrinėjantis teismas pripažįsta, kad žodinis nagrinėjimas būtinas. Dalyvaujantys byloje asmenys apeliaciniame skunde, atsiliepime į apeliacinį skundą arba pareiškime dėl prisidėjimo prie apeliacinio skundo gali pateikti motyvuotą prašymą nagrinėti bylą žodinio proceso tvarka, tačiau šis prašymas teismui nėra privalomas. Kaip matome, jokie kriterijai, kuriais remdamasis teismas galėtų spręsti dėl būtinybės bylą nagrinėti žodinio proceso tvarka įstatyme neįvardyti, teismas turi diskrecijos teisę spręsti dėl tokių atvejų. Paprastai teismai, šeimos teisinių santykių bylose atsisakydami tenkinti šalies prašymą dėl bylos nagrinėjimo žodinio proceso tvarka, apsiriboja nurodymu, kad apeliantas turėjo galimybę visas aplinkybes, reikšmingas bylai išspręsti, išdėstyti savo apeliaciniame skunde[564]. Manome, kad apeliacinės instancijos teismas, spręsdamas dėl žodinio proceso poreikio šeimos teisinių santykių bylose, turėtų atsižvelgti į EŽTT pateiktus išaiškinimus. Šis Teismas yra pripažinęs, kad tais atvejais, kai pirmosios instancijos teisme byla buvo nagrinėjama viešai, antro viešo nagrinėjimo apeliacine instancija nebuvimas, atsižvelgiant į tam tikrus bylos ypatumus, gali būti

[564] Žr. pvz., Šiaulių apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-504-267/2012; Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. rugsėjo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-280-340/2012; Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. rugpjūčio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1459-221/2012 ir kt.

pateisinamas. Teismo nuomone, skundo atrankos procesas ir procesas, kuriame nagrinėjami tik teisės, bet ne fakto klausimai, gali būti suderinami su 6 straipsnio reikalavimais, nors apeliantui ir nebuvo suteikta galimybė būti asmeniškai išklausytam apeliacinio ar kasacinio teismo[565]. Tačiau kitoje byloje Teismas nurodo, kad Šiaulių apygardos teismas iš esmės sprendė fakto klausimą, kam nustatyti nuolatinę našlaičių mergaičių globą – pareiškėjams ar seneliams. Teismo nuomone, toks procesas turėjo lemiamos reikšmės pareiškėjams, jame buvo vertinamos pareiškėjų asmeninės savybės, taip pat mergaičių motyvai bei norai. Teismo nuomone, tai buvo fakto klausimas, kuris negalėjo būti tinkamai išspręstas remiantis bylos medžiaga. Esant tokioms aplinkybėms, kai minėtas įvertinimas turėjo tokią svarbią reikšmę, o jo rezultatas galėjo padaryti didelės žalos pareiškėjams, siekiant geriausiai apsaugoti našlaičių vaikų interesus ateityje, proceso teisingumas iš esmės reikalavo, kad apeliacinės instancijos teismas bylą nagrinėtų viešame posėdyje ir suteiktų galimybę pareiškėjams bei mergaitėms būti išklausytoms ir kitaip dalyvauti[566].

5. Vaikų dalyvavimas teismo posėdyje ir galimybės vaikui teisme išdėstyti savo nuomonę. Kaip pažymima Stokholmo programoje, vaiko teisės, t. y. geriausių vaiko interesų principas, vaiko teisė gyventi, išgyventi ir vystytis, nediskriminavimas ir pagarba vaiko teisei pareikšti savo nuomonę ir būti tinkamai išklausytam visais su vaiku susijusiais klausimais, atsižvelgiant į vaiko amžių ir išsivystymo lygį, kaip įteisinta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje, yra susijusios su visomis Europos Sąjungos politikos sritimis. Vaiko teisų konvencijos 12 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad vaikui būtinai suteikiama galimybė būti išklausytam bet kokio su juo susijusio teisminio ar administracinio nagrinėjimo metu tiesiogiai arba per atstovą ar atitinkamą organą nacionalinių įstatymų numatyta tvarka.

Pagal CPK 380 straipsnio 1 dalį, kai sprendžiamas bet koks su vaiku susijęs klausimas, vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklausytas tiesiogiai, o jei šitai neįmanoma, – per atstovą. Priimant

---

[565] Europos Žmogaus Teisių Teismo 1991 m. spalio 29 d. sprendimas byloje *Helmers v. Sweden* (Pareiškimo Nr. 11826/85).

[566] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. lapkričio 25 d. sprendimas byloje *Jucius ir Juciuvienė prieš Lietuvą* (Pareiškimo Nr. 14414/03).

sprendimą būtina atsižvelgti į vaiko nuomonę, jei tai neprieštarauja paties vaiko interesams. Vaikas nuomonę gali išreikšti žodžiu, raštu arba kitais savo pasirinktais būdais. Vaiko, kuriam yra suėję keturiolika metų, pareiškimas dėl sutikimo ar nesutikimo su ieškiniu turi būti išreikštas raštu arba įrašomas į teismo posėdžio protokolą ir vaiko pasirašomas (CPK 380 str. 2 d.). CK 3.164 straipsnis taip pat įtvirtina principą, kad, nagrinėjant bet kokį su vaiku susijusį klausimą, turi būti tiesiogiai išklausytas vaikas, kuris sugeba suformuluoti savo pažiūras. Be to, pagal tą patį CK straipsnį sprendžiant klausimą dėl globėjo (rūpintojo) paskyrimo ar įvaikinimo, į vaiko norus turi būti atsižvelgiama išskirtinai. Nustatant vaiko interesų turinį, reikia atsižvelgti į objektyvius kriterijus, nes tėvai vaiko interesus supranta skirtingai: tai lemia jų pačių pažiūros, išsilavinimas, dorovė ar kitos savybės. Todėl teismas *ex officio* (savo iniciatyva) kiekvienoje byloje turi nustatyti konkretaus vaiko interesus. Nustatant vaiko interesus, pirmiausia reikia atsižvelgti į paties vaiko norus, tikslus, teikiamus prioritetus. Tačiau tai nėra vaiko interesų turinį lemianti aplinkybė, nes teismas turi vadovautis objektyviais kriterijais[567].

Vaiko galimybės suformuluoti savo pažiūras ir išreikšti savo nuomonę yra vertinamojo pobūdžio, nustatinėtinos kiekvienoje byloje pagal vaiko amžių, gebėjimą reikšti mintis ir kt. Jungtinių Tautų Vaikų teisių komitetas[568] 1997 m. Instrukcijoje dėl ataskaitų apie žmogaus teises pažymėjo, kad Vaiko teisių konvencijos 12 straipsnyje nustatyta vaiko teisė būti išklausytam gali būti įgyvendinama įvairiais būdais – tiesiogiai, per atstovus, ar kitus tam tinkamus asmenis, bei nurodė, kad visi šie būdai yra galimos alternatyvos, kiekvienas iš jų nustatytas tam, kad suteiktų vaikui geriausias galimybes išsakyti savo nuomonę laisvai ir informatyviai.

6. Pasirengimas teisminiam bylos nagrinėjimui – parengiamajame teismo posėdyje. Bylai nagrinėti teisme gali būti rengiamasi dviem būdais: pasirengimo nagrinėti bylą teisme paruošiamaisiais dokumen-

---

[567] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. vasario 9 d. nutarimas Nr. 142 „Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaitos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 24-739.

[568] Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas – prižiūri, kaip įgyvendinama 1989 m. Vaiko teisių apsaugos konvencija ir jos fakultatyvūs protokolai.

tais (CPK 227 str.) arba parengiamajame teismo posėdyje (CPK 227 str.). Įstatymas (CK 3.5 str. 4 d., 3.33, 3.54, 3.64, 3.75 str., CPK 376 str. 2 d.) įpareigoja teismą imtis priemonių sutuoktiniams sutaikyti. Teismas privalo pasiūlyti sutuoktiniams taikiai išspręsti jų abiejų turtinius, vaikų išlaikymo ir auklėjimo klausimus, taip pat kitas santuokos nutraukimo pasekmes, visokeriopai padėti šalims pasiekti taikų susitarimą. Siekiant šių tikslų geriausia pasirengti civilinę bylą nagrinėti parengiamajame teismo posėdyje (CPK 228 str. 1 d.), kuriame siekiama išsiaiškinti ginčo esmę, galutinai suformuluoti šalių reikalavimų ir atsikirtimų į pareikštus reikalavimus turinį, įrodymus, kuriais jos grindžia savo reikalavimus, bei atsikirtimus, įtrauktinus dalyvauti byloje asmenis ir atlikti kitus veiksmus, kurie, teismo manymu, reikalingi tinkamai išnagrinėti bylą teismo posėdyje (CPK 230 str. 1 d.). Teismas šioje proceso stadijoje taip pat turi teisę įgyvendinti jam suteiktus įgaliojimus – savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia, jeigu, jo nuomone, tai būtina siekiant teisingai išspręsti bylą (CPK 376 str. 1 d.). Pasirengimo bylą nagrinėti teisme paruošiamaisiais dokumentais būdas šeimos teisinių santykių bylose gali būti taikomas tik išimtiniais atvejais, jeigu tai nepakenks šeimos santykių stabilumui ir vaikų bei sutuoktinių interesams.

7. Paprastai nagrinėjant šeimos teisinių santykių bylas yra būtinas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos dalyvavimas, pavyzdžiui, sprendžiant klausimą dėl santuokinio amžiaus sumažinimo, valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija privalo pateikti išvadą dėl santuokinio mažiaus sumažinimo tikslingumo ir ar atitinka nepilnamečio interesus (CK 3.14 str. 5 d.); kai nagrinėjamos bylos dėl santuokos pripažinimo negaliojančia, globos (rūpybos) institucijos arba valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija, jeigu vienas ar abu sutuoktiniai yra nepilnamečiai arba teismo sprendimu pripažinti neveiksniais, privalo dalyvauti nagrinėjant tokias bylas ir pateikti išvadą, ar santuokos pripažinimas negaliojančia nepažeis šių asmenų ir jų vaikų teisių ir interesų (CK 3.48 str.); valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija privalo dalyvauti nagrinėjant sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacijos) bylą ir pateikti išvadą, ar, sprendžiant gyvenimo skyrium klausimus, nebus pažeistos vaikų teisės (CK 3.80 str.); nagrinėjant ginčus dėl tėvystės (motinystės) nuginčijimo, tėvystės nustatymo, būtinas valstybinės vaiko teisų apsaugos instituci-

jos dalyvavimas (CK 3.153 str.); nagrinėjant ginčus dėl vaikų (dėl vaiko vardo ir pavardės, dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, skyrium gyvenančių tėvų ginčai dėl bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant, ginčai dėl vaiko bendravimo su artimaisiais giminaičiais), būtinas valstybinės vaiko teisų apsaugos institucijos dalyvavimas (CK 3.178 str. 1 d.); nagrinėjant bylą dėl tėvų valdžios apribojimo, privalo dalyvauti valstybinė vaiko teisų apsaugos institucija (CK 3.184 str. 1 d.). Tokiais atvejais į bylą valstybinė vaiko teisų apsaugos institucija įtraukiama proceso dalyviu teismo iniciatyva arba įstoja į procesą savo iniciatyva, kad pateiktų išvadą byloje. Valstybinė vaiko teisių pasaugos institucija, dalyvaudama procese išvadai duoti, turi teisę susipažinti su bylos medžiaga, duoti paaiškinimus, teikti įrodymus, dalyvauti įrodymų tyrime, pateikti prašymus (CPK 50 str. 2 d.). Valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija paprastai ištiria šeimos aplinkos sąlygas ir pateikia teismui išvadą dėl ginčo. Spręsdamas ginčą, teismas įvertina ne tik išvadą, bet ir vaiko norus bei kitus šalių pateiktus įrodymus (CK 3.178 str. 2 d.). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuomone, teismas bylose dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo turi įvertinti kiekvieno iš tėvų pastangas ir galimybes užtikrinti vaiko teisių ir pareigų įgyvendinimą, šeimos aplinkos sąlygas, kuriomis vaikui teks gyventi, jo tėvo (motinos) asmeninius bruožus, kiekvieno iš jų realią galimybę sudaryti vaikui tinkamas raidos sąlygas, vaiko ir tėvo ar motinos tarpusavio santykius bei jų pobūdį, vaiko norus ir kt. Vaiko teisių apsaugos institucijos pozicija tokiose bylose privalo būti aktyvi, o teismai turi reikalauti ne formalios, bet išsamios ir svarbias aplinkybes atskleidžiančios išvados[569].

Valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos funkcijas įgyvendina savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyriai, biurai, tarnybos. Skyriaus paskirtis – pagal kompetenciją įgyvendinti Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ir vaiko teisių apsaugą reglamentuojančių teisės aktų nuostatas, atstovauti vaiko teisėms ir teisėtiems interesams ir ginti

[569] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-141/2011.

juos teisės aktų nustatyta tvarka[570]. Skyrius yra savivaldybės administracijos struktūrinis padalinys. Skyriaus veiklą reglamentuojančius teisės aktus tvirtina savivaldybės administracijos direktorius. Šie skyriai savo veikloje vadovaujasi bendraisiais vaiko teisų apsaugos tarnybos nuostatais[571], pagal kurių 7.12. punktą vaiko teisų apsaugos skyriai dalyvauja teismo posėdžiuose ir pateikia teismui išvadą:

7.12.1. ar nepažeidžiamos nepilnamečių ir jų vaikų teisės ir teisėti interesai, sprendžiant klausimą dėl santuokos pripažinimo negaliojančia, kai vienas ar abu sutuoktiniai yra nepilnamečiai;

7.12.2. ar nepažeidžiamos vaikų teisės, sprendžiant klausimą dėl sutuoktinių, turinčių bendrų nepilnamečių vaikų, gyvenimo skyrium;

7.12.3. dėl nagrinėjamo ginčo dėl vaiko (gyvenamosios vietos nustatymo, išlaikymo priteisimo, bendravimo su vaiku tvarkos nustatymo), ištyręs šeimos aplinkos sąlygas;

7.12.4. dėl įvaikinimo;

7.12.5. dėl nepilnamečio pripažinimo visiškai veiksniu (emancipuotu), kai nagrinėjamas pareiškimas dėl nepilnamečio pripažinimo visiškai veiksniu (emancipuotu);

7.12.6. dėl nagrinėjamo ginčo dėl tėvų valdžios apribojimo arba vaiko atskyrimo nuo tėvų (jeigu skyrius dėl to neteikė teismui ieškinio), ištyręs šeimos gyvenimo sąlygas;

7.12.7. ar tikslinga sumažinti santuokinį amžių ir ar tai atitinka nepilnamečio interesus, sprendžiant klausimą dėl santuokinio amžiaus sumažinimo;

7.12.8. dėl sandorių, susijusių su nepilnamečio (įskaitant globojamą (rūpinamą) vaiką) turtu;

7.12.9. apie vaiko tėvus ir vaiko teisių apsaugą, kai sprendžiamas klausimas dėl leidimo perleisti nuosavybės teisę į šeimos turtą, šeimos turtą įkeisti ar kitaip suvaržyti teises į jį išdavimo;

7.12.10. kitais teisės aktuose nustatytais atvejais.

---

[570] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 17 d. nutarimas Nr. 1983 „Dėl Bendrųjų vaiko teisių apsaugos tarnybų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 120-5415.

[571] *Supra note* 570.

Teismų praktikoje pasitaiko klaidų vertinant valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos statusą byloje. Valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija dalyvauja byloje kaip valstybės institucija išvadai duoti. Tačiau kai kuriose bylose vaiko teisų apsaugos institucija įtraukiama trečiuoju asmeniu, nepareiškiančiu savarankiškų reikalavimų[572]. Tokia praktika nėra tinkama, nes proceso dalyviai, duodantys išvadą byloje, ir tretieji asmenys skiriasi. Valstybės ar savivaldybės institucijoms, kurios, atstovaudamos viešajam interesui ir jį gindamos, procese dalyvauja išvadai duoti (CPK 49 str. 2 d.), yra būdingas tik procesinis teisinis suinteresuotumas bylos baigtimi. Tuo šios institucijos skiriasi nuo trečiųjų asmenų, kurie turi, nors ir skirtingo laipsnio, tačiau ir materialinį, ir procesinį teisinį suinteresuotumą bylos baigtimi. Šeimos teisinių santykių bylose vaiko teisių apsaugos institucija dalyvauja duodama išvadą dėl vaiko teisių ir interesų. Išvada siekiama objektyviai, nešališkai įvertinti konkrečias aplinkybes, turinčias reikšmės konkrečioje byloje sprendžiamam klausimui, bei išsakyti nuomonę dėl tokio procesinio sprendimo galimų pasekmių nepilnamečių vaikų teisėms bei teisėtiems interesams.

8. Teismo sprendimų šeimos bylose ypatumai. Reikalavimus teismo sprendimo turiniui nustato CPK 270 straipsnis. Šeimos teisinių santykių bylose priimamam sprendimui yra taikomi papildomi reikalavimai. CPK 385 straipsnio 1 dalyje detalizuojama, kad, priimdamas sprendimą nutraukti santuoką, teismas privalo išspręsti pareikštų reikalavimų dėl vaikų išlaikymo ir jų gyvenamosios vietos nustatymo, vieno sutuoktinio išlaikymo ir turto padalijimo, žalos atlyginimo, jeigu šis reikalavimas pareikštas, klausimą. Pripažindamas santuoką negaliojančia, teismas turi išspręsti vaikų ir sąžiningo sutuoktinio išlaikymo, taip pat vaikų gyvenamosios vietos nustatymo klausimus.

Daugelyje šeimos teisinių santykių bylų įtvirtinta pareiga teismui per tris darbo dienas po teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos išsiųsti sprendimo patvirtintą kopiją teismo buvimo vietos civilinės metrikacijos įstaigai, kad ši įregistruotų santuokos nutraukimo, tėvystės nustatymo faktą, tėvystę (motinystę) ir kt. (CPK 385 str. 2 d., 392 str. 2 d., 399 str.,

[572] Žr. pvz., civilinę bylą Nr. 2-12-614/2008 Vilniaus miesto 3 apylinkės teisme; Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. balandžio 8 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-414-520/2009 ir kt.

487 str. 5 d., 541 str. 3 d.) arba valstybinei vaiko teisių apsaugos institucijai (CPK 406 str. 1 d.). Daugelyje CPK nuostatų detalizuojama, koks klausimas konkrečioje šeimos teisinių santykių byloje turėtų būti išspręstas, pavyzdžiui, pagal CPK 392 straipsnio 1 dalį nustačius tėvystę teismas atsakovą pripažįsta vaiko tėvu, o vaiką – atsakovo vaiku. Teismas taip pat išsprendžia klausimą dėl reikalavimo priteisti vaikui išlaikymą, jeigu toks reikalavimas byloje buvo pareikštas, arba šį klausimą išsprendžia savo iniciatyva; pagal CPK 406 straipsnio 1 dalį bylose dėl tėvų valdžios apribojimo teismo sprendimu tėvų (ar vieno iš jų) valdžia vaikams apribojama arba ieškinys atmetamas ir kt. Kai kuriais atvejais detalizuojamas ne tik tokio teismo sprendimo turinys, bet ir teisinės pasekmės, kurias sukelia teismo sprendimas, pavyzdžiui, byloje dėl tėvų valdžios apribojimo ieškinį patenkinus vaikas perduodamas asmeniui arba vaikų globos (rūpybos) įstaigai, nurodytiems ieškinyje arba valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos išvadoje (CPK 406 str. 2 d.). Jei nėra valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos sutikimo perduoti vaiką asmeniui ar vaikų globos (rūpybos) įstaigai, nurodytiems ieškinyje, teismas įpareigoja valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją pasirūpinti vaiko gyvenimo ir išlaikymo sąlygomis (CPK 406 str. 3 d.); teismo sprendimas nepilnametį pripažinti veiksniu yra pagrindas panaikinti nepilnamečiui rūpybą, jeigu ji buvo nustatyta (CPK 478 str. 3 d.); teismo sprendimas panaikinti ankstesnį sprendimą, kuriuo nepilnametis buvo pripažintas veiksniu, yra pagrindas tėvų neturinčiam nepilnamečiui nustatyti rūpybą (CPK 479 str. 2 d.); patenkinus pareiškimą dėl įvaikinimo, teismo sprendimu įvaikintojai pripažįstami vaiko tėvais, o įvaikintieji – įvaikintojų vaikais. Jei teismo nutartimi vaikas buvo perkeltas į šeimą iki įvaikinimo, tai įvaikinus vaiką įvaikintojai laikomi vaiko tėvais pagal įstatymą nuo nutarties perkelti vaiką į šeimą įsiteisėjimo. Teismas tai pažymi sprendime (CPK 487 str. 2 d.). Teismo sprendimas įvaikinti yra pagrindas civilinės būklės aktų įrašų įstaigai pakeisti įvaikio gimimo įrašą ir išduoti naują gimimo liudijimą (CPK 487 str. 6 d.).

Įsiteisėjęs teismo sprendimas sukelia tam tikrus materialinius ir procesinius teisinius padarinius, kurie paprastai apibūdinami tokiais terminais kaip *res judicata*, teismo sprendimo prejudicinė galia, teismo sprendimo privalomumas ir vykdytinumas. *Res judicata* kaip „įsiteisė-

jusio teismo sprendimo savybė reiškia teismo sprendimo išimtinumą bei nenuginčijamumą proceso šalims ir gali būti aiškinama procesiniu bei materialiuoju teisiniu aspektu“[573]. Pagal CPK 279 straipsnio 4 dalį, sprendimui, nutarčiai ar įsakymui įsiteisėjus, šalys ir kiti dalyvavę byloje asmenys, taip pat jų teisių perėmėjai nebegali iš naujo pareikšti teisme tų pačių ieškinio reikalavimų tuo pačiu pagrindu, taip pat kitoje byloje ginčyti teismo nustatytus faktus ir teisinius santykius, tačiau tai netrukdo suinteresuotiems asmenims kreiptis į teismą dėl pažeistos ar ginčijamos teisės arba įstatymų saugomo intereso gynimo, jeigu toks ginčas įsiteisėjusiu teismo sprendimu nėra išnagrinėtas ir išspręstas. Įsiteisėjęs teismo sprendimas byloje pagal ieškinį (pareiškimą, prašymą), kuriuo siekiama tam tikros teisės arba tam tikrų materialinių teisinių santykių buvimo ar nebuvimo teisinio pripažinimo (ieškiniai (pareiškimai, prašymai) dėl pripažinimo), turi prejudicinę galią ir byloje nedalyvavusiems asmenims. Tačiau to paties straipsnio 5 dalyje pažymima, kad jeigu, įsiteisėjus sprendimui, nutarčiai ar nutarimui, kuriais iš atsakovo priteistos periodinės išmokos, iš esmės pasikeičia aplinkybės, turinčios įtakos išmokų dydžiui nustatyti ar jų trukmei, tai kiekviena šalis turi teisę, pareikšdama naują ieškinį, reikalauti pakeisti išmokų dydį bei terminus. Analogiškos taisyklės galioja ir bylose dėl išlaikymo nepilnamečiams vaikams priteisimo. Pagal CK 3.201 straipsnio 1 ir 3 dalis teismas gali pagal vaiko, jo tėvo (motinos) arba valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos ar prokuroro ieškinį keisti ir išlaikymo dydį (sumažinti arba padidinti priteisto išlaikymo dydį), ir formą, jeigu priėmus teismo sprendimą, kuriuo buvo priteistas išlaikymas, iš esmės pasikeitė šalių turtinė padėtis. Toks reglamentavimas paaiškinamas tuo, kad vaiko išlaikymo prievolė yra tęstinio pobūdžio ir ribota laiku iki vaiko pilnametystės. Šios prievolės turinys kinta, keičiantis vaiko poreikiams bei jo tėvų galimybėms patenkinti šiuos poreikius ir užtikrinti sąlygas, būtinas vaikui vystytis. Dėl šių priežasčių išlaikymo dydį ir formą nustatantis teismo sprendimas neturi šalims *res judicata* galios ir išlaikymo teisinio santykio dalyviai turi teisę kreiptis į

[573] Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. III tomas. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2007, p. 746.

teismą su prašymu šį sprendimą pakeisti (CK 3.201 str.)[574]. Tokia nuostata leidžia teismui kiekvienu konkrečiu atveju išsaugoti protingą vaiko interesų, jų poreikių tenkinimo, tėvų galimybių pusiausvyrą[575]. Teismui priteisus buvusio sutuoktinio išlaikymą, jeigu išlaikymas buvo priteistas periodinėmis išmokomis, iš esmės pasikeitus CK 3.72 straipsnio 5 dalyje numatytoms aplinkybėms, bet kuris iš buvusių sutuoktinių gali reikalauti padidinti ar sumažinti išlaikymo dydį ar apskritai nutraukti išlaikymo mokėjimą (CK 3.72 str. 11 d.).

CK 3.201 straipsnis, reglamentuojantis išlaikymo prievolės modifikavimą, nenustato momento, nuo kurio išlaikymo prievolė turėtų pasikeisti. Išlaikymo priteisimo atveju toks momentas įstatyme yra aiškiai apibrėžtas (CK 3.200 str.). Manome, kad toks įstatymų leidėjo pasirinkimas aiškiai suprantamas atsižvelgiant į išlaikymo prievolės paskirtį. Vertinant, ar išlaikymo prievolė galėtų būti modifikuota nuo kreipimosi į teismą dienos, reikėtų atsižvelgti ir teisinio reglamentavimo ypatumus civilinės apyvartos srityje. Įstatymų leidėjas tam tikrų teisių atsiradimo momentą apibrėžia tik ypatingais atvejais, įstatyme įtvirtindamas specialias nuostatas, pavyzdžiui, CK 6.288 straipsnio 1 dalyje. Žala atlyginama nuo jos padarymo dienos, o jeigu žala atsirado vėliau, – nuo žalos atsiradimo dienos; 6.37 straipsnio 2 dalyje skolininkas taip pat privalo mokėti įstatymų nustatyto dydžio palūkanas už priteistą sumą nuo bylos iškėlimo teisme iki teismo sprendimo visiško įvykdymo; CK 3.67 straipsnio 1 dalyje santuokos nutraukimas sutuoktinių turtinėms teisėms teisines pasekmes sukelia nuo santuokos nutraukimo bylos iškėlimo ir kt. Iš nurodytų kodekso normų akivaizdu, kad įstatymų leidėjas apibrėžė tam tikroms teisėms sukeliamas teisines pasekmes. Tačiau tai nebuvo padaryta išlaikymo prievolės modifikavimo atveju. Tokie atvejai, kai teisinės pasekmės yra sukeliamos ne įsiteisėjusiu teismo sprendimu, privalo būti įtvirtinti imperatyviomis įstatymo normomis. Tokios praktikos laikomasi ir kitose valstybėse. Pavyzdžiui, Vokietijos proceso šeimos bylose

---

[574] Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. kovo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-993-392/2012.

[575] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-30/2011.

įstatymo[576] 238 paragrafe aiškiai aptarta teismo sprendimų tokio pobūdžio bylose keitimo tvarka. Prašymas pakeisti teismo sprendimu priteistą išlaikymą gali būti grindžiamas tik aplinkybėmis, kurios atsirado priėmus teismo sprendimą ir kurių pareiškėjas negalėjo nurodyti arba jų nebuvo paduodant pirminį pareiškimą. Minėto paragrafo 3 dalyje aiškiai apibrėžti ir momentai, nuo kurių galimas išlaikymo padidinimas ar sumažinimas. Išlaikymo prievolės modifikavimą praeityje reglamentuoja ir Vokietijos CK (BGB) §1613.

Manome, kad išlaikymo prievolė pagal galiojančius Lietuvos įstatymus nuo kreipimosi į teismą dienos negali būti sumažinta dar ir dėl tos priežasties, kad pats kreipimosi faktas (civilinės bylos iškėlimas) nesuteikia teisės išlaikymo prievolės subjektui sumažinti jau mokamo išlaikymo. Taigi visą civilinės bylos nagrinėjimo laikotarpį būtų mokamas ankstesniu teismo sprendimu nustatytas išlaikymo dydis. Jeigu teismas, išnagrinėjęs tokio asmens ieškinį, nuspręstų priteistą išlaikymą sumažinti, susidurtume su teismo sprendimo įvykdymo atgręžimo problema. Pagal CPK 762 straipsnio 3 dalį sprendimo įvykdymo atgręžimas tokio pobūdžio bylose yra ribojamas – apeliacine ar kasacine tvarka panaikinus sprendimą bylose dėl išlaikymo periodinėmis išmokomis išieškojimo atgręžti įvykdymą leidžiama tik tais atvejais, kai panaikintasis sprendimas buvo pagrįstas ieškovo pateiktais melagingais duomenimis ar suklastotais dokumentais. Nors šis ribojimas ir siejamas tik su apeliacine ar kasacine tvarka panaikintu sprendimu bylose dėl išlaikymo periodinėmis išmokomis išieškojimo, tačiau atsižvelgiant į tai, kad naujuoju teismo sprendimu yra modifikuojama išlaikymo prievolė, toks ribojimas turėtų būti taikomas pagal analogiją ir tokiais atvejais. Atkreiptinas dėmesys, kad CK 6.241 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas sąrašas atvejų, kai negalima išreikalauti kaip be pagrindo įgyto turto – sumos, be pagrindo išmokėtos kaip dėl sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atsiradusios žalos atlyginimo, darbo užmokesčio ir jam prilygintų išmokų, pensijos ir išlai-

[576] *Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-15]. <http://www.jusline.de/Familienverfahrensgesetz_-_Gesetz_ueber_das_Verfahren_in_Familiensachen_und_in_den_Angelegenheiten_der_freiwilligen_Gerichtsbarkeit_(FamFG).html>.

kymo, jeigu gavėjas veikė sąžiningai arba nebuvo padaryta sąskaitybos klaida.

Manome, kad asmenų, teikiančių išlaikymą ir siekiančių jį sumažinti, interesai tais atvejais, kai sumažinti išlaikymą siekiama dėl pasikeitusių (sumažėjusių) vaiko poreikių, gali būti apginti ir kitomis priemonėmis. Pagal CK 3.203 straipsnio 1 dalį vaikui skirtas išlaikymas privalo būti naudojamas tik jo interesams. Pagal to paties straipsnio 2 dalį vaikui skirtas išlaikymas, kurį jo tėvai, globėjai (rūpintojai) panaudoja ne vaiko interesams, yra išieškomas iš asmens, panaudojusio išlaikymą ne vaiko interesams, turto pagal vaiko atstovų, valstybinės vaikų teisių apsaugos institucijos ar prokuroro ieškinį. Taigi, susidariusius situacijai, kai sumažėjus vaiko poreikiams jam skiriamas išlaikymas nebuvo sumažintas, o išlaikymo dalis nebuvo panaudota vaiko poreikiams, asmuo šį skirtumą galėtų išieškoti iš uzufrukto teise išlaikymą valdančio vieno iš tėvų CK 3.203 straipsnio nustatyta tvarka.

Dėl analogiškų argumentų, dėl kurių išlaikymo prievolė (sumažinimo atveju) negali būti modifikuojama nuo kreipimosi į teismą dienos, tokia prievolė neturėtų būti modifikuojama ir nuo teismo sprendimo priėmimo dienos. Išimtys, kai įstatymas teisinių pasekmių atsiradimą susieja ne su teismo sprendimo įsiteisėjimu, o su sprendimo priėmimu, yra susijusios su skubaus teismo sprendimų vykdymo institutu.

Būtina pažymėti, kad skirtinga situacija dėl išlaikymo prievolės modifikavimo gali susidaryti tuomet, kai kreipiamasi dėl išlaikymo vaikui padidinimo. Tokiais atvejais, mūsų nuomone, prievolės prigimtis ir paskirtis reikalauja ją aiškinti kaip išlaikymo priteisimą, taikant CK 3.200 straipsnio nuostatas. Tokia vaiko teisė ginama ir papildomomis procesinėmis priemonėmis, pavyzdžiui, privaloma nukreipti teismo sprendimą vykdyti skubiai.

Manytina, kad, modifikuojant išlaikymo prievolės dydį (jį sumažinant) ne nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos, būtų nekvestionuojamai pažeisti vaiko interesai, nes gautas išlaikymas (periodinės išmokos) gali būti jau panaudotas vaiko poreikiams tenkinti.

Res judicata galios neturi ne tik teismo sprendimai, kuriais išsprendžiamas klausimas dėl vaiko ar sutuoktinių tarpusavio išlaikymo, bet ir kiti teismo sprendimai šeimos teisinių santykių bylose, kurie pagal savo

turinį gali būti priskiriami teismo sprendimams dėl teisinių santykių modifikavimo. Prie tokių sprendimų galime priskirti teismo sprendimus dėl vaikų gyvenamosios vietos nustatymo, bendravimo tvarkos su vaikais nustatymo. Pagal CK 3.169 straipsnio 3 dalį pasikeitus aplinkybėms ar vienam iš tėvų, su kuriuo buvo nustatyta vaiko gyvenamoji vieta, atidavus vaiką auginti ir gyventi kartu su kitais asmenimis, antrasis iš tėvų gali reikšti pakartotinį ieškinį dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo.

9. Teismo sprendimų šeimos teisinių santykių bylose vykdymo ypatumai. Kai kuriais atvejais kalbėti apie teisės į teisminę gynybą visišką įgyvendinimą galime tik tada, kai teismas ne tik priima teismo sprendimą, bet toks teismo sprendimas yra įvykdomas. Teismo sprendimo vykdymas pripažįstamas sudėtine 1950 m. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje ir daugelio valstybių konstitucijose įtvirtintos teisės į teisminę gynybą dalimi. Veiksmingas teismo sprendimų įgyvendinimas yra vienas iš pagrindinių teisinės valstybės elementų.

Teismo sprendimai civilinio proceso teisės doktrinoje skirstomi į rūšis remiantis įvairiais kriterijais. Vienas iš tokių kriterijų – būtinumas vykdyti teismo sprendimą. Teismo sprendimai pagal priverstinio vykdymo būtinumą skirstomi į priverstinai vykdomus (vykdytinus) ir nereikalingus priverstinai vykdyti[577]. Šios klasifikacijos pagrindu civilinio proceso teisės doktrinoje pripažįstamas vienas iš teismo sprendimo teisinę galią apibūdinančių požymių – vykdytinumas. Vykdytinumas apibrėžiamas kaip asmens teisė įvykdyti teismo sprendimą pasinaudojant specialia procedūra – vykdymo procesu. Jeigu skolininkas nevykdo įsiteisėjusio teismo sprendimo savanoriškai, pradedamas priverstinio teismo sprendimo vykdymo procesas[578]. Pagal teisės gynimo būdą priimti teismo sprendimai skirstomi: į sprendimus dėl pripažinimo, dėl priteisimo ir

[577] Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2005, p. 170.

[578] Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2005, p. 168.

dėl teisinių santykių modifikavimo[579]. Priverstinai vykdyti reikia sprendimus dėl priteisimo. Tokiu sprendimu atsakovas įpareigojamas atlikti tam tikrus veiksmus (sumokėti tam tikrą pinigų sumą, perduoti daiktus ir pan.) arba susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų. Atsakovui atsisakius tai atlikti savanoriškai, ieškovui kyla būtinybė priversti atsakovą tam tikrus veiksmus atlikti arba nuo jų susilaikyti, pasitelkiant valstybės prievartos aparatą, ir taip patenkinti savo reikalavimus, kuriuos patvirtino teismas priimdamas sprendimą. Valstybės naudojamų prievartos priemonių, kuriomis siekiama priversti asmenį paklusti priimtam teismo sprendimui ir įvykdyti jame suformuluotus paliepimus, visuma ir yra vykdymo procesas. Sprendimai dėl pripažinimo ir dėl teisinių santykių modifikavimo (nustatymo, pakeitimo, nutraukimo) teisinį efektą sukelia ir be priverstinio vykdymo. Tačiau ir sprendimams dėl priteisimo valstybės pagalbos, panaudojant procesines prievartos priemones, prireikia tik tada, kai atsakovas atsisako savanoriškai įvykdyti teismo sprendime suformuluotą paliepimą. Remiantis civilinio proceso teisės doktrinoje pateikta teismo sprendimų klasifikacija, išskiriami ir skirtingi tikslai, kurių siekiama procese – kiekvienoje konkrečioje byloje. Ieškiniu dėl pripažinimo ieškovo siekiamas tikslas – priimti teismo sprendimą ir patvirtinti egzistuojant tam tikrus teisinius santykius. Visiškai priešinga padėtis susiklosto ieškinio dėl priteisimo pareiškimo atveju, kai ieškovui neužtenka tik teisminio teisės pripažinimo, nes jam reikalingas ir realus pažeistos subjektinės teisės atkūrimas. Šiuo atveju procesas nesibaigia teismo sprendimo paskelbimu, dažnai būtinas ir šio proceso tęsinys (vykdymo procesas), kurio metu atsakovas priverčiamas paklusti teismo sprendimui ir patenkinti ieškovo reikalavimus. Vertindami teismo sprendimų šeimos teisinių santykių bylose specifiką, manome, kad priverstinai bus vykdomi tie teismo sprendimai, kuriais: priteistas išlaikymas (ir periodinėmis išmokomis, ir konkrečia pinigų suma ar turtu); išspręstas klausimas dėl bendrosios jungtinės nuosavybės padalijimo, dėl nustatytos bendravimo tvarkos nevykdymo, dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo (pakeitimo) ir pan.

---

[579] Jauernig, O. *Zivilprozessrech*t. München: Verlag C. H. Beck, 2000, S. 229; Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2005, p. 170.

Daugelis šeimos teisinių santykių bylose sprendžiamų klausimų yra susiję su nepilnamečiais vaikais, todėl jose itin aktualus proceso operatyvumo principas. EŽTT ne kartą yra pabrėžęs, kad šeimos bylose laiko veiksnys gali turėti lemiamą reikšmę vaiko ir tėvo, su kuriuo jis negyvena, santykiams, dėl to jos laikomos prioritetinėmis ir reikalauja skubiai nagrinėti[580]. Tačiau operatyvumo principas tokais atvejais taikomas ne tik teismo procese, bet ir vykdant tokioje byloje priimtą teismo sprendimą.

Paprastai vykdomasis raštas išduodamas vykdytinam teismo sprendimui įsiteisėjus, išskyrus atvejus, kai vykdomas neįsiteisėjęs skubiai vykdytinas teismo sprendimas. Teismo sprendimo procesiniai teisiniai ir materialiniai teisiniai padariniai atsiranda tik jam įsiteisėjus. Tačiau ši taisyklė turi išimtį, kuri pasireiškia vieno iš įsiteisėjusio teismo sprendimo teisinės galios požymio – vykdytinumo – suteikimu ir neįsiteisėjusiems teismo sprendimams ir kurios taikymo pagrindai gali būti imperatyvūs arba priklausyti nuo teismo nuožiūros. Ginant svarbiausias asmens teises bei teisėtus interesus arba dėl tam tikrų procesinių ypatumų daugelio valstybių įstatymuose[581] įtvirtinti pagrindai, kuriems esant vykdyti nukreipiami dar neįsiteisėję teismo sprendimai.

Ir teisinėje literatūroje, ir galiojančiame CPK skiriamos dvi teismo sprendimų nukreipimo skubiai vykdyti rūšys: privalomas ir fakultatyvus[582]. Vokietijos ZPO skiria dvi sprendimų nukreipimo skubiai vykdyti rūšis: vykdyti skubiai nukreipiant sprendimus, kurių įvykdymo atgręžimas neprivalo būti užtikrintas (ZPO § 708, *vorläufige Vollstreckbarkeit ohne Sicherheitsleistung*) ir vykdyti skubiai nukreipiant sprendimus, kurių įvykdymo atgręžimas turi būti užtikrintas (ZPO § 709, *vorläufige Vollstreckbarkeit gegen Sicherheitsleistung*). Skubiu vykdymu siekiama įvykdyti teismo sprendimą būtent šiuo metu, nes ateityje toks įvykdymas gali pasidaryti negalimas arba apskritai prarasti prasmę. Skubaus vykdymo institutu siekiama sudaryti sąlygas procesą laimėjusiai šaliai dar iki

---

[580] *Eberhard and M. v. Slovenia*, No. 8673/05, 9733/05, 2009 m. gruodžio 1 d. sprendimas, *Ignaccolo-Zenide v. Romania*, No. 31679/96 2000 m. sausio 25 d. sprendimas ir kt.

[581] CPK 282–283 straipsniai; ZPO §708–709 ir kt.

[582] Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2005, p. 185; *Гражданское процессуальное право* / под ред. М. С. Шакарян. Москва: «Проспект», 2005, с. 281 ir kt.

įsiteisėjant teismo sprendimui įvykdyti tokį sprendimą[583], juk teisę į teisminę gynybą sudaro ne tik teismo sprendimo priėmimas ir paskelbimas, bet ir jo įvykdymas laiku[584].

Lietuvos civiliniame procese privalomo skubaus vykdymo atveju teismas įstatyme nurodytus sprendimus arba nutartis privalo perduoti skubiai vykdyti, o fakultatyviojo skubaus vykdymo atveju teismas gali leisti teismo sprendimą arba nutartį vykdyti skubiai savo iniciatyva ar šalies prašymu. Taikydamas privalomo skubaus vykdymo pagrindus teismas remiasi CPK norma ir tokio savo sprendimo gali nemotyvuoti. Priešinga situacija susiklosto fakultatyvaus teismo sprendimo nukreipimo skubiai vykdyti atveju. Teismas, nukreipdamas skubiai vykdyti teismo sprendimą fakultatyviais pagrindais, tokį savo sprendimą privalo motyvuoti, nurodydamas aplinkybes, sudarančias pagrindą teismo sprendimą nukreipti vykdyti skubiai.

Pagal CPK 282 straipsnio 2 dalies 1 punktą teismas nukreipia skubiai vykdyti teismo sprendimus dėl išlaikymo priteisimo. Tai imperatyvi įstatymo nuostata, kuria siekiama užtikrinti, kad bendrieji vaiko išlaikymo poreikiai – maitinimosi, aprangos, sveikatos priežiūros, mokymo, auklėjimo, laisvalaikio ir kt., būtų užtikrinti nuolat ir nedelsiant, neatsižvelgiant į išlaikymo prievolę turinčių vykdyti tėvų valią. Tėvai nepilnamečiams vaikams išlaikymą turi teikti nuolat ir reguliariai. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 27 straipsnio 1, 2 dalys numato visuotinai pripažįstamą kiekvieno vaiko teisę turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jo fizinei, protinei, dorovinei ir socialinei raidai, bei tėvų didžiausią atsakomybę už gyvenimo sąlygų, būtinų vaikui vystytis, sudarymą pagal tėvų sugebėjimus ir finansines galimybes.

Išlaikymą siekiantis prisiteisti asmuo gali naudotis ir supaprastinto proceso formomis, t. y. pareikšti ieškinį dėl išlaikymo pritiesimo dokumentinio proceso tvarka (CPK 424 str. 1 d.) arba pateikti pareiškimą dėl teismo įsakymo išdavimo. Tačiau pagal CPK 428 straipsnio 9 dalį ir 436 straipsnio 7 dalį nei preliminaraus teismo sprendimo, nei teismo įsaky-

---

[583] König, G. Die vorläufige Vollstreckbarkeit im Zivilurteil. *Juristische Schulung.* 2/2004.

[584] Викут, М. А.; Зайцев, И. М. *Гражданский процесс России.* Москва: Юристь, 2001, с. 349.

mo skubiai vykdyti negalima. Vis dėlto CPK 424 straipsnio 1 dalyje ir 431 straipsnio 1 dalyje numatytos dokumentinio proceso ir bylų dėl teismo įsakymo išdavimo leistinumo nuostatos leidžia šia tvarka nagrinėti ir bylas dėl išlaikymo priteisimo, o tai priskirtina skubaus vykdymo pagrindams, draudimas vykdyti skubiai galioja ir tokio pobūdžio procesiniams teismo sprendimams, t. y. preliminariajam sprendimui ir teismo įsakymui. Tačiau tai nelaikytina CPK 282, 283 straipsnių bei 428 straipsnio 9 dalies ir 436 straipsnio 7 dalies prieštaravimu[585]. Tokia nuostata gali būti paaiškinama ne tik *lex specialis* ir *lex generalis* santykiu, bet ir atsižvelgiant į Lietuvos civiliniame procese įtvirtintų dokumentinio proceso ir bylų dėl teismo įsakymų išdavimo ypatumų teisinę prigimtį. Draudimas skubiai vykdyti preliminarius sprendimus sietinas su CPK įtvirtinta dokumentinio proceso, kuriame ir yra priimamas preliminarus sprendimas, nurodantis, kaip bus išspręstas ginčas, jeigu šalys neatliks tam tikrų veiksmų, prigimtimi. Teisinėje literatūroje preliminarus sprendimas dažniausiai apibūdinamas kaip tam tikras bylos sprendimo planas, kuris bus įgyvendintas, jeigu prieštaravimai nebus pateikti arba bus pripažinti nepagrįstais[586]. Pagal CPK 424 straipsnio 1 dalį teismas, nustatęs, jog pagal pateiktus įrodymus yra pagrindas ieškinį tenkinti, priima preliminarų sprendimą. Taigi priimant tokį preliminarų sprendimą remiamasi tik ieškovo pateiktais leistinais rašytiniais įrodymais, atsakovui apie prasidėjusį teismo procesą nėra žinoma. Atsakovas apie prasidėjusį procesą dažniausiai sužino tik priėmus preliminarų sprendimą ir įteikus jam šio sprendimo ir ieškinio bei jo priedų nuorašus. Todėl natūralu, jog draudžiama preliminarų teismo sprendimą vykdyti skubiai, kol nėra žinoma atsakovo nuomonė į pareikštą ieškinį, jį pagrindžiančius leistinus rašytinius įrodymus bei jų pagrindu priimtą sprendimą. Leidus skubiai vykdyti

---

[585] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. birželio 12 d. konsultacijoje Nr. A3-83 „Dėl kai kurių Civilinio proceso kodekso, Civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo normų taikymo“ paaiškinama, jog CPK 436 straipsnio 7 dalis neprieštarauja CPK 282 straipsnio 2 dalies 1 punktui, nes šio atžvilgiu ji vertintina kaip *lex specialis*, draudžianti bet kurį teismo įsakymą, taigi ir teismo įsakymą dėl išlaikymo nepilnamečiam vaikui priteisimo, nukreipti skubiai vykdyti.

[586] Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 191.

priimtą preliminarų sprendimą būtų pažeisti ir šalių lygiateisiškumo, ir teisės būti išklausytam procesiniai principai. Tais pačiais motyvais grindžiamas ir CPK numatytas draudimas skubiai vykdyti teismo įsakymus.

Pagal CK 3.201 straipsnio 1 dalį teismas gali pagal vaiko, jo tėvo (motinos) arba valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos ar prokuroro ieškinį sumažinti arba padidinti priteisto išlaikymo dydį, jeigu priėmus teismo sprendimą, kuriuo buvo priteistas išlaikymas, iš esmės pasikeitė šalių turtinė padėtis. Manome, kad teismas, išsprendęs klausimą dėl priteisto išlaikymo sumažinimo, neturi teisės tokio sprendimo nukreipti skubiai vykdyti remdamasis CPK 282 straipsnio 2 dalies 1 punktu. CPK 282 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas teismo sprendimų ir nutarčių, nukreipiamų privalomai skubiai vykdyti, sąrašas yra išsamus ir negali būti aiškinamas plečiamai. Prie teismo sprendimų dėl išlaikymo priteisimo negali būti priskiriami teismo sprendimai dėl išlaikymo sumažinimo. Priešingas aiškinimas neatitiktų minėtos teisės normos paskirties. Teismo sprendimai ir nutartys, nukreipiami skubiai vykdyti, siekiant kuo greičiau apginti pagrindines žmogaus teises, apsaugoti itin reikšmingas vertybes. Teismo sprendimai dėl išlaikymo priteisimo į privalomai skubiai vykdytinų teismo sprendimų sąrašą buvo įtraukti siekiant užtikrinti nepilnamečių vaikų teisių gynimą, jų teisę gauti išlaikymą būtiniesiems vaikų poreikiams tenkinti. Prie tokių sprendimų negali būti priskirti ir teismo sprendimai dėl priteisto išlaikymo sumažinimo, nes tokiu atveju gali būti paneigtos vaikų teisės gauti jų poreikius atitinkantį išlaikymą. Tačiau, esant atitinkamam ieškovo prašymui ir išlaikymo sumažinimo sąlygoms, teismas turi teisę nustatyti momentą, nuo kurio priteistas išlaikymas gali būti sumažintas. Teismų praktikoje laikomasi nuostatos, kad sumažintas išlaikymas mokamas nuo to momento, kai atsirado pagrindas sumažinti priteisto išlaikymo dydį ir jei vaikams nebuvo išmokėtos didesnio išlaikymo sumos[587]. Tokais atvejais teismas privalo išsiaiškinti ne tik momentą, nuo kurio atsiranda pagrindas sumažinti priteistą išlaikymą, bet ir tai, ar tuo laikotarpiu nebuvo mokamas didesnis išlaikymas. Jei būtų nustatyta, kad tokiu laikotarpiu buvo mokamas didesnis išlaiky-

[587] Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 1 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-79; 2005 m. gegužės 11 nutart*į* civilinėje byloje Nr. 3K-3-306/2005; 2005 m. birželio 8 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2005.

mas, nei yra prašoma nustatyti teismo sprendimu, išlaikymo sumažinimas galimas tik nuo teismo sprendimo priėmimo, jei yra atitinkamas ieškovo prašymas, arba nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo, jei tokio prašymo ieškovas nereiškia. Tai sietina su tuo, kad pagal CPK 762 straipsnio 3 dalį sprendimų įvykdymo atgręžimas bylose dėl išlaikymo periodinėmis išmokomis yra ribojamas. Toks ribojimas grindžiamas siekiu apsaugoti pažeidžiamiausias asmenų grupes – nepilnamečius, nedarbingus ir paramos reikalingus asmenis (CK 3.47, 3.196, 3.205 str.), kuriems mokamos periodinės išmokos dažniausiai užtikrina tik minimalų pragyvenimo lygį.

CPK 283 straipsnio 1 dalies 4 punktas numato teismo diskrecijos teisę taikyti skubų sprendimo ar jo dalies arba nutarties vykdymą bylose, kai dėl ypatingų aplinkybių delsimas įvykdyti sprendimą ar nutartį gali padaryti išieškotojui didelę žalą arba iš viso gali pasidaryti neįmanoma ar labai sunku sprendimą ar nutartį vykdyti. Vadovaujantis šia įstatymo nuostata teismo sprendimai šeimos teisinių santykių bylose taip pat gali būti nukreipiami skubiai vykdyti. Pagal CPK 283 straipsnio 2 dalį leisdamas sprendimą ar nutartį skubiai vykdyti CPK 283 straipsnio 1 dalies 4 punkte numatytais pagrindais, teismas gali pareikalauti, kad ieškovas užtikrintų sprendimo įvykdymo atgręžimą tuo atveju, jeigu teismo sprendimas ar nutartis, juos įvykdžius, būtų panaikinti. Manome, kad fakultatyvus sprendimo nukreipimo vykdyti skubiai pagrindas, įtvirtintas CPK 283 straipsnio 1 dalies 4 punkte, galėtų būti taikomas tokiais atvejais, kai teismo sprendimu išspręstas klausimas dėl vaiko gyvenamosios vietos ir būtina vaiką į ją grąžinti, arba bylose, kuriose teismo sprendimu nustatyta bendravimo tvarka. Pagal CK 3.170 straipsnio 1 dalį tėvas ar motina, negyvenantys kartu su vaiku, turi teisę ir pareigą bendrauti su vaiku ir dalyvauti jį auklėjant. Šią asmeninio pobūdžio tėvų teisę ir pareigą galima įgyvendinti tada, kai kitas iš tėvų nekliudo bendrauti, bendravimas yra tiesioginis ir nuolatinis, vykdomas atsižvelgiant į vaiko interesus. Taip siekiama antrajam iš tėvų sudaryti sąlygas įgyvendinti savo teisę ir vykdyti pareigą bendrauti su vaiku bei auklėti jį, taip pat vaikui įgyvendinti savo teisę žinoti savo tėvus ir bendrauti su abiem tėvais vienodai. Valstybei tenka pozityvioji pareiga užtikrinti, kad tokia tėvų teisė būtų įgyvendinta.

EŽTT praktikoje sprendimų bylose dėl vaiko grąžinimo priėmimo ir vykdymo delsimas yra pripažįstamas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio pažeidimu ir nurodoma, kad prioritetas turi būti teikiamas vaiko interesams. Bylose *Karadžič prieš Kroatiją*[588], *H. N. prieš Lenkiją*[589] ir *Maire prieš Portugaliją*[590] Teismas konstatavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio pažeidimus dėl kompetentingų valdžios institucijų ir nacionalinių teismų neveikimo ar nepakankamų ir neefektyvių pastangų pagrobto vaiko grąžinimo bylose. Teismas sprendime *Sylvester prieš Austriją*[591] taip pat nurodė, kad Austrijos institucijos nesugebėjo nedelsdamos įvykdyti visų priemonių, kurių pagrįstai buvo galima tikėtis vykdant sprendimą grąžinti vaiką, ir taip pažeidė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnį.

Konvencijos 8 straipsnis apima tėvų teisę į priemones, kurių turi būti imamasi siekiant tėvo ar motinos buvimo kartu su vaiku ir nacionalinių institucijų pareigą imtis šių priemonių. Tai taikoma ir tais atvejais, kai kyla tėvų ginčų dėl bendravimo su vaikais. Pavyzdžiui, byloje *Hokkanen prieš Suomiją* (1994-09-23 sprendimas, pareiškimo Nr. 19823/92[592]) Teismas konstatavo, kad teisės pareiškėjui bendrauti su dukra nesudarymas vertinamas kaip jo teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 8 straipsnį pažeidimas.

EŽTT 2003 m. gegužės 15 d. sprendime *Paradis prieš Vokietiją*[593], kuriame Vokietijos institucijos buvo įpareigotos nedelsiant grąžinti 3 neteisėtai išvežtus ir Vokietijoje laikomus vaikus į Kanadą pagal Hagos

---

[588] *Karadžic v. Croatia,* Application No. 35030/04, (2005) 44 EHRR 896 [INCADAT cite: HC/E/ 819].

[589] *H. N. v. Poland,* No. 77710/01, (2007) 45 E.H.R.R. 46, [INCADAT cite: HC/E/ 811].

[590] *Maire v. Portugal*, Requête no 48206/99, (2006) 43 E. H.R.R. 13 [INCADAT cite: HC/E/ 543].

[591] *Sylvester v. Austria*, Nos. 36812/97 and 40104/98, (2003) 37 E.H.R.R. 17 [INCADAT cite: HC/E/ 502].

[592] < http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{"dmdocnumber":["695788"],"itemid":["001-57911"]}>.

[593] <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-82394#{"itemid":["001-82394"]}>.

konvenciją, nurodė, kad Vokietijos apeliacinio teismo sprendimas grąžinti vaikus į Kanadą, jei būtina, naudojant jėgą, ir atitinkamo teismo procesas nepažeidė pareiškėjos teisių pagal Konvencijos 8 straipsnį. Analogiškomis nuostatomis vadovaujamasi ir Lietuvos teismų praktikoje. Pavyzdžiui, vienoje iš bylų pirmosios instancijos teismas, spręsdamas skubaus sprendimo dalies dėl vaiko grąžinimo motinai ir laikinųjų apsaugos priemonių vykdymo klausimą, vadovavosi EŽTT praktika, kurioje nustatyta, kad šeimos narių santykiai ir galimybės juos atnaujinti neišvengiamai susilpnėja, jeigu trukdoma šeimos nariams laisvai ir reguliariai bendrauti. Teismas konstatavo, kad delsimas vykdyti sprendimą turėtų neatitaisomų pasekmių vaiko ir motinos, su kuria jis negyvena, santykiams.[594]

Tačiau EŽTT praktikoje, nors ir pripažįstama, kad išimtiniais atvejais gali būti panaudota jėga grąžinant vaikus, tačiau teismas visais atvejais privalo nustatyti teisingą visų su byla susijusių asmenų interesų ir bendrojo intereso pusiausvyrą, užtikrinant pagarbą teisinei viršenybei[595]. CPK 764 straipsnis įtvirtina specialias taisykles, susijusias su teismo sprendime nurodytų vaikų perdavimu išieškotojui. Pagal minėto straipsnio 1 dalį, kai skolininkas per teismo sprendime arba antstolio raginime nustatytą terminą sprendimo dėl vaiko perdavimo neįvykdo, antstolis, įvertinęs valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos, policijos atstovo ir psichologo rekomendacijas, priima patvarkymą dėl sprendimo vykdymo tvarkos. Šiame patvarkyme turi būti išsamiai aptartas vykdymo priemonių pobūdis ir jų taikymas. Šio patvarkymo kopija nusiunčiama vykdymo proceso šalims ir kitiems suinteresuotiems asmenims. Visiems suinteresuotiems asmenims bendradarbiauti vykdymo procese, kai yra sprendžiamas su vaiku susijęs klausimas, yra būtina. Antstolio nustatomoje sprendimo vykdymo tvarkoje, esant poreikiui, gali būti numatytos parengiamosios priemonės, kurios būtinos siekiant sėkmingai įvykdyti teismo sprendimą. Tokios priemonės gali būti aptartos ir vykdomame teismo sprendime. Tokiais atvejais gali būti numatyti bendravimo su-

---

[594] Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-909-253/2012.

[595] *Nuutinen v. Finland*, No. 32842/96, § 129, ECHR 2000 VIII.

sitikimai, ruošiant vaiką perduoti. Tai ypač svarbu, kai susiduriama su tokia situacija, kai vaiko ir išieškotojo bendravimas bylos nagrinėjimo metu buvo nutrūkęs. Be to, imantis bet kokių priemonių prieš vaiką turi būti sudarytos galimybės vaikui gauti psichologinę paramą. Pagal minėto straipsnio 2 dalį, vykdydamas teismo sprendimą dėl vaiko perdavimo, antstolis vykdymo veiksmus atlieka dalyvaujant išieškotojui ir valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovui. Užtikrinant vaiko teisių apsaugą, bet kurios iš proceso šalių ar valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo prašymu arba antstolio sprendimu dalyvauti vykdymo procese antstolio patvarkymu kviečiamas psichologas. Jeigu skolininkas nevykdo patvarkymo dėl sprendimo vykdymo tvarkos, antstolis turi teisę kreiptis į antstolio kontoros buveinės vietos apylinkės teismą su pareiškimu dėl leidimo prievarta paimti vaiką išdavimo (LR CPK 764 str. 3 d.). Šio straipsnio 4 dalyje aptarta ir priverstinio vaiko perdavimo tvarka, pagal kurią policijos atstovai pašalina kliūtis įvykdyti sprendimą, o valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovai vaiką paima ir perduoda išieškotojui. Teismas, spręsdamas klausimą dėl antstolio pareiškimo dėl leidimo prievarta paimti vaiką išdavimo, tokį pareiškimą gali atmesti, tačiau tokiu atveju nutartyje privalo nurodyti, kaip toliau turi būti vykdomas vaiko perdavimas.

Visais atvejais, vykdant teismo sprendimus dėl vaikų perdavimo, turi būti užtikrinta vaiko teisių apsauga. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 12 straipsnyje nurodyta, kad vaikui, sugebančiam suformuluoti savo pažiūras, būtina garantuoti teisę laisvai jas reikšti visais su juo susijusiais klausimais. Į vaiko nuomonę privalo būti atsižvelgta ir vykdant teismo sprendimus dėl vaikų perdavimo ar bendravimo tvarkos. Fizinis vaiko perdavimas (ar bendravimas) gali būti neįmanomas dėl aiškaus vaiko prieštaravimo. Teismų praktikoje pažymima, jog ne tik nustatant bendravimo tvarką, bet ir viso sprendimo vykdymo metu būtina atsižvelgti į vaiko interesus, nes nacionaliniai ir tarptautinės teisės aktai, reglamentuojantys vaiko teisių ir teisėtų interesų apsaugą, pabrėžia visiems asmenims taikomą reikalavimą – imantis bet kokių su vaikais susijusių veiksmų visuomet pirmiausia atsižvelgti į vaiko interesus (CPK 764 str., Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3 str. 1 d., CK 3.3 str., Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 str. 1 p.).

<…> Išieškotojo reikalavimo teisė nėra materiali, ji susijusi su kito asmens valia ir nuomone, todėl nei išieškotojas, nei valstybinės valdžios institucijos negali priversti sūnaus bendrauti su tėvu, kuris, būdamas rūpestingu tėvu, turi atsižvelgti ir į suaugusio vaiko norus ir nuomonę bei juos gerbti[596].

Kad teismo sprendimas dėl vaiko perdavimo ar bendravimo tvarkos būtų įvykdytas, siekiama ir įtvirtinant sankcijas už tokio pobūdžio teismo sprendimų nevykdymą. CPK 771 straipsnio 5 dalyje nustatyta antstolio pareiga tais atvejais, kai per teismo nustatytą terminą neįvykdytas sprendimas, įpareigojąs skolininką atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, kuriuos gali atlikti arba nutraukti tiktai pats skolininkas, surašytą aktą perduoti vykdymo vietos apylinkės teismui. Teismas, nustatęs, kad skolininkas sprendimo neįvykdė, gali jam skirti iki vieno tūkstančio litų dydžio baudą už kiekvieną uždelstą įvykdyti sprendimą dieną išieškotojo naudai. Vertindamas sprendimo neįvykdymo faktą, teismas tokiais atvejais privalo išsiaiškinti ne tik patį sprendimo neįvykdymo faktą, bet ir išieškotojo bei skolininko veiksmus, nustatyti, kokia yra vaiko nuomonė, ypač kai kalba apie atsisakymo bendrauti su vienu iš tėvų priežastis.

CPK įtvirtinta ir daugiau teismo sprendimų šeimos teisinių santykių bylose vykdymo ypatumų, kuriais siekiam apsaugoti socialiai pažeidžiamų asmenų interesus. Prie tokių ypatumų galime priskirti išieškojimo iš fizinių asmenų turto ribojimus (CPK 663 str. 3 d., 4 d., 668 str.), išskaitų iš darbo užmokesčio darymo tvarką (CPK 736 str.), išlaikymo išieškojimo tvarką (CPK 742 str.), reikalavimų eiliškumą (CPK 754 str. 2 d.) ir kt. Šių ypatumų įtvirtinimo pagrindas – prioritetinė vaikų ir socialiai pažeidžiamų šeimos narių teisių apsauga.

[596] Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. gegužės 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-960-253/2012.

ANTSTOLIŲ TEIKIAMŲ PASLAUGŲ PANAUDOJIMAS ŠEIMOS BYLOSE

Valdas Čeglikas
Lietuvos antstolių rūmų prezidiumo narys, antstolis

Lietuvos antstoliai turi teisę teikti teisines paslaugas nuo 2003 m. sausio 1 d., kai pertvarkius valstybinę teismo antstolių kontorų sistemą buvo įsteigtos privačios antstolių kontoros ir įsigaliojo naujasis Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas. Šio įstatymo priėmimas išplėtė ir šeimos bylų šalių galimybes pasinaudoti antstolių pagalba sprendžiant joms iškylančius klausimus.

Iš antstolių teikiamų paslaugų šeimos bylų šalys dažniausiai naudojasi teisinio konsultavimo, dokumentų įteikimo ir faktinių aplinkybių konstatavimo paslaugomis. Dokumentų įteikimo ir faktinių aplinkybių konstatavimo paslaugos gali būti teikiamos iki civilinės bylos iškėlimo, prasidėjus teismo procesui ir priėmus teismo sprendimą.

1. Teisinis konsultavimas

Ši paslauga įprastai teikiama ikiteisminio proceso metu. Vaiko tėvams išsiskyrus, dažnai iškyla dilema, kaip sudaryti sąlygas bendrauti su vaiku vienam iš tėvų, su kuriuo vaikas nuolatos negyvena. Tokiais atvejais vaiko tėvai privalo nusistatyti bendravimo su vaiku tvarką. Būtent šiuo metu gali būti labai naudinga antstolio praktinė patirtis. Be abejo, kaip, kokiomis sąlygomis, kada vyks susitikimai ir kaip vienas iš tėvų bendraus su vaiku, vaiko tėvai turėtų nuspręsti patys. Tačiau dažni atvejai, kai nustatomos ir į tėvų taikos susitarimą ar teismo spendimą perkeliamos tokios bendravimo su vaiku sąlygos, kurios yra beveik neįgyvendinamos. Vėliau, šalims geruoju bandant įgyvendinti nustatytą tvarką arba antstoliui pradėjus teismo sprendimą vykdyti, iškyla įvairių sunkiai išsprendžiamų arba net neišsprendžiamų problemų.

Pavyzdžiui, viena tėvų pora buvo sutarusi, kad tėvas bendraus su vaiku darbo dienomis nuo 17.00 val. iki 20.00 val. Sudarydami šį susi-

tarimą ir jį tvirtindami teisme, tėvai visiškai neįvertino tos aplinkybės, kad tėvo darbo diena trunka iki 17.00 valandos ir realiai jis spėja į susitikimą su vaiku tik 17.30 val., o kai kuriomis dienomis – dar vėliau. Toks nuolatinis vėlavimas sukėlė kitos pusės nepasitenkinimą: atvykęs į susitikimą su vaiku, tėvas jį pratęsdavo iki 20.30 val., aiškindamas, kad jis pagal susitarimą turi bendrauti su vaiku tris valandas. Tarp tėvų kilo konfliktas. Ši problema atsirado dėl to, kad šeimos bylos šalis dėl nepatyrimo ar nepakankamo apdairumo neįvertino visų svarbių aplinkybių. Panašiais atvejais tėvams naudinga kreiptis į antstolį konsultacijos. Jie galėtų pateikti antstoliui savo sudarytą bendravimo su vaiku tvarką. Antstolis, teikdamas teisinio konsultavimo paslaugą ir vadovaudamasis savo patirtimi vykdant panašaus pobūdžio bylas, galėtų atlikti „realybės testą“ – padėti šalims (arba vienai iš jų) numatyti, ar bendravimo su vaiku tvarka bus realiai įgyvendinama.

Teisinė antstolio konsultacija prasidėjus vykdymo procesui, net jeigu ją teiktų ir kitas (ne bylą vykdantis) antstolis, jau gali būti problemiška. Paslauga yra mokama, tad kiltų abejonių, ar nepažeidžiamos šeimos bylos šalių teisės, jei tokią informaciją vykdomąją bylą vykdantis antstolis privalo suteikti nemokamai.

2. Dokumentų įteikimas

Dokumentai gali būti įteikiami bet kuriame proceso etape, nes vaiko tėvams gali iškilti poreikis įteikti vienas kitam įvairius dokumentus ir iki teismo, ir teismo metu, ir prasidėjus vykdymo procesui. Antstolių teikiama paslauga turi svarbių pranašumų palyginti su dokumentų įteikimu pasinaudojant kurjerių paslaugomis arba su tais atvejais, kai viena šeimos bylos šalis siekia įteikti dokumentus kitai šaliai.

Teikdamas dokumentų įteikimo paslaugą, antstolis, kaip teisininkas profesionalas, užtikrina tinkamą dokumentų įteikimą visais CPK nustatytais būdais. Antstolis garantuoja konfidencialumą, kuris labai svarbus įvertinant, kad sprendžiamos ne tik tėvams, bet ir vaikams (nepilnamečiams) svarbios ir labai jautrios problemos, kai bet kokios informacijos paviešinimas gali pažeisti nepilnamečio teises. Be to, procesiškai tinkamas dokumentų įteikimas užtikrina ir greitesnį teismo procesą.

Pavyzdžiui, kai viena šeimos bylos šalis bando įteikti dokumentus kitai bylos šaliai ir šioji atsisako juos priimti, pagal įstatymą galimybės tokį atsisakymą prilyginti dokumentų įteikimui nėra. Tokia problema neiškyla, jei dokumentus įteikia antstolis, nes CPK įtvirtinta, kad antstolio patvirtintas atsisakymas priimti dokumentus yra prilyginamas dokumentų įteikimui.

Labai svarbus dokumentų įteikimo paslaugos aspektas yra antstolio turima teisė (jei to prašo paslaugos užsakovas) dokumentų gavėjui išaiškinti teisines pasekmes. Šeimos bylų šalys dažnai neturi pakankamų teisinių žinių, todėl toks profesionalaus teisininko dalyvavimas procese dažnai padeda sumažinti įtampą ir palengvinti šalių bendravimą.

Mūsų praktikoje yra buvęs toks kuriozinis atvejis, kai šeimos bylos šalys buvo susitarusios, kad tėvas turi raštu informuoti vaiko motiną, kada jis nori pasimatyti su vaiku. Ši vengdavo priimti raštus ir iš paties vaiko tėvo, ir iš kurjerių. Liko vienintelė išeitis – įteikti dokumentus pasinaudojant antstolio paslauga. Motinai antstolio akivaizdoje atsisakant priimti dokumentus, vaiko tėvas gaudavo atitinkamą antstolio patvirtinimą apie dokumento įteikimą. Vėliau vaiko motinai neleidžiant jam susitikti su vaiku, bylą vykdantis antstolis turėjo galimybę kreiptis į teismą ir prašyti teismo spręsti klausimą dėl motinos atsakomybės už teismo sprendimo nevykdymą.

3. Faktinių aplinkybių konstatavimas

Vis dėlto mūsų kontoros patirtis teikiant paslaugas šeimos bylose patvirtina, kad paklausiausia paslauga iš trijų išvardytų yra faktinių aplinkybių konstatavimo paslauga. Tėvai pagalbos prašo ir iki teismo, ir prasidėjus teismo procesui, ir priverstinio sprendimo vykdymo metu. Ikiteisminėje stadijoje, pavyzdžiui, dažnai prašoma užfiksuoti aplinkybes, kad vienam iš tėvų kokiu nors būdu trukdoma susitikti ir bendrauti su vaiku. Prasidėjus teismo procesui, kai sprendžiamas klausimas, su kuriuo iš tėvų turėtų gyventi vaikas, reikšmės turi ir aplinka, kurioje vaikas gyvena ar gyvens. Man teko konstatuoti faktines aplinkybes, kai vaiko tėvas buvo apkaltintas neužtikrinantis tinkamų gyvenimo sąlygų savo sūnui, taip bandant pakeisti vaiko gyvenamąją vietą. Tėvo prašymu buvo

padarytos gyvenamojo namo patalpų nuotraukos, garso bei vaizdo įrašymo priemonėmis įrašytas sūnaus (vaiko amžius buvo 14 metų) paaiškinimas apie gyvenimo sąlygas. Mūsų žiniomis, tai buvo pakankamas pagrindas teisme paneigti kitos pusės argumentus.

Šaliai laimėjus šeimos bylą ir kitai šaliai geruoju nevykdant teismo sprendimo, teismo sprendimas turėtų būti vykdomas priverstinai. Tačiau antstolis, priimdamas vykdyti vykdomąjį dokumentą, privalo įsitikinti, kad nėra kliūčių jį priimti ir vykdyti, pavyzdžiui, kad kita šalis iš tiesų nevykdo teismo sprendimo gera valia. Įrodymu, galinčiu išspręsti šią problemą, gali būti atitinkamas faktinių aplinkybių protokolas, kuriame antstolis, teikdamas faktinių aplinkybių konstatavimo paslaugą, užfiksuotų, kad kita pusė nevykdo teismo sprendimo, pavyzdžiui, nustatytu laiku neperduoda vaiko bendrauti su kitu tėvu arba neperduoda vaiko kitai pusei, kai nustatyta vaiko gyvenamoji vieta.

Šeimos bylų šalys faktinių aplinkybių paslaugos kartais prašo ir vykdymo proceso metu. Savo praktikoje turėjau atvejį, kai vaiko motina prašė užfiksuoti, kad sūnus nenori bendrauti su tėvu, todėl ji negalinti įvykdyti teismo sprendimo ir jėga priversti berniuko bendrauti su tėvu. Buvo padarytas garso bei vaizdo įrašas, kuriame užfiksuotas vaiko ir abiejų tėvų pokalbis. Faktinių aplinkybių konstatavimo protokolas buvo perduotas vykdomąją bylą vykdančiam antstoliui, kuris netaikė motinai sankcijų, tačiau problemai spręsti buvo pakviestas psichologas.

Teikiant faktinių aplinkybių konstatavimo paslaugą šeimos bylose iškyla praktinių problemų, kaip teisėtai atlikti minėtą veiksmą. Dažniausiai, konstatuojant faktines aplinkybes, tarp tėvų kyla ginčas, galima ar negalima filmuoti nepilnametį. Manau, kad kilus tokiam tėvų nesutarimui privalu vadovautis CK trečiojoje knygoje įtvirtintais principais, jog tėvams nesutariant dėl vaiko teisių (aptariamuoju atveju – dėl teisės į atvaizdą) ginčas sprendžiamas teisme. Antstolis tokiu atveju turėtų arba visai nefilmuoti nepilnamečio, arba nefilmuoti nepilnamečio veido.

Per aštuonerius metus sukaupta antstolių teikiamų teisinių paslaugų, ypač faktinių aplinkybių konstatavimo paslaugos taikymo, patirtis patvirtino jų svarbą ir reikalingumą. Pagal statistiką šios kategorijos paslaugos sudaro palyginti nedidelę dalį visų antstolių teikiamų paslau-

gų – šeimos ginčų atvejais į kiekvieną iš kontoroje dirbančių antstolių dėl faktinių aplinkybių konstatavimo kreipiamasi maždaug kartą per metus. Tačiau šeimos ginčų atvejais teikiamų paslaugų rezultatai ypač geri.

Teikdami teisines paslaugas antstoliai sėkmingai padeda šeimos bylų šalims įgyvendinti savo teises ir veiksmingai papildo teisinius veiksmus, kuriuos reglamentuoja atitinkami įstatymai.

VAIKŲ PERDAVIMO BYLOS: NUO TEORIJOS IKI PRAKTIKOS

Aleksandras Selezniovas
Lietuvos antstolių rūmų prezidiumo pirmininkas, antstolis

Įvairūs nepiniginio pobūdžio teismų sprendimai Lietuvoje sudaro mažiau kaip 3 proc. visų priverstine tvarka vykdomų sprendimų. Procesų, susijusių su nepilnamečiais vaikais, statistikos duomenimis, yra mažiau negu 0,01 proc. Tačiau šios kategorijos vykdomosios bylos kelia daugiausia diskusijų tarp skirtingų institucijų specialistų ir didžiausią atgarsį viešojoje erdvėje.

Visuomenė tradiciškai spaudžia rasti kaltą. Kaltininkų etiketės įprastai klijuojamos antstoliams už tai, kad vykdė kokius nors veiksmus arba už tai, kad jų neatliko.

Po 2011 m. rugpjūčio 17-ososios vakare įvykusio incidento Lietuvos pajūrio kurorte, Palangos atrakcionų parke (kai dingus elektrai karuselėje įkalinti vaikai beveik valandą prakabojo žemyn galvomis), Palangos miesto savivaldybės atstovai atvirai pareiškė: „Mums nerūpi kodeksai. Karuselės toliau sukasi – vadinasi, antstolė darbo neatliko.“ Nors iš tiesų antstolės vykdytas teismo sprendimas net nebuvo susijęs su incidentu.

1. Antstolio kompetencijos ribos vykdant sprendimus, susijusius su nepilnamečiais vaikais

Vykdydamas teismo sprendimą šeimos byloje, taip pat kaip ir vykdydamas bet kokį kitą sprendimą, antstolis veikia pagal *ultra vires* doktriną. Vadinasi, vykdymo proceso metu antstolis negali viršyti savo įgaliojimų.

Antstolio įgaliojimų ribos apibrėžiamos vykdomajame rašte, į kurį pagal CPK 648 straipsnio 4 dalį *pažodžiui* įrašoma su išieškojimu susijusi rezoliucinė teismo sprendimo dalis.

Jeigu teismas savo sprendime nurodo įpareigoti perduoti mažametį vaiką kitam asmeniui, tai antstolis, vykdydamas tokį sprendimą, privalo veikti neišeidamas už teismo sprendimo ribų. Šiuo atveju – informuoti

prievolės subjektą apie įpareigojimo turinį ir pareikalauti, kad įpareigojimas būtų vykdomas. Vykdydamas teismo nurodymą įpareigoti, antstolis neturi teisės imtis aktyvių vaiko perdavimo veiksmų. Taikydamas daugiau poveikio priemonių, negu įrašyta teismo sprendime, antstolis viršytų savo įgaliojimus. Pasekmė – galimai pažeisti proceso šalies interesai ir baudžiamosios atsakomybės rizika antstoliui.

Su nepilnamečiais vaikais susiję teismų įpareigojimai vykdomi pagal CPK 771 straipsnio („Sprendimų, įpareigojančių skolininką atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, įvykdymas“) [597] nuostatas ir Sprendimų vykdymo instrukcijos 25 punkto[598] nuostatas:

- ✓ atsakovui teikiamas antstolio reikalavimas vykdyti teismo nutartį;
- ✓ jeigu įpareigojimas neįvykdomas, antstolis surašo nustatytos formos aktą;
- ✓ jeigu sprendime nurodytos neįvykdymo pasekmės, aktas perduodamas vykdymo vietos apylinkės teismui, o šis priima nutartį dėl pasekmių taikymo;
- ✓ jeigu sprendime neįvykdymo pasekmės nenurodytos, aktas perduodamas sprendimą priėmusiam teismui ir šis sprendžia sprendimo vykdymo tvarkos pakeitimo klausimą;
- ✓ tais atvejais, kai atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus gali tik pats atsakovas, antstolio surašytas aktas perduodamas teismui, kuris už sprendimo nevykdymą gali taikyti pinigines sankcijas.

Jeigu teismo sprendime nurodoma perduoti vaiką kitam asmeniui, sprendimas vykdomas pagal CPK 764 straipsnio nuostatas, tačiau ir jų taikymo tvarka iki 2011 m. spalio 1 d. Lietuvoje net nebuvo apibrėžta.

Visais atvejais antstoliams privalu laikytis teisės aktuose įtvirtintų procedūrų ir nenukrypti nuo teismo sprendimo raidės. Vis dėlto viešoje erdvėje tokie antstolių veiksmai ne vieną kartą buvo tapatinami su neveiklumu, kaip atsitiko ir Palangos atrakcionų atveju. Kam apskritai

---

[597] Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 85-4126.

[598] Sprendimų vykdymo instrukcija. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 137-6495.

reikalingas toks antstolis, jeigu jis nieko negali padaryti (pats neišjungia karuselių, neperduoda vaiko ir pan.)?!

2. Ko reikia, kad antstolio veiksmai atitiktų išieškotojo lūkesčius?

Provokuojantis klausimas „Kam toks antstolis?“ išreiškia daugelio požiūrį. Todėl verta atidžiau panagrinėti šio požiūrio priežastis.

Esminės yra dvi. Pirmoji – subjektyvus teismo sprendimų supratimas. Antroji – antstolio priverstinių funkcijų suabsoliutinimas.

Kai šeimos problemos sprendžiamos kreipiantis į teismą, bylos iniciatoriai, sulaukę bet kokio palankaus sprendimo, priima jį kaip visų savo lūkesčių išsipildymą. Teismui nurodžius „įpareigoti perduoti“ vaiką arba nustačius kitą vaiko gyvenamąją vietą, paprastai tikimasi sulaukti greito realaus vaiko perkėlimo gyventi su tais asmenimis, kurie kreipėsi į teismą. Kitaip tariant, šios kategorijos bylose teismų sprendimus įprasta traktuoti plečiamai.

Kaip jau minėta, antstolis tokios išplėstos veiksmų laisvės procese neturi. O vaikų likimus sprendžiančios teismo nutartys ne visais atvejais iš tikrųjų skelbia tai, ką jose įžvelgia bylą laimėjusi šalis. Po ilgo skausmingo bylinėjimosi paprastai tikimasi, kad teismo nutartis padės įgyvendinti trokštamus lūkesčius. Tačiau jeigu proceso metu ieškovas nepareiškia prašymo teismo sprendime išsamiai nustatyti reikalavimo vykdymo tvarkos ir terminų, nepaprašo nurodyti įpareigojimo nevykdymo pasekmių, tai teismas, nagrinėdamas ieškinį pagal pareikštus reikalavimus, šių klausimų savo iniciatyva neformuluoja ir nesprendžia. Tokiais atvejais prireikia naujų teismo procesų vykdymo procedūroms detalizuoti. Tampa svarbus laiko veiksnys, kuris gali sukelti negrįžtamų pasekmių.

Antstolių praktikos padiktuotas patarimas sprendžiant vaiko likimą teisme – jau pirmajame etape pradėti ruoštis realiai vykdyti sprendimą. T. y., bendradarbiaujant su savo atstovais advokatais, kuo išsamiau, įvertinant visas tik patiems pareiškėjams žinomas šeimos gyvenimo subtilybes ir atsižvelgiant į tikėtiną priešingos šalies elgesį, tinkamai suformuluoti teismui reiškiamus prašymus. Jei norima, kad vaikas gyventų kituose namuose su kitais globėjais, vertėtų prašyti teismo nustatyti būdus ir priemones, kaip šio tikslo bus siekiama.

3. Antstolio funkcijos šeimos bylose

Logiška manyti, kad antstolių funkcijos visais atvejais yra teisinės – tai nepriklauso nuo vykdomų sprendimų turinio. Tačiau galbūt dėl to, kad su vaikų interesais susijusių sprendimų antstoliams vykdyti pateikiama santykinai nedaug, nėra aiškiai suformuotos tokių sprendimų vykdymo praktikos ir aiškių tarpinstitucinio bendradarbiavimo schemų, aiškinant antstolio funkcijas 2007–2011 m. buvo atsiradę daug painiavos.

Ir išieškotojai, ir su vaikų bylomis susijusių Lietuvos valstybės institucijų atstovai ne kartą yra teigę, kad antstolis, jeigu jau į jį kreipiamasi, pats ir turi vykdyti visas reikiamas priemones. Jei reikia – išlaužti duris, paimti mažametį vaiką iš vienų rankų ir perduoti į kitas. Antstoliui imta priskirti socialinių, psichologinių tarnybų ir net policijos įstaigų funkcijas.

Prie šios painiavos iš dalies prisidėjo ir nepakankamai išsamios buvusio teisinio reguliavimo nuostatos. Galima sakyti, kad kol neturėjome rezonansinių vaikų perdavimo bylų, į šitų normų turinį nelabai ir gilinomės. Tačiau daug nervų kainavę vaikų perdavimo procesai atkreipė dėmesį į teisinio reguliavimo spragas ir privertė jas taisyti.

Iki 2011 m. spalio 1 d. galiojusi CPK 764 straipsnio redakcija[599] vaiko perdavimą išieškotojui apibrėžė vos dviem sakiniais:

- ✓ antstolis vykdymo veiksmus atlieka dalyvaujant asmeniui, kuriam perduodamas vaikas, ir valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovui;
- ✓ vykdant šiame straipsnyje nurodytus sprendimus, turi būti užtikrinta vaiko teisių apsauga.

Suprantama, kad buvusi lakoniška CPK 764 straipsnio redakcija galėjo sudaryti įspūdį, kad vaiko perdavimo procedūrą visa apimtimi privalo atlikti būtent antstolis. Įvairių diskusijų metu Antstolių rūmų atstovams ne kartą teko įrodinėti, kad antstolio kompetencija yra teisinėmis priemonėmis užtikrinti sprendimo vykdymą priverstine tvarka – antstolis negali prisiimti jam nebūdingų socialinės ar psichologinės srities spe-

[599] Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

cialistų funkcijų, kurioms reikia visai kitokių profesinių įgūdžių ir žinių negu antstolio turimos teisinės žinios.

Naujoji CPK 764 straipsnio redakcija, įsigaliojusi 2011 m. spalio 1 dieną, jau išplėtota iki šešių dalių. Įstatymas suteikia antstoliui teisę spręsti vykdymo tvarkos klausimus ir sukonkretina procese dalyvaujančių institucijų veiksmus:

- ✓ įtvirtinama galimybė priimti antstolio patvarkymą dėl sprendimo vykdymo tvarkos pagal vaiko teisių apsaugos, policijos atstovų ir psichologo rekomendacijas;
- ✓ esant poreikiui, užtikrinamas psichologo dalyvavimas vaiko perdavimo procese;
- ✓ aiškiai apibrėžtos kompetentingų institucijų funkcijos priverstinio vaiko perdavimo metu: policijos atstovai pašalina kliūtis sprendimui įvykdyti, o valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovai vaiką paima ir perduoda išieškotojui.

Gerokai daugiau dėmesio nepilnamečių asmenų atžvilgiu vykdomiems neturtinio pobūdžio sprendimams dabar skiriama ir antstolių veiksmus detalizuojančioje Sprendimų vykdymo instrukcijoje. Prieš trejetą metų – iki 2008 m. liepos 13 d. – joje apskritai nebuvo punkto, kuriame kalbama apie šios kategorijos sprendimus. Šiuo metu Sprendimų vykdymo instrukcijos 25 punkte gana išsamiai apibrėžiami sprendimų dėl vaikų perdavimo vykdymo būdai ir antstolio atliekamų veiksmų seka.

4. Skubaus vykdymo sąlyga vaikų perdavimo bylose lieka neįgyvendinta

Pagal Europos Sąjungos teisę visi sprendimai, nuo kurių priklauso vaikų interesai, turi būti priimami ir vykdomi kaip galima greičiau. Europos Teisingumo Teismas, skubos tvarka išnagrinėjęs Lietuvos pilietės I. R. bylą ir 2008 m. liepos 11 d. sprendime aiškindamas kai kurias ES teisės nuostatas, susijusias su santuoka ir tėvų pareigomis, pažymėjo, kad tokiose bylose svarbiausia kuo greičiau priimti sprendimą, kad kuo mažiau nukentėtų vaikas. Kadangi teisiniai procesai Lietuvoje buvo smar-

kiai užsitęsę, mūsų valstybės atstovui Europos Teisingumo Teisme teko aiškintis, ar šalyje apskritai taikoma skubaus bylų nagrinėjimo tvarka.

Procesas Lietuvoje užtruko 1,5 metų. Dviejų tomų vykdomąją bylą sudaro 392 lapai. Vykdant sprendimą, priimti 36 antstolio patvarkymai (dėl vaiko perdavimo vietos ir laiko nustatymo, dėl teismo sprendimo vykdymo, dėl bylos sustabdymo ir bylos atnaujinimo, dėl mergaitės motinos paieškos skelbimo, dėl informacijos pateikimo ir t. t.). Su šiuo procesu susiję įvairių instancijų teismų sprendimai buvo naikinami ir vėl priimami. Didžioji dalis patvarkymų buvo skundžiami teismui. Dėl šių priežasčių vykdomoji byla didesnę laiko dalį buvo ne antstolio kontoroje, o teismuose.

2008 m. spalio 20 d. 14.15 val. Vokietijos Oranienburgo teismo sprendimą dėl Vokietijos pilietybę turinčios mergaitės perdavimo netikėtai įvykdė mergaitės tėvas M. R. Jis pasiėmė dukrą iš Vaiko teisių apsaugos tarnybos patalpų Klaipėdoje ir išsivežė į Vokietiją.

Kodėl neveiksmingos buvo antstolio taikytos priverstinės priemonės ir įvairių valstybės institucijų veiksmai? Juk Vokietijos teismo sprendimas šiuo atveju reikalavo konkrečių aktyvių veiksmų: su motina suderintu laiku paimti vaiką ir perduoti tėvui. Kadangi problema jau gana plačiai svarstyta viešojoje erdvėje, paminėsiu tik keletą esminių išvadų.

Didele moraline mergaitės perdavimo tėvui kliūtimi tapo Lietuvoje istoriškai įsitvirtinęs vyraujantis motinos vaidmuo šeimoje. Nors pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją valstybė *saugo ir globoja* ne tik motinystę, bet it tėvystę, vaiko teisė į ryšius su motina tradiciškai laikoma svarbesne. Šiuo atveju buvo supriešinti du valstybės ginami gėriai: iš vienos pusės – patvirtintas teismo sprendimas, kuris turi būti gerbiamas ir vykdomas, iš kitos – įstatymo ir visuomenės tradicijų ginama motinystė.

Kita didelė kliūtis buvo užsienietiška sprendimo vykdymo reikalavusio asmens kilmė. Pagal rašytas ir nerašytas taisykles valstybė pirmiausia gina ir globoja savo piliečius. Daugelis valstybės institucijų I. R. ir M. R. procese, nors ir netiesiogiai, labiau palaikė I. R. interesus. Antstolio inicijuota I. R. paieška Lietuvoje nedavė rezultatų 1,5 mėn., tačiau kai veiksmas persikėlė į Latviją, M. R. sulaikyti Rygoje užteko vienos paros.

Trečioji reikšminga kliūtis, būdinga visoms rezonansinėms vaikų perdavimo byloms, – pernelyg aktyvus politikų ir visuomenės dalyva-

vimas procese, pažeidžiantis įstatymu suteiktas antstolio nepriklausomumo garantijas. Apie tai, kad motinai pagal teismų sprendimus nebūtų užkirstas kelias bendrauti su dukra Vokietijoje, buvo linkstama pamiršti. Aplinkybė, kad moteris pati pažeidė Vokietijos įstatymus ir po dviejų savaičių atostogų negrįžo iš Lietuvos į dukros kilmės šalį – Vokietiją – buvo laikoma smulkmena. Vokietijos teismo sprendimas, grindžiamas konkrečiais ir lietuvio ausiai ne itin maloniais motyvais, viešų diskusijų dalyviams mūsų valstybėje buvo neįdomus. Su Lietuvos naryste Europos Sąjungoje susijęs reikalavimas nedelsiamai vykdyti kitų ES šalių teismų sprendimus dėl vaikų grąžinimo buvo vadinamas absurdišku, o šiam reikalavimui paklūstančios teisėsaugos institucijos – aklomis.

Žiniasklaidos priemonių eskaluota įtampa 2007 m. vasarą pasiekė tokį laipsnį, kad viename iš respublikinių dienraščių buvo išspausdinamas komentaras, suteikiantis motinai moralinę teisę gintis bet kokiomis priemonėmis, „*net ir nužudyti antstolį, jei šis jėga mėgintų atimti vaiką*“.

Ar viešas spaudimas buvo naudingas vaiko, kurį visuomenė gynė, interesams? Greičiau atvirkščiai. Buvo pažeista vaiko teisė į šeimos gyvenimo gerbimą ir sudarytos kliūtys ryšiams su vienu iš biologinių tėvų. Užtrukus sprendimo vykdymui, atsirado laiko veiksnys, kuris galėjo turėti nepataisomų pasekmių vaiko ir tėvo, su kuriuo jis ilgai negyveno, santykiams.

Analogiškas viešas spaudimas buvo susijęs ir su kitomis rezonansinėmis vaikų perdavimo bylomis, kurių taip pat negalėtume pavadinti skubiai vykstančiais procesais, pavyzdžiui, Birštono savivaldybėje gyvenančios mažametės našlaitės globos ir perdavimo procesas ar D. K. dukros likimas.

Tam tikra spartesnio proceso garantija vykdant sprendimus, susijusius su nepilnamečiais vaikais, galima laikyti nuo 2011 m. spalio 1 d. įsigaliojusius CPK 771 straipsnio pakeitimus, kai už kiekvieną teismo įpareigojimo nevykdymo dieną kaltam asmeniui gali būti skiriama iki vieno tūkstančio litų bauda išieškotojo naudai. Analogiška piniginių sankcijų sistema procesuose dėl vaiko gyvenamosios vietos pakeitimo taikoma Ispanijoje ir Norvegijoje.

5. Ar šeimos bylose visais atvejais reikia antstolio?

Vaiko globos reguliavimas teisinėmis ir juolab – priverstiniu būdu vykdomomis – procedūromis yra kraštutinis problemos sprendimo būdas. Tačiau Lietuvoje nuolat yra apie 70–80 iširusių šeimų vaikų, kurių gyvenimą su vienu iš tėvų reguliuoja teismų sprendimai, o dėl šių sprendimų vykdymo kreipiamasi į antstolius.

Konsultacijos su psichologais, taikaus ginčų sureguliavimo – mediacijos – procedūros mūsų šalyje kol kas nėra labai populiarios ir sėkmingos, tad vaikų „dalybose“ konfliktuojančios šalys dažniau kelia kategoriškus reikalavimus. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, greitesnių rezultatų šis būdas taip pat neduoda.

Antstolių nuomone, priverstinio pobūdžio priemonės rūpinantis vaiku pateisinamos tik tada, kai vaikas gyvena pavojingomis sąlygomis ir yra socialiai nesaugus; t. y. kai vaiką tikrai reikia gelbėti. Visais kitais atvejais veiksmingesnis gali būti dėl vaiko globos besirungiančių šalių dialogas ir susitarimas.

Daugelyje užsienio valstybių, pavyzdžiui, Suomijoje, Austrijoje, Vokietijoje, ginčai dėl vaiko priežiūros ir gyvenamosios vietos nustatymo teismuose pirmiausia sprendžiami taikant mediacijos procedūras, kuriomis siekiama, kad šalys rastų abipusiškai priimtiną nesutarimų pašalinimo būdą. Pagal Šveicarijos įstatymus vaiko paėmimas su trečiųjų šalių pagalba (prievarta) gali būti taikomas tik tada, kai visos kitos sprendimo vykdymo priemonės būna išnaudotos ir neveiksmingos.

Lietuvos antstolių rūmų požiūriu, privalomas geranoriško šalių bendradarbiavimo etapas su vaikų interesais susijusiuose procesuose laipsniškai turėtų būti įtvirtintas ir Lietuvos teisės aktuose.

Sprendžiant iš antstolių praktikos, didelė dalis sprendimų dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo ir bendravimo su vaiku sąlygų virsta ne vaiko interesų gynimu, o suaugusiųjų karais. Buvę sutuoktiniai tokius sprendimus pateikia vykdyti priverstine tvarka suvedinėdami tarpusavio sąskaitas. Mūsų nuomone, į šias aplinkybes taip pat būtina atsižvelgti vertinant šiuo metu teikiamus siūlymus visus teismų sprendimus dėl vaiko gyvenamosios vietos ar globos nustatymo teisės aktuose prilyginti sprendimams dėl vaiko perdavimo, kurie būtų vykdomi aktyviomis pri-

verstinėmis priemonėmis. Lietuvos antstolių rūmų nuomone, priverstinio poveikio priemonių mastą šeimos bylose reikėtų mažinti, plėtojant alternatyvius ginčų sureguliavimo mechanizmus, tarp jų – ir mediaciją.

VAIKŲ LANKYMĄ IR PRIEŽIŪRĄ APIBRĖŽIANČIŲ SPRENDIMŲ VYKDYMAS (PRAKTINĖS SPRENDIMŲ VYKDYMO PROBLEMŲ PASTABOS)

Arminas Naujokaitis
Antstolis

Valstybė turi pareigą užkrinti, kad vaikai augtų ne tik saugioje visuomenėje, bet ir saugiose šeimose, kuriose jie galėtų visavertiškai vystytis, būti tinkamai auklėjami ir ugdomi. Šiam tikslui valstybė naudojasi įvairiomis turimomis priemonėmis – teisės aktų leidybos procesais bei įstatymų ir sprendimų įgyvendinimo mechanizmais. Tai tiesiogiai susiję su valstybės patikėtas funkcijas vykdančių asmenų veikla. Tarp šių asmenų yra ir antstolis.

Viena iš antstolio priverstinai vykdomų nepiniginio pobūdžio sprendimų bylų kategorijų yra skolininko įpareigojimas leisti dalyvauti išieškotojui auklėjant vaiką, t, y. sudaromos galimybės matytis su vaiku.

1. Reglamentavimas ir vykdytini sprendimai

Vaiko teisės Lietuvoje yra ginamos ir įgyvendinamos vadovaujantis ne vien Lietuvos teisės aktais (Konstitucija, CK, CPK, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu, Švietimo įstatymu, Teisingumo ministro patvirtintos Sprendimų vykdymo instrukcijos nuostatomis), bet ir tarptautiniais teisės aktais (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija ir kt.).

Pažymėtina, jog nei buvusioje, nei naujoje CPK redakcijoje, kuri įsigaliojo nuo 2011 m. spalio 1 d., vaiko priežiūrą ir lankymą apibrėžiančių sprendimų vykdymo tvarka nėra atskirai reglamentuojama. Antstolių veiksmus detalizuojančiame akte – Sprendimo vykdymo instrukcijoje – yra tik sąlygos, jog „*antstolis, priėmęs vykdyti vykdomąjį dokumentą dėl neturtinio pobūdžio išieškojimo nepilnamečio asmens (vaiko) atžvilgiu, apie priimtą vykdyti vykdomąjį dokumentą nedelsdamas praneša valsty-*

binei vaiko teisių apsaugos institucijai. Užtikrinant vaiko teisių apsaugą bet kurios iš šalių, valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo prašymu ar nusprendus antstoliui dalyvauti vykdymo procese antstolio patvarkymu kviečiamas psichologas".

Minėti Sprendimų vykdymo instrukcijos pakeitimai atsirado tik po atgarsį visuomenėje sukėlusių vaikų perdavimo bylų ir išsamiau reglamentuoja tik vaiko perdavimo iš vieno tėvo kitam teismo sprendimu procedūrą. Įpareigojimų leisti matytis su vaiku ir taip dalyvauti jį auklėjant vykdymo tvarka paliekama CPK 771 straipsnio normų dispozicijai („Sprendimų, įpareigojančių skolininką atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, įvykdymas"). T. y. sprendimai dėl bendravimo su vaiku vykdomi pagal tas pačias įstatymo nuostatas kaip ir sprendimai, kuriais įpareigojama leisti naudotis keliais, patalpomis ir panašiai. Vis dėlto specialaus subjekto – nepilnamečio vaiko – dalyvavimas procese išskiria šios kategorijas bylas iš kitų nepiniginio pobūdžio įpareigojimų ir vykdymo tvarkos, ir strategijos pasirinkimo požiūriu. Didelę reikšmę įgauna emociniai ir psichologiniai ir šalių, ir nepilnamečio vaiko elgesio veiksniai.

Vaikų lankymą ir priežiūrą apibrėžiantys sprendimai, kuriuos tenka vykdyti antstoliams, yra dviejų rūšių: 1) teismo sprendimai ar nutartys dėl santuokos nutraukimo, kuriose yra nustatyta vaiko auklėjimo ir tėvų bendravimo su vaiku tvarka ir vienas iš tėvų nevykdo įsiteisėjusio teismo sprendimo; 2) teismo nutartys dėl laikinųjų apsaugos priemonių, kai ginčas dėl santuokos nutraukimo nėra išspręstas, tačiau civilinio proceso metu jau iškilusi būtinybė taikyti laikinąsias apsaugos priemones, nes ginčo sprendimas ir galutinis sprendimo priėmimas gali užtrukti ilgą laiką (šios nutartys vykdomos skubiai).

2. Vykdymo problematika

Su nepilnamečiais vaikais susijusių nepiniginio pobūdžio sprendimų vykdymo problemas dažniausiai sukelia teisinės interpretacijos dėl teismo sprendimo, konkretumo stygius teismo sprendime ir emociniai-psichologiniai veiksniai.

Teismai dažnai, ypač kai šalių ginčo dėl santuokos nutraukimo nėra, gana paprastai patvirtina sutartį dėl santuokos nutraukimo, perkeldami

joje nustatytus susitarimus ir įsipareigojimus į sprendimą, kuris tampa priverstinai vykdytinu dokumentu, jei viena iš šalių nesilaiko sprendime nustatytų sąlygų.

Pasitaiko, jog antstoliams pateikiamas vykdomasis dokumentas, kuriame nurodoma sąlyga: „Abu tėvai dalyvauja vaiko ugdyme lygiais pagrindais ir šalių sutarimu". Žinoma, ši formuluotė atitinka CK 3.170 straipsnyje nustatytą reglamentaciją, tačiau po teismo sprendimo iškilus skirtingoms interpretacijoms toks teismo sprendimas dėl savo neaiškumo *negali būti įvykdomas*. Dėl šios priežasties byla pasmerkiama antram civiliniam procesui, kurio metu jau konkrečiai detalizuojama, kada ir kaip turi vykti pasimatymai su vaiku. Peršasi išvada, kad sutartį dėl santuokos nutraukimo pasekmių tvirtinantis teismas vis dėlto turėtų vadovautis ir CPK 7 straipsnyje įtvirtintu proceso koncentracijos principu. Tvirtinamoje taikos sutartyje turėtų būti sąlyga, kad nevykdoma patvirtinta sutartis galėtų būti nedelsiant įvykdoma priverstinai. Taip pat siūlytina, kad teismai sutartyse reikalautų ir sąlygos, vaiko ugdymo ir pasimatymų su vaiku tvarką, konkrečiai nustatant, kada skyrium gyvenantis vienas iš tėvų turi teisę matytis su vaiku. Jeigu teismui tvirtinti pateiktose sutartyje ši tvarka nenustatyta, teismas turėtų nurodyti pašalinti trūkumus ir netvirtinti tokios sutarties. Visus klausimus nuodugniai išnagrinėjant jau teismo sprendime, nepilnametis vaikas apsaugomas nuo pernelyg ilgai užtrunkančių procesų ir nuo galimo naujo proceso, kurio metu gali iškilti poreikis vaiko nuomonę aiškintis teisme.

Kitokio pobūdžio problemų kyla tada, kai teismas patvirtina tėvų susitarimą su realiai neįvykdomomis papildomomis sąlygomis, pavyzdžiui: „Tėvas turi teisę matytis su vaiku apie tai informuojant vaiką auginantį asmenį ne vėliau kaip prieš 24 valandas." Vykdant minėtą teismo sprendimą iškilo klausimas, kaip tas perspėjimas turi būti pateiktas ir kaip pripažinti, jog teismo sprendimas nėra vykdomas. Viena šalis gali nurodyti, jog informavo, o kita – teigti negavusi jokio pranešimo ir įrodinėti, jog teismo sprendimas yra vykdomas ir todėl negali būti pradėta priverstinė vykdymo procedūra.

Kita vertus, neaiškiai suformuluotas sprendimas nesąžiningai šaliai gali tapti ir galimybe piktnaudžiauti savo procesinėmis teisėmis. Vaiką auginantis asmuo yra priverstas planuoti laiką atsižvelgdamas į vaiko po-

reikius, o kita proceso šalis, būdama nevisiškai sąžininga, gali bet kada pareikalauti pasimatyti su vaiku ir jeigu tokia galimybė nesuteikiama – prašyti taikyti CPK nustatytas sankcijas. Pagal CPK 771 straipsnio nuostatas, galiojančias nuo 2011 m. spalio 1 d., už kiekvieną uždelstą įvykdyti sprendimą dieną išieškotojo naudai gali būti skiriama iki vieno tūkstančio litų dydžio bauda.

Žinoma, minėta naujoji CPK nuostata kartu užtikrina ir realesnį teismo sprendimo įvykdymą, nes anksčiau galiojusi sankcija – iki vieno tūkstančio litų dydžio bauda už neįvykdytą sprendimą – nebuvo veiksminga. Praktikoje ši sankcija retai būdavo taikoma (teismai apsiribodavo pusės galimo dydžio ar net mažesnės baudos skyrimu), o baudos skyrimo procesas pirmosios ir antrosios instancijos teisme užtrukdavo iki pusės metų.

Antstoliams taip pat pateikiama vykdyti nepakankamai konkrečiai surašytų sprendimų, kuriuos vykdant gali būti neaiški arba skirtingai suprantama pasimatymų su vaiku tvarka. Pavyzdžiui, teismai kartais nustato, jog pasimatymai su vaiku vykdomi „kas antrą savaitgalį“, „du savaitgalius per mėnesį“ ir pan. Tokiais atvejais su vaiku gyvenantis tėvas tampa „teismo sprendimo įkaitu“, nes neaišku, kada konkrečiai turėtų vykti pasimatymai, kokiu metu, kurią valandą jie turėtų prasidėti ir kiek trukti.

Todėl, siekiant užtikrinti realų teismo sprendimo įvykdymą ir užkirsti kelią galimam piktnaudžiavimui teisėmis, siūlytina konkrečiai nustatyti ne tik abejonių nekeliančius pasimatymų laikotarpius (pvz., pirmąjį ir trečiąjį mėnesio savaitgalį), bet ir pasimatymų valandas, nurodant, nuo kurios iki kurios valandos vyksta pasimatymas.

Vykdant šio pobūdžio bylas taip pat tenka spręsti klausimą, kur vaikas turi būti perduotas pasimatymui ir kur turi vykti pats pasimatymas. Jeigu sprendime nurodyta konkreti vieta, tai į pasimatymą atvykusiam tėvui turi būti užtikrinta galimybė bendrauti su vaiku ne blogesnėmis nei vaiko gyvenamosios vietos sąlygomis, t. y. užtikrinant vaikui malonų bendravimą. Priešingu atveju pasimatymai vaikui nebus malonūs ir jis pats nebenorės matytis su vienu iš tėvų, o tai neatitiks vaiko interesų (apie vaiko interesus bendravimo vykdymo klausimu nuomonę yra išsa-

kęs ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2007 m. vasario 20 d. nutartyje civilinėje byloje 3K-3-57/2007).

Dar sunkiau vykdyti sprendimus, kuriuose nurodoma, jog pasimatymai su vaiku ir jo ugdymas trunka pusę ar tam tikrą skaičių vieno iš tėvų turimų laisvadienių ar kasmetinių atostogų dienų. Dėl veržlaus gyvenimo ir nuolat kintančių aplinkybių ir laisvadienių skaičius, ir kasmetinių atostogų trukmė gali nuolat kisti (asmuo gali netekti darbo ir prarasti atostogas arba gali būti, kad asmuo verčiasi individualia veikla, kurios metu taip pat neturi atostogų). Pasimatymų su vaiku ir ugdymo terminus tikslingiau sieti su paties vaiko turimais laisvadieniais ar atostogomis.

Kitas, ne mažiau svarbus veiksnys yra emocinis ir psichologinis. Daugeliu atvejų tėvų priešprieša perduodama ir vaikui. Dažnai vaikas, galintis išreikšti savo norus, nesutinka dalyvauti pasimatyme su kartu negyvenančiu tėvu arba iš pasimatymo su kartu negyvenančiu tėvu atsisako grįžti į namus. Antstoliui iškyla klausimas: kaip įvykdyti tokį sprendimą? Be jokios abejonės, tokiais atvejais reiktų nutraukti vykdymo veiksmus ir taikyti Sprendimų vykdymo instrukcijos 25 straipsnio nuostatas, o būtent – pasitelkti psichologą ir aptarti sprendimo vykdymo priemonių pobūdį ir tvarką su valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos specialistais. Atskirais atvejais, galbūt pripažinus netinkamą tėvų valdžios panaudojimą (kai vaikas specialiai gąsdinamas, jam įteigiama teisybės neatitinkanti informacija apie vieną iš tėvų, skatinant vaiko nenorą su juo bendrauti), iškiltų būtinybė kreiptis į teismą dėl teismo sprendimo dalies, kuria nustatytas vaiko ugdymas, peržiūrėjimo.

Ypač svarbu tinkamai formuluoti teismo sprendimą, nustatantį įpareigojimą leisti matytis su vaiku ir dalyvauti jį ugdant. Jis turėtų būti kiek įmanoma vienareikšmiškas, neleidžiantis šalims savaip interpretuoti sprendimo turinio ir vykdymo tvarkos. Būtent teismo sprendimo kokybė ir lemia tai, ar jis bus galutinis, ar sprendimą įvykdyti nebus komplikuota. Sprendimas neturėtų tapti įrankiu nesąžiningos šalies, norinčios pasinaudoti juo siekiant pakenkti kitai šaliai.

Antstolio pareiga, iškilus vykdymo problemai, ne tik imtis aktyvių veiksmų teismo sprendimo įvykdymui užtikrinti ir pažodžiui vykdyti sprendimą, tačiau ir pasinaudoti specialistų pagalba vykdymo procese, taip užtikrinant vaiko teisę į tinkamą ugdymą. Tik antstolis ir jo pakvies-

ti specialistai, iškilus sunkumams vykdant teismo sprendimą, gali užkirsti kelią manipuliacijoms vaiku, kad vaikas nebūtų naudojamas kaip priemonė kokiam nors ambicingam vieno iš tėvų tikslui pasiekti.

THE ENFORCEMENT OF JUDGEMENTS IN THE FIELD OF FAMILY MATTERS

Some aspects of French law and international law

Gérard Pluyette
Judge, Court of Cassation of France

Litigation in the field of family matters is very wide. It generally concerns disputes on personal rights following the termination of marriage or the separation of an unmarried couple. These disputes mainly arise due to the consequences of the separation of parents on their relationship with their children and/or the respective rights of ex-spouses following the termination of the marriage. These disputes are usually accompanied by litigation on economic rights, such as maintenance obligations. Separation generally gives birth to conflicting situations which are detrimental to the family's tranquillity and which are the cause of irreversible consequences on the children's life and psychology. Therefore, it is essential to assure the enforcement of Judgements in the field of family matters. Each unenforced judgement is a judicial failure which is harmful to social peace and, thus, to society. As the European Court of Human Rights stressed in the Rovse case on July 1st, 2012, for the rights to be effective, it is vital that the Judgements are fully enforced. How could we emphasize the enforcement of Judgements and prevent the cases of non performance? The enforcement of Judgements raises issues of international and national law. Therefore, the enforcement of Judgements in the field of family matters through French legislation (Part I) and French international law (Part II) should be analysed.

Part I. The enforcement of Judgements in the field of family matters in French law

The effectiveness of Judgements is vital. Yet, the bad faith of one of the parties usually results in the impossibility to enforce. In matters con-

cerning divorce or separation, failure to enforce is generally encountered with decisions concerning parental responsibility; i.e., decisions concerning right of access and custody, the legal right to keep and look after a child, for which time is an essential factor: each parent generally tries to consolidate a *de facto* situation, ignoring the court‘s orders. This kind of conflictual situations can be harmful to children‘s psychology, their health, education and tranquillity because the protection of the child‘s interests is always the judge‘s priority in separation and divorce matters . In the field of family matters, compulsory enforcement is usually very difficult and sometimes impossible. Priority must be given to a dialogue in order to reach an acceptable and accepted solution. For more than ten years French family law has been promoting a preventive approach through alternative dispute resolution. Family mediation, which will be analysed here, has been established in every French court (Section 1). Since enforcement issues are also encountered with maintenance obligations, usually because the obligor refuses to pay, another part of this lecture will be devoted to the remedies provided by the French legislation for non-payment maintenance obligations (Section 2).

Section 1. Family mediation: a preventive approach

Family matters are a chosen field for alternative dispute resolution. In fact, three out of five divorce cases are reactivated by modification claims. Generally, the reactivation of the dispute is requested by one of the parties as a revenge against the other. Therefore, it is important to establish a dialogue between the parents. They must be given a sense of responsibility and be encouraged to find a solution adapted to their personal situation and avoid the unpredictability of a judicial decision and the situation where there is a “winner” and a “loser”. Family mediation was originally initiated by family court judges of the civil tribunal of Paris. It was then promoted through the Statute of March 4th, 2002 on parental responsibility. It was developed by the Statute of May 26th, 2004 on divorce (articles 373-2-10 and 255). It is now a highly favoured path of dispute resolution. It is defined as a structured process, however named or referred to, whereby two or more parties to a dispute attempt

by themselves, on a voluntary basis, to reach an agreement on the settlement of their dispute with the assistance of a mediator. This process may be initiated by the parties or suggested or ordered by a court or prescribed by the law. However, family mediation is not always successful. If the proceedings do not result in a settlement, the judge will ascertain the failure of mediation and proceed to the judicial resolution of the dispute opposing the parents.

Cases where family mediation is encouraged

Family mediation is initiated on a voluntary basis. The court may order mediation only with the consent of the parties. The court may order the parties to meet with a mediator who will inform them on mediation proceedings. It is not a compulsory order, but ninety-percent of these informational orders result in mediation on a voluntary basis. When shall the judge emphasize on mediation? When shall he suggest mediation proceedings? It is preferable that judges promote a method adapted to the uniqueness of each case, rather than a standardized procedure. Nevertheless, several typical cases call for family mediation, while others clearly do not. Mediation should be suggested by the judge in cases of total absence of a dialogue between the parties or in presence of unequal bargaining powers. The impossibility to reach a settlement concerning custody and any disagreement which could be harmful to the child should also immediately encourage the court to lead the parties to mediation. However, in cases of child abuse, violence, drug usage and psychiatric disorders, mediation should be avoided.

Mediation proceedings

The Decree of November 12th, 2010 on mediation and judicial activity in family matters includes experimental provisions in force till December 13th, 2013 on mediation proceedings. Once the parties have reached a settlement whereby they put an end to their dispute, the judge will probate their agreement without examining its provisions. The court shall only make sure that the child‘s interests are respected and that the settlement was freely negotiated and unequivocally accepted by the par-

ties. If there is no settlement, as it was mentioned before, the judge will proceed to the judicial resolution of the dispute.

The effects of family mediation

Family mediation has fulfilled its objectives. Parents who meet during mediation proceedings are usually respectful and emphasize on dialogue and consensus. Mediation has played an important role in the pacification of disputes, which has led to a serious decrease of the number of fault divorce proceedings. Mediation increases the speed of judicial proceedings and decreases the number of appeals, thus relieving the courts from considerable work. Mediation‘s main mission has been accomplished: it reduces the number of post-judgement proceedings. It contributes to social peace and justice and to the protection of the children‘s interests. It is a genuine preventive approach dedicated to the effectiveness of the Judgements.

Section 2. Recovery of sums due under maintenance obligations

In the field of maintenance obligations, if the debtor does not perform, the creditor may have recourse to ordinary compulsory enforcement (A.) or direct payment by the obligor‘s debtors (B.). He may also request the Public Treasury‘s assistance (C.).

A. Recovery of sums due under maintenance obligations through ordinary compulsory enforcement

In order for ordinary compulsory enforcement proceedings to be initiated, the creditor must be in possession of an enforcement order ascertaining a liquidated and payable claim. Such order gives any creditor the right to have recourse to ordinary compulsory enforcement: foreclosure, seizure and sale of goods, seizure of intangible property, attachment, garnishment. The obligee in a maintenance obligation has a few additional rights: he may obtain more information on the obligor than a normal creditor (1.), he may seize more goods than a normal creditor (2.). In addition, all and any insolvency proceedings cannot interfere with the recovery of the sums under maintenance obligations (3.).

1. Investigation on the debtor

With the assistance of a bailiff, any creditor can obtain the address of institutions where the debtor‘s bank accounts are managed through the Prosecutor‘s office or the tax administration. In addition, the obligee in a maintenance obligation may obtain the list of persons subject to income tax accompanied with information on their taxable income and the amount of payable taxes.

2. Extended seizable basis

Most goods are seizable, but several exceptions prevent standard creditors from seizing a certain number of goods. These exceptions are limited in the field of maintenance obligations. Thus, salary garnishment is unlimited (although the debtor is allowed to keep a minimum equal to the amount of the “Revenue de Solidarité Active”). Tangible assets are immediately seizable without having to prove an unsuccessful attempt of attachment and garnishment. However, family benefits can be seized only for the payment of sums dedicated to the child‘s support.

3. The absence of influence of insolvency proceedings on the recovery of sums due under a maintenance obligation

In case of insolvency proceedings and bankruptcy proceedings, the court orders a stay of proceedings brought by individual creditors and/or a stay of enforceability of certain claims; the payments are prohibited and a certain number of debts may be erased. These measures are void against the obligee in a maintenance obligation. However, article 209 of the Civil Code allows the debtor to file a claim in order to reduce his obligations or obtain a discharge when he is in a situation where it is impossible for him to pay the debt. That can specifically be the case when the debtor undergoes insolvency or bankruptcy proceedings .

B. Direct payment of sums due under maintenance obligations by the obligor‘s debtors

This procedure allows the obligee to obtain, once and for all, with the help of a bailiff, the payment of the debt by the obligor‘s debtors. If

the conditions for the claim to be actionable are met (1.), direct payment may turn to be very effective (2.).

1. Conditions for direct payment proceedings to be actionable. For these proceedings to be initiated, several conditions related to the claim must be met. The claim must be unquestionable, liquidated and payable. It may consist of sums owed by a bank or an employer. The claim must be in a form of pension or annuity. The claim must have been ascertained by a judicial decision *res judicata* or by the decision which benefits of provisional enforcement. At least one pension or annuity must have remained partially or totally unpaid, unless the nonpayment is due to *force majeure*, and except if the obligor had agreed, before the judge, to allow direct payment without this condition being fulfilled. These proceedings allow the recovery of pensions due during the last six months before the date when the direct payment claim has been served.
2. Effects of the proceedings. The bailiff serves the claim of the direct payment to the obligor's debtor, and the sums available are seized. In order to mitigate the cash flow problems that could be encountered by the obligor's debtor, the law provides that the debt will be paid by instalments on a twelve month period. The notification of the claim of the direct payment results in direct allotment of the targeted sums to the obligee of the maintenance obligation (the creditor). The payable claim of the obligor is allotted to the obligee of the maintenance obligation. Therefore, the third party (the obligor's debtor) must pay directly to the obligee of the maintenance obligation. Any payment made to the obligor will not release him from his obligation to pay the obligee. Refusal to pay may result in a 3000 euro fine. Once the obligee has filed his claim for the direct payment, the targeted sums are alloted to him in priority. He is the beneficiary of a lien (security interest) preventing other creditors from seizing the allotted sums.

C. Recovery by the Public treasury

When all the proceedings mentioned before are unsuccessful, the obligee may file a claim for the recovery by the Public treasury on his behalf, in his name and account. The latter will use it's coercive means

to obtain the payment of the debt. The conditions for the recovery by the Public treasury to be actionable are similar to those of direct payment proceedings. The only difference is that the obligee must prove that ordinary compulsory enforcement proceedings proved to be unsuccessful. The obligee must file a claim before the Prosecutor of the civil tribunal which has jurisdiction over the creditor's residence. If the conditions for the claim to be valid are met, the Prosecutor will initiate the proceedings without examining the claim itself. If the conditions are not met, the prosecutor will dismiss the claim. The creditor may challenge the decision before the civil tribunal. Once the claim is accepted, the prosecutor initiates the recovery by the Public treasury of all upcoming payable pension or annuities as well as all sums that are already due at the date of the claim. Henceforth, the public accounting officer has exclusive jurisdiction for the recovery. The creditor cannot file any claim aimed at obtaining the payment of the debt. Correlatively, after the claim has been served, the debtor may only settle his debt by paying the public accounting officer in charge of the recovery.

D. The "abandonment of the family" offence

This offence consists in the voluntary non enforcement of the Judgement ordering a maintenance obligation in litigation between persons who are members of the same family, who were members of the same family or who might be members of the same family. The refusal to pay must have to last at least two months and must be voluntary. In practice, the only exonerating elements are insolvency or a legal mistake. In addition to the penalties that can be ordered by the judge, the offender may also loose his custody rights. In addition, the Statute of July 9th, 2010 on violence against women within couples and consequences on the children provides that the family court judge may order certain measures destined to protect the offended person.

Part II. The enforcement Judgements in the field of family matters at an international level:

French international family law

Globalization has not only affected economic and commercial relations, but it has influenced interpersonal relations, as well. French law has taken these changes into account (Section 1). It was influenced by international and European law (Section 2), where the prevention of International Child Abduction, in particular, has played a very important role (Section 3). Before examining these subjects, another specificity of family law must be stressed: foreign Judgements concerning status and capacity are *res judicata* in France, independently from any proceedings. They are recognized and are effective as of right, provided that they are valid. This principle was restated by a famous case of the 1st civil division of the Court of Cassation of January 10th, 1990 (Hainard). "Judgements concerning status and capacity of individuals handed down by foreign courts are immediately effective, independently from any *exequatur* proceedings, except when these judgements require compulsory material enforcement on goods, or coercion on persons" – in this case, common *exequatur* proceedings must be applied.

Section 1. Exequatur proceedings under french law

The law of recognition and enforcement of foreign decisions in France has considerably evolved into a very liberal system over the last few years. In the beginning of the 20th century, French judges would apply the method of "revision". It consisted of proceeding to full re-examination of the case on its merits. Over the years, the reasoning applied by the courts evolved into a light control of the judgement without reexamination on the merits. French judges would only verify that the court had jurisdiction according to the rules applicable in its country, that it applied the right proceedings and the right law according to the French rules of conflict of laws. Since the *Cornelissen* case (First Civil division, February 20th, 2007), the Court of Cassation has lifted the verification on the law applied by the foreign court. A foreign judicial decision is now subject to

3 conditions in order to be granted *exequatur* (recognition and enforcement): the foreign court must have jurisdiction based on its proximity with the facts of case, the decision must be in compliance with French international public policy and it must not be the result of fraud.

A. The foreign court must have jurisdiction

In the *Simitch* case, on February 6th, 2007 the Court of Cassation clarified this condition. Two subconditions must be met. First of all, the judge must be sufficiently "close" to the case (a) and the French courts must not have exclusive jurisdiction in the concerned field (b).

a) Sufficient proximity with the facts of the case. In the *Simitch* case, an Englishman had married an American citizen. After some time, the husband left to France and the wife filed a divorce case in the United Kingdom. The English Courts considered that the case fell under their jurisdiction and declared the spouses divorced. When the case was presented before a judge in *exequatur* proceedings in France, the main issue was whether the English courts had jurisdiction. If the French judge had applied the French rule on jurisdiction, the competent court would have been the court which had jurisdiction in the district where the spouses lived, or the district where the children lived, or the district where the defendant lived – in that particular order. Here, the spouses did not live together, so there was no common residence. Also, they had no children, so the competent court would normally have been the court having jurisdiction in the district where the defendant lived. The defendant lived in France, so the French court should have had jurisdiction. However, the reasoning applied by the court was slightly different. The Court of Cassation considered that the English courts had jurisdiction, since the United Kingdom was the last place of common residence and the place of residence of the claimant. Instead of automatically applying the French rule, the Court of Cassation applied an original criterion: the criterion of "sufficient proximity with the case". According to that criterion, the British Courts had jurisdiction.

b) French courts must not have exclusive jurisdiction over the matter. Articles 14 and 15 of the Civil Code, which provide that French citi-

zens have an exclusive right to bring their case before French courts, were considered as creating an exclusive jurisdiction. In other words, if the conditions of these articles were met, foreigners had to file their claim before French courts. If they brought proceedings abroad and then proceeded to the recognition and enforcement of the decision given abroad, in France *exequatur* would have been dismissed by the French courts. This exclusivity was lifted on May 22nd, 2007 by the Court of Cassation. Article 15 is a mere privilege of jurisdiction that allows French citizens to bring their case before the French courts. But this article cannot be construed as creating an exclusive jurisdiction and cannot be used to avoid the recognition and enforcement of a foreign decision.

B. Compliance with French international public policy

French international public policy is composed of two branches: procedural French international public policy (a) and French international public policy applied to the merit of the case (b).

a) Procedural French international public policy. The procedural branch of French international public policy basically consists of respecting the fundamental procedural rights of the defendant. He must be informed of the case, must be given the right to defend his case and/or – especially in cases of default judgement – to challenge the decision. The principles of the adversarial system must be fully applied.

b) International public policy applied to the merits. French international public policy is not as strict as national public policy. In international cases, the goal of the claimant is to provide legal effects to an existing legal situation, thus the courts are more liberal. The courts will refuse *exequatur* only when the judicial decision affects fundamental principles of French law, as the Court of Cassation stated on July 8th, 2010. These principles, which are an integral part of the law, consist of the basic foundations of French legal tradition. However, this liberal approach is lessened by the concept of "reasonable public policy" which is applied in cases closely linked with France. This exception was introduced in 1990 and was very well illustrated in

the "Repudiation cases" of February 17th, 2004. A French woman had married a Moroccan citizen. The husband had repudiated his wife in his country and had applied to obtain the recognition of the repudiation in France. The Court of Cassation held that since the woman was domiciled in France, the repudiation was not in compliance with public policy and French fundamental principles and especially the principle of equality between husband and wife.

c) The case must not be the result of fraud. According to the Court of Cassation, fraud can appear in two situations: either the claimant's strategy consisted in arranging his factual and legal situation in order to avoid the application of the law normally applicable to the case, or in filing the claim in a foreign court, when the courts of his country would have dismissed the claim. In family matters, and especially in divorce cases, European law offers simplified enforcement mechanisms.

Section 2. European provisions on recognition and enforcement of judgements

European law has considerably simplified the recognition and enforcement of Judgements through Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27th November, 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility (A.) and Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18th December, 2008 on jurisdiction, applicable law, the recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations (B.).

A. Regulation "Bruxelles II bis"

1. Recognition. Regulation Bruxelles II *bis* establishes a system of automatic recognition of Judgements, although it exceptionally provides grounds for non recognition. According to Article 21.1 of the Regulation, decisions handed down in a Member State shall be recognised in the other Member States without any special procedure required. In particular, no special procedure shall be required for

updating the civil-status records of a Member State on the basis of a judgment relating to divorce, legal separation or marriage annulment given in another Member State and against which no further appeal lies under the law of that Member State. However, according to Article 21.3, any interested party may apply for a decision, which the judgment recognises or not. Then, the regulation lists the ground on which non recognition will be granted. Such is the case, for example, if the adversarial system has not been applied or if the case on its merits is not in compliance with international public policy. Besides, just as in French *exequatur* proceedings, under no circumstances may a judgment be reviewed as to its substance.

2. Enforcement. Section 2, Chapter III of the Regulation contains provisions on the application for a declaration of enforceability in cases concerning parental responsibility (a) and Section 4 contains provisions on the right of access and certain judgments which require the return of the child (b). The Regulation also provides for the recognition and enforcement of authentic instruments and agreements (c).
   a) Judgements given in the field of parental responsibility. Judgements given in the field of parental responsibility must be declared enforceable by the civil tribunal having jurisdiction in the district, where the defendant or the child concerned by the decision is domiciled, or in the district, where the judgement would be enforced. The court can refuse to declare the judgement enforceable on the same grounds used for non recognition. Then, the decision of the court may be challenged by a way of appeal.
   b) Judgements given in the field of the right of access and certain judgments which require the return of the child. There are no more obstacles to the circulation of judgements given in the field of the right of access and judgements requiring the return of the child. If a judgement is enforceable in a Member State, it is immediately enforceable in all Member States.
   c) The recognition and enforcement of authentic instruments and agreements. Authentic instruments and agreements enforceable in a Member State are immediately enforceable in all Member States.

B. Regulation n°4/2009 of December 18th, 2008 on maintenance obligations

This regulation entered into force on June 18th, 2011. There is a distinction between judgements given in a state member of the Convention on the International Recovery of Child Support and Other Forms of Family Maintenance and the Protocol on the Law Applicable to Maintenance Obligations of November 23rd, 2007 (1.) and judgements given in a state that is not a member of these treaties (2.).

1. Judgements given in states that are members of the Hague protocol. When a judgement is given in a state member of the Hague protocol, recognition is automatic. *Exequatur* proceedings are unnecessary, but the claimant must file an application to the authorities. The authorities may refuse the enforcement on specific grounds of the country's legislation, provided that these grounds are not incompatible with the regulation: prescription, *res judicata*, stay of enforceability in the state, where the decision was given. The defendant who did not enter an appearance in the Member State of origin shall have the right to apply for a review of the decision before the competent court of that Member State, where he was not served with the document instituting the proceedings or an equivalent document in sufficient time and in such way to enable him to arrange for his defense; or he was prevented from contesting the maintenance claim by reason of force majeure or due to extraordinary circumstances without any fault on his part, unless he failed to challenge the decision when it was possible for him to do so.
2. Judgements given in states that are not members of the Hague protocol. These specific cases only concern Denmark and the United Kingdom. *Exequatur* proceedings are necessary, but they are simplified.

Section 3. Prevention of international child abduction

In order to prevent child abduction, the Hague convention on the civil aspect of international child abduction was elaborated on October

25th, 1980. The European Union has supported the cooperation between countries against child abduction through the Bruxelles II *bis* regulation.

A. Scope of the Hague convention and the EU regulation

The convention and the regulation apply to any child under 16 years old and of any nationality, which was domiciled in a member state right before the violation of the right of access and rights of custody and which was wrongfully removed. Wrongful removal or retention is defined as the child‘s removal or retention, where it is in breach of rights of custody acquired by Judgement, operation of law or an agreement having legal effect under the law of the Member State, where the child was a habitual resident immediately before the removal or retention; and provided that at the time of the removal or retention the rights of custody were actually exercised either jointly or alone, or would have been exercised but the removal or retention had intervened. Custody is considered to be exercised jointly when pursuant to a judgment or by operation of law one holder of parental responsibility cannot establish the child‘s place of residence without the consent of another holder of parental responsibility. The place of residence is defined by the child‘s and the parents‘ will to locate the place of residence in a specific country. The Right of access is the right to take a child to a place other than his or her habitual residence for a limited period of time. A parent cannot unilaterally change the place of residence of a child. In a case of the Court of Cassation of December 14th, 2005, a German court handed down a divorce judgement and ascertained that the parents had requested joint rights of custody. The German court held that the child would live at his mother‘s house, and granted the right of access to the father. Then, the mother decided to live in France. There, the Court of appeal of Rouen ascertained that the removal was wrongful and ordered the child‘s return in the Germany. The mother challenged the decision before the Court of Cassation and the case was dismissed: the mother did not have an exclusive right of custody, therefore, she did not have the right to unilaterally modify the child‘s place of residence. The same reasoning was applied by the Court of Cassation on July 10th, 2007. The rights of custody are rights and duties relating to the care of the person of a child, and, in particular, the right to determine

the child's place of residence. It may be granted by a judgement, an administrative decision or by agreement. The definition being the same in the convention and in the regulation, the European Court of Justice has developed an interesting case law. On October 5th, 2010, the European Court of Justice held that custody rights must be determined according to the national law, which means national internal law and international law provisions, e.g., if an Irish couple had its habitual place of residence in France, the children would have had the same nationality. In order to determine the existence of the father's rights of custody and determine whether the child's removal is wrongful or not, the court shall refer to Irish National law because Article 4 of the Hague convention of October 5th, 1961, which is a provision of French International law, provides that the applicable law is the law of the infant's nationality. However, the law designated by internal provisions must comply with the requirements of the EU Charter of Fundamental Rights, e.g., in a judgement of December 3rd, 2009, the European Court of Justice held that the German law was discriminatory since the father needed the mother's consent to obtain custody rights. In certain cases, the applicability of the convention is excluded. Such is the case if the claimant has, in fact, consented to the removal of the child. The convention does not apply if the child has reached an age allowing him to state his opinion and refuses to return to his habitual place of residence. Moreover, the convention does not apply in a case of serious risks for the child to return in the country of habitual residence, if the return would breach international public policy or if the child has been fully integrated in a new background. The concept of "serious risk" has been limited by the regulation. The return of the child cannot be refused by the court when it is established that all necessary measures for the child's protection have been initiated. However, since the parties only have a few months to file their claim, it is usually difficult to gather enough evidence to establish that fact. Additionally, the defendant must appear in court, otherwise the return cannot be refused.

B. Procedure of the child's return under the Hague convention and the EU regulation

According to Article 7 of the convention, central authorities (in France, it is the "bureau de l'entraide judiciaire en matière civile et commerciale") shall cooperate in order to assure the effectiveness of the convention. In practical terms, the claimant has one year to apply to the competent authority in his country. The authority may either accept or dismiss his claim. If it accepts the claim, it has six months to complete the proceedings. It first proceeds to the localization of the child. Once the country where the child is located is identified, the authorities in each country exchange information on the application of the convention in their respective legal systems. Provisional orders may be granted, such as an order to prohibit the child and his parent to leave the country. In order to accelerate the return procedure, administrative actions to prepare the child's return may be taken. The first phase of the procedure is amiable. If no agreement is reached, the authority informs the public prosecutor, who acts as the claimant and applies for a return order. As a result, the second phase is judicial. The court may order the return of the child. The order of the return is immediately temporarily enforceable, despite the possibility to challenge it in appeal. Stay of enforceability will be granted only in cases of a serious error or violation of the rights of the defense. Once the judgement is given, the prosecutor assures its enforcement. The regulation Brussells II *bis* adds that the courts of the habitual place of residence of the child have exclusive jurisdiction in order to avoid the usage of the child's removal as grounds for the creation of new rights. Therefore, the courts of the state where the child was moved to must decline jurisdiction. Additionally, their judgements are void against the order of the child's return.

However, there are two exceptions. The first exception relates to the fact that the child has acquired a habitual place of residence in the country where he has been moved, and the holder of the rights of custody knew or ought to have known the child's location, whereas the second exception states that the child has acquired a habitual place of residence in the member state where he has been moved, he lived there for a year after the holder of the rights of custody discovered or ought to have known

the location of the child and the child has fully integrated in his new background.

Additionally, one of the following conditions must be met:

- No application for a return order has been made one year after the holder of the right of custody has discovered or ought to have known where the child is located;
- An application has been filed, but it was retracted and no new application has been filed after one year;
- A return order has been given in the State where the child is located but the case was closed because the parties did not make any observations 3 months after the order was served.
- The court of the habitual place of residence has given an order on rights of custody, which does not imply the child‘s return.

Several cases of international child abduction have reached the Court of Cassation in France. Recently, the Hague convention has been applied in a case, where a successful international mediation has been initiated by a consulate and the General Prosecutor of the Court of appeal of Lyon.

THE ENFORCEMENT OF CHILD CONTACT ORDERS

Andrew Pote
Barrister, London & Oxford, the United Kingdom

It is one thing to obtain a contact order in relation to children, however, it is quite another to ensure that it is complied with. This research looks at the definition of a child contact order and the methods available to enforce such orders. All the law cited is that applicable in England and Wales.

1. What is a contact order?

"A contact order" means an order requiring the person with whom a child lives, or is to live, to allow the child to visit or stay with the person named in the order, or otherwise for that person and the child to have contact with each other.[600]

As a general principle, a child should not be denied the opportunity of contact with either parent unless the court is fully satisfied that it is in the interests of the child that the contact should cease. However, the implacable hostility of a mother towards contact with the father is a factor which is capable, according to the circumstances, of supplying a cogent reason for departing from the general principle.[601]

Although the vast majority of contact orders relate to a child having contact with its non-resident parent, it can be seen that the definition of a contact order is wider and can apply to other persons, e.g. to a step parent, same sex former partner of a parent, a grandparent or even a brother or a sister.

In contact disputes one of the problems has been delaying tactics by the resident parent, and in the past caution has been urged about making

[600] Section 8, Children Act 1989.

[601] Re D (a minor) (contact). 1993. 1 FCR 964. Re D (a minor) (contact: mother's hostility). 1993. 2 FLR 1, CA.

interim orders where the principle of contact is in dispute.[602] Also, there has been a reluctance to use penalties, especially committal to prison of a disobedient resident parent.[603]

However, the adoption of the European Convention on Human Rights has affected the position, and Article 6 and Article 8 have implications that have been identified by the court. In a particular case[604] which involved 43 hearings over 5 years, culminating in the father giving up his attempt to obtain contact, it was held that from a judicial perspective there were two disturbing features:

(1) The court's frequent response to problematic contact matters was, inter alia, to reduce the contact and obtain expert reports, which produced further delay and exacerbated matters;
(2) The court's failure to recognise the case as intractable until it was too late for any effective intervention.

Munby stated that from European jurisprudence a number of principles could be drawn:

(1) Article 8 protected both the parent's and the child's right to contact each other;
(2) It was essential that matters should be dealt with speedily, as relations between the parent and the child should not be determined by the passing of time;
(3) A non-custodial parent had a right to have measures taken to facilitate the contact with the child and the national authorities were obliged to take action;
(4) The right to a court guaranteed by Article 6 also protected the implementation of final binding decisions which could not remain inoperative to the detriment of one party.

These positive obligations extended in principle to the taking of coercive measures against both the recalcitrant parent and even the child.

---

[602] *Stone's Justices' Manual*. 2011, 2: para. 6.151.

[603] Re H (Contact: Enforcement). 1996. 1 FLR 531.

[604] Re D (a child) (intractable contacts dispute: publicity). 2004. EWHC 727 (Fam).

His lordship added that courts must also resist the temptation to put contact "on hold" or to direct that it is to be supervised, pending investigation of allegations by the other parent. Such allegations should be speedily resolved and the findings should determine the approach made to the case thereafter.

Even when contact orders are obtained, this may sometimes only be a step along the road of a parent actually gaining contact with his or her child. It may be necessary to make further applications to the court or for other procedures to be followed to enforce the order or secure compliance with its conditions.

The Children and Adoption Act 2006 (which came into force on 8th December, 2008) introduced new powers for the courts in relation to the enforcement of contact orders. The relevant provisions, which amended the Children Act 1989 to allow the courts to make contact activities directions or conditions and enforcement orders, were introduced by the then government following an acknowledgement that the existing system of enforcing contact orders by fines or imprisonment was far from satisfactory.[605]

The new statutory scheme for enforcement orders exists alongside the court's general contempt powers and in an appropriate case it remains open to a court to consider imposing a custodial sentence for any breach of a substantive order that may be proved in committal proceedings in the County or High Court or by complaint in the Family Proceedings Court.[606]

The primary aim of these provisions is to encourage and educate parents in order to facilitate contact rather than to penalize parents for non-compliance. Nonetheless, the enforcement order provisions provide an extra incentive for parties to comply with contact orders rather than to face sanctions which go beyond merely altering the terms of a contact order.[607]

---

[605] Department of Constitutional Affairs & Department for Education and Skills. *Parental Separation: Children's Needs and Parents' Responsibilities*. July 2004, Cm 6273.

[606] Section 63, Magistrates' Courts Act 1980.

[607] Rivers, G. Promoting and Enforcing Contact. *Law Society Gazette*. 2009.

2. Warning notices

A notice containing a warning regarding the consequences of failing to comply with the contact[608] must now be attached to a contact order or the variation of a contact order. Orders made before 8th December, 2008, which continue to be in force without being varied, can have a warning notice attached on the application of the person who is or is supposed to have contact with the child or with leave of the court the child. The usual warning notice is as follows:

"Where a contact order is in force: if you do not comply with this contact order – you may be held in contempt of court and be committed to prison or fined; and/or the Court may make an order requiring you to undertake unpaid work ("an enforcement order") and/or an order that you pay financial compensation."

3. Enforcement Orders609

When a court is satisfied beyond reasonable doubt that a person has failed to comply with a contact order and that person has failed to persuade the court on a balance of probabilities that he had a reasonable excuse for that failure, it may make an enforcement order imposing a requirement to do unpaid work of no more than 200 hours.[610]

An application for an enforcement order can be applied by the following persons:

(1) The person who is, for the purposes of the contact order, the person with whom the child concerned lives or is to live;
(2) The person whose contact with the child concerned is provided in the contact order;
(3) Any individual subject to a condition or contact activity condition imposed by the contact order;

---

[608] Section 11I, Children Act 1989.

[609] Sections 11J, 11K, 11L, 11M, Children Act 1989.

[610] Schedule A1, para. 3, Children Act 1989.

(4) The child concerned (subject to the leave of the court to make such an application being granted).

It should be noted that an enforcement order cannot be made unless a warning notice was attached to the contact order and before the failure to comply occurred when the person was given a copy of it or otherwise informed of the notice.[611]

Also, the enforcement order cannot be made against a person, in respect of any failure to comply that occurred before that person became 18 years old.[612]

If the court makes the enforcement order, it must also attach a warning notice warning of the consequences of breaching the enforcement order, namely the imposition of a further enforcement order, amending the first order to make it more onerous[613] or the use of existing contempt provisions.

4. Compensation for financial loss614

Provision also exists for the court to order a person to pay compensation, who has caused financial loss to another person without reasonable excuse as a result of their failure to comply with a contact order. A compensation order can be made only on the application of the alleged loser and although the amount is determined by the court, it cannot exceed the amount of the loss. Also, the court must take into account the welfare of the child concerned and the financial circumstances of the person in breach. Any sum due under such order becomes recoverable as a civil debt.

[611] Section 11K(1), Children Act 1989.

[612] Section 11K(2), Children Act 1989.

[613] Schedule A1, para. 9(2), Children Act 1989.

[614] Section 11O, Children Act 1989.

5. Contempt Proceedings

The new powers of enforcement added in 2008 have not affected the powers of the court to exercise its contempt powers to impose a fine or commit a person to prison for breaching a substantive contact order. Powers and procedures are governed by special rules of procedure and the powers of sentence vary. Committal proceedings in the county court can result in up to two years[615] imprisonment, but in the family proceedings court the power is limited to two months.[616]

However, it has been stated that committal to prison for breach of a contact order should be used only as a last resort in an urgent and exceptional case.[617] Caution should be used when dealing with a custodial parent under this procedure for breach of an access order; the justices should try to discover why access had been prevented and endeavour to make a variation acceptable to both parties.[618]

The approach to dealing with an alleged breach of a contact order has been recently considered by the Court of Appeal[619], where in hearing an application the following propositions apply: (1) The first task for the judge hearing an application for committal for alleged breach of a mandatory (positive) order is to precisely identify by reference to the express language of the order what it is that the order required the defendant to do; (2) The next task for the judge is to determine whether the defendant has done what he was required to do and, if he has not, whether it was within his power to do it. The questions to be considered here are: Could he do it? Was he able to do it? (3) The burden of proof lies on the applicant: it is for the applicant to establish that it was within the power of the defendant to do what the order required, not for the defendant to establish that it was not within his power to do it. (4) The standard of proof is the criminal standard, so that before finding the defendant guilty

[615] Section 14(1), Contempt of Court Act 1981.

[616] Section 63(3), Magistrates Courts Act 1980.

[617] Re M (Contact Order: Committal). 1999. 1 FLR 810.

[618] T v T (1984) Times 19 July.

[619] Re L-W (children) (contact order: committal) [2010] EWCA Civ 1253, [2011] 1 FLR 78.

of contempt, the judge must be sure that (a) the defendant has not done what he was required to do and (b) that it was within the power of the defendant to do it. (5) If the judge finds the defendant guilty, the judgment must set out plainly and clearly (a) the judge's finding of what it is that the defendant has failed to do and (b) the judge's finding that he had the ability to do it.

6. Change of residence

In some cases it may be appropriate to argue that the residence of the child should be changed, so that the child moves to live with the parent whose contact has been denied. But this is very problematic because any decision to change child's residence in a contact dispute must be fully justified applying the welfare of the child as the paramount consideration and making sure that it is not done as a form of punishment to a parent.[620]

To quote Baroness Hale of Richmond[621], "Making contact happen and, even more importantly, making contact work is one of the most difficult and contentious challenges in the whole of family law. It has recently received a great deal of public attention. Courts understandably regard the conventional methods of enforcing court orders as a last resort: fining the primary carer will only mean that she has even less to spend upon the children; sending her to prison will deprive them of their primary carer and give them a reason to resent the other parent who invited this. Nor does punishment address the real sources of the problem, which may range from a simple failure to understand what the children need, to more complex fears resulting from the parents' own relationship. […] It is also why more constructive measures are to be introduced under the Children and Adoption Act 2006. The court will be able to direct either parent to engage in activities which will help them to understand and work through the difficulties. The range of penalties for breach of court orders will include an order to engage in unpaid work, thus reducing the risk that punishing the parent will also punish the child."

---

[620] Re K (Contact: Committal Order) [2003] 1 FLR 277.

[621] Re G (Children) [2006] UK HL 43.

The author‘s experience during twenty years in the family courts shows that too often parents use their children as weapons to continue their own battle on relationship breakdown. Recent research has found that parents‘ splitting up is worse for a child’s happiness than not having money.[622] In 2009, research funded by the then Secretary of State for Education showed that children whose parents separate are twice as likely to under achieve at school, suffer mental health problems and struggle to form lasting relationships than children whose parents are getting on well.

In the author‘s view, a child has a right to have a meaningful relationship with both of his parents, subject to safety issues, and this participation while the child is growing up should be crucial to contact issues. The refusal of the resident parent to include the other parent without an exceptional cause should not be tolerated. It is to be hoped that the new powers, which are described above, will help educate and encourage parents not to obstruct contact and that the newly available sanctions will be used swiftly when required.

[622] Economic and Social Research Council. *The Understanding Society Project*.

IŠVADOS

1. Nėra abejonių, jog anksčiau ar vėliau nauji teisiniai mechanizmai turės įtakos skirtingų valstybių piliečių turtinių santykių reguliavimui Europos Sąjungoje, tačiau tarptautinės privatinės teisės unifikavimas regioniniu lygmeniu yra tik pirmasis žingsnis siekiant teisinio aiškumo. Kitas žingsnis yra susijęs su vienodos materialinės sutuoktinių turto teisės Europoje įtvirtinimu, ir šią idėją nekvestionuotinai atspindi jau esanti alternatyva – prancūzų ir vokiečių sutartimi pasirinktinio sutuoktinių turto teisinio režimo galimybė. Apskritai dvišalių susitarimų (taip pat ir trečiųjų šalių) pasekmė – tai įvairių naujų teisinių priemonių sukūrimas, siekiant skaidrumo bei aiškumo reguliuojant tarptautinių porų turtinius santykius, t. y. skatinama, kad sutuoktinių poros turėtų galimybę pasirinkti ne tik nacionalinę materialinę teisę. Manytina, kad taip tarptautinė privatinė teisė ir materialinė teisė galėtų veiksmingai „bendradarbiauti“. Toks modelis būtų pagrįstas vienodo sutuoktinių turto teisinio režimo Europoje sukūrimu.
2. Tikėtina, kad Rusijos prisijungimas prie Hagos konvencijos dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų padės sukurti nacionalinę teisinę struktūrą, skirtą užsienio elementą turintiems ginčams dėl vaikų spręsti civilizuotu būdu. Toks mechanizmas turėtų įtakos visai nacionalinei iš šeimos santykių kylančių ginčų sprendimo sistemai.
3. CK nepateikia baigtinio sąrašo teisinių pasekmių, dėl kurių turi susitarti sutuoktiniai ištuokos atveju, tačiau sistemiškai aiškinant teisės normas teigtina, kad ištuokos atveju turi būti aptarti ir turtinio, ir asmeninio neturtinio pobūdžio teisiniai padariniai: nepilnamečių vaikų ir sutuoktinių vienas kito išlaikymo, nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos nustatymo, bendravimo su jais tvarkos ir dalyvavimo juos auklėjant klausimai, turto padalijimo, naudojimosi juo tvarkos nustatymas, kreditorinių įsipareigojimų, sutuoktinių pavardės klausimai. Iš esmės pasikeitus aplinkybėms, galima pakeisti tas sutarties ir teismo sprendimo dalis, kurios susijusios su sutuoktinių

tarpusavio išlaikymu, nepilnamečių vaikų išlaikymu, nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos nustatymu, bendravimo ir dalyvavimo auklėjantnepilnamečius vaikustvarka.

4. Lakoniškai palyginę LR CK nuostatas dėl santuokos nutraukimo ir teisinių pasekmių išsprendimo bei Europos šeimos teisės komisijos (CEFL) suformuluotus principus manytume, kad kai kurie CK straipsniai tobulintini atsižvelgiant į didesnį Principų pažangumą ir galimybę tinkamiau užtikrinti sutuoktinių interesus įgyvendinant teisę į ištuoką, buvusių sutuoktinių tarpusavio išlaikymo prievolių vykdymą, taip pat veiksmingesnį teisių ir pareigų įgyvendinimą savo vaikams.
5. Neturtinė žala santuokos nutraukimo atveju turėtų būti apibūdinama kaip dėl sutuoktinio, pripažinto kaltu dėl santuokos iširimo, veiksmų, kurie pasireiškė sutuoktinio pareigų pažeidimu, nusikaltimo padarymu, žiauriu elgesiu, lojalumo pareigos pažeidimu, neištikimybe, kito sutuoktinio jaučiami dvasiniai išgyvenimai, kančios, psichinis ar net fizinis skausmas, nepatogumai, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas ir kiti nematerialaus pobūdžio neigiami jausmai.
6. Neturtinės žalos šeimos bylose atlyginimo tikslas yra kompensacinis, juo siekiama kompensuoti nukentėjusiajam padarytą neturtinę žalą, kiek įmanoma teisingiau bei adekvačiau kompensuoti jam padarytą skriaudą, sušvelninti jo kančias, neutralizuoti neigiamus išgyvenimus ir neteisėtų veiksmų pasekmes, taip pat suteikti galimybę įgyti materialius ar / ir nematerialius gėrius, t. y. nukreipti pinigines lėšas į moralinį ar materialinį pasitenkinimą, komfortą bei teigiamas emocijas galinčius atnešti dalykus. Tai lemia pati civilinės atsakomybės prigimtis.
7. Teismų praktikoje neturėtų būti įtvirtinama neturtinės žalos prezumpcija šeimos bylose. Kiekvienu atveju ieškovas turėtų įrodinėti tokios žalos atsiradimą ir dydį. Be to, teismams nereikėtų aklai vadovautis teisminiais precedentais, o kiekvienu atveju įsigilinti į asmens patirtą žalą, jo dvasinius išgyvenimus, kad nebūtų piktnaudžiaujama galimybe gauti neturtinės žalos atlyginimą ir tais atvejais,

kai tokios žalos asmuo nepatyrė, nes, kaip jau minėta, neturtinės žalos funkcija yra kompensacinė, o ne baudžiamoji.

8. Vaikų išlaikymo fondo įstatyme įtvirtinta valstybės prisiimta subsidiari pareiga teikti išlaikymą vaikams, kurie negauna išlaikymo iš tėvo (motinos) ar iš kitų asmenų, privalančių juos išlaikyti pagal įstatymą, t. y. ne tik tėvų, bet ir senelių, pilnamečių brolių, seserų (CK 3.204 str. 1 d.). Ir CK 3.204 straipsnio 3 dalyje, ir Vaikų išlaikymo fondo įstatymo 1 straipsnio 1 dalyje ir 11 straipsnyje įtvirtinta valstybės regreso teisė į išlaikymą vaikui privalėjusį teikti ir jo viso ar dalies neteikusį asmenį bei teisė reikalauti iš tokio asmens 5 proc. metinių palūkanų.
9. Siekiant užtikrinti vaiko teisę į socialinę apsaugą taip, kad valstybė, esant Vaikų išlaikymo fondo įstatyme nustatytiems pagrindams, jam suteiktų nustatyto dydžio išlaikymą, reikia, kad būtų laikomasi įstatymų nustatytos kreipimosi į Vaikų išlaikymo fondą tvarkos ir būtų tam tikrų, šiame įstatyme numatytų sąlygų visuma.
10. Teisinis reglamentavimas, siejantis teisę į Vaikų išlaikymo fondo išmokas tik su vienu vaikų išlaikymo būdu – periodinėmis kasmėnesinėmis išmokomis, turėtų būti vertinamas kaip paneigianti visų vaikų lygias teises į valstybės garantuojamą įsipareigojimą, esant Vaikų išlaikymo fondo įstatyme nustatytiems pagrindams, suteikti vaikui nustatyto dydžio išlaikymą ir turėtų būti keičiamas.
11. Išimtinis turtinės padėties kriterijaus taikymas sprendžiant, ar suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą bylose, kylančiose iš šeimos teisinių santykių, nesuderinamas su prioritetiniais vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo, vaikų auklėjimo šeimoje, motinystės visokeriopos apsaugos principais, riboja teismo pareigą būti aktyviam siekiant užtikrinti minimus principus.
12. Pagrindas suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą konkrečioje civilinėje byloje, ypač bylose, kylančiose iš šeimos teisinių santykių, turi būti ne tik atitikties teisės aktais apibrėžtam fiksuotam asmens pajamų ir turto lygiui nustatymas, bet ir „teisingumo interesai“ – asmens pajamų ir turtinės padėties, bylinėjimosi išlaidų konkrečioje byloje, bylos sudėtingumo, asmeninių suinteresuoto asmens savybių, bylos rezultatų įtakos ir reikšmingumo asmens interesams

bei kitų, galinčių lemti šios pagalbos poreikį, aplinkybių visumos įvertinimas.

13. Laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose tikslas ir paskirtis dažniausiai yra ne užtikrinti būsimo teismo sprendimo įvykdymą, o siekti užtikrinti šeimos bylos ginčo šalių tam tikrų interesų įgyvendinimą tuo laikotarpiu, kai yra nagrinėjamas ginčas, susijęs su šeimos teisiniais santykiais, iki teismo sprendimo priėmimo. CK 3.65 straipsnyje ir CPK 145 straipsnyje numatytos laikinosios apsaugos priemonės gali būti taikomos nagrinėjant visas šeimos bylas. Minėtuose įstatymuose nėra nustatytas baigtinis laikinųjų apsaugos priemonių sąrašas šeimos bylose, nes jomis ginamų vertybių apsauga gali reikalauti taikyti ir išskirtines, įstatyme aiškiai nenurodytas, priemones. Laikinųjų apsaugos priemonių šeimos bylose ypatumai siejami su teismo pareiga apginti viešąjį interesą, o jos nebūtinai turi atitikti byloje pareikštą materialaus teisinio pobūdžio reikalavimą.
14. Siekti, kad ginčo šalys susitaikytų šeimos bylose, ypač svarbu, nes dažnai konflikto priežastis yra ta, jog šalys skirtingai supranta šeimos funkcijas, asmeninio gyvenimo aplinkybes. Tai išspręsti teismo sprendimu tik pagal teisės normos dažnai yra labai sunku. Teismui svarbiausia suprasti, kad taikinimo metu jis turi būti ne tik pasyvus šalių dialogų klausytojas, bet ir aktyvus taikinimo dalyvis. Norint, kad teisėjai suprastų ir sugebėtų šeimos teisinių santykių bylose būti ne tik bylas nagrinėjančiais asmenimis, bet ir tarsi konflikto vadybininkais, reikia daug dėmesio skirti mokymams.
15. Teisminė mediacija turėtų būti laikoma tik papildoma priemone, suteikiančia daugiau galimybių šalims ginče pasiekti taikų susitarimą. Jokiu būdu ši procedūra negali visiškai pakeisti taikinimo teismo posėdyje.
16. Šeimos teisinių santykių teisinio reguliavimo principai lemia ir bylų, kylančių iš šių teisinių santykių nagrinėjimo bei teismo sprendimų, susijusių su šeimos teisiniais santykiais, vykdymo ypatumus. Šiuos ypatumus lemia ir šeimos teisinių santykių specifika bei šeimos teisės normų ginamos vertybės.
17. Vykdant teismo sprendimus šeimos teisinių santykių bylose LR CPK įtvirtintos bendrųjų priverstinio vykdymo taisyklių išimtys. Šių tai-

syklių tikslas – apsaugoti socialiai pažeidžiamų asmenų interesus (pvz., išieškojimo iš fizinių asmenų turto ribojimai (CPK 663 str. 3 d, 4 d., 668 str.), išskaitų iš darbo užmokesčio darymo tvarka (CPK 736 str.), išlaikymo išieškojimo tvarka (CPK 742 str.), reikalavimų eiliškumas (CPK 754 str. 2 d.) ir kt.).

18. Tinkamai formuluoti teismo sprendimą, nustatantį įpareigojimo leisti matytis su vaiku ir dalyvauti jį ugdant, yra ypač svarbu. Jis turėtų būti kiek įmanoma vienareikšmiškas, neleidžiantis šalims savaip interpretuoti sprendimo turinio ir vykdymo tvarkos. Būtent teismo sprendimo kokybė ir lemia, ar jis bus galutinis, ar jį įvykdyti nebus sunku. Sprendimas neturėtų tapti nesąžiningos šalies, norinčios pasinaudoti juo siekiant pakenkti kitai šaliai, įrankiu.
19. Antstolio pareiga, iškilus vykdymo problemai, – ne tik imtis aktyvių veiksmų teismo sprendimo įvykdymui užtikrinti ir pažodžiui vykdyti sprendimą, tačiau ir pasinaudoti specialistų pagalba vykdymo procese, taip užtikrinant vaiko teisę į tinkamą ugdymą. Tik antstolis ir jo pakviesti specialistai, iškilus sunkumams vykdant teismo sprendimą, gali užkirsti kelią manipuliacijoms vaiku, kad vaikas nebūtų naudojamas kaip priemonė kokiam nors ambicingam vieno iš tėvų tikslui pasiekti.

LITERATŪROS SĄRAŠAS[623]

1. Altman, S. A. Theory of Child Support. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2003, 17 (2).
2. Amato, P. R. *The Impact of Family Formation Change on the Cognitive, Social, and Emotional Well-Being of the Next Generation*, 15 Future of Children 75-96, 2005.
3. Amato, P. R.; Booth, A. *A Generation at Risk: Growing Up in an Era of Family Upheaval*. Harv. Univ. Press, 1997.
4. Amato, P. R.; Cheadle, J. *The Long Reach of Divorce: Divorce and Child Well-Being Across Three Generations*. 67 J. Marriage & Fam. 191, 2005.
5. Amato, P. R.; Gilbreth, J. G. *Nonresident Fathers and Children's Well-being: A Meta–analysis*. 61 J. Marriage & Fam. 557, 1999.
6. Andersson, G. *Childrens Experience of Family Disruption and Family Formation: Evidence from 16 FFS Countries*. 7 Demographic Research 343, 2002.
7. Antokolskaja, M. *Convergence and Divergence of Family Law in Europe*. Antwerp-Oxford-Portland: Intersentia, 2007.
8. Antokolskaja, M. *Harmonisation of Family Law in Europe: a Historical Perspective*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2006.
9. *Antstoliai Lietuvoje. Profesijos atgimimas*. Vilnius, 2008.
10. Arbuthnot, J. *et al. Patterns of Relitigation Following Divorce Education*. 35 Fam. & Concil. Cts. Rev. 269, 1997.
11. *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2008 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2009.
12. *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2009 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2010.

[623] Sudarė prof. dr. E. Tamošiūnienė, doc. dr. I. Kudinavičiūtė-Michailovienė.

13. *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2010 metais.* Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2011.

14. Balčiūnas, G.; Dobilas, I. Laikinosios apsaugos priemonės – turto administravimo taikymo tikslai ir ribos. Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai. *Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija. 2006 m. rugpjūčio 14–15 d*. Vilnius, p. 24–29.

15. *Basis for Paternal Investment,* 65 J. Marriage & Fam. 213, 2003.

16. Bauserman, R. *Child Adjustment in Joint-Custody versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review*, 16 J. Fam. Psychol. 91, 2002.

17. Beck, A. N. *et al. Relationship Transitions and Maternal Parenting.* 72 J. Marriage & Fam. 219, 2010.

18. Berger, V. *Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija*. Vilnius: Pradai, 1997.

19. Boele-Woelki, K. *and others. Principles of European Family Law regarding Parental Responsibilities.* Intersentia, 2007.

20. Boele-Woelki, K. and; Sverdrup, T. *European Challenges in Contemporary Family Law.* Intersentia, 2008.

21. Boele-Woelki, K. *Debates in family law around the Globe at the Dawn of the 21st Century.* Intersentia, 2009.

22. Boele-Woelki, K. *Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe*. Intersentia, 2003.

23. Boele-Woelki, K. *The Principles of European Family Law: its Aims and Prospects* .<http://www.utrechtlawreview.org/publish/articles/000012/article.pdf>.

24. Boele-Woelki, K. The Road Towards a European Family Law. *Electronic Journal of Comparative Law.* 2004.

25. Boele-Woelki, K.; Pintens, W.; Ferrand, F. *and oth. Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses.* Antwerp-Oxford: Intersentia, 2004.

26. Breen, C. *The United Nations Convention on the Rights of the Child: Is a Rights Based Approach Right for the Child?* <http://www.nottingham.ac.uk/law/hrlc/hrnews/oct96/child.htm.author>.

27. Brown, S. L. *Family Structure and Child Well-Being: The Significance of Parental Cohabitation*. 66 J. Marriage & Fam. 351, 2004.

28. Brown, S. L. *Moving from Cohabitation to Marriage: Effects on Relationship Quality.*, 33 J. Social Science Research 1, 2004.

29. Buckley, M. The Legal Aid Crisis: Time for action. *A background paper prepared by Melina Buckley for the Canadian Bar* Association, June 2000. Canada, 2000.

30. Bumpass, L.; Lu, H-H. *Trends in Cohabitation and Implications for Children's Family Contexts in the United States*. 54 Population Studies 29 (2000).

31. Cappelletti, M.; Garth, B. Access to Justice: the Worldwide Movement to Make Rights Effective. Vol. I. *A World Survey*. Ed. by M. Cappelletti, B. Garth. Alphen aan den Rijn, Sijthoff, 1978.

32. Carlson, M. *et al. Unmarried But Not Absent: Fathers' Involvement with Children after a Nonmarital Birth*. CRCW working paper 2005-07.

33. Case C-195/08 PPU: Judgment of the Court (Third Chamber) of 11 July 2008. [2008]. OJ, C 223.

34. Case of *Airey v. Ireland*.No. 6289/73, Judgement of 9 October 1979, ECHR A32.

35. Case of *Artico v.* Italy. No. 6694/74, Judgement of 13 May 1980, ECHR A37.

36. Case of *Ashingdane v. The United Kingdom*. No. 8225/78, Judgement of 28 May 1985, ECHR A93.

37. Case of *Golder v. The United Kingdom*. No. 4451/70, Judgement of 21 February 1975, EHR A18.

38. Case of *Kreuz v. Poland*. No. 28249/95, Judgement of 19 June 2001, ECHR 2001-VI.

39. Case of *McVicar v. The United Kingdom*. No. 46311/99, Judgement of 7 May 2002, ECHR 2002-III.

40. Case of *Mehmet and Suna Yigit v. Turkey*. No. 52658/99, Judgement of 17 July 2007.

41. Case of *Stankov v. Bulgaria*. No. 68490/01, Judgement of 12 July 2007.

42. Case of *Tolstoy-Miloslavsky v. The United Kingdom*. No. 18139/91, Judgement of 13 July 1995, ECHR A316-B.

43. Casper, L. M.; Bianchi, S. M. Continuity and Change in the American Family. Sage Pubs, 2002.

44. Čekanauskaitė, A.; Gefenas, E. Informuoto asmens sutikimas: ką turėtų žinoti ir ką iš tiesų žino biomedicininių tyrimų dalyviai? *Visuomenės sveikata*. 2010, 4 (51).

45. Charter of fundamental Rights of European Union (2000/C364/01). *Official Journal of European Communities* [interaktyvus]. 2000-12-18 [žiūrėta 2012-05-24]. <http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf>.

46. Cherlin, A. J. *The Marriage-Go-RoundRound*. Knopf, 2009.

47. Cirtautienė, S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius, 2008.

48. Cirtautienė, S. Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo, kaip civilinių teisių gynimo būdo, koncepcija. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.

49. Civilinės metrikacijos taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gegužės 19 d. įsakymu Nr. 1R-160. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 65-2415; 2008, Nr. 88-3541; 2011, Nr. 35-1676.

50. Clarck, H.; Glowinsky, J. C. *Domestic Relations. Cases and Problems*. West publishing, CO, 1998.

51. Committee of the Rights of the Child, General Comment No. 8, 2006. The Right of the Child to Protection from Corporal Punushment and Other Cruel or Degrading Forms of Punishment (arts. 19, 28 para 2 and 37 inter alia).

52. Committee of the Rights of the Child, General Comment No.1, 2001. Article 29 (1): The Aims of Education. CRC/ GC/2001/1, 2001.

53. Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 12 (2009) on the Right of the Child to be Heard, CRC/C/GC/12, 2009.

54. Cooper, C. *et al. Partner Instability, School Readiness, and Gender Disparities*. Working Paper 2008-08-FF, Center for Research on Child Wellbeing, 2010.

55. Council Regulation (EC) No. 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No. 1347/2000. [2003]. OJ, L 338.

56. Council ReguLation (EC) No. 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. [2001]. OJ, L 307.

57. Craigie, T. A. *et al. Family Structure, Family Stability and Early Child Wellbeing*. Working Paper 2010-14-FF. Center for Research on Child Wellbeing, 2010.

58. Cvelich, M. Vedybų sutarties vieta sutarčių sistemoje. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).

59. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2000.

60. Dallam, S. J. T*he Long-Term Medical Consequences of Childhood Trauma, in* Kris Franey *et al*., eds, The Cost of Child Maltreatment: Who Pays? We All Do (2001). <http://www.leadershipcouncil.org/1/res/dallam/4.html>.

61. Damages for Non-Pecuniary Loss in a Comparative Perspective. Edited by W.V.H. Rogers. *European Center on Tort and Insurance Law*. Vienna; New York: Springer, 2001.

62. Dannemann, G. *Schadensersatz bei Verletzung der Europäischen Menschenrechtskonvention: eine rechtsvergleichende Untersuchung zur Haftung nach Art. 50 EMRK*. Köln; Berlin; München: Heymann, 1994.

63. De Witt Gregory, J.; Swisher, P. N.; Wolf, Sh. L. *Understanding Family Law*, 2001.

64. DeHart, G. F. The Relationship between the 1980 Child Abduction Convention and the 1996 Protection Convention. N. Y. U. *Journal International Law and Politics*. 2000–2001, 33.

65. *Demografijos metraštis 2010*. Vilnius: Lietuvos sStatistikos departamentas, 2011.

66. *Demographic Statistics: Nuptiality* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-01]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

67. Diener, E. *et al*. *Similarity of the Relations Between Marital Status and Subjective Well-Being Across Cultures*. 31 J. Cross-Cultural Psychology 419, 2000; Doi, T. On the Concept of amae. *Infant Mental Health Journal*. 1992, 13.

68. Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*.Vvadovėlis. II tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.

69. *Effects*. 65 J. Marriage & Fam. 923, 2003.

70. European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Austria. *European Commission* [interaktyvus]. 2007-10-23 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_aus_en.htm>.

71. European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Czech Republic. *European Commission* [interaktyvus]. 2006-11-06 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_cze_en.htm>.

72. European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Cyprus. *European Commission* [interaktyvus]. 2006-05-24 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_cyp_en.htm>.

73. European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Greece. *European Commission* [interaktyvus]. 2005-03-23 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_gre_en.htm>.

74. European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Malta. *European Commission* [interaktyvus]. 2005-06-24 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_mlt_en.htm>.

75. European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Poland. *European Commission* [interaktyvus]. 2005-04-07 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_pol_en.htm>.

76. European judicial systems: edition 2008 (data 2006): efficiency and quality of justice. *European Commission for the Efficiency of Justice.Council of Europe*. Strasbourg, Council of Europe Pub., 2008.

77. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 2000-11-10, Nr. 96-3016.

78. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas, priimtas 1998 m. rugsėjo 23 d. byloje *A. v. JK*.

79. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas, priimtas 2004 m. kovo 9 d. byloje *Glass v. JK*.

80. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas, priimtas 2007 m. lapkričio 13 d. byloje *D. H. v. Čekijos Respublika*.

81. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas, priimtas 2008 m. birželio 5 d. byloje *Sampanis v. Graikija*.

82. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas, priimtas 2010 m. kovo 16 d. byloje *Oršuš v. Kroatija*.

83. Evas, T. Legal Aid Developments: Country Up-date on Estonia. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24-25 February 2005, Budapest.

84. Fackrell, T. A. *et al. How Effective Are Court-Affiliated Divorcing Parents' Education Programs? A Meta-analytic Study*. 49 Fam. Court Rev. 107, 2011.

85. *Family Law of Estonia*. <http://archive.equel-jus.eu/193>.

86. Felitti, V. J. *et al. Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study.*, 14 Am. J. Preventive Med. 245,1998.

87. Flood, J.; Whyte, A. *Report on costs of legal aid in other countries*. University of Westminster. December 2004.

88. Gay, R. F.; Palumbo, G. J. The *Child Support Guideline Problem*.//<www.adrr.com.law1/csp11.htmp>.

89. Geelhoed, R. J. *et al. Status of Court-Connected Programs for Children Whose Parents Are Separating or Divorcing.* 39 Fam. Court Rev. 393, 2001.

90. Golann, D. *Is legal mediation a process of repair- or seperation? An empirical study, and its implications*. Harvard negotiations law review, 2002.

91. Government Decree on Legal Aid 388/2002. *Ministry of Justice* [interaktyvus]. Finland, 2002 [žiūrėta 2010-02-03]. <http://www.finlex.fi/pdf/saadkaan/E0020388.PDF>.

92. *Government of Australia, Family Relationships Online*. <http://www.familyrelationships.gov.au/Pages/default.aspx>.

93. Grinevičiūtė, K. Fizinės bausmės vaikams: baudžiamasis teisinis vertinimas. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (2).

94. Grinevičiūtė, K. Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. *Jurisprudencija*. 2007, 8 (98): 81–88.

95. Hagos 1973 m. spalio 2 d. konvencija dėl išlaikymo prievolėms taikytinos teisės. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 38-1291.

96. Hagos 1973 m. spalio 2 d. konvencija dėl sprendimų, susijusių su išlaikymo pareigomis, pripažinimo ir vykdymo. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51-1934.

97. Hagos 2007 m. lapkričio 23 d. konvencija dėl tarptautinio vaikų ir kitokių šeimos išlaikymo išmokų išieškojimo. <http://eur-lex.europa.eu/>.

98. Hahlweg, K. *et al. Prevention of Marital Distress: Results of a German Prospective Longitudinal Study.* 12 J. Fam. Psychology 543, 1998.

99. Hansagi, H. *et al. Parental Divorce: Psychosocial Well-Being, Mental Health and Mortality During Youth and Young Adulthood: A Longitudinal Study of Swedish Conscripts*.,10 Eur. J. Public Health 335, 2000.

100. Hawkins, A. J. *et al. Does Marriage and Relationship Education Work? A Metaanalytic Study*, 76 J. Consulting & Clinical Psychology 723, 2008.

101. Hawkins, A. J.; Ooms T. *What Works in Marriage and Relationship Eduation? A Review of Lessons Learned with a Focus on Low-Income Couples* (U.S. Administration for Children & Families. <http://www.acf.hhs.gov/healthymarriage/pdf/whatworks_edae.pdf>.

102. Heim, Ch. *et al. Pituitary-Adrenal and Autonomic Responses to Stress in Women after Sexual and Physical Abuse in Childhood*., 284 JAMA 2321, 2000.

103. Heimdal, K. R.; Houseknecht, Sh. K. *Cohabiting and Married Couples' Income Organization: Approaches in Sweden and the United States*. 65 J. Marriage & Fam. 525, 2003.

104. Henckel, W. *Die mündliche Verhandlung im Zivilprozess aus kommunikationspsychologischer Sicht, Zeitschrift für Zivilprozess*. Band 110, 1997.

105. Herring, J. *Family law*. Oxford, 2001.

106. Hess, B. *Mediation und weitere Verfahren konsensualer Streitbeilegung – Regelungsbedarf im Verfahrens- und Berufsrecht? Gutachten F zum 67.* Deutschen Juristentag. München, 2008.

107. Heuveline, P. *et al. Shifting Childrearing to Single Mothers: Results from 17 Western Countries*. 29 Population & Development Rev. 47, 2003.

108. Hofferth, S. L.; Anderson, K. G. *Are All Dads Equal? Biology Versus Marriage as a Basis for Paternal InvestmentBasis for Paternal Investment*.

109. Informacija apie Lietuvos Respublikos teismų darbą 2006-2010 m. *Nacionalinė teismų administracija* [interaktyvus]. Veiklos ataskaitos [žiūrėta 2012-05-25]. <http://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-savivalda-veiklos-ataskaitos/>.

110. Januškienė, J.; M. Šimonis, M. Vaiko teisės Lietuvos Respublikos teisės sistemoje. *Teisės problemos*. 2001, 4: 63–84.

111. Johnsen, J. T. Studies of Legal Needs and Legal Aid in a Market context. *International Legal Aid Conference of 16-19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada 1999.

112. Johnston, J. R. *High Conflict Divorce*. In 4 Future of Children 165. Spring, 1994.

113. Jonaitis, M. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naująjį Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą. *Jurisprudencija*. 2003, 42 (34).

114. Jonsson, J. O.; Gahler, M. *Family Dissolution, Family Reconstitution, and Children's Educational Careers: Recent Evidence for Sweden*. 34 Demography 277, 1997.

115. Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995-07-21, Nr. 60-1501.

116. Kairienė, B.; Žiemienė, R. Vaiko teisių įgyvendinimo ypatumai šeimoje. *Socialinis darbas*. 2007, 6 (2).

117. Kaspiew, R. *et al*. Evaluation of the 2006 Family Law Reforms. Australian Institute of Family Studies, 2009.

118. Katzenmeier, C. *Zivilprozeß und außergerichtliche Streitbeilegung*. Zeitschrift für Zivilprozess, Band 115, 2002.

119. Kauno apygardos teismo 2010 m. gruodžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-2145-601/2010.

120. Kauno apygardos teismo 2010 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1612-460/2010.

121. Kauno apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-225-485/2012.

122. Kauno m. apylinkės teismo 2005 m. vasario 2 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-815-587/2005.

123. Kazemi, S. N. Cross-Culture mediation: a critical view of the Dynamics of culture in family disputes. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2000.

124. Kelly, J. B. *Children's Adjustment in Conflicted Marriage and Divorce: A Decade of Research*. 39 J. Am. Academy Child & Adolescent Psychiatry 963, 2000.

125. Khazova, O. International Child Abduction: Legal Issues. *Zakon*. 2010, 1: 65–70 (in Russian).

126. Kiecolt-Glaser, J. K.; Newton, T. L. *Marriage and Health: His and Hers.* 127 Psychological Bulletin 472, 2001.

127. Kiernan., K. European Perspectives on Union Formation. InLinda J. Waite *et al.* (eds.). *The Ties That Bind: Perspectives on Marriage and Cohabitation 40.* Aldine, 2000.

128. Kilian, M. Legal Aid and Access to Justice in Germany. *International Legal Aid Conference of 13-16th of July 2001.* International Legal Aid Group, Melbourne, Australia, 2001.

129. Kilkelly, U. Annual Review of International Family Law 2006. *The International Survey of Family Law.* 2008. Edition B. Atkin and F. Banda (eds.). Jordan Publishing, 2008, p. 1–20.

130. Kilkelly, U. *The Child and the European Convention on Human rights.* Hampshire: Ashgate Publishers, 1999.

131. Koel, E. *et al. Patterns of Relitigation in the Postdivorce Family.* 56 J. Marriage & Fam. 265,1994.

132. Konsultacinės Europos Teisėjų Tarybos (CCJE) nuomonė Nr. 6 (2004) „Dėl teisingo teismo proceso per įmanomai trumpiausią laiką ir teisėjo vaidmens teismo procese, atsižvelgiant į alternatyvius ginčų sprendimo būdus“. Europos Taryba, 2004, p. 21–22.

133. Konvencija Dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. *Valstybės žinios.* 1995, Nr. 76-1764.

134. Krappmann, L. The Weight of the Child's View. *International Journal of Children's Rights.* 2010, 18.

135. Krause, H. D. *et al. Family Law: Cases, Comments, and Questions 699.* 5th ed. 2003.

136. Krause, H. D.; Elrod, L. D., Garrison M. *et al. Family law Cases, commens and questions.* St. Paul, 2003.

137. Krause, H. D.; Meyer, D. D. What family for the 21st Century? *50 American Journal of Comparative Law.* 101, 120, 2002.

138. Kropholler, J. *Europäisches Zivilprozessrecht.* Frankfurt am Main: Verlag Recht und Wissenschaft GmbH, 2005.

139. Kudinavičiūtė, I. Civilinio kodekso normų, susijusių su šeimos narių teisių apsauga, įgyvendinimo problemos. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).

140. Kudinavičiūtė-Michailovienė, I. Ištuokos reglamentavimas: nuostatos, integraciniai procesai ir principai. *Jurisprudencija*. 2007, 3 (93).

141. Kudinavičiūtė-Michailovienė, I. Legal Regulation of Divorce in the Civil Code of the Republic of Lithuania as Compared to the *CEFL* Principles. *Juxtaposing Legal Systems and the Principles of European Family Law on Divorce and Maintenance*. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2007.

142. Kudinavičiūtė-Michailovienė, I. Pecularities of legal regulation of marriage contracts. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (1).

143. Kudinavičiūtė-Michailovienė, I. Šeimos narių teisės į gyvenamąją patalpą įgyvendinimas ir gynimas. *Socialinių mokslų studijos*: mokslo darbai. Mykolo Romerio universitetas, 2009, 3 (3).

144. Kudinavičiūtė-Michailovienė, I.; Vėgelienė, J. Child maintenance: several topical theoretical and practical aspects. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (1).

145. Kudinavičiūtė-Michailovienėe, I. *Santuokos sąlygos ir jų vykdymas*. Vilnius: Justitia, 2007.

146. Kutkauskienė, J. Paciento teisių ir pareigų teisinio reglamentavimo problematika ir raidos tendencijos. *Jurisprudencija*. 2008, 12 (114).

147. Lamb, K. A. *et al. Union Formation and Depression: Selection and Relationship*

148. Laurinavičius, A.; Žukauskienė, R. Pakartotinio smurto prieš sutuoktinę / partnerę rizikos įvertinimo galimybės taikant B-SAFER metodiką. *Socialinis darbas*. 2009, 8 (1).

149. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.

150. Legal Aid Act of the Republic of Slovenia 31 May 2001, No. 740-01/00-8/1. In Public Interest Law Initiative. *Access to Justice in Central and Eastern Europe*, *2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003.

151. Lietuvos advokatų tarybos 2004 m. kovo 26 d. nutarimu ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. balandžio 2 d. įsakymu Nr. R-85 patvirtintos „Rekomendacijos dėl civilinėse bylose priteistino užmokesčio už advokato ar advokato padėjėjo teikiamą teisinę pagalbą (paslaugas) maksimalaus dydžio“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 54-1845.

152. Lietuvos apeliacinio teismo 2003 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-434/2003.

153. Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-481-2006.

154. Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-481-2006.

155. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-510/2007.

156. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-335/2009.

157. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-430/2001.

158. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-595/2002.

159. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr.3K-3-1008/2001.

160. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-745/2001.

161. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-650/2002.

162. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1006/2002.

163. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gegužės 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-676/2002.

164. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. liepos 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1040/2002.

165. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1002/2002.

166. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1027/2002.

167. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1251/2002.

168. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-253/2002.

169. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-500/2003.

170. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-499/2003.

171. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-369/2003.

172. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1090/2003.

173. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-872/2003.

174. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-874/2003.

175. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-259/2004.;

176. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gegužės 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-331/2004.

177. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-460/2004.

178. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-475/2004.

179. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-580/2004.

180. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-580/2004.

181. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2005.

182. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-242/2005.

183. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-351/2005.

184. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-563/2005.

185. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2005

186. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-176/2005.

187. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-575/2005.

188. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 21 d. nutartis civilinėje Nr. 3K-3-588/2005.

189. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-620/2005.

190. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-389/2005.

191. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-27/2005.

192. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-30/2005.

193. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-492/2005.

194. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 26 d. nutartis civilinėje Nr. 3K-3-509/2005.

195. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 23d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-111/2005.

196. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-107/2005.

197. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-305/2006.

198. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 13 d. nutartis civilinėje byloje bylos Nr. 3K-7-332/2006.

199. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-401/2006.

200. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-419/2006.

201. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 22d. nutartis civilinėje byloje Nr.3K-3-354/2006.

202. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-307/2006.

203. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 24d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-307/2006.

204. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 29d. nutartis civilinėje byloje Nr.3K-3-357/2006.

205. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-653/2006.

206. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-236/2006.

207. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-469/2006.

208. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-474/2006.

209. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-15/2006.

210. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-530/2006.

211. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-551/2006.

212. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 1 d.nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-79/2006.

213. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 2d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2007.

214. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-555/2007.

215. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-95/2007.

216. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-104/2007.

217. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2007.

218. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-96/2007.

219. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-96/2007.

220. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-481/2007.

221. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. rugsėjo 12 d. nutartis civilinėje byloje. 3K-3-189/2007.

222. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr.3K-7-130/2007.

223. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-450/2007.

224. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje bylojeNr. 3K-3-57/2007.

225. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 7d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-6/2007.

226. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-248/2008.

227. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 8d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-235/2008.

228. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2008.

229. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-305/2008.

230. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-576/2008.

231. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-606/2008.

232. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-145/2008.

233. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-384/2008.

234. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-403/2008.

235. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-415/2008.

236. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-426/2008.

237. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2008.

238. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-25/2008.

239. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-92/2008.

240. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-91/2008.

241. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-128/2008.

242. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-84/2009.

243. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-314/2009.

244. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-204/2009.

245. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-192/2009.

246. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/2009.

247. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-495/2009.

248. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-332/2009.

249. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-424/2009.

250. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2009.

251. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-173/2010.

252. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2010.

253. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-278/2010.

254. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-278/2010.

255. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2010.

256. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 15 d. Bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga AC-34-2. *Teismų praktika*. 34.

257. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-114/2010

258. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-482/2010.

259. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. sausio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/2010.

260. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-23/2010.

261. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-24/2010.

262. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-41/2010.

263. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-37/2010.

264. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-71/2010.

265. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-216/2011.

266. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 29 d. nutartiscivilinėje byloje Nr. 3K-3-195/2011.

267. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-141/2011.

268. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-317/2011.

269. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. sausio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-11/2011.

270. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. sausio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2011.

271. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-410/2011.

272. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-50/2011.

273. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 7 d. nutartiscivilinėje byloje Nr. 3K-3-400/2012.

274. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-37/2013.

275. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-46/2013.

276. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinės sesijos 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

277. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium, apžvalga“. *Teismų praktika*. 2002, 17.

278. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas Nr. 1 „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 7^1 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. *Teismų praktika*. 1998, 9: 58.

279. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-508/2008

280. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo2008 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-383/2008.

281. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo2009 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-222/2009.

282. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo2011 m. gegužės 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-233/2011.

283. Lietuvos Aukščiausiojo Teismos Senato 2005 m. birželio 23 nutarimas Nr. 54 „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 2005, 23.

284. *Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Kolektyvinė monografija. Mokslinis redaktorius V. Nekrošius. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.

285. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1.

286. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 53-2042.

287. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. balandžio 8 d. konsultacija Nr. A3 – 103. <http://www.lat.litlex.lt>.

288. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas.*Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

289. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.194 str. pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 171-6319.

290. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.65 str. pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 68-2568.

291. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002.

292. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000. Nr. 74-2262.

293. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

294. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011-07-13, Nr. 85-4126.

295. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. IX-390, priimtas 2001 m. birželio 21 d. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 55-1947.

296. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

297. Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 88-3208.

298. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

299. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio antrosios dalies 4 punkto ir ketvirtosios dalies normos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 106-2381.

300. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 9-199.

301. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.194 straipsnio 3 dalies (2004 m. lapkričio 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2007/n070607.htm>.

302. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos (2008 m. birželio 3 d. nutarimo NR. X-1569 redakcija) nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2011/n110928.doc>.

303. Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms (vieniems gyvenantiems asmenims) įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 73-3352.

304. Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 130-4889.

305. Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksas Vilnius: Teisingumo ministerijos leidykla, 1990

306. Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 69-2624.

307. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija ,,Dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos reformos“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 68-3073.

308. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto išvada Civilinio kodekso 3.194 straipsnio pakeitimo įstatymo projektui. <http://www3.lrs.lt>.

309. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 11 d. įsakymas Nr. A1 356 „Dėl teisės aktų, numatytų Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatyme, patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 131-5314.

310. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gruodžio 11 d. įsakymas Nr. A1-356 „Dėl teisės aktų, numatytų Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatyme patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 131-5314.

311. Lietuvos Respublikos sSocialinės apsaugos ir darbo ministro 2008 m. gegužės 30 d. įsakymas Nr. A1-179 „Dėl išmokėtų iš Vaikų išlaikymo fondo išmokų atgavimo iš skolininkų tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 64-2431; 2010, Nr. 100-5179.

312. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 38-1804.

313. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 1999-03-26 įsakymas Nr. 65. Civilinės būklės aktų registravimo laikinosios taisyklės. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 29.

314. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus komentaras dėl Lietuvos Respublikos ataskaitos apie Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje. 2012.

315. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios.* 1996, Nr. 33-807.

316. Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymas. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 144-5464.

317. Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas [žiūrėta 2012-04-04]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=100338&p_query=&p_tr2=&p_org=&p_fix=n&p_gov=n; >.

318. Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas Nr. XP-3439, pateiktas Lietuvos Respublikos Seimui Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 22 d. nutarimu Nr. 1069. *Valstybės žinios.* 2008, Nr. 126-4797.

319. Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 116-5188.

320. Lietuvos Respublikos vyriausiosios administracinių ginčų komisijos 2008 m. balandžio 4 d. sprendimas Nr. 2008/03-4R-61.

321. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. balandžio 26 d. nutarimas Nr.468 „Dėl asmenų turto ir pajamų lygio antrinei teisinei pagalbai gauti nustatymo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 54-1856.

322. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. balandžio 27 d. nutarimas Nr. 469 „Dėl advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 54-1857.

323. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. birželio 5 d. nutarimas Nr. 538 „Dėl valstybės remiamų pajamų dydžio patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 67-2531.

324. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. gruodžio 17 d. nutarimas Nr. 1368 „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio didinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 137-5592.

325. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. rugpjūčio 8 d. nutarimas Nr. 814 „Dėl Lietuvos Respublikos Vaikų išlaikymo fondo įstatymo įgyvendinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 91-3623.

326. Lietuvos Respublikos, Estijos Respublikos ir Latvijos Respublikos 1992 m. sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 28.

327. Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. birželio 9 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A[143]-743/2009.

328. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A[442]-1458/2009.

329. Lindstrom, B. For the best interests of the child – UN Conventionon the rights of the child. Lindstrom, B; Spencer, N., editors. *Social paediatrics*. Oxford, 1995.

330. Lingxin, Hao. *Family Structure, Private Transfers, and the Economic Well-Being of Families with Children*. 75 Social Forces 269, 1996.

331. Maccoby, E.; Mnookin, R. *Dividing the Child: Social and Legal Dilemmas of Custody.* Harvard Univ. Press, 1992.

332. Magnus, U. *Unification of Tort Law: Damages. European Group on Tort Law*. Kluwer Law International, 2001.

333. Maldonado, S. *Beyond Economic Fatherhood: Encouraging Divorced Fathers to Parent*. 153 U. Pa. L. Rev. 921, 983-1009, 2004.

334. Markesinis, B.; Coester, M.; Alpa, G. *et al. Compensation for Personal Injury in English, German and Italian law*. Cambridge University Press, 2005.

335. Markman, H. J. *et al. Preventing Marital Distress through Communication and Conflict Management Training: A Four and Five Year Follow-Up*. 61 J. Consulting & Clinical Psychology 70,1993.

336. Maslauskaitė, A. *Lietuvos šeima: tarp rinkos ir politikos*. Vilnius: Justitia, 2005.

337. Maslauskaitė, A., Stankūnienė, V. *Šeima abipus sienų: Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas, 2007.

338. Mavis Hetherington, E.; Kelly, J. *For Better or for Worse: Divorce Reconsidered*. W.W. Norton & Co., 2002.

339. McLanahan, S.; Beck, A. N. *Parental Relationships in Fragile Families*. 20 Future of Families 17, 2010.

340. McLanahan, S.; Garfinkel, I. *Fragile Families: Debates, Facts, and Solutions. In* Marsha Garrison & Elizabeth S. Scott, Marriage at a Crossroads. Cambridge Univ. Press, 2012.

341. McLanahan, S.; Sandefur, G. *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps 39-63*.Harv. Univ. Press, 1994.

342. Mikelėnas, V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002.

343. Mikelėnas, V. Piktnaudžiavimas teise: samprata ir įstatymų taikymo problemos. *Justitia*. 1996, 1 (1).

344. Mikelėnas, V. Šeimos teisė. Vilnius: Justitia, 2009.

345. Mikelėnienė, D.; Mikelėnas V. Neturtinės žalos kompensavimas. *Justitia*. 1998, 2.

346. Miškinis, K. Tuberkuliozė: tikslai ir iššūkiai naujojoje Lietuvos sveikatos programoje. *Sveikatos politika ir valdymas*. 2011, 1 (3): 90–91.

347. Mizaras, V. *Autorių teisės: civiliniai gynimo būdai*. Vilnius: Justitia, 2003.

348. Mohr, P. *Der Prozeßvergleich in der Praxis des Amtsgerichts*. Deutsche Richterzeitung, 1994.

349. Moltke, I. *Die zivilprozessuale Güteverhandlung nach neuem Recht*. Hamburg, 2006.

350. Moreno, D. No Money, No Rights. *Asian Social Science*. October 2007, 3 (10): 3–12.

351. Morita, A. *Family Dissolution and the Concept of Childrens Rights. A Historical and Culture-Comparative Analysis.* <http://www.fww.org/articles/congres1/amorita.htm; >.

352. Multi-annual programme 2010-2014 regarding the area of freedom, security and justice. *The Stockholm Programme — An open and secure Europe serving and protecting citizens*. [2010]. OJ, C 115.

353. *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*. Band 2 a, Schuldrecht Allgemeiner Teil, Herausgegeben von K. Rebmann, F. J. Säcker und R. Rixecker, Red. W. Krüger. 4. Auflage. München: Beck, 2003.

354. *N. K. v. M. K.,* 19 Misc. 3d 1124 (N.Y. Sup. Ct. 2008).

355. Nacionalinės teismų administracijos duomenys [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 02 01]. <// http://www.teismai.lt/administracija/ataskaita.asp>.

356. Nagel, H.; Gottwald, P. *Internationales Zivilprozessrecht*. – Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt, 2002.

357. Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 1999.

358. Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002.

359. Nekrošius, V. Der Europäische Vollstreckungstitel (EVT) – Ziele und Umsetzungsschwierigkeiten. *Tarptautinės mokslinės – praktinės konferencijos „Šiuolaikinės civilinio proceso teisės paskirtis“ medžiaga.* Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008.

360. Nigel, L. *The Applicable Laws Provisions of the 1996 Hague Convention on the Protection of Children and the Impact of the Convention on International Child Abduction”*. International Family Law, 2010.

361. Orth-Gomer, K. *et al. Marital Stress Worsens Prognosis in Women With Coronary Heart Disease*. 284 JAMA 3008, 2000.

362. Orucu, E.; Mair, J. *Juxtaposing Legal Systems and the Principles of European Family Law on Divorce and Maintenance*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2007.

363. Osaka High Court, Judgment of November 20, 1997. Case 1998 (O) No. 560. <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/2000.03.09-1998.-O-.No.560.html>.

364. Osborne, C. *et al*. *Instability in Fragile Families: The Role of Race-Ethnicity, Economics, and Relationship Quality*. CRCW Working Paper 2004-17FF, 2004.

365. Pajeda, V. Laikinųjų apsaugos priemonių taikymo intelektinės nuosavybės apsaugos bylose ypatumai. *Jurisprudencija*. 2007, 11 (101).

366. Palavinskienė, B. Smurto šeimoje prevencija: užsienio šalių patirtis. *Jurisprudencija*. 2001, 20 (12).

367. Parkinson, P. *For Kids' Sake: Repairing the Social Environment for Australian Children and Young People*. Univ. of Sydney, 2011. <http://sydney.edu.au/law/news/docs_ pdfs_images/2011/ Sep/FKS-ResearchReport.pdf>.

368. Pasvenskienė, A.; Kiršienė, J. Atskiro turto režimas vedybų sutartyje: ar galioja sutartis, kai akivaizdu, jog vieno iš sutuoktinių turtinė padėtis pagal sutartį bus geresnė? *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118).

369. Payment by the State of Advances on Child maintanence: Recomendation No R (82) 2 adopted by the Committee if Ministers of the Council of europe on 4 February 1982 and Explanatory memorandum. Strasbourg, 1982. <https://wcd.coe.int/com>.

370. Pelenis, D. Laikinoji teisinė apsauga Vokietijos civiliniame procese: nustatymo sąlygos ir priemonių sistema. *Teisė*. 2002, 42.

371. Pelenis, D. Laikinosios teisinės apsaugos institutas naujajame Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse: pamatinės nuostatos. *Teisė*. 2004, 50.

372. Pelenis, D. Skolininko teisių gynyba laikinosios teisinės apsaugos procese (Vokietijos civilinio proceso teisės pavyzdžiu). *Teisė*. 2002, 42.

373. Pérez-Vera, E. *Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention. HCCH Publications*. 1982 <http://www.hcch.net/upload/expl28.pdf>.

374. *Personal and Financial Consequences of a Divorce Decree in Turkish Law.* <www.uygun.av.tr/images/pdf/bos-son.en.pdf>.

375. Pienta, A. M. *et al. Health Consequences of Marriage for the Retirement Years*., 21 J. Fam. Issues 559, 2000.

376. Piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms (vieniems gyvenantiems asmenims) įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 73-3352.

377. Principles of European Family LawRegarding Divorce andMaintenance Between Former Spouses. <http://www.ceflonline.net/Reports/Principles%20-%20English.pdf>.

378. Ravluševičius, P. Neturtinės žalos atlyginimo klausimai Europos Bendrijos ir Lietuvos darbo teisėje. *Jurisprudencija*, 2007, 5 (95): 32–38.

379. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 89-1985.

380. Rešetar, B. The Link Between Child Maintanence and Contact. *The Future of Family Property in Europe* (European Family Law Series vol. 29). Eds. by K Boele-Woelki, J Miles and JM Scherpe. Intersentia. Antwerp-Oxford-Portland, 2011.

381. Resolution Res 1978 (78) 8 of 2 March 1978 of the Committee of Ministers to member states 'On legal aid and advice'. *Council of Europe* [interaktyvus]. Adopted on 8 January 1981 [žiūrėta 2012-05-24]. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=672785&Site=CM&Back ColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>.

382. Ringback Weitoft, G. *et al. Mortality, Severe Morbidity, and Injury in Children Living with Single Parents in Sweden: A Population-Based Study.*361 Lancet 289,2003.

383. Ross, C. E.*et al. Reconceptualizing Marital Status as a Continuum of Social Attachment*. 57 J. Marriage & Fam. 129,1995.

384. Rudzinskas, A. Neturtinės žalos samprata bei jos kompensavimo problemos civilinėje ir baudžiamojo proceso teisėje. *Jurisprudencija*. 2001, 21 (13).

385. Ruling by the Judicial Division on Civil Cases of the RF Supreme Court of January 28, 1999 . *Bulletin of RF Supreme Court*. 1999, 7.

386. Ruling by the Judicial Division on Civil Cases of the RF Supreme Court no. 78-Г09-44 of December 15, 2009 . Legal Database "Consultant-Plus".

387. Russell, P. D. Burton. *Global Integrative Meaning as a Mediating Factor in the Relationship Between Social Roles and Psychological Distress,* 39 J. Health & Social Behavior 201,1998.

388. Safuanov, F. S.; Kharitonova, N. K.; Rusakovskaia, O. A. *Psychological and Psychiatric Expert Examination in Litigation between the Parents on Child's Upbringing and Place of Residence*. Moscow: Genesis, 2011.

389. Sagatys, G. Aktualūs vaiko išlaikymo dydžio nustatymo klausimai. *Jurisprudencija*. 2005, 67 (59).

390. Sagatys, G. Case Law as the State Family Policy Formation Instrument. *Jurisprudence*. 2009, 4 (118).

391. Sagatys, G. Tėvų pareiga išlaikyti nepilnamečius vaikus: aktualūs subjektų klausimai. *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63).

392. Sagatys, G. The Concept of family in Lithuanian law. *Jurisprudencija*. 2010, 1 (119).

393. Sagatys, G. The pre-harmonization area: a comparison of Lithuanian, Latvian and Estonian child maintenance laws //.Iin K Boele-Woelki, J Miles and JM Scherpe (Eds).*The Future of Family Property in Europe* (European Family Law Series vol. 29). Intersentia. Antwerp-Oxford-Portland, 2011.

394. Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos santykius.* Vilnius, 2006.

395. Salden, A. *Some reflections on childrens rights in a European perspectives. Scandinavian studies in law.* 2000, 39.

396. Schack, H. *Internationales Zivilverfahrensrecht.* München: Verlag C. H. Beck, 2002.

397. Schmahl, St. Existing International and European standards: meeting the needs of children. *Compilation of texts related to child-friendly justice.*

Strasbourg, Council of Europe: Directorate General of Human Rights and Legal Affairs 2009, p. 20–34.

398. Schütze, R. A. *Deutsches Internationales Zivillprozessrecht unter Einschluss des Europäischen Zivilprozessrechts.* Berlin: De Gruyter Recht, 2005.

399. Schwenzer, I. *Model Family Code*. Antwerp-Oxford-Portland: Intersentia, 2007

400. Shakaryan, M. S. Issues of Accessibility and Effectiveness of Justice in Common Courts. *Legist law firm* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://www.legist.ru/conf/e-Shakaryan.htm>.

401. Šiaulių m. apylinkės teismo 2011 m. rugsėjo 30 d. sprendimas civilinėje byloje Nr.2-6464-650/2011.

402. Siehrt, K. *Das Internationale Privatrecht der Schweiz*. Züiurich: Schulthess, 2002.

403. Sigle-Rushton, W.; McLanahan, S. *Father Absence and Child Well-Being: A Critical Review.* In *Daniel P. Moynihanet al.* (eds.). The Future of the Family 116, 120-22. Russell Sage Fndn., 2004.

404. Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius: Justitia, 2007.

405. Šimonis, M.; Januškienė, J. Vaikų teisės Lietuvos Respublikos teisės sistemoje. *Teisės problemos*. 2001, 4.

406. Singer, J. B. *Dispute resolution and the post-divorce family: implications of a paradigm shift*. Family court review, 2009.

407. Sinicaitė, V. Skyrybų ratas sukasi vis greičiau. <http://www.lzinios.lt/Santykiai-ir-seima/Skyrybu-ratas-sukasi-vis-greiciau>.

408. Smurto prieš moteris šeimoje analizė ir smurto šeimoje aukų būklės įvertinimas. Tyrimo ataskaita. Vilnius: BGI Consulting, 2008.

409. Sobolewski, J. M.; King, V. *The Importance of the Coparental Relationship forNonresident Fathers' Ties to Children*., 67 J. Marriage & Fam. 1196, 2005.

410. Socialinės paramos mokiniams įstatymas.*Valstybės žinios*. 2006, Nr. 73-2755; 2008, Nr. 63-2382.

411. Soloveičikas, D. Efektyvumo principas ir laikinosios apsaugos priemonės bei žalos atlyginimas kaip tiekėjų teisių gynybos priemonės vykdant viešuosius pirkimus. *Teisė*. 2009, 70.

412. Spiliopoulou Åkermark S. Multiculturalism in Crisis. E. Ruiz Vieytez and R. Dunbar (eds.). *Human Rights and Diversity: New Challenges for Plural Societies*. Bilbao, 2007.

413. Sprendimų vykdymo instrukcija. *Valstybės žinios*. 2011. Nr. 137-6495.

414. Sprendimų vykdymo instrukcija. *Valstybės žinios*. 2011-11-17, Nr. 137-6495.

415. Sriubas, M. Paciento teisių ir pareigų reglamentavimas Lietuvoje. *Justitia*. 2008, Nr. 1 (67).

416. Stack, S.; Eshleman, J. R. *Marital Status and Happiness; A 17-Nation Study*. 60 J. Marriage & Fam. 527, 1998.

417. Standley, K. *Family Law*. Macmillan, 2004.

418. Stern, R. *The Child's Right to Participation – Reality or Rhetoric*? Uppsala University, 2006.

419. Stewart, S. D. *How the Birth of a Child Affects Involvement with Stepchildren*. 67 J. Marriage & Fam. 461,2005.

420. Stiffman, M. N. *et al*. *Household Composition and Risk of Fatal Child Maltreatment*. 109 Pediatrics 615, 2002.

421. Stolzenberg, R.; Waite, L. J. *How Do Family and Work Affect Health and Well-Being?: Marriage, Divorce, and Paid Employment, in* Suzanne Bianchi (ed.), Work, Family, Health, and Wellbeing, 2005.

422. Stripeikienė, J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 2003, 42 (34).

423. Strohschein, L. *Parental Divorce and Child Mental Health Trajectories*. 67 J. Marriage & Fam. 1286, 2005.

424. Sumner, I.; Warendorf, H. *Family law Legislation of the Netherlands*. Antwerp-Oxford-Portland: Intersentia, 2003.

425. Tarusina, N. N. *Family Law: Text Book*. M. "Prospekt", 2001.

426. Tarybos 2001 m. gruodžio 22 d. reglamentas (EB) Nr. 44/2001 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo bei vykdymo užtikrinimo. <http://www3.lrs.lt/c-bin/eu/preps2?Condition1=40948&Condition2>.

427. Tarybos 2008 m. gruodžio 18 d. reglamentas (EB) Nr. 4/2009 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo išlaikymo prievolių srityje. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:007:0001:01:LT:HTML>.

428. Teachman, J. D. *The Childhood Living Arrangements of Children and the Characteristics of Their Marriages*, 25 J. Fam. Issues 86, 2004.

429. The Evolution of Family Law - From Status to Contract and Relation. *European Journal of Law Reform*. 2001, 3 (3): 199.

430. Trigubovich, N. *Paper presented at the Finnish-Russian Conference on International Family Law and Child's Rights*. Helsinki, March 22-23, 2011.

431. U. S. Centers for Disease Control, Adverse Childhood Experiences Projec.t. <http://www.cdc.gov/ace/index.htm>.

432. Umberson, D. *et al. You Make Me Sick: Marital Quality and Health Over the Life Course*. PRC Working Paper No. 03-04-05, 2005. <http://www.prc.utexas.edu/working_papers/wp_pdf/030405.pdf>.

433. Vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

434. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas Nr. IXP-3457. *Lietuvos Respublikos Seimas* [interaktyvus]. Vilnius, 2004-04-21 [žiūrėta 2012-05-27]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=231310&p_ query=&p tr2=>.

435. *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų veiklos 2006 metais apibendrinimas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2006.

436. *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų veiklos 2007 metais apibendrinimas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2008.

437. Valstybinė šeimos politikos koncepcija, patvirtinta, 2008 m. birželio 3 d. Seimo nutarimas Nr. X-1569. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 69-2624.

438. Van Bueren, G. *The international Law on the Rights of Child*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.

439. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2010 m lapkričio 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A[442]-2384/2011.

440. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1301-467/2009.

441. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. sausio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-102-302/2009.

442. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje bylos Nr. 2S-448-623/2010.

443. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. gegužės 13 d.nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-452-340/2010.

444. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1060-560/2011.

445. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1428-520/2011.

446. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gegužės 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-713-115/2011.

447. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-2200-798/2011.

448. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. vasario mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-481-467/2011.

449. Vilniaus apygardos teismo nutartiscivilinėje byloje Nr. 2S-133-392/2012.

450. Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo 2004 m. gegužės 31 d. sprendimas civilinėje byloje Nr.2-4664-34/2004.

451. Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo 2005 m. spalio 17 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-07862-127/2005.

452. Vilniaus miesto 3-ojo apylinkės teismo 2004 m. birželio 9 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2397-17/2004.

453. Vilniaus m. 1 apylinkės teismo 2005 m. kovo 24 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-03161-127/2005.

454. Vilniaus m. 1 apylinkės teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 2-3574-22/2004.

455. Vilniaus m. 1 apylinkės teismo nutartis civilinėje byloje Nr. N2-1133-55/2011.

456. Vilniaus m. 1 apylinkės teismo nutartis civilinėje byloje Nr. N2-4677-127/2011.

457. Vilniaus m. 1 apylinkės teismo sprendimas civilinėje byloje Nr. N2-1165-619/2006.

458. Vilniaus m. 3 apylinkės teismo 2005 m. gegužės 30 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-1372-585/2005.

459. Vilniaus m. I apylinkės teismo sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-1557-26/2005.

460. *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.

461. Vitkevičius, P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius: Justitia. Vilnius, 2006; Volodko, R. *Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.

462. Vuckovic-Sahovic, N. *The Rights of the Child and International Law*. <http://yu.cpd.org.yu/dokumenti/nvs_rights_summary.PDF>.

463. Waite, L. J.; Gallagher, M. The Case for Marriage: Why married People are Happier, Healthier, and Better Off Financially, 2000.

464. Wendy, D. Manning & Kathleen, A. Lamb. *Adolescent Well-Being in Cohabiting, Married, and Single-Parent Families.* 65 J. Marriage & Fam. 876, 2003.

465. William Marsiglio, W. *et al*. *Scholarship on Fatherhood in the 1990s and Beyond*. 62 J. Marriage & Fam. 1173, 2000.

466. Wood, R. G. *et al*. BSF's Effects on Couples Who Attended Group Relationship Skills Sessions: A Special Analysis of 15–Month Data (Mathematica Policy Research, 2011). <http://www.acf.hhs.gov/programs/opre/strengthen/build_fam/reports/bsf_relationships/bsf-relationships.pdfe>.

467. Zalar, A. *Legislative and judicial incentives to early (amicable) resolution. Summary of report*. <http://www.coe.int/judges>.

468. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1991.

469. Zweigert, K.; *Kötz*, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001.

470. Алехина, С. А.; Боннер, А. Т.; Блажеев, В. В. и др. *Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации.* Отв. ред. М. С. Шакарян. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003.

471. Антокольская, М. В. *Семейное право insitutiones.* Москва, 2000.

472. Антокольская, М. В. *Семейное право.* Москва: Юрист, 2001.

473. Бариевич, Ю. Т. *Обеспечение иска в арбитражном и гражданском процессе.* Москва, 2006.

474. Борисов, А. Б. *Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РФ.* М.: Книжный мир, 2009.

475. Власенко, А. В.; Грудцына, Л. Ю.; Спектор, А. А. *Семейное право России.* Ростов: Феникс, 2011.

476. Гражданский процесс: хрестоматия. *Под ред. М. К. Треушникова.* Москва, 2005.

477. *Гражданское* право: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. / под ред. А. П. Сергеева; Ю. К. Толстого. М.: Проспект, 1998, t. 3.

478. Губаренко, Е. А. *Семейные споры: Комментарии законодательства. Адвокатская и судебная практика.* Москва: Эксмо, 2005.

479. Литвинский, Д. В. *Признание иностранных судебных решений по гражданским делам.* Санкт-Петербург: Издательский дом СПбГУ, 2005.

480. Нечаева, А. М. *Семейное право.* Москва: Юристь, 2005.

481. Нешатаева, Т. Н. *Международное частное право и международный гражданский процесс.* Москва: Городец, 2004.

482. Нешатаева, Т. Н. Суд и защита прав и свобод граждан Российской Федерации. *В теоретические и практические проблемы гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства:* сборник научных статей. Краснодар, Санкт-Петербург: изд. Р. Асланова Юридический центр Пресс, 2005.

483. Правовое регулирование брачных отношений в международном частном праве [Текст]: автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Санавбар Назиркуловна Тагаева; Ин-т гос. и права АН РК. Бишкек, 2007.

484. Прасковьин, Д. А. *Обеспечение гражданского иска: правовая природа и система средств.* Москва: Приор, 2006.

485. Приходько, И. А. *Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы.* С.-Петерб., 2005.

486. Пчелинцева, Л. М. *Семейное право России.* Москва: Норма, 2003.

487. Терзиева, В. Доступ к правосудию в странах Центральной и Центральной и Восточной Европы: сравнительный анализ. Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической помощи в странах Центральной и Восточной Европы. Европейский форум по доступу к правосудию. Будапешт 5-7 декабря, 2002.

488. Туманова, Л. В. *Гражданское судопроизводство* [Civil Legal Proceedings]. Москва, 2003.

489. Шевцов, В. С. *Право и судебная власть в Российской Федерации.* Москва: Профобразование, 2003.

490. Эрделевский, А. М. *Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики.* Wolters Kluwer Russia, 2004.

491. <http://eur-lex.europa.eu>.

492. <http://sociumas.delfi.lt/integruokis/vaiku-namu-reorganizacija-kad-visi-vaikai-augtu-kaip-seimoje.d?id=54238109>.

493. <http://www.15min.lt/naujiena/zmones/lietuviai/simas-jasaitis-ir-vaida-jasaitiene-skyrybos-ivyko-3-144675#ixzz1jnuBcyZc>.

494. <http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/Ataskaitos/Darbo_rinka_skaiciais_2005-2010.pdf>.

495. <http://www.minjust.org/Web.nsf/926f2cd07ca3eb49c2256d330027620e/17e788d8af58ad32c225731600393 da5!OpenDocument>.

496. <http://www.teismai.lt/>.

497. <www.db1.stat.gov.lt>.

498. <www.lrs.lt>.

499. <www.vif.lt>.

SANTRAUKA

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio nuostatos, kad valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę, yra pagrindas sprendžiant daugelį teorinio bei praktinio pobūdžio problemų, kylančių sąveikaujant šeimai ir valstybei, asmenybei ir visuomenei, taip pat priimant bei tobulinant santuokos ir šeimos santykius reglamentuojančias teisės normas, kartu siekiant užtikrinti veiksmingą šių teisės normų įgyvendinimą.

Atsižvelgiant į socialinių, ekonominių ir politinių permainų raidą, valstybėse vykstančią šeimos kūrimo formų transformaciją, neišvengiamai gausėja teisinių ginčų, susijusių su šeimos ir atskirų jos narių teisių ir pareigų tinkamu įgyvendinimu, konkrečių interesų užtikrinimu, teismų sprendimų pripažinimu bei vykdymu. Būtent minėti aspektai ir nagrinėjami mokslo studijoje, atskleidžiant svarbias problemas bei pasiūlant galimus veiksmingus sprendimo būdus, kartu rodant glaudų materialinės ir proceso teisės ryšį.

Mokslo studijos autorių kolektyvas atspindi aiškią kryptį – ieškant sprendimų sutelkti ir mokslininkus, ir praktikus. Atsižvelgiant į tai, mokslo studijos struktūra sudaryta taip, kad nuo bendrųjų šeimos teisės klausimų (šeimos narių teisų ir teisėtų interesų apsaugos notaro veikloje, vaiko interesų gynimo ir pan.) nuosekliai pereinama prie civilinių bylų šeimos teisinių santykių srityje nagrinėjimo bei teismo sprendimų vykdymo ypatumų. Studijoje nemaža mokslinių tyrimų dalis skirta šeimos byloms, turinčioms užsienio elementą, aptarti: analizuojami probleminiai klausimai, kylantys tėvams nesusitarus dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo ištuokos atveju, taip pat ir dėl kitų santuokos nutraukimo pasekmių, susijusių su tėvų (ar vieno iš jų) teisės matytis ir bendrauti su vaiku, prisidėti prie jo auklėjimo, tinkamu įgyvendinimu (prof. O. Khazova); studijoje nagrinėjami tarptautinės privatinės teisės ir valstybių materialinės teisės sąveikos veiksniai, sutuoktinių turtinių santykių unifikavimo skirtingu lygmeniu galimybės, apibūdinami turtinių santykių, susiklostančių tarp tarptautinių porų, ypatumai, remiantis įvairių turto teisinių režimų spe-

cifika (prof. K. Boele-Woelki); apžvelgiami ne tik teisiniai, bet ir socialinio pobūdžio veiksniai, turintys įtakos formuojant tvirtus, darnius šeiminius santykius, atskleidžiama tradicinio šeimos teisės modelio nagrinėjimo stoka, įgyvendinant tėvų valdžią (prof. M. Garrison).

Toliau pereinama prie santuokos nutraukimo teisinių padarinių kompleksinio vertinimo (I. Kudinavičiūtė-Michailovienė); aptariama, ar šiuo metu Lietuvoje tinkamai organizuota valstybės garantuojama teisinė pagalba šeimos teisinių santykių bylose (I. Krolienė); ar pakankamos bei veiksmingos valstybės priemonės užtikrinant vaiko teisės į išlaikymą įgyvendinimą (G. Kavaliauskienė); nagrinėjami tėvų valdžios įgyvendinimo teisinio vertinimo ypatumai (E. Žiobienė); laikinųjų apsaugos priemonių taikymas šeimos teisinių santykių bylose (I. Šulcas); neturtinės žalos atlyginimo klausimai šeimos bylose (A. Rudzinskas, L. Zinkevičius); vertinami šios kategorijos bylų nagrinėjimo procesiniai ir teismo sprendimų vykdymo ypatumai (V. Vėbraitė, E. Tamošiūnienė, G. Pluyette, A. Pote). Praktiniu požiūriu vertinga studijos dalis, kurioje savo nuomonę dėl teismo sprendimų vykdymo instituto taikymo ypatumų socialiai jautriose bylose (vaikų perdavimo, bendravimo su vaiku) išsako tiesiogiai šias funkcijas atliekantys asmenys – antstoliai (V. Čeglikas, A. Selezniovas, A. Naujokaitis). Taip ne tik identifikuojamos teisinio reguliavimo problemos, bet ir sritys, kuriose didelę reikšmę turi ne tik tinkamas teisinis reguliavimas, bet ir vertybinės visuomenės nuostatos.

Daugelio autorių nuomone, ginčų, kylančių iš šeiminių teisinių santykių, tinkamo sprendimo problema atsiranda dėl teisinių pagrindų spragų bei tarptautinio pobūdžio priemonių nesuderinamumo arba jų stokos. Kita vertus, mokslo studijos autoriai pateikia ne tik probleminius aspektus, bet kartu diskutuoja dėl nagrinėjamų klausimų teigiamų sprendimų būdų, remdamiesi gerosios praktikos paieška, teisės normų tobulinimo galimybėmis, sudarančiomis prielaidas išspręsti keliamas problemas.

Atsižvelgiant į tai, kad šeimos teisės problemos yra visuotinai aktualios ir apimančios didelę teisinių ginčų, kylančių tarp šeimos narių, taip pat – tarp šeimos narių ir trečiųjų asmenų (kreditorių, institucijų (Vaiko teisių tarnyba, Vaikų išlaikymo fondas ir pan.), įvairovę, manytina, kad mokslo studija yra svarbi ne tik praktikuojantiems teisininkams, moksli-

ninkams, bet ir visiems, besidomintiems šeimos teisės klausimais ir materialinės, ir procesinės teisės požiūriais.

SUMMARY

The provisions of the Article No. 38 of the Constitution of the Republic of Lithuania maintain that family, motherhood, parenthood and childhood shall be under the care and protection of the State. Moreover, various theoretical and practical problems, which originate from the state and family or individual and society interaction, are predicated on the latter provisions. They are also invoked both in adoption and development of legal norms regulating marriage and family relations and guarantee of their effective implementation.

The dynamics of social, economic and political changes and the ongoing transformation of family forms in the states inevitably increase the number of legal issues, which are related to the proper implementation of family rights and responsibilities, as well as its members' individual protection of specific interests and the recognition and enforcement of court decisions. This scientific study analyzes the above mentioned aspects, emphasizes relevant issues, suggests effective solutions and reveals a close connection between substantial and procedural law.

The collective of authors of this scientific study reflects a clear trend to mobilize both scientists and practitioners in search of the solutions. Considering the latter fact, the structure of the scientific study is organized with a successive shift from general family law issues (the protection of family rights and legitimate interests in notary work, protection of child's interests and similar issues) to the analysis of legal family relations in civil cases and peculiarities in prosecution of court decision. A significant part of the research includes family cases with a foreign element in a discussion: analysis of problematic issues, which arise from parental conflict on child's place of residence after divorce, and proper disposal of other consequences of marriage termination, which are related to parents (or one of them) right to see and communicate with the child and participate in his/her education (Prof. O. Khazova). Moreover, the study analyses the elements of interaction between private international law and national substantive law and approaches towards different levels of

the perspectives of matrimonial property relations unification. The study provides peculiarities of property relations between international couples in reference with the particularity of various legal regimes (Prof. K. Boele-Woelki). Besides, the study provides an overview of social factors, which influence the formation of stable and harmonious family relations, and reveals the absence of analysis of traditional family law model implementing parental authority (Prof. M. Garrison).

Hereafter, the study approaches an integrated evaluation of legal consequences of marriage termination (I.Kudinavičiūtė-Michailovienė). It includes the analysis on following aspects: whether the state‘s guaranteed legal aid in family law cases is currently properly organized (I. Krolienė) or whether the means ensuring child‘s right to maintenance are adequate and effective (G. Kavaliauskienė); the peculiarities of legal evaluation of implementation of parental authority (E. Žiobienė); the application of provisional measures of protection in family law cases (I. Šulcas), issues on compensation of non-pecuniary damages in family cases (A. Rudzinskas, L. Zinkevičius); the evaluation of peculiarities of the implementation of procedural and court decisions in the latter category cases (V.Vėbraitė, E.Tamošiūnienė, G.Pluyette, A.Pote). In practical terms, a valuable part of the study is bailiffs expressing their opinion on implementation of court decision and institute application in socially sensitive cases (child transmission, communication with the child), since namely they are the individuals who are delegated to perform these functions (V. Čeglikas, A. Selezniovas, A. Naujokaitis). Hereby, not only legal regulatory problems are identified, but also spheres with the great emphasis on legal regulation and public value provisions are highlighted.

The majority of authors identify that the problem of proper solution of disputes arising from family legal relationship is caused by the gaps in a legal framework and incompatibility or lack of international “instruments”. On the other hand, the authors of the scientific study both provide problematic aspects and discuss versions of positive solutions in the raised issues. They search for good practice and possibilities to improve legal norms, which would form assumptions for the elimination of the raised problems.

Considering the fact that family law issues are generally relevant and include a wide range of legal disputes (between family members, family members and third parties, such as creditors, institutions (Service of Child Rights Protection, Children's Maintenance Fund) and similar parties), the scientific study becomes relevant not only for practitioners and researchers, but also to those, who are interested in substantive and procedural aspects of family law.

Tamošiūnienė E., Kudinavičiūtė-Michailovienė I.

Ta83 ŠEIMOS BYLŲ NAGRINĖJIMO IR TEISMO SPRENDIMŲ VYKDYMO YPATUMAI. Mokslo studija – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013. 420 p.

Bibliogr. 376–414 p.

ISBN 978-9955-19-581-8 (spausdinta versija)

ISBN 978-9955-19-580-1 (elektroninė versija)

Mokslo studija skirta esminėms šeimos teisinių santykių sukūrimo bei jų įgyvendinimo problemoms aptarti bei galimiems sprendimo būdams pasiūlyti, kartu parodyti glaudų materialinės ir proceso teisės ryšį. Mokslo studijos autorių kolektyvas atspindi aiškią kryptį – ieškant sprendimų sutelkti ir mokslininkus, ir praktikus. Atsižvelgiant į tai, mokslo studijos struktūra sudaryta taip, kad nuo bendrųjų šeimos teisės klausimų nuosekliai pereinama prie civilinių bylų šeimos teisinių santykių srityje nagrinėjimo bei teismo sprendimų vykdymo ypatumų.

Atsižvelgiant į tai, kad šeimos teisės problemos yra visuotinai aktualios ir apimančios didelę teisinių ginčų, kylančių tarp šeimos narių, taip pat – tarp šeimos narių ir trečiųjų asmenų, įvairovę, manytina, kad mokslo studija yra svarbi ne tik praktikuojantiems teisininkams, mokslininkams, bet ir visiems, besidomintiems šeimos teisės klausimais ir materialinės, ir procesinės teisės požiūriais.

This scientific study is dedicated to discuss the main problems of legal family relations establishment and implementation, moreover to suggest effective solutions and to reveal a close connection between substantial and procedural law.

The collective of authors of this scientific study reflects a clear trend to mobilize both scientists and practitioners in search of the solutions. Considering the latter fact, the structure of the scientific study is organized with a successive shift from general family law issues to the analysis of legal family relations in civil cases and peculiarities in prosecution of court decision.

Considering the fact that family law issues are generally relevant and include a wide range of legal disputes (between family members, family members and third parties, such as creditors, institutions and similar parties), the scientific study becomes relevant not only for practitioners and researchers, but also to those, who are interested in substantive and procedural aspects of family law.

UDK 347.6(474.5)

Egidija Tamošiūnienė, Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė

ŠEIMOS BYLŲ NAGRINĖJIMO IR TEISMO SPRENDIMŲ VYKDYMO YPATUMAI

Mokslo studija

Lietuvių kalbos redaktorė *Jūratė Balčiūnienė*
Anglų kalbos redaktorė *Eglė Tumėnaitė*
Maketavo *Romanas Tumėnas*

SL 585. 2013 09 16. 23,06 leidyb. apsk. l.
Tiražas 300 egz. Užsakymas 19 926
Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vitae Litera“
Kurpių g. 5–3, Kaunas
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt